

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

књ. LXXIV, св. 2

ISSN 0350-185X

UDK 808

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

и

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

књ. LXXIV, св. 2

Уређивачки одбор:

*др Јасна Влајић-Појовић, др Рајна Драгићевић, др Најда Иванова,
др Александар Лома, др Алина Маслова, др Софија Милорадовић,
др Мирослав Николић, др Слободан Павловић, др Предраг Пипер,
др Слободан Ремејих, др Живојин Ситанојчић, др Јелица Ситојановић,
др Срејко Танасић, др Зузана Тојолињска, др Анађолиј Турилов,
др Виктор Фридман*

Главни уредник

Предраг Пипер

БЕОГРАД

2018

Први број *Јужнословенског филолога* изашао је 1913. године, у Београду. Часопис су покренули Љубомир Стојановић и Александар Белић, чланови Српске краљевске академије. Први уредник *Јужнословенског филолога* био је Александар Белић. Од броја XVIII часопис издају Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

808

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ филолог / главни уредник Предраг Пипер. – Год. [1], књ. 1, св. 1/2 (1913) ; год. [2], књ. 2, св. 1/2 (1921) – књ. 11 (1931) ; књ. 12 (1933) – књ. 17 (1938/1939); књ. 18 св. 1/4 (1949/1950)–. – Београд : Српска академија наука и уметности : Институт за српски језик САНУ, 1913–1938 ; 1949/1950–. – 24 cm

Полугодишње

ISSN 0350/185X = Јужнословенски филолог

COBIS.SR-ID 615183

Рецензенти радова који се објављују у књ. LXXIV, св. 2 *Јужнословенског филолога* су: др Дојчил Војводић, др Снежана Гудурић, др Рајна Драгићевић, др Јелица Јокановић-Михајлов, др Александар Лома, др Александра Лончар-Раичевић, др Биљана Марић, др Софија Милорадовић, др Предраг Пипер, др Људмила Поповић, др Слободан Реметић, др Срето Танасић

Секретар уређивачког одбора: др Рајна Драгићевић

Израду и штампање финансирало је
Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Прихваћено на седници Одељења језика и књижевности САНУ 26. јуна 2018.

Издају:

Српска академија наука и уметности, Кнез Михаилова 35, Београд
Институт за српски језик САНУ, Кнез Михаилова 36, Београд

Коректура:

Дивна Продановић

Припрема за штампу:

Давор Палчић (palcic@eunet.rs)

Штампа:

3D+

Кијевска 4, Београд

САДРЖАЈ

Студије и расправе

- Зузана В. Тополинска, Семантичке улоге падежних
односа vs. творбене категорије именица 7–11
- Милорад П. Дешић: Српски стандардни акценат
и префиксација придјева и глагола 13–27
- Миливој Б. Алановић: Граматички статус спацијалне
клаузе – на други поглед 29–56
- Бојана М. Вељовић, Радивоје М. Младеновић:
Футур први у служби обележавања хабитуалних радњи
у говору северношарпланинске жупе Сиринић 57–88
- Татјана Г. Трајковић: Говор Ниша кроз призму
диглосивности 89–108
- Стефан Б. Стојановић: О основном значењу српског перфекта
активне дијатезе и његовој типолошкој класификацији ... 109–138
- Здравко М. Бабић: Фразеолошки статус конструкције
са значењем 'одзвонило је некоме/нечему' у словенским
језицима 139–159
- Ана В. Халас Поповић: Предлог примене теорије
прототипа у лексикографској обради полисемије
у српском језику 161–183
- Павел П. Крејчи: Регионални и локални топоними
у српској, хрватској, бугарској и чешкој фразеологији . 185–198
- Горан Б. Милашин: Универбизација из угла српске
дериватологије 199–215

Прикази и критика

- Рајна Драгићевић. *Српска лексика у прошлости и данас*.
Нови Сад : Матица српска, 2018, 450 стр.
(Даринка Гортан Премк, Вера Васић) 217–231

<i>Лексикологија и лексикографија у светлу савремених њисџуја,</i> зборник научних радова, Уредништво: Стана Ристић, Ивана Лазић Коњик, Ненад Ивановић, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2016, 580 стр. (Рајна Драгићевић)	232–243
Твртко Прћић, <i>Ка савременим српским речницима</i> , Нови Сад, 2018: Филозофски факултет у Новом Саду. 224 стр. (Ненад Ивановић)	244–250
Ксенија Кончаревић, <i>Језик и религија, њојмовник</i> <i>џеолингвистике</i> , Београд: Јасен, 2017, 348 стр. (Марија Опачић)	251–257
Милена Ивановић. <i>Акционалносџ – семантика и форма:</i> <i>у савременом украјинском и српском језику.</i> – Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2016, 357 стр. (Горан Милашин)	258–269
Martin Henzelmann. <i>Die Bunjewatzen. Ein kurzer Überblick</i> <i>über eine ethnische Minderheit in Serbien und die</i> <i>Herausbildung ihrer Mikroliteratursprache.</i> In: Specimina Philologiae Slavicae. Band 190, Leipzig: Biblion Media, 2016, 131 стр. (Миливој Алановић)	270–276

Регистри

Регистар кључних речи LXXIV/2 књиге <i>Јужнословенског филолога</i>	277–278
Регистар имена LXXIV/2 књиге <i>Јужнословенског филолога</i>	279–286
Упутство за припрему рукописа за штампу	289–294

ISSN 0350-185X, – Књ. 74, св. 2 (2018), стр. 7–11

УДК: 811.16'366.54'37

COBISS.SR-ID 271820556

DOI: <https://doi.org/10.2298/JFI1802007T>

Примљено: 7. октобра 2017.

Прихваћено: 25. јуна 2018.

Оригинални научни рад

ЗУЗАНА В. ТОПОЛИЊСКА*

Македонска академија наука и уметности

СЕМАНТИЧКЕ УЛОГЕ ПАДЕЖНИХ ОДНОСА VS. ТВОРБЕНЕ КАТЕГОРИЈЕ ИМЕНИЦА

У раду ауторка излаже своју верзију семантичке парадигме падежа у словенским језицима и констатује да је она у инвентару скоро идентична именским творбеним категоријама.

Кључне речи: граматикализација, лексикализација, именичка синтагма

Предмет овог чланка је паралелизам, који по мом мишљењу није случајан, између семантичких улога падежних форми именица и именичких синтагми на једној страни, и тзв. творбених категорија именица на другој.

Језик располаже са два, и само два, поступка формализације информације, а то су граматикализација и лексикализација. Граматикализација се остварује у форми тзв. граматичких категорија као 'број', 'лице', 'време', чије семантичке парадигме добијају регуларне предвидљиве и транспарентне експоненте на површини текста, док лексикализација значи формализацију наше концептуализације света, тј. затварање одговарајућих генеричких појмова – предиката у лексеми, тј. минималне лексичке јединице које представљају наш свакодневни вокабулар.

Док је лексикализација створила и редовно шири вокабулар, граматикализација обухвата само изабране делове одговарајућих

* ztopolin@gmail.com

семантичких поља, делове најважније за успешан ток језичке комуникације.

Минимални језички комуникат, тј. пропозиција, за референта има неки реалан и/или менталан догађај / ситуацију и обухвата два обавезна типа семантичких структура: (1) предикат, тј. генерички појам у функцији конститутивног члана пропозиције, односно релације, на којој се темељи дотични догађај, и (2) аргументе, импликоване од стране те релације и записане у њеној семантичкој структури, који за референте имају учеснике тог догађаја. Управо аргументи, њихова семантичка и формална структура, јесу главни предмет нашег разматрања.

На површини текста аргументи се реализују као именичке синтагме и поседују падежну парадигму. Семантичка парадигма именице и именичке синтагме налази се овде у центру наше пажње.

Већ више година истражујем историју категорије 'падеж' у македонском језику. За мене је неприхватљива констатација да та категорија у том језику није граматикализована. Зар ту није реч о информацији од првостепене важности за успешну комуникацију? Стога сам се трудила да реконструишем семантичку падежну парадигму како је видим у словенским језицима. Кренула сам од Филморове теорије, тј. од тезе да падеж формализује семантичку улогу аргумената у датој пропозицији¹. Резултати мога истраживања довели су ме до следећег састава семантичких улога:

– номинатив (односно номинативна именичка синтагма), који за референта примарно има агенса или иницијатора реферираног догађаја, значи: примарно је /+hum/;

– датив (односно дативна именичка синтагма), који за референта примарно има адресата односно бенефицијенса реферираног догађаја, што опет значи да је примарно /+hum/;

– акузатив (односно акузативна именичка синтагма), који за референта има објекат радње, што значи да је +/-hum/;

– инструментал (односно инструментална именичка синтагма), који за референта примарно има неки пратећи фактор у реализацији реферираног догађаја, што опет значи +/-hum/;

најзад

¹ Више о томе в. у Тополинска, Зузана. Падежни односи vs. семантичке улоге, *Јужнословенски филолог* 72/3–4, 2016, 27–34.

– локатив (односно локативна именичка синтагма), који за референта примарно има просторну локацију реферираног догађаја, што значи да је обично /-hum/.

У овом саставу нема генитива, који је јединствен адноминалан (а не адвербалан) падеж и као такав је део секундарно номинализоване пропозиције конституисане од предиката 'habere' и за примарног референта има посесора; нема ни вокатива, који по мени припада не падежној него парадигми категорије 'апел'; и генитив и вокатив су примарно /+hum/.

Тако се родила моја антропоцентрична теорија падежа, која је – чини се – резултат сукцесивне еволуције локалистичке теорије.

Значи, категорија 'падеж' је кључ ка формалној променљивости именица и именичких синтагми у оквиру флексије. Да видимо сад како ствари стоје у погледу творбе речи. Ако погледамо тзв. творбене категорије типичне за мотивисане именице, семантичке паралеле према горе скицираној „флексивној“ ситуацији одмах се примећују.

У пољској академској граматичи, писаној из позиције уверености да о правцу еволуције језика одлучују примарно семантички импулси (*Gramatyka współczesnego języka polskiego, Morfologia* т. 2, с. 391), под насловом „Kategorie słowotwórcze rzeczowników polskich“ налазим листу такозваних мутационих деривата, тј. деривата који „nazywają nowe przedmioty (zjawiska) ze względu na ich relacje do predykatu wyrażonego czasownikiem (lub przymiotnikiem) bądź też ze względu na stosunek do innego przedmiotu (zjawiska) przy nie wyrażonym predykatcie.“ – Прва, за нас овде најважнија серија девербалних деривата обухвата девет следећих позиција:

1. називи субјеката радње, процеса, стања, нпр. *йиркач*, *йливач*, *мудрац*...

2. називи објеката радње, нпр. *чиїанка*, *лизалица*...

3. називи резултата/продуката радње, нпр. *белешка*, *йроизвод*...

4. називи средстава за вршење радње, нпр. *йродуживач*, *левак*...

5. називи места, нпр. *коловоз*, *йосїаја*...

6. темпорални називи, нпр. *жеїїва*, *окуїација*...

7. називи начина радње, нпр. *ходање*, *изговор*...

8. количествени називи, нпр. (*дневни*) *йазар*...

9. називи појава повезаних са процесом, стањем, нпр. називи болести, нпр. *йадавица*...

Друга серија деадјективних деривата обухвата само две позиције:

1. називи носилаца особина, нпр. *мудрац*...

2. називи појава које карактерише присуство особине, нпр. *жу-ишица*...

Додајмо да међу деадјективне деривате спадају и тзв. *nomina essendi*, тј. транспозицијски деривати.

Нећу се овде задржавати на десубстантивним дериватима који су јако издиференцирани, а функционално припадају готово свим горенаведеним девербалним и деадјективним категоријама, према основама од којих су деривирание.

Анализа горњег састава категорија води закључку да први тип девербалних деривата и први тип деадјективних деривата представљају именице примарно употребљаване у функцији номинатива или датива, други, трећи, седми и осми тип девербалних деривата и други тип деадјективних деривата су именице које примарно прихватају функцију акузатива, четврти – именице у функцији инструментала, пети и шести – именице у функцији локатива.

Тиме се – надам се – потврђује претпоставка да немотивисане именице и мутациони именички деривати од вербалних и адјективних база, као и неке транспозиционе именичке формације, на семантичком плану представљају организован систем прилагођен потребама, пре свега, вербалних, али у одређеним ситуацијама и других класа предиката, који их имплицирају као своје валенцијске аргументе; разуме се, то исто важи и за именичке синтагме конституисане од тих именица.

Стално траје процес стварања нових именичких предиката, али систем семантичких класа / категорија тих предиката, колико знам да оцинем, остаје неизмењен у току документоване историје словенских језика и одређује како семантичку (и формалну) парадигму граматичке категорије 'падеж', тако и семантички систем и морфолошку структуру творбених (= лексичких) категорија именица.

Зузанна В. Тополинська

СЕМАНТИЧЕСКИЕ РОЛИ ПАДЕЖНЫХ ОТНОШЕНИЙ VS.
СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ КАТЕГОРИИ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ

Резюме

В работе автор представляет свою версию семантической парадигмы падежей в славянских языках и констатирует, что она в инвентаре почти идентична именным словообразовательным категориям.

Ключевые слова: грамматикализация, лексикализация, субстантивное словосочетание.

Zuzanna V. Topolińska

SEMANTIC ROLES OF CASE RELATIONS VS. SUBSTANTIVAL
WORD-FORMATIONAL CATEGORIES

Summary

The author presents her version of the semantic paradigm of case in Slavic and states that it is almost identical with the inventory of substantival word-formational categories.

Keywords: grammaticalisation, lexicalisation, noun phrase.

ISSN 0350-185X, – Књ. 74, св. 2 (2018), стр. 13–27

УДК: 811.163.41'342.8

COBISS.SR-ID 271822860

DOI: <https://doi.org/10.2298/JFI1802013D>

Примљено: 15. маја 2018.

Прихваћено: 25. јуна 2018.

Оригинални научни рад

МИЛОРАД П. ДЕШИЋ*

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

Катедра за српски језик са

јужнословенским језицима

СРПСКИ СТАНДАРДНИ АКЦЕНАТ И ПРЕФИКСАЦИЈА ПРИДЈЕВА И ГЛАГОЛА

У расправи о акцентовању ријечи с префиксима требало би водити рачуна не само о акценту основног облика префиксалне лексеме него и о акцентима облика у промјени. У овом прилогу акценти придјева и глагола су подијељени у двије групе: лексички (обухватају двије лексеме: основну ријеч и префиксал) и морфолошки (акценти облика). Полазећи од лексичког акцента, примјери су разврстани у двије велике групе: у првој је лексички акценат на основи префиксала, а у другој је тај акценат на префиксу. С обзиром на степен промјена акцента, придјеви су груписани у три цјелине: у једној нема промјене акцента ни у основној лексеми ни у префиксалу, у другој је промјена акцента само у основној лексеми, а у трећој долази до промјене акцента и у основној лексеми и у префиксалу. Код глагола запажен је само један тип промјене акцента: промјена која се односи и на основну лексему и на префиксал.

Кључне ријечи: акценат, префиксација, лексички акценат, морфолошки акценат, префиксал, лексема, промјена акцента, проклитичко преношење акцента, преклитичко преношење акцента.

Кад се расправља о акценту ријечи с префиксима, треба узимати у обзир не само акценат основног облика префиксалне лексеме него и акценте облика у промјени и њихов однос према акценту основне ријечи. Ради јасности излагања, акценте ћемо подијелити у двије групе: у првој су лексички (Л), у другој морфолошки (М). Лексички акценти се везују за двије лексеме: за основну ријеч (О)

* milorad.desic@gmail.com

и за префиксал (П), састављен од префикса и основе префиксала (ОП). Морфолошки акценти се односе на акценте облика О и П. Односи између акцената основне ријечи и префиксала, као и акценатски односи у границама ових двију лексема, обиљежавају се акцентограмима – групама акценатских знакова (рачунајући ту и неакцентоване дужине) уз које иду бројеви слогова на којима се јављају акценти и гдје су болдом истакнути акцентовани слогови префикса.

Акценат у П може да буде једнак ономе у О (исти акценат на истоме слогу), али може да се нађе и на префиксу. С обзиром на другу могућност, указаћемо на два начина преношења акцената на префикс: једном је оно проклитичко (са основе силазне интонације, слично преношењу акцената на проклитике), у другом случају је преклитичко (са основе узлазне интонације, префиксално преношење акцената у ужем смислу ријечи).

Основу за подјелу на двије велике групе представља лексички акценат: он се налази на основи префиксала или је на префиксу.

ПРИДЈЕВИ

I. Лексички акценат на основи префиксала

Ова група се састоји од двије подгрупе.

1. Нема промјене акцената ни у основној лексеми ни у префиксалу.

Јављају се једносложни, двосложни, па и тросложни префикси, домаћи и страни. На основи префиксала налазе се (а) узлазни или (б) силазни акценти. Нису биљежени акценти компаративних облика јер се префиксални придјеви обично не пореде.

а) Парови са узлазним акцентима:

симѐтїричан – *асимѐтїричан* (‘2 – ‘3), *дрџа́внї* – *анїїи*дрџа́внї (‘1-2-3 – ‘3-4-5), *фаши́стїичкї* – *анїїи*фаши́стїичкї (‘2-4 – ‘4-6), *за́висан* – *међуза́висан* (‘1 – ‘3), *слове́нскї* – *неслове́нскї* (‘1-2-3 – ‘2-3-4), *у́звїшенї* (одр. вид) – *їреу́звїшенї* (‘1-2-4 – ‘2-3-5).

Уочена су два различита дублета у П:

аа) акценат на основи или на префиксу (други члан дублета не припада овој групи):

їдоследњї / *їдосљедњї* – *їреїїдоследњї* / *їреїїдосљедњї* и *їрдїїдоследњї* / *їрдїїдосљедњї* (‘1-3 – ‘2-4 / ‘1-4);

аб) акценат на основи или два акцента: акценту на основи до-
дат је други на 1. слогу тросложног префикса:

клàсичан – њсеудоклàсичан / њсѣудоклàсичан (ˊ1 – ˊ4 / ˊ1ˊ4).

б) Парови са силазним акцентом показују да тај акценат може
стајати на непочетном слогу:

нѡрмáлан – суѡранѡрмáлан (ˊ1ˊ2 – ˊ3ˊ4).

Примјећују се и друге особине у П:

ба) акценту на основи додаје се акценат на префиксу:

иѡзнáӣ – ѡрхиѡзнáӣ (ˊ1ˊ2 – ˊ1ˊ3ˊ4), *скрѡман – ѣксѡраскрѡ-
ман* (ˊ1 – ˊ1ˊ3);

бб) Постоје дублети у којима први члан има акценат на основи,
а други члан је двоакценатски: један акценат је на основи, а други
је на префиксу:

нѡв (нѡва) – квазинѡв (квазинѡва) / квáзинѡв (квáзинѡва) (ˊ1 –
ˊ3 / ˊ1ˊ3), *мáӣтеријáлан – квазимáӣтеријáлан / квáзимáӣтеријáлан*
(ˊ1ˊ4 – ˊ3ˊ6 / ˊ1ˊ3ˊ6), *ӣрѡдукӣӣван – конѡира̄ӣрѡдукӣӣван / кѡн-
ѡира̄ӣрѡдукӣӣван* (ˊ1ˊ3 – ˊ3ˊ5 / ˊ1ˊ3ˊ5), *мѡдѡран – суѡермѡдѡран /
суѡермѡдѡран* (ˊ1ˊ2 – ˊ3ˊ4 / ˊ1ˊ3ˊ4), *љѡбичасѡӣ – ѡлѡира̄љѡбичасѡӣ
/ ѡлѡира̄љѡбичасѡӣ* (ˊ1 – ˊ3 / ˊ1ˊ3).

Акцентиграми показују да исте акценатске односе имају парови
нов – квазинов и *љубичасѡӣ – ѡлѡира̄љубичасѡӣ*.

2. Промјена акцента и у основној лексеми и у префиксалу

У грађи су се нашла два придјевска пара, са двосложним пре-
фиксима страног поријекла. Префиксал је дублет, с тим да његов
други члан има двоструки акценат – акценту основе додаје се ак-
ценат на префиксу. У оба члана дублета акценат стално остаје на
основи П, а у неким облицима силазни стоји на непочетном слогу:

Л (лексички акценат): *ја̄к – суѡерја̄к / сѡѡерја̄к* (ˊ1 – ˊ3 / ˊ1ˊ3).

М (морфолошки акценат): *ја̄к, ја̄ка* (род, неодр. вид) – *суѡерја̄к,
суѡерја̄ка* (род, неодр. вид) / *сѡѡерја̄к, сѡѡерја̄ка* (ˊ1, ˊ1 – ˊ3, ˊ3 /
ˊ1ˊ3, ˊ1ˊ3).

Овове је сличан пар *брз – ѡлѡира̄брз*. Само се префикси
разликују по акценту: *сѡѡер- : ѡлѡира-* :

Л: *бр̑з – ѡлѡира̄бр̑з / ѡлѡира̄бр̑з* (ˊ1 – ˊ3 / ˊ1ˊ3).

М: *бр̑з, бр̑за* (род, неодр. вид) – *ѡлѡира̄бр̑з, ѡлѡира̄бр̑за* (род, не-
одр. вид) / *ѡлѡира̄бр̑з, ѡлѡира̄бр̑за* (ˊ1, ˊ1 – ˊ3, ˊ3 / ˊ1ˊ3, ˊ1ˊ3).

II. Лексички акценат̄и на ѿпрефиксу

Група се дијели у двије подгрупе.

3. Нема промјене акцента ни у основној лексеми ни у префиксалу

Овдје налазимо домаће и стране префиксе, једносложне и ријетко двосложне. Преношење акцената на префикс је проклитичко или преклитичко.

3.1. Проклитичко преношење

На почетку ћемо навести сљедеће примјере:

мāл̄и – *д̄дмāл̄и* (у изразу *домали ѿрс̄и*) ($\text{ˆ}1-2 - \text{ˆ}1-2-3$), *рāѿ-нӣ* – *āнӣириаӣнӣ* ($\text{ˆ}1-2 - \text{ˆ}1-4$) (краткоузлазни акценат на 1. слогу двосложног префикса).

Није мали број парова који су акценатски једнаки (углавном са различитим префиксима):

к̄ѿсео – *нāкисео* ($\text{ˆ}1 - \text{ˆ}1$) = *в̄елик* – *н̄в̄елик*, *в̄елик* – *ѿд̄велик*, *ѿр̄д̄с̄и* – *ѿр̄ӣѿрос̄и*, *ћ̄лав* – *ѿр̄д̄ћ̄лав*, *ср̄ћ̄ан* – *ѿр̄д̄срећ̄ан*; *ѿд̄знāӣ*, *ѿд̄знāӣӣ* (одр. вид) – *н̄ѿѿзнāӣ*, *н̄ѿѿзнāӣӣ* (одр. вид) ($\text{ˆ}1-2$, $\text{ˆ}1-2-3 - \text{ˆ}1-3$, $\text{ˆ}1-3-4$) = *н̄ормāлан*, *н̄ормāлн̄ӣ* – *ѿб̄нормāлан*, *ѿб̄нормāлн̄ӣ*; *ср̄д̄њ̄ӣ* – *д̄сред̄њ̄ӣ* ($\text{ˆ}1-2 - \text{ˆ}1-3$) = *мāњ̄ӣ* – *д̄мањ̄ӣ*, *в̄ећ̄ӣ* – *ѿд̄већ̄ӣ*; *зд̄р̄āv* – *н̄зд̄рав* ($\text{ˆ}1 - \text{ˆ}1$) = *ср̄ћ̄ан* – *н̄д̄срећ̄ан*; *з̄адов̄ољ̄ан* – *ѿр̄д̄з̄адов̄ољ̄ан* ($\text{ˆ}1-3 - \text{ˆ}1-4$) = *с̄ѿксуāлан* – *б̄ѿсексуāлан*.

Понекад налазимо дублете у П:

ѿѿн – *ѿр̄д̄ѿн* / *ѿр̄д̄ѿн* ($\text{ˆ}1 - \text{ˆ}1 / \text{ˆ}1$), *з̄ад̄њ̄ӣ* – *ѿр̄д̄з̄ад̄њ̄ӣ* / *ѿр̄д̄з̄ад̄њ̄ӣ* ($\text{ˆ}1-2 - \text{ˆ}1-3 / \text{ˆ}1-3$).

3.2. Преклитичко преношење

За ово преношење акцената на префикс има много мање примјера у грађи:

ѿргāнск̄ӣ – *ѿн̄оргāнск̄ӣ* ($\text{ˆ}1-2-3 - \text{ˆ}1-3-4$), *ѿд̄ѿӣѿн* – *н̄ѿѿѿӣѿн* ($\text{ˆ}1 - \text{ˆ}1$).

У два придјевска пара запажамо у О тако састављене дублете да први члан с префиксалом упућује на проклитичко, а други члан с њим на преклитичко преношење акцената на префикс:

м̄ѿрāлан / *м̄ѿрāлан* – *ѿм̄ѿрāлан* ($\text{ˆ}1-2 / \text{ˆ}1-2 - \text{ˆ}1-3$) = *ѿк̄ѿѿӣан* / *ѿк̄ѿѿӣан* – *с̄ѿбак̄ѿѿӣан*.

4. Промјена акцента само у основној лексеми

Појављују се придјеви са једносложним домаћим префиксима. Преношење акцента на префикс је проклитичко и преклитичко.

4.1. Проклитичко преношење

Ово преношење потврђује слjedeћи примјер:

Л: *сѣ̃ар* – *ѣ̃рѣсѣ̃ар* (˘1 – ˘1).

М: *сѣ̃ар*, *сѣ̃арѣ̃* (одр. вид) – *ѣ̃рѣсѣ̃ар* (˘1, ^1-2 – ˘1).

Већи број парова, са различитим префиксима, може се акцентски једнако понашати:

Л: *крѣ̃в* – *нѣ̃крѣ̃в* (^1 – ˘1-2).

М: *крѣ̃в*, *крѣ̃ва* (род, неодр. вид) – *нѣ̃крѣ̃в* (^1, '1 – ˘1-2) – овако и: *чѣ̃сѣ̃* – *ѣ̃рѣ̃чѣ̃сѣ̃*, *глѣ̃* – *ѣ̃рѣ̃глѣ̃*.

Слична једнакост постоји између парова чији је префиксал дублетни:

Л: *лѣ̃д* – *сѣ̃лѣ̃д* / *сѣ̃луд* (^1 – ˘1-2 / '1).

М: *лѣ̃д*, *лѣ̃да* (род, неодр. вид) – *сѣ̃лѣ̃д* / *сѣ̃луд* (^1, '1 – ˘1-2 / '1) – овако и: *сѣ̃д* (ек.) – *ѣ̃рѣ̃сѣ̃д* / *ѣ̃рѣ̃сед*.

Ијекавски лик пара *сед* – *ѣ̃росед* има исте основне акцентске односе: промјену акцента само у основној лексеми и проклитичко преношење:

Л: *сѣ̃јед* – *ѣ̃рѣ̃сјед* / *ѣ̃рѣ̃сјед* (˘1 – ˘1 / '1).

М: *сѣ̃јед*, *сјѣ̃да* (род, неодр. вид) – *ѣ̃рѣ̃сјед* / *ѣ̃рѣ̃сјед* (˘1, '2 – ˘1 / '1).

4.2. Преклитичко преношење

У грађи су се нашла четири пара, од којих су по два једнака, са узлазним акцентима на првом слогу О и краткосилазним на префиксу:

Л: *мѣ̃лен* – *ѣ̃мален* ('1 – ˘1).

М: *мѣ̃лен*, *малѣ̃на* (род, неодр. вид) – *ѣ̃мален* ('1, '2 – ˘1) = *вѣ̃сок* – *ѣ̃рѣ̃висок*;

Л: *мѣ̃дар* – *ѣ̃рѣ̃мѣ̃дар* ('1 – ˘1-2).

М: *мѣ̃дар*, *мѣ̃дрѣ̃* (одр. вид) – *ѣ̃рѣ̃мѣ̃дар* ('1, ^1-2 – ˘1-2) = *хлѣ̃дан* – *ѣ̃рѣ̃хлѣ̃дан*.

5. У прегледаној грађи налазимо придјеве углавном са једнословним и двословним префиксима, ријетко трословним. Префикси су домаћи и страног поријекла.

Разликују се лексички и морфолошки акценти, а акцентски односи обиљежавају се акцентограмима. Примјери су разврстани у двије групе: у једној је лексички акценат на основи префиксала, а у другој је тај акценат на префиксу. Обје групе су подијељене на двије подгрупе: у првој групи нема промјене акцента ни у основној

лексеми ни у префиксалу, односно долази до промјене и у основној лексеми и у префиксалу, а у другој групи такође нема промјене акцента ни у основној лексеми ни у префиксалу односно има промјене само у основној лексеми.

Преношење акцената на префикс је двојако: проклитичко и преклитичко, а префиксали могу бити и двоакценатски, као и у облику акценатских дублета. Поред тога, лексички и морфолошки акценти у неким случајевима се налазе ван почетног слога иако су силазни, што треба сматрати стандардном појавом.

Глаголи

I. Лексички акценат̑и на основи њрефиксала

Група чини једну цјелину, не дијели се на подгрупе.

6. Промјена акцента и у основној лексеми и у префиксалу

Овдје налазимо глаголе са једносложним домаћим префиксима.

Пар или парови састављени од лексема и облика О и П који стоје у одређеном акценатском односу чине акценатски модел. Постоје лексички и морфолошки акценатски модели, а у неким случајевима и морфолошки акценатски подмодели, кад се акценат не мијења, као у моделима, него се само лексичком акценту обично додаје неакцентована дужина. Уз то, неки облици (прилог времена прошлог, па и трпни придјев) имају у префиксалу свој акценат, али немају увијек свог парњака јер су везани само за одређени свршени глагол и рјеђе за прелазни.

6.1. Акценат не прелази на префикс

На почетку наводимо сљедећи примјер:

Л: *разумѐва̑и̑и* (ек.) – *̑одразумѐва̑и̑и* (‘3 – ‘4).

М: Модел: *разумѐв̑ам* – *̑одразумѐв̑ам*, *разумѐв̑ах* – *̑одразумѐв̑ах*, *разумѐва̑ј* – *̑одразумѐва̑ј* (‘2-3-4 – ‘3-4-5).

Подмодел: *разумѐва̑ј̑* – *̑одразумѐва̑ј̑*, *разумѐва̑ј̑и̑и* – *̑одразумѐва̑ј̑и̑и* (‘3-5 – ‘4-6).

Без парњака: *̑одразумѐв̑ан* (= *̑одразумѐв̑ам*).

Акценат О стоји у свим облицима П. Акценат аориста је дублетни: *разумѐва* – *̑одразумѐва* / *р̑азумѐв̑а* – *̑д̑дразумѐв̑а*, а овој групи припада само први пар.

Слични акценатски односи постоје и у ијекавском лику: *разуми̑ѐва̑и̑и* – *̑одразуми̑ѐва̑и̑и* (‘4 – ‘5).

Л: б̣й̄т̣и – зб̣й̄т̣и ("1 – "1).

Подмодел: $b_{ij\bar{e}m} - 3b_{ij\bar{e}m}$ ("1-2 – "1-2).

Акценатска изједначеност је карактеристична и за следећи пар:

Л: *лѣйӣӣӣ* (ек.) – *слѣйӣӣӣ* ('1 – '1).

Без паръака: *слéййвши* (' 1-2).

Слично је и у ијекавском лику: *лијèйиийи* – *слијèйиийи* ('2 – '2).

Друкчији акценатски односи су у наредном пару:

Л: *лòмий̄и* – *слòмий̄и* (`1 – `1).

М: Модели: 1. лѡмѣм – слѡмѣм ('1-2 – "1-2); 2. лѡмѣмо / лѡмѣмо – слѡмѣмо ('1-2 / '2 – "1-2); 3. лѡмѣ – слѡмѣ ("1-2 – "1-2); 4. лѡмѣен – слѡмѣен ("1 – "1).

Без парњака: *слòмйвши* (`1-2).

Овдје у моделима 3 и 4 акценат је исти, али у моделима 1 и 2, који се односе на презент, акценат у П разликује се од онога у О.

6.2. Акценат прелази на префикс

У грађи су забиљежене четири врсте преношења акцента на префикс: проклитичко; проклитичко и преклитичко; акценат на основи П и проклитичко; преклитичко, проклитичко и акценат на основи П.

а) Проклитичко преношење

Најчешћи примјери су са три модела, ријетко са два:

Л: $vyhu - dovyhu$ ('1 - '2).

М: Модели: 1. $\hat{v}_{\hat{u}c} - \partial\partial\hat{v}_{\hat{u}c}$ ($\sim 1 - \sim 1-2$); 2. $\hat{v}_{\hat{u}k\alpha} - \partial\partial\hat{v}_{\hat{u}k\alpha}$ ($\sim 1 - \sim 1-2$).

Подмодель: *в́учēm – до**в́**учēm* ('1-2 – '2-3).

Без парњака: *дову́кāvиши* (= *дову́чēm*);

Л: $\bar{u}\bar{y}c\bar{t}i\bar{n}i\bar{n}i - \partial\partial u\bar{y}c\bar{t}i\bar{n}i\bar{n}i$ ('1 – '2).

М: Модели: 1. *йўшйен – ддйушйен* ("1 – '1); 2. *йўсййм – ддйу-сййм* ("1-2 – '1-3); 3. *йўсйй – ддйусйй* ("1-2 – " 1-3).

Подмодел: *йѹсїѣиши* – *доѹсїѣиши* (‘1-2 – ‘2-3);

Л: *гра́диѣи* – *загра́диѣи* (‘1 – ‘2).

М: Модели: 1. *гра́ђен* – *за́грађен* (ˆ1 – ‘1-2); 2. *гра́дѣм* – *за́гра́дѣм* (ˆ1-2 – ‘1-2-3); 3. *гра́дѣ* – *за́гра́дѣ* (ˆ1-2 – ‘1-2-3).

Без парњака: *загра́дѣиши* (‘2-3);

Л: *ѹзѣѣи* – *обѹзѣѣи* (‘1-2 – ‘2-3).

М: Модели: 1. *ѹзмѣм* – *обѹзмѣм* / *дѹзмѣм* (ˆ1-2 – ‘1-3 / ‘1-3); 2. *ѹзѣ* – *дѹзѣ*, *ѹзѣла* – *дѹзѣла*, *ѹзѣи* – *дѹзѣи* (ˆ1-2 – ‘1-3); 3. *ѹзео* – *дѹзео* (ˆ1 – ‘1).

Подмодел: *ѹзми* – *обѹзми* (‘1 – ‘2);

Л: *вѹдиѣи* – *ѹпредвѹдиѣи* (‘1 – ‘2).

М: Модели: 1. *вѹдѣм* – *ѹпредвѹдѣм*, *вѹђах* – *ѹпредвѹђах*, *вѹдѣи* – *ѹпредвѹдѣи* (ˆ1-2 – ‘1-3); 2. *вѹђен* – *ѹпредвѹђен* (ˆ1 – ‘1); 3. *вѹдѣ* – *ѹпредвѹдѣ* (ˆ1-2 – ‘1-3).

б) Проклитичко и преклитичко преношење

Овакво преношење потврђује сљедећи пар:

Л: *ѣисаѣи* – *наѣисаѣи* (‘1 – ‘2).

М: Модели: 1. *ѣишем* – *наѣишем*, *ѣиса̑н* – *наѣиса̑н* (ˆ1-2 – ‘1-2-3); 2. *ѣиса* – *наѣиса̑* (‘1 – ‘1-2-3).

Без парњака: *наѣисаѣиши* (‘2-3).

У П облик аориста је акценатски дублет: *наѣиса̑* / *наѣиса*. Други члан дублета не спада овдје.

Овој групи припада и глагол са два префикса, који се схватају као један двосложни префикс:

Л: *ска́каѣи* – *исѣреска́каѣи* (‘1 – ‘3).

М: Модели: 1. *ска́чѣм* – *исѣреска́чѣм* (ˆ1-2 – ‘2-3-4); 2. *ска́ка* – *исѣреска́ка̑* (‘1 – ‘1-3-4).

Без парњака: *исѣреска́каѣиши* (‘3-4), *исѣреска́ка̑н* (= *исѣреска́чѣм*).

У П облик аориста је акценатски дублет: *исѣреска́ка̑* / *исѣреска́ка*. Други члан дублета не припада овдје.

в) Акценат на основи префиксала и проклитичко преношење

Модели са проклитичким преношењем акцента често се комбинују са моделима у којима акценат стоји на основи префиксала. У примјерима се обично јављају по три модела, ријетко два:

Л: *једна́чиѣи* – *изједна́чиѣи* (‘2 – ‘3).

М: Модели: 1. *јѣднāчѣм* – *изјѣднāчѣм* (‘1-2-3 – ‘2-3-4); 2. *јѣднāчен* – *изјѣднāчен* (‘1-2 – ‘2-3); 3. *јѣднāчѣ* – *ѣзјѣднāчѣ* (‘1-2-3 – ‘1-3-4).

Без парњака: *изјѣднāчѣвши* (‘3-4);

Л: *черуѣаѣи* – *очеруѣаѣи* (‘2 – ‘3).

М: Модели: 1. *черуѣамо* – *очеруѣамо* (‘3 – ‘4); 2. *чѣруѣа* – *ѣчеруѣа*, *чѣруѣала* – *ѣчеруѣала*, *чѣруѣан* – *ѣчеруѣан* (‘1-3 – ‘1-4); 3. *чѣруѣао* – *ѣчеруѣао* (‘1 – ‘1).

Подмодели: 1. *черуѣам* – *очеруѣам*, *черуѣамо* – *очеруѣамо*, *черуѣај* – *очеруѣај* (‘2-3 – ‘3-4); 2. *черуѣајѣ* – *очеруѣајѣ* (‘2-4 – ‘3-5).

Дублети у О и у П: *черуѣамо* / *черуѣамо*, *чѣруѣа* / *черуѣа*, *чѣруѣао* / *черуѣао*, *чѣруѣала* / *черуѣала*; *очеруѣамо* / *очеруѣамо*, *ѣчеруѣа* / *очеруѣа*, *ѣчеруѣао* / *очеруѣао*, *ѣчеруѣала* / *очеруѣала*.

Без парњака: *очеруѣавши* (= *очеруѣам*).

Први члан дублета припада моделима, а други лексичким акцентима или подмоделима.

Овакав акценат има и пар *рачуѣаѣи* – *урачуѣаѣи*;

Л: *увеличāѣи* – *ѣреувеличāѣи* (‘3 – ‘4).

М: Модели: 1. *увеличāмо* – *ѣреувеличāмо* (‘4 – ‘5); 2. *ѣвеличā* – *ѣреѣвеличā*, *ѣвеличāла* – *ѣреѣвеличāла*, *ѣвеличāн* – *ѣреѣвеличāн* (‘1-4 – ‘1-5); 3. *ѣвеличāо* – *ѣреѣвеличāо* (‘1 – ‘1).

Подмодели: 1. *увеличāм* – *ѣреувеличāм*, *увеличāмо* – *ѣреувеличāмо*, *увеличāј* – *ѣреувеличāј*, *увеличāвши* – *ѣреувеличāвши* (‘3-4 – ‘4-5); 2. *увеличāјѣ* – *ѣреувеличāјѣ* (‘3-5 – ‘4-6).

Дублети у О и у П: *увеличāмо* / *увеличāмо*, *ѣвеличā* / *увеличā*, *ѣвеличāо* / *увеличāо*, *ѣвеличāла* / *увеличāла*; *ѣреувеличāмо* / *ѣреувеличāмо*, *ѣреѣвеличā* / *ѣреувеличā*, *ѣреѣвеличāо* / *ѣреувеличāо*, *ѣреѣвеличāла* / *ѣреувеличāла*.

Први члан дублета припада моделима, а други лексичким акцентима или подмоделима;

Л: *кријумчāриѣи* – *ѣрокријумчāриѣи* (‘3 – ‘4).

М: Модели: 1. *кријумчāрѣм* – *ѣрокријумчāрѣм* (‘2-3-4 – ‘3-4-5); 2. *кријумчāрен* – *ѣрокријумчāрен* (‘2-3 – ‘3-4); 3. *кријумчāрѣ* – *ѣрокријумчāрѣ* (‘1-3-4 – ‘1-4-5).

Без парњака: *ѣрокријумчāрѣвши* (‘4 – ‘5);

Л: *кокодāкаѣи* – *раскокодāкаѣи се* (‘3 – ‘4).

М: Модели: 1. *кокод̑а̑чѐм* – *раскокод̑а̑чѐм се* (‘2-3-4 – ‘3-4-5); 2. *к̑код̑а̑к̑* – *р̑скокод̑а̑к̑ се* (‘1-3-4 – ‘1-4-5).

Дублети у О и у П: *кокод̑а̑ка* / *к̑код̑а̑к̑*; *раскокод̑а̑ка се* / *р̑скокод̑а̑к̑ се*.

Без парњака: *раскокод̑а̑ка̑виши се* (‘4-5), *раскокод̑а̑кан* (= *раскокод̑а̑чѐм се*).

Чланови дублета *кокод̑а̑ка* и *раскокод̑а̑ка се* слажу се са лексичким акцентима и не улазе у састав наведених модела.

г) Преклитичко и проклитичко преношење и акценат на основи префиксала

Мали је број примјера са по четири модела:

Л: *ја̑ча̑и̑и* – *над̑ја̑ча̑и̑и* (‘1 – ‘2).

М: Модели: 1. *ја̑чао* – *над̑ја̑чао* (‘1 – ‘1); 2. *ја̑чала* – *над̑ја̑ча̑ла* (‘1 – ‘1-3); 3. *ја̑ча̑* – *над̑ја̑ча̑*, *ја̑чан* – *над̑ја̑чан* (‘1-2 – ‘1-3); 4. *ја̑ча̑мо* – *над̑ја̑ча̑мо* (‘2 – ‘3).

Подмодели: 1. *ја̑ча̑м* – *над̑ја̑ча̑м*, *ја̑ча̑мо* – *над̑ја̑ча̑мо*, *ја̑ча̑ј* – *над̑ја̑ча̑ј* (‘1-2 – ‘2-3); 2. *ја̑ча̑ј̑* – *над̑ја̑ча̑ј̑* (‘1-3 – ‘2-4).

Дублети у О и у П: *ја̑ча̑мо* / *ја̑ча̑мо*, *ја̑ча̑* / *ја̑ча*; *над̑ја̑ча̑мо* / *над̑ја̑ча̑мо*, *над̑ја̑ча̑* / *над̑ја̑ча*, *над̑ја̑чао* / *над̑ја̑чао*, *над̑ја̑ча̑ла* / *над̑ја̑чала*.

Без парњака: *над̑ја̑ча̑виши* (= *над̑ја̑ча̑м*).

Први члан дублета припада моделима, а други лексичким акцентима или подмоделима.

Овакав акценат има и пар *чу̑й̑а̑и̑и* – *й̑оч̑у̑й̑а̑и̑и*.

II. Лексички акценат̑и на й̑рефиксу

Група представља једну цјелину, не дијели се на подгрупе.

7. Промјена акцента и у основној лексеми и у префиксалу

Ријеч је о глаголима са домаћим једносложним префиксима, рјеђе двосложним.

7.1. Проклитичко преношење лексичких акцената

У грађи смо уочили три врсте преношења морфолошких акцената на префикс: проклитичко; проклитичко и акценат на основи префиксала; проклитичко и преклитичко преношење и акценат на основи префиксала.

а) Проклитичко преношење морфолошких акцената

Већина примјера има по један модел, ријетко два:

Л: *грѣсѣи* – *ѡѡгрисѣи* (ʼ1 – ʼ1).

М: Модели: 1. *грѣзе – ѿдгрѣзе* (ʹ1 – ʹ1-2); 2. *грѣзѣм – ѿдгрѣзѣм* (ʹ1-2 – ʹ2-3); 3. *грѣзи – ѿдгрѣзи* (ʹ1 – ʹ2); 4. *грѣзен – ѿдгрѣзен* (ʹ1 – ʹ2); 5. *грѣзѣна – ѿдгрѣзѣна* (ʹ2 – ʹ3).

Дублети: *грїзен / грїзен, грїзена / грїзена; одгрїзен / одгрїзен, одгрїзена / одгрїзена.*

Без парњака: *òðgrizāvishi* (`1-3).

Први члан дублета има лексички акценат;

Л: $m\bar{y}m - \bar{y}rmm$ ('1 – '1).

М: Модели: 1. *шїјѣм – ѡрїишїјѣм* (°1-2 – °1-3); 2. *шї – ѡрїишї* (°1 – °1-2); 3. *шїј – ѡрїишїј* (°1 – °1-2); 4. *шївен – ѡриишївен* (°1 – °2); 5. *шївѣна – ѡришївѣна* (°2 – °3).

Дублет: *īrī*ши / *īrī*шй.

Без парњака: *īrīshīvishi* (= *īrīshīj*).

Први члан дублета има лексички акценат;

Л: б̣и̣и̣и̣ – с̣а̣б̣и̣и̣и̣ (`1 – `1).

М: Модели: 1. *би̋јѐм – с̋а̋би̋јѐм* (‘1-2 – ‘1-3); 2. *би̋ј – с̋а̋би̋ј* (‘1 – ‘1-2); 3. *би̋јѐн – с̋а̋би̋јѐн* (‘1 – ‘2); 4. *би̋јѐна – с̋а̋би̋јѐна* (‘2 – ‘3).

Без парњака: *сàб̄йвиши* (= *сàб̄й̄j*).

в) Проклитичко и преклитичко преношење морфолошких акцената и акценат на основи префиксала

У примјерима налазимо велики број модела: по седам, рјеђе пет:

Л: бр`аїи – **из`абрайи** (‘1 – ‘2) (= бр`аїи – **од`абрайи**, бр`аїи – **раз`абрайи**).

М: Модели: 1. бѣрѣм – *изабѣрѣм*, бѣрѣмо – *изабѣрѣмо* (‘1–2 – ‘2–4); 2. бра̃ – *ѣзабра̃*, бра̃н – *ѣзабра̃н* (‘1 – ‘1–3); 3. бра̃о – *ѣзабра̃о* (‘1 – ‘1); 4. бра̃ла – *ѣзабра̃ла* (‘1 – ‘1–3); 5. бѣрѣм – *изабѣрѣм*, бѣрѣмо – *изабѣрѣмо* (‘1–2 – ‘3–4); 6. берѣмо – *изаберѣмо* (‘2 – ‘4); 7. бѣри – *изабѣри* (‘1 – ‘3).

Дублети и триплети: бѣрѣм / бѣрѣм, *иза*берѣм / *иза*берѣм, *ѹза*бра / *иза*бра; бѣрѣмо / берѣмо / бѣрѣмо, *иза*берѣмо / *иза*берѣмо / *иза*берѣмо.

Без парњака: *иза̀брāвши* (`2-3).

Чланови дублета и триплета припадају моделима. Само облик *издобра* има лексички акценат;

Л: *лй̄ӣи* – *й̄о̄лӣи* (‘1 – ‘1).

М: Модели: 1. *лѝјѣм* – *ѡдѝлијѣм* (`1-2} - \text{`1-3); 2. *лѝ* – *ѡдѝлѝ* ($\text{^1} - \text{`1-2}$ ); 3. *лѝо* – *ѡдѝлио* ( $\text{`1} - \text{`1}$ ); 4. *лѝј* – *ѡдѝлѝј* ( $\text{^1} - \text{`1-2}$); 5. *лѝла* – *ѡдѝлѝла* ($\text{'1} - \text{`1-2}$); 6. *лѝвен* – *ѡолѝвен* ($\text{'1} - \text{'2}$); 7. *ливѣна* – *ѡолѝвѣна* ($\text{'2} - \text{'3}$).

Без парњака: *ѡдѝлѝвши* (= *ѡдѝлѝј*);

Л: *врѣѝи* (ек. и ијек.) – *узѡврѣѝи* ($\text{`1} - \text{'2}$).

М: Модели: 1. *врѝм* – *узѡврѝм*, *врѝ* – *узѡврѝ* ($\text{^1} - \text{'2-3}$); 2. *врѝ* – *узѡврѝ* ($\text{^1} - \text{'1-3}$); 3. *врѣо* (ек. и ијек.) (ијек. *врѝо*) – *ѡзѡврѣо* (ек. и ијек.) (ијек. *ѡзѡврѝо*) (`1} - \text{`1); 4. *врѝмо* – *узѡврѝмо* ($\text{'1} - \text{'2-3}$); 5. *врѝмо* – *узѡврѝмо* ($\text{'1} - \text{'3}$).

Дублети: *узѡврѝмо* / *узѡврѝмо*, *узѡврѝ* / *узѡврѝ*, *узѡврѣо* (ек. и ијек.) (ијек. *узѡврѝо*) / *ѡзѡврѣо* (ек. и ијек.) (ијек. *ѡзѡврѝо*).

Без парњака: *узѡврѣвши* (= *узѡврѝм*).

У моделу 2 имамо нетипично проклитичко преношење акцента (узлазни на првом слогу двосложног префикса). Поред тога, чланови дублета припадају моделима, али облици *узѡврѣо* и *узѡврѝо* имају лексички акценат.

7.2. Преклитичко преношење лексичких акцената

У грађи се нашао само један екавско-ијекавски примјер са једним моделом:

Л: *вѡлѣѝи* / *вѡлѣѝи* – *нѡјвѡлѣѝи* / *нѡјвѡлѣѝи* ($\text{'1} - \text{^1}$).

М: Модел: *вѡлѝм* – *нѡјвѡлѝм* ($\text{`1-2} - \text{^1-3}$).

У моделу уочавамо проклитичко преношење морфолошког акцента. Ово је посебна врста преношења јер на *нај*- увијек стоји дугосилазни акценат.

8. У анализираној грађи нашли смо глаголе са домаћим једно-сложним префиксима, рјеђе двосложним.

Забилежени су лексички и морфолошки акценатски модели, понекад и морфолошки акценатски подмодели. Примјери су подијељени у двије групе: у једној је лексички акценат на основи префиксала, а у другој је тај акценат на префиксу. И у једној и у другој групи ријеч је о промјени акцента и у основној лексеми и у префиксалу.

У групи у којој је лексички акценат на основи префиксала постоје двије могућности: по првој акценат не прелази на префикс, док по другој акценат прелази на префикс, с тим да се његово преношење врши на четири начина: као проклитичко; проклитичко и преклитичко; акценат на основи префиксала и проклитичко;

преклитичко и проклитичко преношење и акценат на основи префиксала.

У групи у којој је лексички акценат на префиксу издвајају се двије мање цјелине: у једној се врши проклитичко преношење лексичких акцената, а у другој преклитичко. Успостављен је однос између лексичких и морфолошких акцената, па су у првој (већој) цјелини уочене три врсте преношења морфолошких акцената на префикс: проклитичко; проклитичко и акценат на основи префиксала; проклитичко и преклитичко преношење и акценат на основи префиксала. У другој цјелини (преклитичко преношење лексичких акцената) запажамо проклитичко преношење морфолошког акцента.

Литература

- Даничић 1925: Ђуро Даничић, *Српски акценџи*, Београд–Земун: Српска краљевска академија.
- Дешић 2001: Милорад Дешић, *Мали акценџиски речник српског језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Клајн 2002: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику I*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства: Институт за српски језик САНУ; Нови Сад: Матица српска.
- Николић ред. 2007: *Речник српског језика*, редактор и уредник Мирослав Николић, Нови Сад: Матица српска.
- СТЕВАНОВИЋ 1964: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*, Београд: Научно дело.

Милорад П. Дешич

СЕРБСКОЕ СТАНДАРТНОЕ УДАРЕНИЕ И ПРЕФИКСАЦИЈА ПРИЛАГАТЕЛЪНЫХ И ГЛАГОЛОВ

Резюме

В исследовании об акцентуации слов с префиксами следует учесть не только ударение основной формы префиксальной лексемы, но и ударения форм словоизменения. В настоящей работе ударения прилагательных и глаголов подразделяются на две группы: лексические (охватывают две лексемы: исходное слово и префиксал) и морфологические (ударения форм). Исходя из лексического ударения, примеры распределены в две большие группы: в первой лексическое ударение находится на основе префиксала, а во второй это ударение находится на префиксе. С учетом степени изменения ударения, прилагательные сгруппированы в три раздела: в первом нет изменения ударения ни в основной лексеме, ни в префиксале, во втором изменение замечается только в основной

лексеме, а в третьем изменении ударения происходит и в основной лексеме, и в префиксале. У глаголов отмечен только один тип изменения ударения – изменение, которое относится к исходной лексеме и к префиксалу.

Ключевые слова: ударение, префиксация, лексический, морфологический, префиксал, лексема, изменение ударения, проклитический, преклитический.

Milorad P. Dešić

STANDARD SERBIAN STRESS AND PREFIXATION OF ADJECTIVES AND VERBS

S u m m a r y

Debate on stress in prefixed words should take into account not only the stress of the basic form of the prefixed lexeme but also the stress in other forms. In this paper, stress in adjectives and verbs is divided into two groups: lexical (comprising the two lexemes: the base word and the prefixed one) and morphological (stress in other forms). Starting with lexical stress, examples are classified into two large groups: the first group includes examples of lexical stress on the stem of the prefixed word, while the second one includes lexical stress on the prefix. Depending on the type of changes in stress, adjectives are further classified into three subgroups: the first subgroup includes examples where no changes in stress occur in either the base or prefixed lexeme, the second includes the ones where change in stress occurs only in the base word, whereas the third subgroup comprises examples where changes in stress occur in both the base and prefixed lexeme. In verbs, only one type of change in stress is found: a change related to both the base and prefixed lexeme. The author analyzes the correlation between lexical and morphological stress in a prefixed word, pointing out that the shift of stress to the prefix is reversible: proclitic (moving from the stem with a falling stress) and prefixal in a narrower sense (moving from the stem with a rising stress).

Keywords: stress, prefixation, lexical, morphological, prefixed word, lexeme, change in stress, proclitic, prefixal shift.

ISSN 0350-185X, – Књ. 74, св. 2 (2018), стр. 29–56

УДК: 811.163.41'367.335.2

COBISS.SR-ID 271842572

DOI: <https://doi.org/10.2298/JFI1802029A>

Примљено: 11. јуна 2018.

Прихваћено: 25. јуна 2018.

Оригинални научни рад

МИЛИВОЈ Б. АЛАНОВИЋ*

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

Одсек за српски језик и лингвистику

ГРАМАТИЧКИ СТАТУС СПАЦИЈАЛНЕ КЛАУЗЕ – НА ДРУГИ ПОГЛЕД**

Полазећи од главних структурно-семантичких одлика релативних и спацијалних клауза,¹ у раду се разматрају и вреднују критеријуми на којима се темељи разликовање ова два реченична типа те на основу којих се поједини облици спацијалних дефинишу као допунске или пак прилошке реченице. Најважнији закључак овог испитивања јесте да спацијалне клаузе, због типа везника и његовога значења, показују најважније структурно-семантичке одлике типичне за релативне клаузе, при чему ни изостанак антецедента нема утицаја на њихову граматичку позицију у реченици.

Кључне речи: српски језик, релативне клаузе, спацијалне клаузе.

* milivoj.alanovic@sbb.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 178004 под називом *Стандардни српски језик – синтаксичка, семантичка и прагматичка исцртавања*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Концепцију коју сам изнео, или барем заступао, у овоме раду, нажалост, нисам успео да потпуно формулишем током свога учешћа на изради *Синтаксе сложене реченице српског језика*, пројекту којим руководи академик Предраг Пипер. Иако разлике у ставовима изнетим у овим два публикацијама неће промаћи пажљивијем читаоцу, њих искључиво треба довести у везу са чињеницом да је овај чланак уобличен и предат у штампу дуго времена након завршетка рада на *Синтакси сложене реченице*. Ова напомена ми је и лично изузетно важна јер је академик Предраг Пипер све сараднике на Пројекту увек искрено подстицао на сарадњу, слободно изражавање мишљења, разумевање и толерантност.

1. Увод

Појам простора једна је од основних логичко-семантичких и уопште мисаоних категорија (в. PIPER 1997: 11–12), па је с разлогом немали број пута био предметом бројних лингвистичких истраживања која су се претежно бавила морфосинтаксичким јединицама као примарним језичким изразом спацијалности, тј. просторности (нпр. в. ИВИЋ 1954; ГОРТАН-ПРЕМК 1971; ВАТИСТИЋ 1972; ПИПЕР 1977–1978, 1978; PIPER 1983; ФЕЛЕШКО 1995; АРСЕНИЈЕВИЋ 2003а, 2003б). Истини за вољу, о спацијалним, тј. просторним или месним, клаузама несразмерно је мање било речи, али су и оне обрађиване, не само у општим граматичким прегледима система сложених реченица у нашем језику (нпр. в. СТЕВАНОВИЋ 1979; MINOVIĆ 1987; SILIĆ/PRANJKOVIĆ 2007; ПИПЕР/КЛАЈН 2013; СТАНОЈЧИЋ/ПОПОВИЋ 2014) већ и у студијама посвећеним другим зависним клаузама – пре свега релативним и допунским (KORDIĆ 1995; РУЖИЋ 2006а, 2006б), што на особит начин илуструје проблем граматичког позиционирања датог клаузалног типа у хипотаксичком систему српског језика.

Најпотпунији опис овог вида зависних клауза, међутим, добијамо тек недавно, у студији П. Пипера, у којој даје њихове кључне структурне и семантичке одлике – тако, како им је значење места примарно, уведене су просторним заменичким прилозима и имају атрибутску, адвербијалну те допунску функцију (ПИПЕР 2010: 388–389) – док је проблем прецизнијег разграничења према другим хипотаксичким јединицама у самом раду у другом плану, што је пак сасвим у складу са основним програмским начелом овога испитивања. Категоричнији став у погледу граматичког статуса овог реченичног типа изнела је Д. Кликовац, распоређујући антецедентне спацијалне клаузе међу релативне, а оне безантецедентне, или слободне, међу прилошке, издвајајући их као аутономну структурно-семантичку хипотаксичку категорију (КЛИКОВАЦ 2011: 65), што је у основи на трагу Стевановићеве поделе на зависне реченице за посредно и непосредно одређивање места, по којој прве спадају међу односне, а друге међу „праве месне реченице“ (СТЕВАНОВИЋ 1979: 885). Недоумицу у погледу класификације изразио је своједобно и М. Миновић, наводећи да су „мјесне реченице [...] односне у овом или оном смислу“ (MINOVIĆ 1987: 100), а главни му је аргумент да се често уводе одговарајућим значењским корелативима. Љ. Поповић пак разлику

између месних и релативних клауза темељи на везнику и врсти главне речи преко које се уводе у управну структуру, где за оне прве наводи да се не везују за именске речи те да се заменички месни прилог у функцији везника не може заменити односном заменицом *који* (СТАНОЛЧИЋ/ПОПОВИЋ 2014: 323), што је главни критеријум којим се руководи и И. Прањковић (SILIĆ/PRANJKOVIĆ 2007: 2017). За разлику од њих, П. Пипер и Д. Кликовац допуштају могућност да се спацијална клауза, и за њих доследно уведена заменичким просторним прилозима, веже и за именске речи (КЛИКОВАЦ 2011: 69–70; ПИПЕР/КЛАЈН 2013: 505).

С друге стране, С. Кордић клаузе уведене прилошким просторним везницима доследно сматра релативним – насупрот В. Ружић, која овом проблему приступа нешто обазривије, говорећи о „имплицитно релативним“ клаузама (РУЖИЋ 2010: 112) – без обзира на присуство/одсуство управне речи, укључујући ту и корелативне прилоге, што иначе бележимо и у другим граматичким традицијама (HEIDOLPH et al. 1981: 831; EISENBERG 1986: 220; BAUSEWEIN 1991: 145; GARAGNON/CALAS 2002: 40; BOETTCHER 2009: 72, 112), с том разликом да безантецедентне, тј. слободне, релативне клаузе дефинише као прилошко-одредбене (KORDIĆ 1995: 240), дакле, као прилошке одредбе за место, чиме их, заправо, ненамерно ‘враћа’ међу адвербијалне клаузе. Сасвим супротно, П. Мразовић, полазећи из друге граматичке традиције, за ове хипотаксичке јединице наводи да „и без управне речи делују као атрибутске односне реченице“ (MRAZOVIĆ 2009: 580).

Након овог сасвим кратког осврта на не нужно у сваком детаљу општеприхваћене али још увек актуелне ставове у србистици, сваког истраживача најпре обузме осећање потенцијалне нерешивости проблема граматичког статуса спацијалних клауза, ако не и несврсисходности самога предузећа, тако да од резултата испитивања које намеравамо да представимо у овоме раду не треба очекивати ни висок степен методолошких иновација ни, у крајњем, ставове чији је циљ да се досадашњи научни резултати обезвреде. Напротив. Намера нам је да укажемо на критеријуме који су у досадашњим истраживањима, чини се, били занемарени или другачије вредновани, а који могу, надамо се барем, помоћи да се граматички статус ових клауза поузданије одреди. Стога се у даљем току рада нећемо детаљније бавити структурно-семантичким одликама спацијалних

клауза, будући да је овај аспект анализе у ранијим студијама веома узорно изведен (в. ПИПЕР 2010; КЛИКОВАЦ 2011). Осим тога, како највеће класификационе недоумице стварају неуведене, тј. безантецедентне или некорелативне, спацијалне клаузе, типа *Живи где му је и отац живео*, као и клаузе уведене прилошким антецедентом или корелативом, нпр. *Живи тамо одакле су сви отишли*, у центру пажње нам се нашао управо овај клаузални тип, тим пре што је у србистици готово једнодушна оцена да су адноминалне клаузе типа *Враћио се у Београд одакле је и дошао* [← *Враћио се у Београд из ког је и дошао*], заправо, релативне.

Иако се концепцијски у раду придржавамо начела установљених у оквиру теорије валентности, посебно у њеној Манхајмској школи (в. ENGEL 2009; MRAZović 2009), треба ипак додати да је у оквиру поменуте теорије сложеној реченици посвећено, наизглед непримерено, мало пажње, а разлог за то је врло једноставан – сложена се реченица посматра кроз призму односа типичних за ону просту, која се узима за основну или примарну синтаксичку јединицу, тако да се зависне клаузе, нарочито оне прилошке, интерпретирају као изведене структуре. Међутим, управо следећи логику ‘изведености’ зависне клаузе из одговарајуће морфосинтаксичке категорије, у србистици до сада није изнедрен недвосмислен став о граматичком статусу спацијалних клауза, које се тако час виде у саставу синтагме, час међу зависним реченичним члановима, односно распоређују час међу допуне, час међу додатке/одредбе.

Зато се међу кључне (под)теме овога рада намећу проблеми класификације и недоумица у погледу начела класификације посматраног реченичног типа, што стоји у тесној вези са доследном примењивошћу одређене критеријалне таксономије, али и са вредновањем појединих класификационих критеријума. И сам П. Пипер примећује да у србистици не постоји јединствен став о томе ком типу зависних клауза припадају оне спацијалне (ПИПЕР 2010: 389–390), при чему се мисли на њихово позиционирање у односу на друге прилошке, допунске или пак релативне клаузе. Последње указује на озбиљан проблем у синтаксичкој методологији, а он се тиче приступа по којима се један те исти реченични тип сврстава међу потпуно различите синтаксичке категорије. Премда је, начелно, неважно шта је узрок за немогућност једнозначне класификације ових клауза, разрешење овога проблема, изгледа, ваља тражи-

ти у значењу, везничким средствима или начину укључивања спацијалне клаузе у управну реченицу, односно у неселективном избору и различитом поимању примењених критеријума – како синтаксичких тако и семантичких, који захтевају да се понуди валидан одговор на два кључна питања:

Да ли спацијалне клаузе спадају међу додатне/одредбене или допунске реченице?

Да ли су спацијалне клаузе врста релативних или аутономна хипотаксичка категорија?

Како бисмо на постављена питања дали веродостојне одговоре, наше истраживање кретаће се између координата које чине критеријуми релевантни за одређивање синтаксичког и семантичког профила спацијалних клауза, а то су:

(а) функција и значење везника спацијалних клауза;

(б) облик, статус и улога антецедента/корелатива спацијалне клаузе;

(в) однос предиката спацијалне клаузе према предикату управне реченице;

(г) исказивање места и значење спацијалне клаузе.

На основу горенаведенога само једна чињеница остаје непобитна, а то је да синтаксичка јединица коју називамо спацијалном клаузом недвосмислено фигурира на хипотаксичком нивоу реченичне структуре. Друга пак толико очигледна чињеница, која имплицира препознатљивост њиховога значења, такође може бити узета као спорна, тим пре што произилази из уверења да се синтаксичка аутономност спацијалних клауза заснива на семантичкој аутономности категорије места. Но, премда се корелација међу синтаксичким и семантичким категоријама прости и сложене реченице може врло доследно пратити, она ипак није потпуна – субјекат прости реченице углавном именује семантички субјекат, што није својствено и допунској субјекатској клаузи итд.

Из реченога проистиче оправдана дилема: Ако се место може изразити различитим лексичким и морфосинтаксичким средствима – именицама, придевима, прилозима, падежним облицима и предлошко-падежним конструкцијама, да ли се место на исти начин, тј. непосредно, изражава и спацијалном клаузом?

Пре него што дамо коначан одговор на ово питање, можда је упутно подсетити се како настаје сложена реченица – посебно она

зависносложена, што ће помоћи да се расветли валенцијски статус спацијалне клаузе.

2. Допунска или додатна/одредбена позиција спацијалне клаузе?

Сложена реченица настаје као резултат два главна синтаксичка поступка, а то су уланчавање и укључивање (PRANJKOVIĆ 1984: 21; SILIĆ/PRANJKOVIĆ 2007: 319; ПИПЕР/КЛАЈН 2013: 459–461). Док уланчавање подразумева напоредан однос међу реченицама или клаузама, када оне независне, на пример, чине део структуре сложене реченице, дотле укључивање претпоставља синтаксичку зависност, при чему је зависна клауза увек део структуре управне реченице. Зависна клауза се у управну реченицу, дакле, интегрише или као зависни реченични или као зависни синтагматски члан, већ према томе да ли у синтаксичко-семантичку везу ступа са управним глаголом или не, при чему у оба случаја може у односу на своју управну реч имати функцију допуне или додатка/одредбе. Иако је, на пример, типично обележје допунских клауза да фигурирају и као реченични и као синтагматски чланови, нпр. *Знам **када ће доћи*** и *Има намеру **да нас посети***, није чест случај да се један реченични тип реализује и као допуна и као додатак, што се ипак среће, на пример, код оних начинско-поредбених, типа *Већи си него **што си био*** и *Ради као да се **ништа није десило***, за које, међутим, ваља рећи да немају исти синтаксички статус – у првом примеру поредбена клауза је допунски део придевске синтагме, дакле атрибут, а у другом је реч о додатном начинско-поредбеном адвербијалу.

Специфичност обраде спацијалних клауза лежи у томе да их у различитим класификацијама, о којима је у уводу било речи, срећемо у следеће четири категорије: међу зависним реченичним и синтагматским члановима, те међу допунама и додацима/одредбама. Нпр.:

- (1) Вратио се одакле носи најлепше успомене.
- (2) Вратио се у град одакле носи најлепше успомене.
- (3) Није рекао одакле носи најлепше успомене.
- (4) Није поменуо место одакле носи најлепше успомене.

Тако је, следећи уобичајену методологију анализе реченичне структуре, спацијална клауза *одакле носи најлепше успомене*

не у примеру (1) адвербијал, у (2) је атрибут у оквиру прилошке конструкције, у (3) фигурира као објекатска допуна, а у (4) као атрибут у објекатској синтагми. Како клауза истог структурног састава испољава тако различита граматичка својства, није тешко објаснити. У примеру (1) у реченицу је укључена, наизглед, непосредно преко управног глагола као његова одредба за место (в. Кликовац 2011: 67–68), у примерима (2) и (4) део је именичке синтагме, где уз именице *град* и *месџо* стоји као њихов слободни додатак, те се зато и каже да је овде реч о релативној клаузи, док је у примеру (3) део аргументне структуре прелазног глагола, дакле његов директни објекат. Да ли онда и даље говоримо о истој граматичкој или пак само семантичкој категорији?

Ако претходне реченице подвргнемо даљим трансформацијама, онда ћемо утврдити да у примерима (2) и (4) речи, односно конструкције, на које се спацијална клауза непосредно односи могу бити изостављене, што сугерише да се можда ради о истом типу хипотаксичке јединице као у примеру (1). Но, да ли је од неког утицаја на граматички и семантички статус спацијалне клаузе избор речи за коју се везује? Сматрамо да јесте, и то од пресудног. Доказ за ову тврдњу јесу трансформације у којима спацијална клауза, као у примерима (2) и (4), може бити замењена одговарајућим падежним атрибутима, нпр. *Враџио се у град најлејших усџомена* и *Није ѿменуо месџо најлејших усџомена*, као и трансформације у којима, као у примеру (1), може бити уведен значењски корелатив или антецедент, *Враџио се ѿамо / у месџо одакле носи најлејше усџомене*. Иако се трансформацијама углавном служимо да изведемо семантички еквивалентне структуре, ове последње пак потврђују претпоставке о постојању речи, експлицитно или имплицитно изражене, преко које се спацијална клауза, структурно и семантички, повезује са садржајем управне реченице, в. (1), (2) и (4). Тако се, измештањем спацијалне клаузе из реченичне структуре у састав синтагме (Кликовац 2011: 55), заправо, поништава њен адвербијални карактер. И друго, с обзиром на то да управне речи преко којих се спацијална клауза уводи, као што су *ѿамо*, *град* или *месџо*, не испољавају рекцијску потенцијал, то говори да немају способност везивања допуна већ само додатака/одредаба. Посебан проблем представља изостанак или испуштање главне речи, тј. ан-

тецедента/корелатива, као у примеру (1), но тиме ћемо се позабавити у следећем поглављу.

Пример (3) допушта укључивање катафорске заменице *то* у функцији корелатива, нпр. *Није рекао то одакле носи најлепше усјомене*, што нам говори да се ради о допунској објекатској клаузи, наместо које сасвим равноправно могу доћи и клаузе са другим упитним речима као везницима, нпр. *Није рекао када ће се враћати / како је доштовао / зашто се раније враћало / кога очекује* итд. Дакле, клауза *одакле носи најлепше усјомене* у примеру (3) јесте онолико спацијална колико се њеним везником идентификује неконкретизована или неодређена просторна околност – али не радње управне реченице. Наиме, везник *одакле* сигнализује да агенс радње ‘рећи’ нема или не наводи податак о конкретном месту из ког потичу или за које се везују најлепше успомене. Тако закључујемо да, као и у случају синтагматске, или атрибутске, реализације (нпр. *Живи тамо / у месту где и моја сестра*), субјекатска или објекатска функција клаузе поништава њен адвербијални карактер (ПИПЕР 2010: 400), без обзира на тип везника (уп. нпр. допунске субјекатске клаузе у *Није речено где ће се наћи* и *Не доида ми се где живе*).

Истини за вољу, уз глаголе типа *боравиће* и *налазиће се*, сагласно уобичајеним граматичким описима, обавезна је реализација просторног адвербијала, коме се због тога углавном додељује статус допуне (нпр. в. MRAZOVIĆ 2009: 532; СТАНОЈЧИЋ/ПОПОВИЋ 2014: 252–253), нпр. у *Боравили смо у Америци* или *Налазимо се испред Београдом*. Неспорно је да су у претходним реченицама просторни адвербијали у *Америци* и *испред Београдом* синтаксички обавезни елементи реченичне структуре, без којих њена граматичност бива нарушена. Међутим, ништа мање није спорна ни чињеница да *боравиће* и *налазиће се* не спадају међу непотпуне или синсемантичне глаголе, као ни да поменути адвербијали не дају податак ни о каквом својству субјекатског појма већ само о његовој просторној смештености. Иако је за многе лингвисте критеријум синтаксичке обавезности кључан за одређивање валенцијског статуса неког конституента (в. HELBIG 1992; ENGEL 2009; MRAZOVIĆ 2009), ми се прикључујемо онима који управо у форми синтаксичких јединица трагају за одговором на питање о њиховој вези са одговарајућим управним речима. Наиме, још је А. Белић инсистирао да допуне

одликује падежни израз, а да је за одредбе карактеристична прилошка форма (Белић 1998: 129, 157). И заиста, критеријум формалне специфичности (ФОСП), који ће тек на измаку прошлог века формулисати В. Агел (ÀGEL 2000: 205, 211), омогућује да се продре у суштинску или типолошку природу зависних синтаксичких јединица, сателита или депенденса, од којих једне имају обележје [ФОСП +], нпр. субјекат и објекти, а друге [ФОСП –], као адвербијали, при чему и једне и друге могу бити испустиве, односно латентно присутне у реченици, или пак обавезне, нпр. **Ана уйоїтребљава* и *Марко види*. Речено подразумева да се критеријум синтаксичке обавезности не може занемарити, али је он далеко ефикаснији метод за поткатегоризацију синтаксичких јединица, односно за утврђивање минималних граматичких образаца у којима се ове морају појавити, што значи да различити фактори регулишу број елемената у каквој синтаксичко-семантичкој вези, односно квалитет дате везе. На овај начин се избегава апсурд по ком су адвербијали тешће везани за глагол од субјекта или објеката, нпр. у *Живи у Београду* према *Учи* или *Једе*. Заправо, обавезност просторних адвербијала у посматраном случају треба посматрати у истом светлу као и обавезне адноминалне детерминаторе у синтагмама типа *човек сумњивог морала* (нпр. в. RADOVANOVIĆ 1990: 77), у којима ни именица *човек* ни именица *морал* не отварају место за допуну. Обавезно присуство детерминатора *сумњивог* регулисано је типом конструкције као формално-значењске јединице са експликатором специфичног својства. Тако и обавезни адвербијали експлицирају или конкретизују просторну околност коју предвиђа тип конструкције, али коју непосредно не означава или не прецизира управни глагол типа *боравиїи* или *налазиїи се*.

Стога, како се адвербијали уз глаголе типа *боравиїи* и *налазиїи се*, доследно следећи правило формалне специфичности/неспцифичности, битно разликују од типичних допуна, нпр. објекта, далеко је примереније класификовати их међу обавезне додатке/одредбе (или пак адјункте [в. Алановић 2012: 160]), због чега ни одговарајућа спацијална клауза, која са овим адвербијалима евентуално алтернира, не припада допунским клаузама, нпр. *Нашао се ойейї їамо/одакле је їошао* или *Боравили смо їамо/где и они*. Истичемо ‘евентуално’, јер поменута алтернација не доказује нити да је реч о реченичном типу адвербијала нити пак искључује да

се ради о синтагматској реализацији спацијалне клаузе, будући да се оба реда синтаксичких јединица могу напореда реализовати у сложеној реченици, нпр. *Нашао се ойейі ііамо одакле је ііошао* и *Боравили смо ііамо где и они*. Штавише, ако и прихватимо тезу да корелатив *ііамо*, само захваљујући способности мултипликације адвербијала у реченици, има исту функцију као и клауза *одакле је ііошао* или *где и они*, ова логика је, међутим, потпуно неодржива у случају допунских корелативних клауза типа *Разговарамо о ііоме где смо били на лейіовању*. Зато, као што глагол *разговарайіи* не отвара место за два тематска објекта, један морфосинтаксички а други реченични, тако је крајње логично запитати се да ли је у примерима са корелативним спацијалним клаузама, у ствари, реч о прилошким синтагмама *ііамо одакле је ііошао* и *ііамо где и они*. Дакле, проблем који овде отварамо јесте да ли су и у каквом су хијерархијском односу корелатив типа *ііамо* и одговарајућа спацијална клауза. О томе више у наставку.

3. Корелативне и некорелативне, те антецедентне и безантецедентне структуре

Како смо напред искључили могућност допунске реализације спацијалних клауза, надаље ћемо се бавити питањем корелативне и некорелативне, односно антецедентне и безантецедентне употребе ових јединица. Ова два реда термина засад користимо напореда како не бисмо унапред, или барем пре детаљније анализе, одредили статус спацијалне клаузе, односно искључили њену атрибутску или пак адвербијалну конституентску вредност.

3.1. Када се говори о корелативним и некорелативним клаузама, тада се потврђује присуство или одсуство најављивача или пак морфосинтаксичког еквивалента одговарајуће зависне клаузе у управној реченици (HELBIG/BUSCHA 1996: 261, 265; РУЖИЋ 2006б: 118; PITTNER/BERMAN 2007: 131; BOETTCHER 2009: 198–200; EISENBERG 2013: 323–325), док се у случају антецедентних или безантецедентних клауза на уму имају два начина граматичког укључивања релативних клауза у управну реченицу – посредан и непосредан (KORDIĆ 1995: 20–21, 240). Стога, док увођење корелатива треба да потврди прилошки карактер спацијалне клаузе, дотле је антецедентна интерпретација корелатива основ интегрисања спацијалне клаузе међу релативне.

Познато је да корелативи нису хомогене морфосинтаксичке јединице (ANTONIĆ 2001: 278–287; EISENBERG 2013: 324–325; СТАНОЉЧИЋ/ПОПОВИЋ 2014: 311–312). Упоредимо ли примере типа

- (5) Толико се променио да га нико није препознао.
- (6) Ако је дошао, онда је сигурно донео новац.
- (7) То да су се развели, одавно знам.

у њима налазимо корелативе *и́толико*, *онда* и *и́шо*, који имају различит синтаксички статус – адвербијалног начинског интензификатора, конклузивног адвербијала и директног објекта. Осим тога, ни *и́толико* ни *онда* нису супституенти последичне, односно погодбене клаузе, за разлику од заменичког корелатива *и́шо* који катафорички упућује на целу допунску клаузу.

Тезу о корелативној реализацији спацијалне клаузе, попут оне у (8) или (9), не оспорава чињеница да функцију корелатива преузимају показни прилози просторног значења, који регулишу одговарајуће просторно-мобилне концепте кретања, нпр. *овде*, *и́у*, *и́амо*, *одавде*, *одаи́ле*, *довде*, *дои́ле*, *донде*, *овуда*, *и́уда*, *онуда* итд. Нпр.:

- (8) Иде тамо/одавде где га сви воле.
- (9) Трчи овде/овуда где није безбедно.

Међутим, далеко мање одрживом ову тезу чини правило по ком корелатив и зависни везник припадају истом морфолошком типу јединица – прилозима, те да и један и други изражавају место вршења радње, корелатив оне управне а зависни везник радње спацијалне клаузе, дакле у оба случаја је реч о адвербијалима (KORDIĆ 238–239). Да ли онда корелатив најављује, или замењује, целу клаузу или пак само један њен део – и то везник? Да ли је уопште оправдано говорити о корелативу?

3.1.1. Трансформација примера (8) и (9) у координиране структуре типа *Иде и́амо а и́амо га сви воле* или *Трчи овде а овде није безбедно* сасвим неспорно доказује да корелатив и везник спацијалне клаузе стоје у односу обавезне семантичке кореференције, што је иначе главно обележје релативних клауза, готово без изузетка. Нпр.:

- (10) Живи у граду₁ у ком₁ је и рођен.

И ‘типична’ релативна клауза у (10) подлеже истој трансформацији, *Живи у (ѿом) граду_i а у (ѿом) граду_i је и рођен*, наравно, под условом да именица *град* у обема реченицама има исту референцију (што смо и означили са /i/ у индексу). Осим тога, у (10) је уместо адвербијала *у граду* могуће увести прилог *ѿамо*, који захтева супституцију заменичког везника *у ком* његовим прилошким панданом *где*, нпр. *Живи ѿамо где је рођен*, што се сматра граматичким основом за превођење релативних у спацијалне клаузе. Питање које се овде оправдано намеће јесте да ли морфолошки профил антецедента/корелатива и зависног везника регулише граматичку позицију спацијалне клаузе.

Зависна клауза са везником *где*, али и са другим сродним прилошким везницима попут *одакле*, *куда* итд., укључује се посредством антецедента/корелатива са просторним значењем, а то могу подједнако бити именице одговарајуће категоријалне семантике, или пак просторни адвербијали (Кликовац 2011: 61–62, 67). Тако се, на пример, за именицу *Београд* несметано везује клауза са *где*, док се уз именице типа *мајка* она може појавити тек ако је ова део просторне адвербијалне конструкције, нпр.:

(11) Ово је тај Београд где живе наши рођаци.

(12) Седи поред мајке где и Мара.

Уп.: Нема разлога да тако не буде и *код нас где* ова марка бележи све већи број поклоника (П); Члан бирачког одбора је изнео бирачки списак, спреј и читач *до кола где* се овај грађанин налазио како би му омогућио да оствари своје грађанско право (П); [...] њихов глас не допире *до сѿола где* се одлучује [...] (П).

На овај начин се између везника и антецедента/корелатива успоставља обавезна функционално-семантичка зависност, при чему је реализација спацијалне клаузе у (11) неспорно синтагматска, дакле атрибутска (па се зато и каже да је реч о релативној клаузи), док пример (12) ствара недоумице.

Будући да у (12) адвербијал *ѿоред мајке* регуларно алтернира са одговарајућим показним прилогом, нпр. *ѿамо*, то је само пример смене јединица опште јединицама специфичне категоријалне семантике. Према томе, као што облик *ѿоред мајке* не испуњава услов да буде интерпретиран као корелатив спацијалне клаузе – не најављује је нити је замењује, тако ни одговарајући заменич-

ки прилог *тамо*, у истој реченици, не преузима дату функцију. У каквој су онда синтаксичко-семантичкој вези *пored мајке/тамо*, с једне стране, и спацијална клауза *где и Мара*, с друге?

Пример (12) илуструје дистрибутивно правило по којем и прилози и конструкције у тој функцији конституишу синтагме са одговарајућим атрибутима (ENGEL 2009: 110; MRAZOVIĆ 2009: 463; RAFEL 2011: 138), нпр.:

(13) Седи тамо лево / доле / поред врата / уз прозор / где и остали.

Иако испуштање прилога *тамо* није услов граматичке исправности реченице, посебно у околностима раста значењске редунданце у њој (BAUSEWEIN 1991: 152), њиме се утврђује постојање ширег, непосредног или основног, локализатора радње ‘седети’. С друге стране, изостанак ширег локализатора омогућен је преношењем локализације радње на спецификаторе, који, што је веома важно нагласити, не претпостављају његово присуство у граматичкој структури реченице, нпр.:

(14) Седи у учионици поред прозора.

(15) Седи у учионици.

(16) Седи поред прозора.

Премда слични, синтаксичко-семантички однос између антецента/корелатива и спацијалне клаузе унеколико је другачији, што ипак не угрожава њену синтагматску позицију. Нпр.:

(17) Седи тамо где и Мара седи.

(18) Седи тамо.

(19) Седи где и Мара седи.

Тезу коју овде заступамо, поређењем примера (17) и (19), јесте да у граматичкој структури сложене реченице са спацијалном клаузом општи неконкретизовани локализатор мора бити барем латентно укључен, а разлог је – анафоричка природа везника зависне клаузе. Стога, док прилог *тамо* у (18) не најављује спацијалну клаузу, докле релативизатор *где* у (19) предвиђа имплицитну укљученост прилога *тамо*, који се може назвати празним или нултим антецедентом.

Већ смо рекли да је главно обележје релативних клауза способност кореференцијалне денотације, што значи да релативизатор,

или везник релативне клаузе (в. KORDIĆ 1995: 34), и одговарајући антецедент стоје у семантички кореферентном односу, при чему је антецедент примарни а релативизатор секундарни носилац референције. Исти тип семантичке кореференције види се и у односу прилога *тjамо* и везника *где* у примеру (17), јер се реченица са спацијалном клаузом генерише на исти начин као и било која друга са релативном. Због тога, превођење зависносложене у независносложену реченицу подразумева репризу истог просторног локализатора у обема клаузама, нпр. *Седи тjамо где и Мара седи* → *Седи тjамо_i, а тjамо_i седи и Мара*, што не претпоставља и обавезну репризу форме, нпр. *Иде тjамо одакле сви одлазе* → *Иде тjамо_i, а ода_iтjе_i (од тамо_i) сви одлазе*. Оно што је, међутим, типично за реченицу са спацијалном клаузом јесте да је управо поменута семантичка кореференција одговорна за повећање редунданце у њој, што се, као у (19), разрешава уклањањем или испуштањем – антецедента. Како је пак реч о адвербијалу, то је цео поступак знатно олакшан.

Осим тога, последње трансформације потврђују да две ситуације имају заједничку само једну компоненту, а то је место вршења обеју радњи, што отвара пут синтагматској реализацији спацијалне клаузе и намеће још једно логично питање: Да ли онда спацијална клауза заиста означава место вршења радње управне реченице?

3.1.2. Синтагматски карактер спацијалне клаузе предвиђа да се њоме не означава место непосредно већ да се место вршења радње управне реченице конкретизује или пак идентификује применом следеће логичке матрице: радња управне реченице се врши на месту на ком се врши друга радња чије је место вршења већ одређено или познато саговорницима. Тако, ако се вратимо на пример (17), говорник не саопштава тачно место вршења управне радње, јер је оно идентично месту вршења радње спацијалне клаузе. Ово је још један разлог због којег показни прилог *тjамо* не одређујемо као корелатив спацијалне клаузе *где* и *остjали*, већ као антецедент релативизатора *где*.

Теза о корелативној природи спацијалне клаузе подједнако је неодржива и на плану значењских веза, а оне се тичу семантичке компатибилности корелатива и спацијалне клаузе у примерима типа *О_iтjишао је тjамо где га воле / одакле се сви враћају / куда иду*

сви итд. Дакле, како је могуће да је корелатив *ѿамо* у исто време функционалносемантички еквивалент и локационе, и аблативне, и адлативне спацијалне клаузе? Излаз из ове апсурдне ситуације омогућује, сматрамо, само антецедентна интерпретација прилога *ѿамо*, чему у прилог иде и:

(а) заменљивост антецедента а не спацијалне клаузе показним прилогом;

(б) честа испушивост антецедента, као у (19).

3.2. Један од основних тестова којим се у синтакси служимо за одређивање граматичких односа у реченици јесте супституција (DURSCHEID 2012: 49). Нпр.:

(20) Одлази одакле се сви враћају.

(21) Одлази одатле/оданде.

Сходно овом тесту, показни прилози *одаѿле/оданде* у (21) и клауза *одакле се сви враћају* у (20) стоје у алтернацији, из чега следи закључак да клауза, наизглед ван сваке сумње, има исту синтаксичко-семантичку вредност као и прилог – дакле, функцију просторног адвербијала.

Прилике ипак нису тако једноставне ако погледамо следећа два примера:

(22) Враћају се овуда одакле су сви већ отишли.

(23) Враћају се оданде куда сада сви одлазе.

Примери (22) и (23) потврђују претпоставке о постојању таквих значењских околности у реченици које онемогућују укидање антецедента, барем не без великих последица по њену значењску интерпретацију.

Уп.: Трећа фаза, по Човићевим речима, подразумева да *ѿамо* **куда** деца иду у школу нема наоружаних и униформисаних лица [...] (П); [...] изгледа да су се досетили како да се врате *ѿамо* **одакле** су враћени (П); Тако отприлике изгледа та тајна над тајнама виђена *одавде* **одакле** ми шејтани, с нешто више искуства са смрћу но што је с вама људима случај, можемо да докучимо [...] (ХР); Жеља ми је била да покажем да није битно где је човек рођен, да и кад пође из малог града, *одавде* **где** теку Лим и Милешевка, може да оствари своје снове (П); Нисам кренуо *оданде* **где** сам прошли пут стао, дакле са завијутка степеништа (РК).

Реченице у облику наведеном под (22) и (23) појављују се као одговори на питања *Куда се враћају?* (а не и *Одакле се враћају?*), односно *Одакле се враћају?* (а не и *Куда се враћају?*), што доказује да прилошкој супституцији подлеже антецедент, јер је динамички концепт управне радње сасвим супротан ономе у релативној – управна радња у (22) оријентисана је перлативно (*овуда*), а она у (23) адлативно (*оданде*), за разлику од радњи у одговарајућим зависним клаузама које су оријентисане аблативно (*одакле*), тј. адлативно (*куда*).

Дакле, што је антецедент предвидивији, то је лакше испустив, посебно у случајевима семантичке компатибилности са релативизатором, нпр. *Ради [џамо] где му је и оџац радио; Одлази [џамо] куда и други*. С друге стране, контраст у динамичкој концептуализацији кретања, нпр. *овуда* и *одакле* у (22), и *оданде* и *куда* у (23), захтева обавезно синтагматско присуство антецедента у структури управне реченице (в. Кликовац 2011: 59). Неретко, међутим, латентно присуство антецедента омогућено је пресупозицијом општег динамичког концепта израженог показним прилогом *џамо*, што увећава да ова адвербијална позиција у структури управне реченице, заправо, није укинута, нпр.:

(24) Враћају се [тамо] одакле су сви већ отишли.

(25) Враћају се [тамо] куда сада сви одлазе.

Због поменуто предвидивости и латентног присуства антецедента, примери (20) и (21) нису еквивалентни, јер прилози *одаџле* и *оданде* дају податак о просторном концепту који одговара антецеденту, док се у (20) нужно пресупонира антецедент *џамо* који регулише финално смештање радње ‘одлазити’, као у (24) и (25).

Будући да се тестом супституције не добија податак о синтаксичко-семантичком типу зависне клаузе, већ о просторним концепту који изражава антецедент, то само потврђује синтагматски карактер спацијалне клаузе. С друге стране, уколико су антецедент и релативизатор у том погледу комплементарни, тј. семантички конгруентни (Пипер 2010: 395), то сада утире пут уклањању антецедента, в. (24) и (25), будући да релативизатор има још једну додатну граматичку функцију – везничку.

На овај начин смо већ отворили и следећу подтему, а то је појава тзв. безантецедентних клауза, међу које треба сврстати и примере (24) и (25).

3.3. За безантецедентне, или слободне, релативне клаузе се често наводи да имају неку од типичних допунских функција – нарочито субјекта и објекта (KORDIĆ 1995: 211; SILIĆ/PRANJKOVIĆ 2007: 331–332; СТАНОЉЧИЋ/ПОПОВИЋ 2014: 322), што се углавном илуструје следећим реченицама:

(26) Ко другоме јаму копа сам у њу упадне. (субјекатска)

(27) Уради што је рекао. (објекатска)

(28) Остао је какав је и био. (предикативна)

Како бисмо показали да у структури управне реченице релативна клауза нема вредност реченичног члана, упоредићемо граматичке позиције релативних и допунских клауза, нпр.:

(29) Досадило ми је да те по цео дан гледам у кући.

(30) Ко је другоме јаму копао сам је у њу и упао.

Иако смо у (30) преиначили народну пословицу, овај поступак нам је послужио следећој сврси – да констатујемо да предикат управне реченице није у неутралном, тј. безличном облику, за разлику од управног предиката у (29). Разлика у граматичкој форми предиката *је ушао* и *је досадило* потврђује да допунска клауза у (29) самостално фигурира на субјекатској позицији, што није случај са релативном клаузом у (30), где и даље ‘осећамо’ присуство латентног или нултог субјекта типа *онај* [човек], тако да релативна клауза није субјекат већ део субјекатске синтагме. Но, ово сазнање нам још не даје одговор на питање о разлозима за синтагматско испуштање антецедента. Следећи примери нам могу разрешити и ову дилему, нпр.:

(31) Ко се овцом учини поједу га вуци.

(32) Ко ово реши благо њему.

(33) Кога је змија ујела и гуштера се плаши.

У (31) и (32) релативизатор није семантички кореферентан са субјектом већ са објектом, односно логичким субјектом управне реченице – *га* и *њему*, што подржава раније изнету тезу да релативна клауза не фигурира као реченични члан, јер су те позиције често већ заузете. Па ипак, попуњеност допунских позиција у реченицама под (31) и (32) не искључује латентну укљученост лево дислоцираног антецедента типа *онај*, нпр. *Онај ко се оцом учини, њоједу га вуци* и *Онај ко ово реши, благо њему*. Коначно, да је релативна клауза део

синтагме коју уводи латентни антецедент а не неки други рематски члан, доказује управо пример (31) у ком клаузу не може увести енклитика *га*. Нпр.:

Онај ко је то дрво глачао, зар *му* збиља нико није остао дужан? (ОБ); *Онај ко* не ради, одузима *му* се од плате (НИН); *Онај ко* се хвали да не прави грешке, боље би *му* било да се покрије ушима [...] (П).

Пример (33) следи исти граматички модел као и (26) и (30), тако да је и овде субјекатска позиција у управној реченици остала синтагматски нелексикализована. Појава тзв. нултог субјекта није компензована увођењем релативне клаузе, већ је, напротив, обавезном кореференцијалном везом са релативизатором његово испуштање спроведено без икаквих значењских и, што је још важније, граматичких последица. У одговарајућим антецедентним конфигурацијама са лексикализованим субјектом управне реченице, типа *Онај кога је змија ујела*, *џај се и гушћера џлаши*, неретко се успоставља кореференцијални низ типа *онај – кога – џај*. Нпр.:

Онај ко нема никога да експлоатише, *џај* експлоатише самога себе (ОБ); *Онај ко* није прешао бурни Атлантук у марту, у јефтиној класи исељеничког брода, *џај* слабо зна шта су мука [...] (МП); *Онај ко* има бомбе, *џај* ће и бомбардовати (П); [...] *онај ко* све освоји, *џај* све и уништи (П); [...] *онај ко* наређује господину грофу од Монте Криста, *џо* је господин гроф од Монте Криста (АД).

С обзиром на деиктички карактер јединица овог лексичко-граматичког троугла, неминовно долази до испуштања оних елемената који имају мањи значењско-информативни значај и чије одсуство не подрива граматичност реченице. Зато, по правилу, и изостаје субјекат управне реченице – најпре на позицији граматичке теме (*џај*), а потом, као у (33), и на оној лево дислоцираној (*онај*). Нпр.:

Онај ко чита и *онај ко* пише зато тако тешко долазе један до другог [...] (ХР); *Онај коме* су потребне убице без емоција, тачно ће знати где да их нађе (П); *Онај ко* не успе да добије злато, вели Лиену Хианг, није га добио због недостатка духовних припрема (ЧА).

Поменуте слободне релативне клаузе потврђују да се уклањање антецедента спроводи на основу његове формалне предвидивости, што проистиче из тзв. падежне хијерархије, по којој нарочито антецеденти у номинативу или беспредлошком акузативу редовно бивају уклоњени из управне реченице (PITTMER 1990: 343).

Уп.: Чудно, рече, а ја нисам могао да видим **коме** се обраћа (ДК); Он није као јунак у Стевановој причи могао наћи у **чему** се садржи велика вредност живота, нити **чиме** се те велике вредности могу измерити (РП); Већ гледа **за кога** би се удала (ДМ); Нека ми суд каже **о чему** хоће да буде обавештен [...] (АД); [...] **ко** хоће да освоји тврђаву мора најпре да освоји своју душу (ХР); **Ко** хоће у њему нормално да живи мора да се покорава вољи већине [...] (П); Најпре дајте приоритет слушању **шта** деца имају да вам кажу и **о чему** желе да разговарају (П).²

До тзв. падежног конфликта, видимо, долази када су антецедент и релативизатор у различитим морфолошким формама (в. BAUSEWEIN 1991: 148). У прилог тврдњи о сталном, макар и латентном, присуству антецедента у структури управне реченице говоре примери релативних клауза у којима пратимо следећу правилност:

(а) разлика у форми између антецедента и релативизатора разрешава се управо – обавезним присуством антецедента, нпр. *Разговарали су о свему **што** су чули на сасиџанку*;

Уп.: У браку ниједна жена не добије **оно чему** се нада и ниједан мушкарац се не нада **ономе што** добије (П); Неко, ипак, мора да припреми нацију **на оно о чему** сви релевантни западни дневници већ месецима пишу [...] (П); Кажем **човеку с ким** сам још малочас говорио на обали [...] (ЈБГ); Замисли да те у постељи твога мужа неко други гризе и љуби док се волиш **с оним кога** волиш (ХР); [...] да ли је текст који је јавност видела, истоветан **са оним о којем** ће се изјашњавати Генерална скупштина УН [...] (РТС); Знамо и да је и Закон о туризму из скупштине изашао потпуно другачији **од онога о коме** смо разговарали (П); **Свако коме** су ових дана недостајала Крила, могао их је позајмити [...] (П); Можда би било лепо да **себи и ономе кога** волите дарујете најлепши поклон – бебу (П); А **ономе са ким** се може тако разговарати, могу се постављати нови и најразличитији услови (П); [...] али **за ово о чему** хоћу да пишем то и није најважније (П); [...] већ је она део **нечега о чему** сви ми у култури морамо да бринемо (П); [...] није добио инспирацију да се бави **нечим о чему** ни сањао није (П); Своје мишљење редовно је по дешавао према мишљењу **онога с ким** говори [...] (ИА).

² Не треба нарочито наглашавати да неки од наведених примера допуштају и другачије интерпретације, при чему мислимо на случајеве где трајни или потпуни губитак антецедента омогућује допунску интерпретацију клаузе, нпр. *Гледа онога за кога би се удала* и *Гледа како да сви буду задовољни* итд.

(б) идентичност форме антецедента и релативизатора погодује испуштању антецедента, нпр. *Разговарали су о чему су желели*.

Уп.: Пракса у којој је одавно већ опасно замерити се **коме** се не сме замерити (П); Помагало се **коме** је најтеже и то је била моја чврста оријентација и директива (П); [...] али су новци отишли **коме** је министарка одредила (П); [...] не очекује се да вођи говоре **о чему** преговарају на важним самитима (П); Једе **што** и остали свет на селу, а последњих година поједе понеку банану и попије по ракију (П); У нормалним државама такви би имали једино право да дају и враћају **коме** хоће своју имовину и бабовину (П); Одговорила сам му да то може да прича **коме** хоће, а не мени [...] (С); Смеју се, граше и разговарају **с ким** хоћеш (ГБ); Нема решења без Русије: Они међу собом могу да разговарају **о чему** хоће (П).

Иако је проблем безантецедентне реализације релативних клауза далеко сложеније природе, у овом моменту нам је важно да смо утврдили следеће чињенице:

(а) формално безантецедентне релативне клаузе претпостављају латентно присуство антецедента;

(б) формално безантецедентне релативне клаузе су зависни синтагматски чланови.

Допунску реализацију безантецедентних клауза оспорава и чињеница да оне немају способност номинације, односно непосредне референцијалне денотације. Релативне клаузе служе да се какав појам класификује, тј. квалификује, категоризује или пак идентификује. Зато релативне клаузе увек захтевају постојање речи као примарног носиоца референције, а то је њихов антецедент. Међутим, у такозваним генерализирајућим или пословичним релативним клаузама (KORDIĆ 1995: 212), типа *Ко ћебе каменом, њи њега хлебом*, испуштање лево дислоцираног антецедента, типа *онај*, мотивисано је потребом укидања конкретног референцијалног домена. Преусмеравање референцијалне денотације са антецедента на релативизатор омогућује конверзију специфичног референта оним категоријалним или генеричким (BAUSEWEIN 1991: 148). Нпр.:

(34) Онај/нико/свако ко то не зна неће положити.

Стога у алтернацији реченице *Ко то не зна неће положити*, с једне стране, и оних типа *Онај ко то не зна неће положити* / *Нико ко то не зна неће положити* / *Свако ко то не зна неће положити*

итд., видимо средство финог значењског нијансирања – реченични садржај, ограничен рестриктивношћу релативне клаузе, повезује се са одређеним, познатим или непознатим, појединцем (*онај*), односно истиче се његов ништећи (*нико*) или пак општеважећи карактер (*свако*). Исто се регулационо правило може пратити и код ‘објекатских’ релативних клауза, нпр. *Узми [ону/неку/сваку] коју хоћеш* итд.

Дакле, као што се релативна клауза не може појавити ни на једној допунској позицији самостално, односно без експлицитно израженог или пак само латентно присутног антецедента, овакав граматички проседе тим пре не треба очекивати ни на одредбеним позицијама у реченици. Баш зато се синтаксичко-семантичка веза прилошког антецедента и везника спацијалне клаузе, као у *Седи овде/тјамо/онде где и Марија*, мора сместити и у контекст комуникативних намера те знања и компетенција комуникатора.

Спацијалне релативне клаузе, типа *...тјамо где...*, одликује обавезна синтаксичка и семантичка компатибилност на релацији антецедент – релативизатор, с једне стране, као и морфолошка предодређеност релативизатора, с друге. Будући да је антецедент катафора а релативизатор одговарајућа анафора (в. Павловић 2015: 584), форички карактер ових елемената гарант је идентификације просторне околности у обема структурама. Иако се због тога антецедент лако подвргава уклањању, додатни услов за његово испуштање јесте да оба кореферентна елемента означавају комплементаран динамички концепт места. У супротном, антецедент мора бити експлицитан, нпр. *Враћу се оданде где се добро живи*. Међутим, евентуално синтагматско одсуство антецедента не поништава његово латентно присуство у реченичној структури. Јер, како је релативизатор граматичка реч – везник, смањење значењске редунданце у реченици спроводи се искључиво на рачун антецедента. Стога, док анафоричност релативизатора допушта тек латентну укљученост прилошког антецедента типа *тјамо*, дотле семантичка инкомпатибилност ових јединица захтева експлицитно присуство антецедента.

4. Кондензација спацијалне клаузе

На природу односа између управне реченице и одређене зависне клаузе посебно светло баца и могућност изражавања рече-

ничног значења неким нереченичним средством, при чему у првом реду мислимо на глаголске прилоге или пак инфинитив.

Глаголским прилозима и, по изузетку, инфинитивом, односно њиховим синтагмама, могу се изразити најразличитија прилошка значења, као што су време, начин, узрок, допуштање, услов, намера и сл. (в. Ivić 1995: 172; Ружић 2005: 549–554; Црњак 2010: 24–64), нпр.:

- (35) Севши за сто, уздахнуо је.
- (36) Отворио је врата лупивши дланом о длан.
- (37) Уставши нагло, завртело јој се у глави.
- (38) И не окренувши се знао је да сам ја пред вратима.
- (39) Идући до краја улице, наићи ћете на тај дућан.
- (40) Дошли су се извинити.

Наведени примери следе правило по ком се управна радња непосредно ‘одмерава’ према другој, одредбеној радњи, која, као кондензована предикација у зависној синтаксичкој форми, може имати улогу адвербијалног временског оријентира, средства омогућивача, узрочног чиниоца – адекватног или неадекватног, условног или пак циљног типа.

Будући да спацијална клауза не подлеже овом начину кондензације, то опет потврђује, макар и посредно, да не спада међу прилошке реченице, иако је за категорију места, као и за време или узрок уосталом, типично да се у простој реченици изражавају различитим адвербијалним формама. Премда се претпоставља да између морфосинтаксичких и из њих изведених хипотаксичких јединица постоји чврста корелација, ова се правилност у структури просте/управне реченице, међутим, не односи на алтернацију реченичног кондензатора и одговарајуће спацијалне клаузе, што се мора довести у везу са човековом способношћу да радње, или уопште процесе, категоризује као временске локализаторе или пак оријентире, да препозна правила њиховога одвијања или их доживи као покретаче других процеса, али никада као просторне оквири, јер су процеси апстракције а простор је најближе, конкретно човеково окружење.

Спацијалне клаузе, дакле, није могуће кондензовати, за шта је, сасвим неспорно, одговоран и начин на који се укључују у управну реченицу. Раније смо рекли да радње управне реченице и спацијалне

клаузе не стоје у непосредној логичко-семантичкој вези. Помену-те се радње потпуно независно једна од друге одвијају, а оно што их повезује јесте место њиховога вршења. То заједничко место вршења управне и зависне радње идентификује, с једне стране, антецедент а, с друге, релативизатор. Ово је основни разлог због којег је спацијална клауза граматикализована као синтагматска структура, чија је једина веза са управном реченицом – антецедент, експлицитни или имплицитни. С друге стране, испуштање антецедента доводимо у везу са законима језичке економије, као и синтаксичко-семантичким и комуникативним правилима која регулишу обавезност присуства прилошког типа антецедента, односно вишеструку номинацију исте просторне околности.

Попут других релативних клауза, и она спацијална је структура атрибутског типа, с том разликом да се најчешће укључује у прилошку синтагму (Пипер 2010: 390, 396). Овакав приступ у решавању граматичког статуса спацијалне клаузе не сматрамо никаквим преседаном, јер прилози и иначе граде синтагме са одговарајућим сателитима, или депенденсима, нпр. *ѿу ѿред ѿебе, далеко од града, овде на сасѿанку, синоћ ѿоком вечере, јуче ѿре ручка* и сл. Зато, као што су у наведеним примерима предлошке конструкције *ѿред ѿебе, од града, на сасѿанку, ѿоком вечере и ѿре ручка* неконгруентни атрибути за прилоге *ѿу, далеко, овде, синоћ* и *јуче*, на исти је начин и спацијална клауза класификациони атрибут, будући да омогућује да појам именован управном речју категоризује, квалификује или пак идентификује. Речју, ближе одреди или конкретизује, нпр. *ѿу где си и ѿи, овде одакле су сви оѿишли* итд.

Слично се укључују и неке временске клаузе, али се оне не реализују као релативне, већ као временске атрибутске, нпр.:

(41) Било је то јуче пре него што је пала киша.

Временска клауза *ѿре него ѿѿо је ѿала киша* стоји у корелацији са адвербијалом *ѿре кише*, нпр. у *јуче ѿре кише*, а улога и једне и друге синтаксичке јединице јесте да конкретизују, односно сузе, временски план који означава прилог *јуче* (Антонић 2001: 328), који је управна реч синтагме. С друге стране, без прилога *јуче* недостајао би основни податак о временском ситуирању радње, тако да се прилог *јуче* и временска клауза не могу посматрати као

координиране синтаксичке јединице, нпр. *јуче и њре него шїѡ је ѡала киша*. Уклањањем прилога, међутим, не доказује се ништа друго осим да се време може на различите начине идентификовати – непосредном, широм локализацијом, *јуче*, оријентацијом, *њре кише* / *њре него шїѡ је ѡала киша*, или пак њиховом комбинацијом, *јуче њре кише* / *њре него шїѡ је ѡала киша*, где оријентациона одредба има улогу спецификатора, тј. атрибута. Осим тога, у примеру (41) нисмо разматрали могућност да је реч о релативној клаузи, што је и разумљиво, будући да прилог *јуче* и везник *њре него шїѡ* нису семантички кореферентне речи, нити је везник временске клаузе интегрисан у њену пропозициону структуру.

5. Закључак

Након у раду, надамо се доследно и уверљиво, изведеног доказног поступка, суд да спацијалне клаузе нису аутономне хипотаксичке јединице делује веродостојније, јер се заснива на типу синтаксичке везе са управном структуром, чија се специфичност огледа у следећем:

(а) прилошки антецедент је морфосинтаксичка реч интегрисана у пропозициону структуру управне реченице;

(б) прилошки релативизатор је морфосинтаксичка реч интегрисана у пропозициону структуру зависне клаузе;

(в) прилошки антецедент и прилошки релативизатор јесу семантички кореферентне речи, и сваки, у одговарајућој структури, има функцију просторног адвербијала.

Спацијалне клаузе, тако, показују типолошке одлике кључне за све релативне, међу којима им пак семантичку аутономност осигурава морфосинтаксички лик и везника и антецедента, в. под (в).

Прилошки карактер антецедента и релативизатора не омета синтагматску реализацију спацијалне клаузе, при чему ни изостанак експлицитне лексикализације антецедента нема никаквога утицаја на њено граматичко позиционирање у саставу управне реченице.

Формално слободне, или безантецедентне, релативне клаузе подразумевају обавезну латентну укљученост антецедента у структури управне реченице, што илуструје правило да је уобличавање сложене реченице резултат садејства специфичних синтаксичко-семантичких и комуникативних услова под којима се формули-

ше исказ. Релативно лака испушивост (формалног) антецедента дугује се његовој прилошко-деиктичкој природи, чији је пак изостанак компензован обавезном семантичком кореференцијалном везом са релативизатором. Испуштање антецедента је у крајњем мотивисано померањем информативног тежишта са примарног носиоца референције на класификаторе (или спецификаторе), што још једном опомиње да на синтагматској равни сви реченични елементи нису подједнако ‘видљиви’, те да је основни услов за њихов изостанак – познатост, односно непотребна конкретизација или истицање, нпр. *Оре; Једе; Ради где и Марко* и сл.

Иако су безантецедентне релативне клаузе добар пример како језичка економија регулише вишеструку номинацију у реченици, управо не тако ретки случајеви обавезне реализације антецедента илуструју да се, кад год није могуће из контекста реконструисати његов семантички и граматички профил, ова морфосинтаксичка јединица мора експлицирати.

Дакле, тек антецедентне конфигурације, по нашем суду, откривају праву граматичку природу релативних клауза, док је оне привидно безантецедентне само скривају. Ова се општа оцена нарочито односи на спацијалне клаузе, јер се у раду нисмо руководили критеријумом појавности или доступности чулима, већ управо супротно – логиком обавезног присуства антецедента, било експлицитног било имплицитног, при чему је било потребно одговорити само на једно питање: Шта управља испуштањем антецедента? У најкраћем, одговор се своди на – предвидивост, формалну и/или значењску.

Извори

Грађа је преузета у периоду новембар–децембар 2017. са сајта www.korpus.matf.bg.ac.rs, а тачан списак извора је: АД – Александар Дима, *Гроф Монџе Кристио*; ГБ – Григорије Божовић, *Косовске њриче*; ДК – Данило Киш, *Мансарда*; ДМ – Драгослав Михаиловић, *Шукар месџо*; ИА – Иво Андрић, *Травничка хроника*; ИС – Исидора Секулић, *Кроника љаланачког грубља*; ЉГ – Растко Петровић, *Људи говоре*; МП – Михаило Пупин, *Са љашњака до научењака*; НИН – *Недељне информативне новине*; ОБ – Ото Бихаљи-Мерин, *Градџиљџи модерне мисли*; П – *Полиџика*; РК – Раде Кузмановић, *Ање, ање*; РП – Растко Петровић, *Са силама немерљивим*; РТС – *Радио-џтелевизија Србије*; С – *Светџ*; ХР – Милорад Павић, *Хазарски речник*; ЧА – Данило Киш, *Час аналџомије*.

Цијирана лијерајџура

- Алановић, Миливој. „Допуне и додаци: између обавезности и испуствости.“ *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду XXXVII/2* (2012): 145–162.
- АРСЕНИЈЕВИЋ, Нада. „Акузатив с предлогом у савременом српском језику.“ *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику XLVI/1* (2003a): 107–263.
- АРСЕНИЈЕВИЋ, Нада. „Акузатив с предлогом у савременом српском језику.“ *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику XLVII/2* (2003b): 53–216.
- БЕЛИЋ, Александар. *Општи лингвистика* (прир. Милка Ивић). Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1998 [1941].
- ГОРТАН-ПРЕМК, Даринка. *Акузативне синтагме без предлога у српскохрватском језику*. Београд: Институт за српскохрватски језик, 1971.
- ИВИЋ, Милка. *Значења српскохрватског инструменитета и њихов развој*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 1954.
- КЛИКОВАЦ, Душка. „О месним клаузама у српском језику.“ *Научни саставак слависта у Вукове дане 40/3* (2011): 47–72.
- ПАВЛОВИЋ, Слободан. „Релативизатор као показатељ просторних односа у српском језику.“ У: Поповић, Људмила, Дојчил Војводић, Мотоки Номати (Ур.). *Упросиору лингвистичке славистике. Зборник научних радова њоводом 65 година животиња академика Предрага Пијера*. Београд: Универзитет у Београду – Филолошки факултет, 2015, 581–595.
- ПИПЕР, Предраг. „Обележавање просторних односа предлошко-падежним конструкцијама у савременом руском и савременом српскохрватском књижевном језику.“ *Прилози њроучавању језика 13/14* (1977–1978): 1–51.
- ПИПЕР, Предраг. „Заменички прилози са значењем места и правца у руском, пољском и српскохрватском језику.“ *Зборник за филологију и лингвистику 21/1* (1978): 63–82.
- ПИПЕР, Предраг. „О реченицама са спацијалном клаузом у српском језику.“ *Јужнословенски филолог LXVI* (2010): 388–406.
- ПИПЕР, Предраг, Иван Клајн. *Нормативна граматика српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2013.
- РУЖИЋ, Владислава. „Проста реченица као синтаксичка целина.“ У: Пипер, Предраг и др. *Синтакса савременог српског језика. Просија реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 2005, 477–571.
- РУЖИЋ, Владислава. „Допунске реченице у савременом српском језику.“ *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику XLIX/1* (2006a): 123–217.
- РУЖИЋ, Владислава. „Допунске реченице у савременом српском језику.“ *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику XLIX/2* (2006b): 103–266.
- РУЖИЋ, Владислава. „О класификацији зависних реченица у српском језику.“ *Српски језик XV/1–2* (2010): 105–120.
- СТАНОЈЧИЋ, Живојин, Љубомир Поповић. *Граматика српског језика за гимназије и средње школе*. Београд: Завод за уџбенике, 2014.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Савремени српскохрватски језик II*. Београд: Научна књига, 1979.

- ФЕЛЕШКО, Казимјеж. *Значења и синџакса српскохрватског генијџива*. Нови Сад – Београд: Матица српска – Вукова задужбина – Орфелин, 1995.
- ЦРЊАК, Дијана. *Неки видови реченичне кондензације у језику крајишких џисаца*. Бања Лука: Универзитет у Бањој Луци – Филолошки факултет, 2010.

*

- ÀGEL, Vilmos. *Valenztheorie*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, 2000.
- ANTONIĆ, Ivana. *Vremenska rečenica*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2001.
- BATISTIĆ, Tatjana. *Lokativ u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku*. Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik, 1972.
- BAUSEWEIN, Karin. „Haben kopflose Relativsätze tatsächlich keine Köpfe?“ In: Fanselow, G., S. Felix (Eds.). *Strukturen und Merkmale grammatischer Kategorien*. Tübingen: Narr, 1991, 144–158.
- BOETTCHER, Wolfgang. *Grammatik verstehen. Band 3: Komplexer Satz*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2009.
- DÜRSCHIED, Christa. *Syntax. Grundlagen und Theorien*. Göttingen – Bristol: Vandenhoeck & Ruprecht, 2012.
- EISENBERG, Peter. *Grundriss der deutschen Grammatik*. Stuttgart: Metzler, 1986.
- EISENBERG, Peter. *Grundriss der deutschen Grammatik. Band 2: Der Satz*. Stuttgart: Metzler, 2013.
- ENGEL, Ulrich. *Syntax der deutschen gegenwartssprache*. Berlin: ESV, 2009.
- GARAGNON, Anne-Marie, Frédéric CALAS. *La phrase complexe. De l'analyse logique à l'analyse structurale*. Paris: Hachette, 2002.
- HEIDOLPH, K. E. et al. *Grundzüge einer deutschen Grammatik*. Berlin: Akademie Verlag, 1981.
- HELBIG, G. *Probleme der Valenz- und Kasustheorie*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1992.
- HELBIG, G., J. BUSCHA. *Leitfaden der deutschen Grammatik*. Leipzig: Langenscheidt, 1996.
- IVIĆ, Milka. *Lingvistički ogledi*. Beograd: Biblioteka XX vek, 1995.
- KORDIĆ, Snježana. *Relativna rečenica*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, 1995.
- MINOVIĆ, Milivoje. *Sintaksa srpskohrvatskog – hrvatskosrpskog književnog jezika za više škole. Rečenica, padeži, glagolski oblici*. Sarajevo: Svjetlost, 1987.
- MRAZOVIĆ, Pavica. *Gramatika srpskog jezika za strance*. Novi Sad – Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2009.
- PAFEL, Jürgen. *Einführung in die Syntax*. Stuttgart – Weimar: J. B. Metzler, 2011.
- PIPER, Predrag. *Zamenički prilozi (gramatički status i semantički tipovi)*. Novi Sad, 1983.
- PIPER, Predrag. *Jezik i prostor*. Beograd: Biblioteka XX vek, 1997.
- PITTNER, Karin. „Freie Relativsätze und die Kasushierarchie.“ In: Feldbusch, E., R. Pogarell, C. Weiß (Eds.). *Neue Fragen der Linguistik. Akten des 25. Linguistischen Kolloquiums, Paderborn 1990. Band 1*. Tübingen: Niemeyer, 1990, 341–347.
- PITTNER, Karin, Judith BERMAN. *Deutsche Syntax. Ein Arbeitsbuch*. Tübingen: GNV, 2007.

- PRANJKOVIĆ, Ivo. *Koordinacija u hrvatskom književnom jeziku*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, 1984.
- RADOVANOVIĆ, Milorad. *Spisi iz sintakse i semantike*. Novi Sad – Sremski Karlovci: Dobra vest – Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 1990.
- SILIĆ, Josip, Ivo PRANJKOVIĆ. *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga, 2007.

Миливой Б. Аланович

ГРАММАТИЧЕСКИЙ СТАТУС ПРИДАТОЧНОГО ПРЕДЛОЖЕНИЯ МЕСТА – НА ВТОРОЙ ВЗГЛЯД

Р е з ю м е

В статье, исходя из основных структурно-семантических особенностей придаточных относительных (определительных) и придаточных предложений места, автор анализирует критерии, которые лежат в основе дифференциации этих двух типов предложений и которые позволяют отдельные типы придаточных места квалифицировать как изъяснительные (дополнительные) или же обстоятельственные предложения. Главный вывод настоящего исследования состоит в том, что в придаточных предложениях места посредством типа союза и его значения проявляются наиболее важные структурно-семантические характеристики, типичные для относительных (определительных) придаточных, причем даже отсутствие антецедента никак не влияет на их грамматическое положение в предложении.

Ключевые слова: сербский язык, относительные (определительные) придаточные предложения, придаточные предложения места.

Milivoj B. Alanović

GRAMMATICAL STATUS OF THE SUBORDINATE (ADVERBIAL) CLAUSE OF PLACE – FROM ANOTHER VIEW

S u m m a r y

In this article, based on the structural and semantic features of the relative clauses and subordinate clauses of place, the author analyzes the criteria that underlie the differentiation of these two types of clauses and which allow certain types of clauses to be qualified as adjuncts or complements. The main conclusion of the present study is that the subordinate clauses of place have the most important structural and semantic characteristics that are typical for the relative (determinative) subordinate clauses, and that even the absence of an antecedent does not affect their grammatical position in the sentence.

Keywords: Serbian language, relative subordinate clauses, subordinate clauses of place.

ISSN 0350-185X, – Књ. 74, св. 2 (2018), стр. 57–88

УДК: 811.163.41'366.584.2

811.163.41'282.3(497.115)

COBISS.SR-ID 271845132

DOI: <https://doi.org/10.2298/JF11802057V>

Примљено: 24. октобра 2017.

Прихваћено: 25. јуна 2018.

Оригинални научни рад

БОЈАНА М. ВЕЉОВИЋ*

РАДИВОЈЕ М. МЛАДЕНОВИЋ**

Универзитет у Крагујевцу

Филолошко-уметнички факултет

Катедра за српски језик

ФУТУР ПРВИ У СЛУЖБИ ОБЕЛЕЖАВАЊА ХАБИТУАЛНИХ РАДЊИ У ГОВОРУ СЕВЕРНОШАРПЛАНИНСКЕ ЖУПЕ СИРИНИЋ***

У раду се анализира употреба футура првог у служби обележавања радњи хабитуалног карактера у говору Сиринића. Анализа је показала да овај облик спада у ред високофреквентних јединица онда када има службу исказивања дејстава која су се у прошлости понављала по извесном утврђеном редоследу, обичају или навици. Употреба футура у овој служби развијена је секундарно, али је временом дошло до потискивања овога облика из осталих домена употребе и специјализације за исказивање хабитуалног значења. Основне синтаксичко-семантичке особине временски транспонованог футура јесу семантика поновљивости, сукцесивности, односно могућност да јасније укаже на временски след обележених дејстава, значење инструкције, жеље, заповести. Поред тога, футур за прошлост је и стилски маркиран, те у систему функционисања као јединица која се одликује експресивношћу и својствена је емотивно интонираном дискурсу. Футур први у хабитуалној служби на штокавском терену познат је једино у сиринићком и делу суседних говора који гравитирају Шар-планини. С друге стране, као фреквентна јединица овај облик среће се у македонском и бугарском, а даље и у несловенским балканским језицима, па се у раду испитује и балканистички карактер ове појаве.

Кључне речи: дијалектологија, Сиринић, футур први, хабитуалност, балканизам.

* bojana.veljovic@filum.kg.ac.rs

** radivoje.mladenovic@gmail.com,

*** Рад *Футур први у служби обележавања хабитуалних радњи у говору северношарпланинске жупе Сиринић* урађен је у оквиру пројекта „Дијалектолошка

1. Увод

1.1. Сиринићки говор¹ припада призренско-јужноморавском дијалекту. Формиран је у једанаест насеља² у жупи Сиринић, смештеној у источном делу Шар-планине. Представља најјужнију српску етнолингвистичку целину на Косову и Метохији.

1.2. Као и на читавом штокавском дијалекатском комплексу, у говору Сиринића футур први у систему функционише као једини глаголски облик којем је примарна служба исказивање дејстава која се одликују будућом временском перспективом. Њиме се обележавају индикативне и релативне, те референцијално и неререференцијално конциповане радње које се имају вршити или извршити након времена говорења. Футуру првом у овој функцији конкурише једино релативни презент, који га може замењивати без промене значења, али уз извесна морфолошка померања. И футур први и презент бележени су у служби исказивања радњи које се обично обележавају футуром другим, који је из сиринићког говора ишчезао управо експанзијом ових двеју форми.³

1.3. Сиринићки говор припада ареалу који се од остатка штокавског дијалекатског комплекса издваја широком употребом временски транспоновоаног футура, и то онда када се њиме обележавају радње које су се у прошлости понављале по обичају, навици, те као такве усталиле као извесни вид понашања који у оквирима заједнице постоји као карактеристичан след догађаја, поступака, обичајним или другим нормама устаљених низова радњи, најчешће

истраживања српског језичког простора“ (број пројекта 178020), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Владе Републике Србије.

¹ О дијалекатској индивидуалности сиринићког говора в. Младеновић 2016. У овом прилогу налази се и релевантна литература о Сиринићу и сиринићком говору.

² Скраћенице насеља: Бе (Берејце), Ви (Вича), Вр (Врбештица), ГБ (Горња Битиња), Го (Готовуша), ДБ (Доња Битиња), Др (Драјковце), Ја (Јажинце), Се (Севце), Су (Сушиће), Шт (Штрпце).

³ Футура II нема ни у околним говорима (Младеновић 2001: 413–441; 2004: 244–246; 2004а: 450–468; 2013: 322–367). Тврдња М. Стевановића о томе да је употреба предбудућег времена у јужнометохијском ђаковачком врло ретка (Стевановић 1950: 121) није потврђена ни грађом аутора монографије, а ни каснијим Младеновићевим истраживањима овога говора. Само два потврђена примера футура II у призренском градском говору С. Реметић с правом сматра утицајем књижевног језика (РЕМЕТИЋ 1996: 503).

сукцесивно (из)вршених. При исказивању дејстава хабитуалног карактера у говору Сиринића футур први усталио се као најфреквентнија јединица, што говоре ове зоне повезује са јужнијим, граничним македонским, потом са бугарским говорима, а све њих и са осталим идиомима који припадају балканском језичком комплексу. Да је реч о језичкој појави која исходиште има у балканистичким процесима, сведоче језичке прилике из словенских и несловенских језика који припадају овоме кругу, али и чињеница да овај облик као временски транспонован задржава готово једино службу исказивања хабитуалности. Српским говорима, наиме, није страна појава транспонована футура у сферу прошлости. Сасвим је обичан у служби обележавања појединачних радњи које су прошле у односу на моменат говора, а уједно будуће у односу на неку другу претериталну радњу, о чему ће касније бити речи. У сиринићком говору футура у овој служби, међутим, готово да и нема, што говори у прилог чињеници да се овај облик специјализовао за обележавање једног типа прошлих радњи, слично као и у говорима језика у окружењу. У домену исказивања прошлих понављаних радњи футуру првом у Сиринићу конкуришу перфекат (као необележена форма), потом наративни презент и императив, док приповедачког потенцијала у северношарпланинској зони, којој припада и сиринићки говор, нема (Младеновић 2000: 366).

На значај лингвогеографског положаја говора за употребу приповедачког потенцијала односно транспонованог футура првог упућује стање у призренско-јужноморавским говорима Метохијске котлине – употреба потенцијала је највеће снаге у северном делу ових говора, који су у непосредном контакту са говорима косовско-ресавског типа, а слаби како се иде ка југу, када се појачава употреба футура I (Младеновић 2000: 366–267). У говорима Косовске котлине, где је македонска миграциона струја била слабија, али где је и контакт са албанским и влашким идиомима био мање интензиван, потенцијал за прошлост је чешћи, употреба футура првог ређа и у најјужнијем делу области (Младеновић 2013: 364–365).

2. Анализа грађе

У анализи која следи, уз истицање основних синтаксичко-семантичких одлика, без детаљнијег разматрања, осврнућемо се на

употребу футура првог у основној и модалној служби. Предмет детаљније анализе биће примери употребе овога облика у служби исказивања хабитуалности. Анализираће се синтаксичко-семантичке одлике, услови употребе, стилистичко-прагматички ефекти који се постижу, односно којима је мотивисан одабир ове синтаксеме из система конкурентних форми. Однос футура првог и синонимних јединица биће утврђен применом трансформационог критеријума, како би се увидели принципи који о(не)могућавају међусобну замену синонимних јединица у истом контексту. Употреба футура првог посматра се како на реченичном тако и на ширем наративном плану, када се овај облик употребљава са осталим формама, како би се увиделе законитости које регулишу њихово комбиновање унутар дискурса. Услед напред поменуте природе језичке појаве која се испитује, биће примењен и ареални приступ, где ће се најпре утврдити прилике у осталим штокавским говорима, а потом и оне које одликују околне идиоме којима се говор испитиване зоне типолошки приближава.

2.1. ФУТУР ПРВИ У ОБЕЛЕЖАВАЊУ БУДУЋИХ РАДЊИ

Футуром првим у синтаксичком индикативу обележавају се будуће радње референцијалног типа и то од глагола свршеног (1) и несвршеног (2) вида:

(1) Ё, па – реко – ја *ће* ти *кажем*⁴; *Те* ни *узеш*!; *Ја ће се враћим* назаг; Баба *ће* ти *даде* десет. (Вр); От свакога *ће чујеш* како нико-път видија вампира; Немој, Чедо, да гу *тѣраш*, Шаркоћанке *ймоў* млого *лоше* *џчи*, *ће* гу *урочу*. (Бе); А сѣсра му *вика*: „Немој, брате, *ће рѣди*!“; *Ја ће* ве *донесем* до горе. (ДБ);

(2) Нашло дѣте па сѣм *рѣкла*: „Дадите ги *џку* *тамо*, *жими-ти*. *Кѡј ће* ги *глѣда*!“; *Како ће се лѣчо*!; *Сѣга тѡј остало* – *ће се мѹчиш* по *чѹке*. *Їли ће вѣкаш* – *ћѹкш*, *ћѹкш* за *магѣре* *цѣѹ* *жѣвот*; *Ја вѣкам*: „Дѣј, *ја ће сѣчем*.“ (Бе); *Вѣкам* – *штѡ ће* ми *ѵраи* *жѣна*, *жѣр* да ми *гѣси*! (Шт); *Лѣваду ја ће кѡсим*, да *знѡш*! (Су).

Нереференцијално конциповане радње исказују се несвршеним глаголима:

⁴ У сиринићком говору стабилисана је нова футурска конструкција у којој се помоћни глагол свео на *ће* за сва лица оба броја као ознака за будућност, док је презент глагола ознака лица и броја. Овако преобликованим футуром првим сиринићки говор део је балканизованог јужнословенског ареала.

(3) Тамо сва́к *ће* ти *и́рича* за мађи́е; Ві́кам: „А́а, у нѣдра *ће* *и́урам* сире́ње. Не́ – ві́кам – зѣр сир *ће* *си́аьам* у нѣдра?!“ (Бе); О́на ві́ка: „*Ја* *ће* *но́сим!*“ Ја́ ві́кам: „*Ја* *ће* *но́сим!*“ (Се); Сѣ́к *ће* *узі́мо* њі́ве. (Се); О́вде *ће* *си́и́емо* у кол’и́бе. От платі́не нап्रा́јл’е у шу́му. Тѹ́ј *ће* *си́и́емо*. (Су); „А што́ *ће* *рабо́шам?* *Те* *ко́йам*. А што́ да рабо́там? Што́ је?!“ (Шт).

У релативној служби футур први јавља се у контекстима када се њиме обележава радња која се као будућа одређује не према моменту говора већ према некој другој радњи (СТЕВАНОВИЋ 1986: 672; ТАНАСИЋ и др. 2005: 437). У оваквој служби најчешће је бележен у зависнословеним реченицама условног (4) или временског типа (5), при чему се у главној клаузи налазе облици презента од глагола оба вида.

(4) Ако мо́чаш у во́ду, *ће* ти *ју́мре* ма́ти; Ако мо́чаш, *ће* га *наи́араса* не́што, то́ј ка нику́а бо́лка *ће* га *ува́иши* ако мо́ча прет пра́г; Ова́ј што ві́ка – ако исѣ́чеш бу́ку, ако укра́днеш, ста́и ка́мењ обавѣ́зно да не́ те бо́лу плѣ́ћи. Ако си укра́а бу́ку, зна́ се ако те *ува́ту* *ће* *би́не* тепа́ње, норма́лно *ће* те бо́лу плѣ́ћи; И ві́каш: „А́, ако се појави́те јо́ш у годи́ну, ова́ко *ће* ве *ко́љем!*“; *Те* ти *се* *смѹ́ју* сѣ́га ако пѣ́ваш. (Бе); То́ј де́те ако се повра́ти на сѹ́су, о́но ко́га по́сле ві́ди *ће* *уро́чи*; Ако се сѣ́је бра́шњо, ві́ка, о́не, зми́е, *ће* *се* *сѣ́је* по лива́де, по њі́ве; Ё́, ако мѣ́теш ку́ћу, јо́пе та́ко о́не *ће* *ри́иоу*, *ће* *се* *мѣ́иоу*. *Те* *и́ма* мло́го; Ако и́де тру́дна же́на та́мо такво́га да ві́ди, мртóв⁵ца, *ће* *би́не* де́те жу́то; Ако изатка́ваш, ако саплѣ́теш, *ако* свѣ́ то́ј, *ће* *обу́чеш*, *ако* не́ – го́л *ће* *идеш*, *ће* *се́беш*; *ће* ни *до́е* свекр́ва од баче́ње. (Се);

(5) А ві́кам: „Кѣд огла́дним, *ће* *је́дем* кѣд *је́доу* свѹ́и, и ја́ *ћу*.“; Да смо здра́о, *ће* *наберѣ́мо* јо́пе. (Бе); Ё́, кѣд не зави́ја куче́ нѹ́кат па кат зави́ја, зна́чи га́зда *ће* му *неси́яне*; Па по́сле на двана́ес месѣ́ца да бѹ́ну, кад му *ту́ру*, *те* *ће* *ми́чиу* црні́ну ко́ј нѹ́си. (Се).

Најзад, футурске радње могу се одмеравати и једна према другој, односно, овим обликом може се облежити радња која ће се извршити након неке друге, такође будуће радње⁵:

⁵ М. Стевановић сматра да у случајевима када се футурска радња временски одређује према претходној, такође футурској радњи, овај облик има више модални него временски карактер, те је у таквим примерима посредни синтаксички релатив (СТЕВАНОВИЋ 1986: 672). С. Танасић, је, с друге стране, мишљења да је у оваквим случајевима ипак тешко истиснути из првог плана однос тих будућих радњи према моменту говора. Стога је „прихватљиво утврдити како се обли-

(6) Ўвек вікоў – Па ће ідеш *ће се уітєйўјеш* по чўке, кэт погрї́ши никое девојче да се удаде за нико́ега што не́ му прилі́чи; Ві́ка – ако ти оста́ноў судо́ви неми́јєні увечер, ві́ка, каланцўрке ће до́јоў и све *ће* ти *наі́рају* лóм. (Бе); А, жими-ті́, ја́ ће сє́днем *да і́лáчем* бра́та. Ја́ ће сє́днем, *ће* га *і́лáчем*, а ві́, ка́ко о́һе́те, та́ко. (Се).

Уместо футура првог у српском језику у одређеним лексичко-синтаксичким условима футур први може бити замењен презентом или футуром другим (Ковачевић 2008: 196). Употреба презента наместо футура првог позната је и говору Сиринића:

(7) Преко планине *идемо* да не умремо от стўд!; Мї́ *не бєгáмо*. (Вр); Љути́ке и лу́к, ја́ то́ј нај ві́ше во́лим, *ће* скр́кам то́ј и ні́шта ми *не мо́жеш*! (Бе).

Говору Сиринића, међутим, футур други није познат, те су бележени примери са футуром првим⁶ наместо овога облика:

(8) Ё́, ако не́ – ві́ка – кэ́т *ће идéйше* у ва́шу општíну, у жандармері́ску стани́цу преда́йте ши́неле!; Кэ́т *ће* гу *і́ўрим* на др́ва, кэ́т *ће* гу *скíнем*, о́на на де́сет се искр́ши. (Вр); Он, бо́же, ка у ша́лу: „Ово́ј што *ће исéчеш*, изéјте – ві́ка – и то́ј за то́ј ви је лє́ба. Не́ма дру́го.“ (Бе); Кэ́т *ће до́јем* дру́ги ма́, оўде да те на́ђем! – ві́ка; Увечер кэ́т *ће бацíмо* рабóту, *ће* се вратíмо, *ће* сметрíмо. (Су); Шéс свéће кэ́т *ће исі́ўни*, о́нда і́де са́мо прéма празні́це. (ДБ); Кэ́т *ће одне́се* дома́ћин вечéрњу у цр́кву, кэ́[д] *дóђе* ис цр́кве, по́сле і́де по сво́јбіне та́мо да ві́ка на сла́у. (Ја); А кэ́т *ће до́ем* ку[д] те́бе, а́л не́ *ће* ме ка́раш? (Шт).

2.2. Модално транспоновани футур први

Футур први у сиринићком говору подложен је модалном транспоновању. Употребљен уместо императива, и њиме заменљив, футур први носилац је семантике заповести, забране или жеље,⁷

ком футура првог, у оваквој синтаксичкој констелацији, дата радња примарно поставља као индикативна на плану саопштавања, а секундарно као релативна будућа радња с обзиром на свој однос према будућој радњи исказаној обликом футура првог у главној реченици“ (Танасић и др. 2005: 437–438).

⁶ Неретко се у истим синтаксичким позицијама јављају и презентски ликови: Ако *се оі́їјáни*, *ће* і́де на крíво. (Ви); Мо́жда и по́ намучéни смо бíле, па смо рачуна́ле да *ће* живíмо по́ бо́ље ако *завршíмо* никóу шкóлу; Сíнко, ако не́што *се де́си* оўде надóле да тр́чиш! (Бе).

⁷ Тако је у примерима: *Донећеш ми свој рад, да га оценим; Нећеш више излазити́и без јакне; Навраї́ићеш мало код мене* (Танасић и др. 2005: 442). Даље, како примећује Д. Сааведра, „некад су наређења која се износе футуром грубља

као у примерима (9). Спектар модалних значења која се могу исказати футуrom првим знатно је шири, а границу између модалног и временског значења тешко је повући управо због тога што су радње које се тек имају извршити по својој природи непредвидљиве. Сасвим је, међутим, сигурно да је у контекстима када се њиме исказује став (не)сигурности или уверености/убеђености у то да ће се нека радња, најчешће типа последице или казне, десити у будућности, а који су, на пример, засновани на народном веровању (10), посреди модално значење. Најзад, такав је футур и у реченицама где се њиме износи каква претпоставка о могућој радњи/последици, најчешће у функцији упозорења (11):

(9) Јутре *h[e] idéīe* та' тамо, та' тамо, тај *h[e] idéīe* по стоке, овај *h[e] idéīe* да орѣте. Жѣне *h[e]idoў* да жн'ѣжоў. (Се); Їди у Куманоо. Кўма *he бїнеш*, тој *he бїнеш*, овој *he бїнеш*. (Се); Ја *he* ти *кажем* у коу цркву да идеш. *Те кўиши* нѣшто. (Шт); Нѣ, и овај моја унўка *мафес he носи*. (Се);

(10) Вїкоў – вѣтар кѣ[д] дўва јак, *he ўмре* нїкој.; Вїкоў – се радўжоў тїја мртáвци, *he* ги *дође* још нїкој; А тўцањ што се тўче салáта, трўдна жéна да га олиже, да тўче салáту па да га олиже, дѣте *he бїне* долизнáто, кóса *he* му *бїне* уврђéна. (Се); Лéле, каланцўрка їма голéме зўбе! *Те* те *изђе*! (Се); И на корїто нé сме жéна да сéдне – *he бїне* дéте рилáо; *he* *найўни* ципéле сэс кáл. (Су);

(11) Не мóже да изéде свѣ, цéлу кокóш'ку – *he* га *уїѣїа*. (ДБ); Сé да їмаш їзлаз, *he* бѣгаш. Али нéма – да пўштим кóња, *he* ни *се уїѣїа*, товáрен дрва. (Вр); Јéс!... Тї *he осїáнеш* бе[з] здравље – вїка. Тї брго *he се загўбиши*. (Су).

С обзиром на категорије доживљеност : недоживљеност, исказивање будућних радњи је неутрално, јер „неприродно би било и диференцирање будућних радњи на доживљене и недоживљене, па је разумљиво што за будућност немамо облика у независној (реченички независној) употреби паралелних футуру као што у таквој

него она са императивом“, као у примеру: *Сїаћеш кад їи кажем!*, што „простиче из тога што се убеђеност говорника укључује у инваријантно значење футура, а тиме се истиче и то да се жеља или сагласност слушаоца потпуно игноришу“ (СААВЕДРА 2004: 166–167).

служби у нашем језику поред перфекта имамо аорист и имперфекат“ (Вуковић 1967: 373).⁸

2.3. Временски транспоновани футур први

Футуром првим казује се „да ће се нека радња вршити или извршити, нешто се збити или ће неко (нешто) у овоме или ономе стању бити у будућности, после времена о коме се говори, или на које се мисли“ (СТЕВАНОВИЋ 1986: 671). Уколико је поменуто време на основу којег се футурска радња дефинише као будућа смештено у прошлост, посреди је неправда, релативна употреба овога облика. У српском језику се у таквој служби футур први употребљава ради најављивања тога да ће након једнога лица наступити друго, како би и оно узело учешће у дијалогу, или пак да најави долазак следеће слике која се представља облицима презент⁹ (ТАНАСИЋ и др. 2005: 441). У говорима највећег дела српског дијалекатског простора у начелу важи да футур први ретко подлеже временском транспоновању. Уколико и дође до његовог премештања у сферу прошлости, углавном су посреди примери исказивања једнократних прошлих акција или пак његова квалификативна употреба. Најужи ареал захватају они идиоми (о којима ће касније бити речи) у којима се футур први јавља у служби обележавања дејстава хабитуалног карактера, непознатој стандардном језику и највећем делу народних говора.

На највећем делу штокавског терена футур први функционише као облик који ретко подлеже временском транспоновању, при чему су му семантички потенцијал и домен употребе сужени. У говорима херцеговачко-крајишког дијалекта ретко се среће при обележавању прошлих радњи. Једино је у околини Зворника забележен у служби експресивнијег обележавања прошлих

⁸ Наведену особину М. Ивић објашњава чињеницом да футур први у глаголском систему српског језика функционише као типична временска категорија (Т категорија), са одсуством компоненте доживљености, динамичности радње (обележје D-), а такве јединице одликује то што се њима „време дате радње одмерава једноставно, без обавезног повезивања са неким другим моментом вршења неке друге конкретно означене акције“ (Ивић М. 1958: 146).

⁹ Као у примерима: Једном стане се цар разговарати са синовима: – Куд се то дева род с наше јабуке? – *На ѿо ће рећи сѿарији син...*; ... Јесмо, мајко. – *На ѿо ће најмлађ...* (ТАНАСИЋ и др. 2005: 441).

радњи у примерима типа: Он *ће* ти на врата (*доћи*) па упитат¹⁰ (Ђукановић 1983: 264), што одговара његовој употреби у стандардном језику. Футур први у хабитуалној служби не бележи се ни у једном херцеговачко-крајишком говору. Службу означавања прошлих понављаних радњи у овим говорима врши императив, као високофреквентна јединица (Вуковић 1938/39: 98; Петровић 1978: 138; Пижурица 1981: 214; Ђукановић 1983: 264; Драгићевић 1986: 189; Кашић 1995: 346); потом презент (Секереš 1980: 167; Пижурица 1981: 212; Ресо 2007: 256–257), са разликама у присуству или одсуству компоненти доживљености, резултативности и сл.; те историјски инфинитив, забележен у говору Лике¹¹ и Баније и Кордуна (Драгићевић 1986: 189; Петровић 1978: 136). Наративног потенцијала, као ни футура, у хабитуалној служби на херцеговачко-крајишком терену нема, а нема их ни и у говорима шумадијско-војвођанског дијалекта. Основна средства за обележавање овога типа значења на шумадијско-војвођанском терену јесу наративни императив и презент (Николић 1964: 367; Ивић и др. 1997: 371, 380). Футур први за прошлост у говорима Баната није редак, али сви забележени примери илуструју употребу овога облика углавном уз глаголе говорења, односно са службом помицања радње унапред, притом без напетости или драматике: Кат су дошли бљіже, а цѹк-сфїрер (= водник) *ће рећи* капетану да се отвори ватра (Ивић и др. 1997: 387). У служби обележавања прошлих појединачних радњи среће се и у Срему (Николић 1964: 367). На зетско-сјеничком ареалу у наративној служби претеже императив (Милетић 1940: 561; Пешикан 1965: 200; Вуловић 1969: 345; Петровић 1973: 175; Ћупић 1977: 172; Барјактаревић 1966: 137), ређе презент (Вуловић 1969: 321; Ћупић 1977: 161; Барјактаревић 1966: 123). У говорима у Црној Гори потенцијала у хабитуалној служби нема, док је у говорима тутинско-новопазарско-сјеничке зоне високофреквентан (Вељовић 2015: 507–524; 2015а: 311–322). У служби обележавања прошлих понављаних радњи футур први није бележен ни у једном зетско-сјеничком говору. На појединим тачкама територије познат је квалификативни футур типа: Та *ће* љуцкї свакѡга *дочѡкаї*

¹⁰ Футуру су у овој служби синонимни перфекат, за недодживљене и императив за доживљене радње (Ђукановић 1983: 264).

¹¹ Јавља се у примерима типа: ўспѣ у лѡнац па *кѹваїи*, *кѹваїи* (Драгићевић 1986: 189).

и *уџѡсѡиѡи* *ѡкѡ* е и сирѡма (БАРЈАКТАРЕВИЋ 1966: 136; ЋУПИЋ 1977: 164; БОЖОВИЋ 2002: 114). У говору Мрковића употребљава се готово искључиво у синтаксичком индикативу. Редак је у релативној употреби, где се среће само у једној врсти типизираних временских реченица, у којој је заменљив аористом: *Ѣна отворѡла кѡцу. Кѡ^а-ће глѡ(ѡ)аѡи*, ѡо сѡра; *Ѣзек да ѡру. Кѡ^а-ћу глѡ(ѡ)аѡи*, рѡло-ми-је расѡ^ѡђено¹² (ВУЛОВИЋ 1969: 342). У источноцрногорским говорима употребљава се у сфери прошлости за исказивање радње која се догодила након неке друге прошле: *Ѣи си ми, велѡи, учинѡјо штѡту* – а ѡви *ће* њѡму *скрѡсаѡи* – није ѡстина (СТЕВАНОВИЋ 1933/34: 119), а исто је и у новопазарско-сјеничкој зони: *Јѡдну нѡј ће ме изѡзвѡи прѡт кућу пѡрѡј*: „Јѡвђо, нѡћѡс тѡ Тѡрци нѡ нѡс“ (БАРЈАКТАРЕВИЋ 1966: 136) и у Мрковићима и Бјелопавлићима (ВУЛОВИЋ 1969: 342; ЋУПИЋ 1977: 164). За трстенички говор констатује се да употреба не одступа умногоме од стандардне, с тим да не постоји употреба футура првог за обележавање прошлости типа: *и он ће ѡѡада доћу...* За обележавање хабитуалности овде се користи императив (ЈОВИЋ 1968: 207), док су футур и потенцијал непознати. Стање у већем делу говора призренско-тимочке зоне слаже се са приликама на остатку штокавштине. Императив је и овде основно средство којим се казују прошле понављане радње, а у истој служби употребљава се и наративни презент (ЋИРИЋ 1983: 105; БОГДАНОВИЋ 1987: 251; МАРКОВИЋ 2000: 234). Једино је у говору Заплања забележена појава футура првог у приповедању, и то за означавање појадиначних прошлих радњи (МАРКОВИЋ 2000: 236).

Из главнине штокавских говора фреквентношћу употребе временски транспонованог футура у хабитуалној служби издвајају се српски говори на југозападу Косова и Метохије. У целој овој области, осим у временској служби обележавања будућих радњи, бројним примерима потврђени су и наративни и итеративни футур, с тим да је футур итеративног значења фреквентнији (МЛАДЕНОВИЋ 2000: 364). У горанском говору футур за прошлост потврђен је обиљем примера, и то од глагола оба вида. Најчешће се употребљава за казивање радњи које се у прошлости понављају по неком реду или обичају, али и за казивање прошлих радњи које су будуће у односу на какав моменат у прошлости, а у оба рела-

¹² Судећи по публикованом материјалу, потврде за овакву употребу нема у осталим говорима зетско-сјеничког дијалекта.

тивна значења футур је синониман са презентом. Исто стање, како наводи Р. Младеновић, карактерише и друге говоре на југозападу Косова и Метохије. Најзад, у говору Призренског Подгора футур за прошлост знатно је уобичајенији него у говору Подрине, у коме се у овом значењу користи потенцијал (Младеновић 2001: 498).

Футур први у служби обележавања хабитуалности на терену Сиринића потврђен је обиљем примера. Понављане радње које су се у прошлости вршиле по навици или устаљеној пракси, обичајима или каквим другим правилима утврђеним редоследом деловања у сиринићком говору, осим перфектом као универзалном и немаркираном формом, обележавају се футуром првим, наративним императивом и презентом, док потенцијал не подлеже временском транспоновању у прошлост. На основу расположиве грађе утврђене су следеће синтаксичко-семантичке и стилско-прагматичке особине временски транспоновоаног футура првог у сиринићком говору:

а) Глаголске радње које се обележавају футуром првим (неретко у комбинацији са изофункционалним формама) јесу оне које се карактеришу итеративношћу, прошлом понављаношћу, а које чине делове неког комплекснијег догађаја сачињеног управо од низа таквих радњи. Међусобна повезаност дејстава и узрочно-последични однос којим је утврђен њихов редослед, те њихово сукцесивно вршење условили су да се низови таквих радњи у оквирима једног ширег периода у сфери прошлости устале као пракса, као тип деловања који се понављао у различитим околностима на мање-више сличан начин. Такве радње са становишта садашњости дефинишу се као хабитуалне акције, и њих илуструју примери:

(12) Промѣну гу у кошуљу лёпо. У лёпу промѣну гу промѣну. И *h[e]* *ído* да жњѣјо. И *he* *ожњѣјо*. А *he* *йонѣсоу* цвѣће, різно цвѣће, різно цвѣће – руже. И *he* *йонѣсо* и црвѣно кѣнче. И кѣт *he* *се дожневѣје*, *he* *глѣдо да нађоу* трі струка или пѣт најѣно. Трі или пѣт мѣра да бѣне али на јѣно корѣнче. И кѣд га нађо то^ј, пѣсле га вржо с онѣј црвѣно кѣнче, тѣј трі ели пѣт струка. И пѣсле скупѣмо онѣј српѣве, ѣли трі ѣли пѣт ги скупѣмо, турѣмо ги, вржѣмо ги сѣс сламѣно јѣже, от слѣме, од ^{рж}. Слѣма. Сѣс то^ј јѣже увртѣмо око њѣ тако, и онѣј цвѣће туја. И пѣслен туја пѣјоу. Пѣјоу тѣј што жњѣле кѣд вржѣју. И вржѣмо и тѣјзи што трѣба да нѣси, тај промѣнѣта. Она *he* *клѣкне* и *he* *извѣче*, тако нагѣре, сѣс-све-зѣвн'у. Извѣче нагѣре и ўзе. И дѣ-не-се окрѣне креј њѣве. Нѣ сме да се окрѣне, сѣмо праѣ да глѣда дѣ *he* *íде*.

И ми по њу. Ё, кад идемо по њу, нико¹ *ће* не *среџи*ноу – жене, мѹжи, дѣца, па *ће* *ви*коу по њу: „Ау (како гу име)! Ёте га јено-куче, *ће* те довати! Ёте га јен-миш на глау!“ Да се обрне. Али она не се окрѣћа. Зашто она знае тој што не треба да се окрене. То[ј]е обичај. Коба¹аги нешто да не се окрѣћа. За берѣћет нешто, не-знам. *А, *а! Тој бѣле нај радосни кэ¹ *ће* се *дожњевује*; *Те* гу *узоу* и *ће* гу *водиу* на вѣду. И кат побѣгла и кат сэс убáo, на вѣду се водила снаша обавѣзно. Па гу води дѣвер, деверовѣца. И пѣсле дѣвер је тѹри прстен тамо кад је изведе на вѣду, на чѣшму. *Те* је *даде* бокáле у рѹке, вѣду, и *ће* је *иѹри* прстен на рѹку. И она гу даде дар. Даде *ће*бе, даде майцу, даде дарр девѣру. А он прстен *ће* је *иѹри* на рѹку; лазáрке *ће* *идоу* у шѹму, никѣу грањку *ће* *узоу* и *ће* *уврѣжоу* на плѣћи и *ће* *донѣсоу* дррва тѹжа дѣ *ће* се *киѹи* лазáрке; кэ¹ се раскѣту *ће* се *расѣромѣну*, *ће* се *и*реобѣчоу и *ће* *вечѣроу*; домаћѣца *ће* *сѣраи* рѹчак. (Се).¹³

Да је посреди извесним законитостима дефинисан поступак, односно да су се футуром обележене радње у прошлости вршиле по јасно утврђеним правилима, често се наговештава и тиме што је читав исказ тако интониран, те неретко започиње конструкцијама типа „овако је то било“, „овако се то радило“ и сл.:

(13) Како се помагáле? Овáко: ако нѣсим сѣно јá дэнэске, а он – мѣжда не му је зѣр – *ће* *до*е да ми *и*омѣгне, да ми нѣси сѣно сэс крáве. Тáко се помагáле. Мáкар снопѣве, мáкар *ће* вршим, онѣ *ће* *доу* да ми *и*омѣгну. Тáко се помагáло. Па јѹтре дэн, па он *ће*, па јá њѣму *ће* *и*омѣгнем. Помагáло се нáпре. (ДБ); Ћубрѣла се овáко: трла се турáле, ѡвце на бачѣло. Бачѣло *ће* *исѣѣриу* гѣре, *ће* *наѣрају* от прѹће, заградиу от прѹће. Насѣчоу прѹће и уплѣтоу. Од лѣске. И напáру бачѣло тѹжа. И тѹ¹ излѣне бачѣца; Чѣница от слáме, она овáко. Тој за веѣње је. Кѣ¹ имáа машинѣ, али нáпре немáло нѣко¹. Немáле веáлице. Ѐ смо, имáла лопáта дрвѣна, ка сѣг овѣј лопáте желѣзне, тá¹ бѣла дррвѣна. Се скѹпи кѹпэ и жѣна јѣна *ће*, или мѹж, бѣло кѣ¹, кѣ¹ мѣжоу, кѣ¹ су тѹжа, *наѣне* јѣну пачáвру на главу, врѣћу, па да не му пáда на њѣга плѣва. И тáј тамо што *ће* *одмиѣи*. Јѣн одовѹда мѣта, кад дѹва вѣтар, сáмо чѣка да дѹва. Сѣвер. Вѣкоу: „Дѹни, севѣре!“ И *ће* *мѣѣне* нагѣре, а ка отѹд кѹп да пáда. А тáј тамо што чѣка, па она мѣтлу у рѹке, па тѹ¹ слáму гу одмиá, одмиá тамо. И тáко кѹп се одвѣе – пчѣница, ѣвас, рж,

¹³ Издвојени примери дати су ради илустрације појединачних елемената синтаксичко-семантичке структуре, при чему су одабирани они код којих је издвојена особина наглашеније присутна. Подразумева се, међутим, да се сви значењски елементи о којима *ће* бити речи јављају здружено и мање-више заједно активирају увек када се употреби овај облик.

Јѐс. (Се); Колóмбоѡ се бѣре око светóга Тóме. Сѣс тálке смо га сѣклѣ. *Ће донесѣмо* дóма. Смо л'уштíл'е. А кáко! (Шт);

(17) А, носи́ја домаћин. Зборѣја. *Ће* у́зе у нару́че дррва и бањак^x и домаћица ко́ја је, отвори му врата. На Бањи ве́чер. И столи́це што íма, свѣ ги сакри́жоу у ку́ћу. И óн ви́ка на врата: „Отвори ми!“ А домаћица му ви́ка: „Кáкво је вр'ѣме?“ А óн ви́ка: „На свечíју ку́ћу ведри́на, на на́шу облечíна.“ До трí-пут; Тóј стáро нáпре. Црцáлке прáјле од бóз^o. Унутра шу́плю, јѐс, оváко, што црцкоу́ сѣс во́ду. И тóј се црцáле сѣс тѣј црцáлке. Сѣс котличíѣ во́ду јѐн на другóга. Свѣ́ѣ се оку́йоу, сáл во́да *ѣе* бíноу. (Се); Гúвно имáло, ете-ту́ј у двóр. *Ће* учу́коу сто́жер, па врѣ́мо кóња сѣс конóпац, ју́же, па тѣрај кóња, кóњ íде. Рíпа и се врíши. Мí смо мешáље. (Шт); Кэт се заврíши жѣтва, богобрáду смо носíл'е. Остáјмо мáло жíто и тóј пóсл'е извучѣмо и накитíмо цвѣ́ѣ. Извучѣмо, донесѣмо, остáјмо. У áмбар *ѣе* шурíмо. Седѣла од јѐно за дру́го. Од овѣ́зи годíне, бíѣи, седѣла за догодíне. И јóпе тáко. (Су);

(18) Спремáло се нáпре. И л'ѣпо бíло, валá. Весѣло бíло. *Ће* ги увáиу врапчíѣ. *Ће* шурóу л'ѣсе, *ѣе* бáцоу жíто, па *ѣе* увáиу врапчíѣ. Прво да се изѣде од вра́пче мѣсо. Да бíнеш лáк, ви́ка, ка вра́пче, да мóже да лѣтиш, да рáдиш свѣ. (Се); Љúди се лечíле нáпре никáко! Сѣс тра́ўке, сá[с] жѣне, сá[с] жáрље гáси. Нíшта не помогáло. Умирáле љúди. Па и сáг^кíсто уми́роу љúди. Умирáле пó ви́ше него сáге. Дѣцу *ѣе* рóдиш десетíну, *не ѣе* осíиáноу двѣ-три. А сáге – тѣ вакцíне, тѣ овó... (ГБ); Немáло нáпре кáфа да се пíје. Рáкíју домаћин кóј пíја, *ѣе* ио́иí'е по íену чáшу. (Се).

г) Вишекратност је семантичка одлика која се нужно активира при употреби футура у сфери прошлости, те стога овај облик обично не захтева додатна средства којима се она обележава (19), мада има и примера где се уз предикате у футуру јављају детерминатори прилошког типа (прилози, предлошко-падежне конструкције, временске реченице), којима се упућује на хабитуалност прошлих дејстава, односно којима се реферише на карактер понављања у смислу прецизнијег дефинисања ужег временског опсега или карактера понављања у смислу редовности, учесталости и сл. (20):

(19) Тóј турíмо. И нóси девóјка. Бíло кóа девóјка, кóа нѣ се удáла. Обучѣна у старомóдно тѣше. *Ће* ћу́иш до дóма. (Вр); Па íма дру́ге жѣне што ка *ѣе* му зачíну тóј, *ѣе* му гáсу жáрље. (Бе); Богобрáду смо носíле. Српóви. Вíше смо дожњѣле и узвучѣмо по трí корењчѣта

да је у јено семе, по три што никне, тој смо збирале и богобраду нажитимо сас цвѣће. Српове *ће накийи́мо, вржѣмо* с тѣј сламке николко. Што смо остајле жито. (Се); Понапре – све мокри. Кѣт *h[e]* *идѣмо*, божем девојчићи искочимо – вода бистра, све *ће* не *найра́ву* момци, дечурлија, само вода. Сви. Дѣ нађоў. Ти мислиш гледале вако? Од вируи. Напуни црцалку, сал пѣсак пуна глава! (Шт);

(20) И тако онодиле. Чѣкоў да се донесе на коња товар, сто кила жито. И вај, ѣте врагѣ, *никој-пу́т ће о́сѣај* коња вамо прет капи́у и *ће улѣне*. (Бе); *Јутре дѣн кѣт се дѣне*, снаша се обуче у друго одѣло и гу извѣдоў на воду. У ношњу лепо се обуче. А извѣде гу па неки други ако не дѣвер, што бија дѣвер тѣдѣ, па други. Їли зѣт нѣки, њли жѣнска сас њу. И воду гу на воду. Она нѣси, тѣдѣ носиле крѣазе, сѣг нѣсу бокале. Їдо тамо на реку, напу́ну, пѣвоў, весѣлу се, ѣгру. И после *ће донесе* воду, *ће ѡмѣѣне* кућу. (ДБ); Зна́м као дѣте, *у јѣсен* кѣт *ће* чѣницу *да се́ѣмо*, *ће закрѣоў* по никѣе пѣле, кокѣшка, што ѣма; *За Видѣвдѣн* тој девојке напре ѣшли на рѣку. *На Видѣвдѣн ће ѣзо* напре да плѣто, да вѣзо и *ће оѣѣноў* над реку прет слѣнце. Да нѣ ги огрѣје слѣнце. И *ће ѣриђоў*: „Ка вода што тѣче брѣго, тако и ја да рабѣтам брѣго!“; *Ће се ску́ѣу на Прѣчку*. Па свирајче свирѣле. (Се).

д) Основна синтаксичко-семантичка одлика футура првог у основној служби јесте обележавање радње која ће уследити након момента говора или пак неке друге радње (прошле или будуће). Ову особину свога семантизма футур први задржава и као транспонована јединица. Када год се у приповедању јави потреба да се обележи хабитуалност, готово увек је посреди више прошлих радњи – футур у низовима или комбинован са другим (синонимним) глаголским облицима. У погледу опсега, количине времена које захвата, сфера прошлости знатно је комплекснија од остале две. У односу на садашњост, која је мање-више ограничена на моменте говора или пак ширу садашњост, и будућност, где се налазе дејства чије је вршење хипотетичко, прошлост садржи радње као реалне, довршене чињенице које су похрањене у искуству, памћењу говорног лица које их је лично доживело или на какав други начин о њима сазнало. Будући таква, прошлост омогућава, или, тачније, захтева прецизније временско нијансирање, слагање претериталних радњи на оси прошлости, и то тако да се јасније укаже на њихов редослед, узрочно-последични и хронолошки однос (степен удаљености) који се успоставља међу њима или у односу на

садашње време, у коме тече приповедање. Стога је особина футура да радњу самостално (без учешћа других језичких маркера) обележи као постериорну у односу на претходну врло важан чинилац који је, сматрамо, могао мотивисати (или пак потпомогнути) развитак хабитуалне семантике. Семантика сукцесивности, временске прогресије је, дакле, код футура наглашенија него код осталих изофункционалних јединица. Да се футуром првим остварује временска парцелација, а тиме и померање радње унапред, те, најзад, распоређивање радњи и успостављање односа антериорности или постериорности, види се из примера:

(21) Код нас на гúвно сáмо на Бањи вéчер смо íшле. На́пре. Свé се сакúпи. Па *he* домаћин, на тáнур свé *насíаља*: погáче, коláчи, зельáник, ченица, вíно, жáрље, свé да се кадíмо тáмо. Свéђа се пáли на стóжэр де се врши. На стóжэр се запáли свéђа. На стóжэр се држи онáј тáнур; Кэт *he* *дођемо*, на врáта не пúшћа газдарíца. „Кáко је врéме?“, пíта домаћíца. *He* *одговáра*: „Свúда је ведрíна, на нáшу кúћу облачíна“. Трí пúта тó. И кэт *he* тó да *урáдиу*, отвóри му врáта и уђемо свí. И пóсле поседáмо, па ти опáнке, нáпре бíло на зéмљу. Па свí *he*мо на столíце. И *he* *фр́лиу* опáнке свí. Чíе *he*, кэд ги мéтнеш, да *остíаноу* на лíце, чíе *he* наопáко. Ако наопáко остáле, нíје дóбро. (ДБ); За Васи́лицу смо прáјле барени́цу. Домаћíца *he* *изнéсе* тепсíју пúну и *he* *мáши* тáмо креј плани́не. Кáже: „Овóј нека ти бíне тéбе!“ Око стóке вíка, за мéчке. Тóј за мéчке. „Овóј нека ти бíне за цéлу годíну!“, вíка. (Ја); Нé се зборéло да видéа, а да учинувáле људíма штéту, се зборéло. Ако срéтноу човéка нéшто да íде у нóћ, нíгде га тури́ја пúт да íде, и óне ако га срéтноу, *he* га *завéдоу* нíгде: „Ајде овáмо, ајде овáмо!“ Он *he* *íде* по њí, а óни пóсле га мéтноу нíгде. И он нерасвéшћен до дэн. Кэт *he* *йройóжоу* петлóви, тэд – вíка – он се расвéсти; Посéје се кэт се сéје колóмбоћ. Узóро и пóсле жéне покóпоу тýј њíву што *he* *сéјоу* конóплe. И лéпо, сítно зарáвњу, па пóсле мéтов, íсто ка колóмбоћ га сéјо. Свé онó сéме тóј конóплe посéјоу и сэз гребу́ље га завлáчиу. Свé лéпо. Ё, *he* *доe* рэд да нíкне. Óно нíкне лéпо, мирíши вíше – тé тó[j] је! Лéп мíрис íма. И га оплéвиу, му мичúжоу тé трáфке проз њéга. Кэт се оплéви, óно рáсте висóко; Íма нéшто тó. Íма. Штó се прáјло? *He* *йóчноу* тéмeљ, *he* *кóйow*. На свá чeтири *hóшка he* *учúкоу* дрво и цвéће *he* *йуру*, и по íено шíше вóду. Вóда о' чéшме. Сáмо што је, кэт *he* *йренóћи* у тéј темéље, ал *he* бíне пúно свé, тéј шишíћи вóда. Ако је пúно, мéсто је зрáво да се прáи. Ёте тóј. Тó бíло. И остáноу тíја шишíћи тýј, у темéље. И пáре стáре турáле у тéмeљ кэт се пóчне кúћа; Дрúги верúјо. Óни

кобајаги се ди́но па... Има́ло пона́пре. Ё́те, сѣм би́ла дѣ́те. Јена-жѣ́на
 ѓ́вде у се́ло би́ла уда́та, а та́мо о́но – ву́ци ги на пу́т – би́ла бо́лна о[д]
 тебе́це. Девѓ́јка. И та́ко се уда́ла. И не́ живѣ́ла ни́ годи́ну, умр́ла де
 се уда́ла. А ле́па сва́дба, ви́ка, ги би́ла. Гочѣ́ви на́пре лупа́ле. И кад
 умр́рла, о́на се диза́ла у но́ћ и и́шла от ку́ћу на ку́ћу и изнесува́ла
 со́вру, судѓ́ве *ће ску́йи* па на со́вру па *ће и́ури* ту́ја, на́рѣди – а ле́ба по
 дво́рѣ, а ведрѣ́це што му́зле кра́ве, а *ће изне́се*; Се́ пона́пре, ка́дѣ,
 увѣ́чер ве́ћина бегале́. Не́ сас уба́о. Девѓ́јка побѣ́гне. Родите́ље – не́!
 О́на оти́дне увѣ́чер. Ју́тре дѣ́н гу во́ду на во́ду. Промѣ́ну гу у ова́кво
 кошу́льче шарѣ́но, и у ову́ј сукну вунѣ́ну. И на во́ду кѣ́т *ће извѣ́ду*,
 ћерки́цо, це́ло сѣ́ло иде́ по њу́. Би́ло ле́по. „А́јде, сна́ша *ћ[е]* иде́ на
 во́ду, а́ј сна́ша *ћ[е]* иде́ на во́ду.“ И ми́ сви́ *ћ[е]* идѣ́мо да видѣ́мо
 сна́шу. И о́на мѣ́та јабу́ку по́сле, кѣ́т се врати́ од во́де мѣ́та јабу́ку у
 дво́рр. Нату́роу па́ре у њу́. Набо́доу же́љѣзне па́ре у јабу́ку. У си́то
 изне́се је́ свекр́ва чени́цу, бомбо́не, караме́ле. Заи́гроу ле́кац јено-
 ко́ло пот си́то, и по́сле сна́ша мѣ́та. Мѣ́та јабу́ку. (Се); Сѣс ма́ју се
 си́ри. Пона́пре сѣ[с] сири́ште. То́ј сири́ште је́ о́дѣ ко́зе, ја́ре ми́цко.
 Не́је ми́цко. *Ће зако́л* оу́ ја́риће, *ће зако́л* оу́ јага́нце. Мо́же и сиса́нче,
 мо́же и да па́се. Мо́же. О́но има́ груме́њи, се́ру уну́тра. има́ груме́њи.
 Па онѓ́ј по́сл'е *ће* га *изми́јо* бачи́це. Га *изми́јоу* онѓ́ј сири́ште л'ѣ́по
 по тои́цке груменчи́ће, га *изми́јоу* же́не, па га покѣ́сно у вру́ћу во́ду.
 Два́ пу́т, три́ пу́т, ка́ко ко́му вал'а, јер то́ј не мо́же да се чу́ва мло́го.
 Сири́ште суши́ље па га по́сл'е, *ће* га *поки́сноу* кѣ́д ги вал'ало́. А та́ко
 да се иде́ на су́о, не́ће; Колпи́ту – *ће расѣ́гнѣ́мо* ко́ре. Пона́пре смо
 стаља́ле ма́сло и по́сл'е тепси́ју; сѣм и́шла по болни́це. *Ће се ску́йиу*
 те́ј сѣ́стре. И лакрдишу́јемо. Ми́ дру́кше, а о́ни дру́кше завр́хоу; Кѣ́т
 се до́ђе ис цр́кве, у на́ђви *ће* га *сти́ја́мо*, па се искр́ши. (Шт).

ђ) У основној или модалној служби футур први неретко садржи
 и значењску нијансу блаже или јаче изражене заповести, жеље,
 инструкције. Говорно лице које каже, на пример: То *ћеш да узмеш*
 и *да врати́ши* одмах, слушаоцу жели да пренесе информацију о
 нужности извршења предикатске радње – обележено дејство мора
 бити извршено онако како говорник у свом исказу каже. Управо
 та семантика неретко је присутна и при обележавању хабитуалних
 дејстава, при чијем обликовању, будући да се (у домену прошлости
 у коју се говорник преноси) схватају као правило, услов, односно
 нужност,¹⁴ футур има значајну улогу:

¹⁴ И у временски транспонованој служби и у модалној футуру првом сино-
 ниман је императив, коме је ова семантика примарно значењско обележје.

(22) *ће уленеш у црквіцу, ће уйáлиш свéјћу за зрáвље, ће тїуриш пáре за зрáвље, íма икóне свакојаке. Ће дару́јеш свéце. (Се); За зíму ће осол'íмо. Мíсец се сýши, па и више, бїћи. Омíе се кэд је сýв. Оцéди се. Јутре дэн осол'íмо га, лóнац, кáца, осол'íмо га л'éпо, да је слáн. Кэд је слáн óн ужúти, а кэд нéје пресóлак дóбар, не мóже да бíне. (Шт); Па чека рúчек да је донесу. Ако нé је донесу, ће тїрїи. (ДБ).*

Сваки од футура у наведеним примерима могао би се заменити наративним презентом у облику *мора* / *тїреба* + глагол (*мора да (се) / тїреба да (се)оде, однесе, уради* и сл.) или перфектом *морало је / тїребало је*. Често се са оваквим облицима презента футур први комбинује на блиском одстојању, при чему су форме међусобно заменљиве:

(23) И пóсле *ће оїїиноу* овїја, óтац дóма *ће кáже* свíма кóу девојку му тражіја. И óн, сін, мóра да ћúти. Штó рéкне óтац.(Се).

е) Пренесен у прошлу временску сферу футур први наступа као маркирана јединица. Имајући у виду да свака јединица онда када се употреби у служби која јој није примарна постаје обележена, сви временски транспоновани облици у сфери прошлости функционишу као јединице које се одликују стилогеношћу. Насупрот перфекту, којим се са неутралног становишта приповеда о прошлим радњама, футур први осим што исказана дејства обележава као прошла (хабитуална), на плану нарације активира компоненту носталгичности, евокативности, стога посебно погодује казивању које је емотивно, носталгично интонирано и експресивно обојено. Говорник који прича о прошлим временима и догађајима похрањеним у (лепом) сећању и памћењу, не жели да слушаоцу фактографски пренесе информацију већ да путем уживљавања оживи прошле догађаје, облике понашања и личности који су део тога времена.¹⁵ Сви примери са футуром садрже ову стилску компоненту:

(24) Смо имáле' кáкве волóве! Л'éпе смо имáл'е, дýшо! Кá *ће* ис пасіште за њíву волóви! Па смо ги рáніл'е сэс трáву, смо брáл'е по мéјје. Рíка, се сíл'и в'óл! И кэт *ће доћéмо* мí – одмá на рúчак

¹⁵ У овом погледу футур први показује сличност са наративним потенцијалом, који се такође употребљава са циљем постизања евокативности и експресивности (о томе детаљније у: Ивић М. 2008: 37–56; Ашић 2007: 137–150; Вељовић 2015а: 311–322).

пра́во. (Шт); На Петро́ўдэн чува́мо, свети-Пётар... Има́ло пона́пре, ж'ими-ти́, а сэг... На Петро́ўдэн смо кла́ле и тэд жага́нцe. Смо кла́ле жага́нцe. Смо пра́гле онóј варе́но сире́нe. Од бачи́ла смо и́шле. *Ћ[e] идемо да узéмо ја́гнe. Ћe закрóље свéкар па ће га донесéмо па пра́ймо чорбе. Јéно, дру́го. Пржи́мо. По́ ви́ше смо је́ле пржéно. Нéсмо пéкле, нéсмо зна́ле, Ви́цке, да печéмо ме́со, нéго... Ти́гнъ воли́кви ка ка́зэн. Напу́ни га с ме́со, испрж'и га. Па и сире́нe и ме́со. Ма́сло по́ ви́ше, па ма́цај. И та́ко смо пра́гле. (Шт).*

ж) Наративни футур први ретко се среће самостално употребљен. Осим са перфектом – који има службу помоћног језичког средства које на најопштији начин дефинише радње као прошле и има улогу увођења дејстава спецификованије семантике, односно стварања темпоралног фона на који се смештају оделите радње исказане осталим облицима (који углавном немају могућност самосталног темпоралног одређења) – футур први у сиринићком говору комбинује се у ширим наративним одсецима и са императивом и презентом. Сви наведени облици могу бити употребљени у служби исказивања хабитуалних дејстава. Варирање на нивоу текста, односно смењивање изофункционалних јединица мотивисано је у првом реду разлозима стилске природе. Свака од јединица садржи неку од стилских компоненти која је диференцијална у односу на ону другу, док на значењском плану углавном нема померања онда када се јединице међусобно замене. Улога футура првог у оваквом наративном типу дискурса јесте превасходно да обележи радње хабитуалног карактера и то тако што се њиме, наглашеније него осталим облицима, указује на временски однос међу обележеним дејствима. Овим обликом исказују се радње које су постериорне у односу на претходне, што доводи до тога да се наративни ток помера напред, а догађајни след приказује у прогресивном току. Често се бележи и у низовима и тада су у питању сукцесивне радње са утврђеним редоследом вршења. Императивом се, с друге стране, указује на динамичност, дужину трајања и интензитет обележених дејстава, што је његова основна семантичко-стилистичка компонента. Код футура првог то значење није присутно, о чему сведочи и то да су удвојене форме глагола (нпр. *цѣѡј, ўдри, цѣѡј, ўдри*) бележене само у облицима императива, не и футура. Најзад, наративним презентом обележавају се како радње које су сукцесивне тако и оне које су симултане, напоредне, једне у односу на другу.

Овај облик долази најчешће у приповедању које је мирнијег тона, а слике које се њиме обликују углавном су статичне. У односу на футур први, презент је економичније језичко средство. Како се облици међусобно комбинују види се из примера:

(25) И српове стаиш у туј богубраду. И тој цвеће донесеш дома. И идеш по путу. А кој те срётне, ти вика: „Миш, миш!“ Да те насмијоу. А ти мора да ћутиш од њиве до дома док дођеш. Кэт *ће* гу *сѣи́авиш* у амбар, у жито, туј богубраду, и тэт *после збóриш*. (ДБ); Кэт *ће бине* свѣти Пётар, Тодори́ца. Ѐма тој цркв́иче, на јѣну висину та́мо, се зóве Бити́ња тој сѣло. И та́дэ нѣ узима́мо нѣшто да сечѣмо сѣ[с] сечѣво, нѣ па гу помења́мо зми́ју ника́ко. (Се); Прайла сѣм *црепу́љу* као дѣте. *Ће ои́инѣмо, ќе се извр́жоу* ж’ѣне, по ма́ло зѣвње да донѣсоу, па *ће узавр́ијоу* во́ду, па *ће ѿо́йариш* туј зѣвњу, па и от коно́плѣ имáло, имáло, кучи́ста се зва́ле. Па *ће ѿу́риш* кучи́ста прос тој б́ла́то свѣ. Па гази сѣс но́ге, гази, гази! Тѣшко б́ило док се на́праи дóбро да се ура́ди *црепу́ља*. Пóсле сѣс ру́ке као тѣсто га напра́и та́ко, па пóсле га растѣра, растѣра, растѣра. Пóсле зави́ја га, зави́ја нао́кф́ло та́ко свѣ. И пóсле у тој се пѣ́кло лѣба. (Ја); На Петро́удѣн чувáмо, свети-Пётар... Имáло пона́пре, ж’ими-ти́, а сѣг... На Петро́удѣн смо кла́ле и тѣд жа́гање. Смо кла́ле жа́гање. Смо пра́гле оно́ј варѣно сирѣње. Од бачи́ла смо и́шле. *Ћ[е]идемо да узѣмо* ја́гње. *Ће закр́ље* свѣкар па *ће* га *донесѣмо* па пра́јмо чо́рбе. Јѣно, дру́го. Прж́имо. Пó ви́ше смо је́ле пржѣно. Нѣсмо пѣ́кле, нѣсмо зна́ле, Ви́цке, да пѣчѣмо мѣсо, нѣго... Ти́гѣн воли́кви ка ка́зѣн. Напу́ни га с мѣсо, испрж’и га. Па и сирѣње и мѣсо. Ма́сло пó ви́ше, па маца́ј. И та́ко смо пра́гле. (Шт); Имáла игра́нка. О́вде нѣ, а до́ле ку́ цр́кву се ску́пи наро́д и игроу́. Јѣни игроу́, јѣни чи́ниу муа́бет. А ти́ја мла́ди... Овѣ́ј горáнске сýрл’е, и ѣни *ће сви́риш*. Ѐшл’е у Попо́уце. Дóђоу́ у на́с, идоу́ сви́ до́л’е, дођоу́ у Попо́уце, сви́риш ку́ цр́кве; Ўзем лѣба. Ўзем покривáло. Ју́тре дѣн до́ђем. О́ни дво́јца сѣчоу сѣ[с] ша́ру, ја́ по н’и це́пај, у́дри, це́пај, у́дри! Увѣ́чер кэт *ће ба́цимо* рабóту, *ће се вра́и́мо*, *ће смеи́ри́мо*. Сѣм и́цепáја др́ва свѣ! (Шт).

Све наведене одлике футура првог издвојене су на основу критеријума доминантног присуства једне од компоненти, с тим да се наведени типови само условно дефинишу будући да се семантичка својства о којима је било речи активирају мање-више истовремено увек када се употреби овај облик.

Најзад, у односу на компоненту доживљености/недоживљености обележених дејстава футур први не поседује маркираност јер се бележи и онда када се приповеда о радњама које су из домена

личних доживљаја говорног лица (чешће), и онда када се говори о дејствима о којима се зна посредно (ређе), што одговара и индикативно употребљеном футуру првом, који не поседује могућност дефинисања радњи с обзиром на категорију доживљености.

Забележени бројни примери наративног футура првог у хабитуалној служби у сиринићком говору отварају питање порекла овог облика, односно, прецизније, начина на који се код футура развила могућност да буде употребљен у тој служби. Забележена ситуација у сиринићком говору (а која карактерише и околне идиоме) овај ареал диференцира од остатка штокавштине, где футура у служби обележавања хабитуалних дејстава нема. Наведена чињеница упућује на претпоставку да је посреди појава настала у резултату језичких контаката, чиме се не искључује могућност да утицај са стране, за који претпостављамо да може бити узрочник појаве, може бити удружен и са унутарсистемским тенденцијама.

Испитујући горански говор, Р. Младеновић утврђује да је фреквентност футура за прошлост у Гори у непосредној вези са западномакедонским говорима, у којима је његова употреба врло жива. С друге стране, „мали број потврда са транспонованим футуром у најсевернијем делу Подрг – у коме у овом значењу доминирају презент и потенцијал – наслањање је на стање у севернометохијским говорима, у којима футура за прошлост скоро да и нема“ (аутор стање пореди са подацима у: Букумирић 2003: 306, 313, 325, 329, где се налазе само четири потврде за примере овога типа) (Младеновић 2000: 364). Најзад, у Гори је забележено мало потврда за модални футур императивног значења (Младеновић 2001: 499), што потврђује нашу ранију претпоставку о томе да се футур први, услед процеса који води ка стварању специјализованог језичког средства за обележавање хабитуалности, повлачи из других домена употребе. Из примера типа: *Прѣт-саба ће ил'ѣземе. Шѣтаме. Вода ће насѣијеме. Па цвѣћина ће бѣреме, па ће кѣиѣме врате, па ће бѣреме зељѣнило за стока да имаје мљѣко...* и сл. забележених у горанском говору изводи се закључак да је овакав „продор футура за прошлост омогућен испадањем инфинитива из система, па је футур са презентом којим се казује име радње и честицом *ће* постао погодан за казивање прошлих радњи које су будуће у односу на неки моменат у прошлости, и у ситуацијама када се радње понављају“. У овом говору „футур за прошлост је, заправо, пре-

узео функцију и значење презента за прошлост“, а „преузимање почива на презентском облику у футуру и релативској употреби оба глаголска облика када казују прошлост“ (Младеновић 2001: 498–499). Наведено становиште упућује на то да је процес у највећој мери унутарсистемске природе, настао у резултату морфолошких промена. На сличан начин објашњава се његова појава и у генетски и типолошки сродним македонским говорима, где се поновљивост радње исказује на сличан начин као и у нашем ареалу – императивом, коме претходи глагол *чини*, којим се истиче обичност, поновљивост радње (тој *чини дојди, јади* и пак *излези*); потом помоћу презента свршених глагола (Он обично *дође*, па опет *оде*), који данас познају македонски источни говори; у западном наречју презент је потиснут конструкцијама са *ке*, које представљају нов начин исказивања поновљивости: тој *ке дојде, ке јаде* и пак *ке излезе* (Конески 1966: 150),¹⁶ а које одговарају нашем футуру првом. Б. Конески ову појаву такође објашњава морфофонолошким разлозима. Наиме, после преношења акцента у аористу, у западном наречју македонског језика облици презента у конструкцијама као *ѿој дојде* и сл. постајали су хомонимни са облицима аориста, што је задирало у изразитост казивања, те су се зато конструкције са *ке* прошириле и на те контексте (Конески 1966: 149–150). Ова појава је већ имала упориште у систему јер се футур већ могао употребљавати у сфери прошлости за обележавање појединачне радње која је следила након неке друге прошле, у односу на коју се посматрала као будућа. Потом се ово специјализовало као хабитуална конструкција (Конески 1966: 171). Партикула *ке* у њеном саставу у македонском остатак је 3. л. јд. презента помоћног глагола *хѣѣти, од којег се раније градио футур у саставу са инфинитивом. Употреба *хѣѣти (*хотѣти) у својству помоћног глагола за образовање футура представља особину коју су јужнословенски језици (бугарски, македонски, српски/српскохрватски) примили из несловенских балканских језика. Међутим, утицај несловенских балканских језика није се ограничио само на начин грађења футура помоћу глагола *хѣѣти. Он је дошао до изражаја и у развоју

¹⁶ Исто наводи и З. Тополињска: „За изразување на кратноста во минато-то (освен имперфектот) служи и перфистичната конструкција: оператор *ке* + форми на имперфектот од свршени глаголи, сп. на пр.: Само од време навреме *ке ѱкнеше* понекоја пушка“ (Тополињска 2009: 231).

поменуте нове хабитуалне конструкције с тим глаголом, у тзв. футуру за прошлост (уп. мак. *ке дојдеше*, буг. *щеше да дойде*, српс. (у говорима у Црној Гори) *ићаше доћи* и сл.), *оћаше да дође* у говорима југозападног дела Косова и Метохије. Ова конструкција, како наводи Б. Конески, пренета је из балканских несловенских језика: уп. грч. *θαέδεναι* = мак. *ке врзев*; арум. *va-smăcam* = мак. *ке (да) јадев*; алб. *dotë këndojsha* = мак. *ке (да) њеев* (Конески 1966: 171–172). Наведена интерпретација указује на балканистички аспект који је у основи образовања хабитуалног футура, што је у сваком од језика понаособ подржано и унутарјезичким разлозима, односно настаје као резултат еволутивног развоја (који се у поменутим језицима одвија у истом смеру) изазваних померања на фонолошком, морфолошком, те, у крајњем исходу, на синтаксичком плану. В. Малџијева наводи да се на сличан начин футур у хабитуалној служби развио и у бугарском језику, у примерима типа: И така всеки ден *ще мине, ще позвѣни, ще се обади* vs минеше, позвѣнеше, обадеше се (Малџијева 2009: 116).

Сродни претходнима јесу и примери употребе футура првог у квалификативној служби у сиринићком говору, с тим да они нису ограничени на прошлост и дисквалификовани као поновљиви, већ, поставши стално својство субјекта, актуелни, поновљиви у сваком времену. У функцији исказивања прошлих понављаних радњи футур се обично јавља када треба да обележи какве поступке који су се у прошлости понављали, и који могу бити актуелни и у садашњем времену, те су као такви уочени као типични (и то најчешће за одређену личност о којој је реч). Посреди је, наиме, квалификативни футур, често употребљаван у савременом српском језику приликом предочавања поступака типичних за личност која је тема разговора, а познат је и бугарском језику. М. Ивић наводи примере оваквог футура у обама језицима: „*той е такъв човек: сутрин ЩТЕ СТАНЕ, ЩТЕ ЗАКУСИ – ѿо је ѿакав човек: изјуѿра ЂЕ ДА УСТАНЕ, неѿѿо ЂЕ ДА ПРЕЗАЛОГАЈИ...*“ (Ивић М. 2008: 65).¹⁷ У овој синтаксичко-семантичкој служби у употреби су гла-

¹⁷ За указивање на радњу која се понављала, како наводи М. Ивић, у македонском постоје две граматичке солуције. Прва подразумева информисање о времену посебном језичком јединицом одговарајућим обликом глагола *чини*, док је лексички податак о радњи исказан обликом императива одговарајућег глагола (уп. *ѿој чини: дојди, најолни ја ѿорбаѿи...* / *ѿој чинел: дојди, најолни ја ѿорбаѿи...* / *ѿој ке чини: дојди, најолни ја ѿорбаѿи...* и сл. у смислу „он има обичај

голи свршенога вида, а према М. Ивић, футуру се овде приписује и прошла и садашња и будућа временска вредност (Ивић М. 2008: 65). Поводом последње наведене тврдње, С. Танасић истиче да „треба ипак говорити о посебном фокусирању чињенице да ће се, с обзиром на то да постоји као перманентно својство, то што је речено испољавати на плану будућности. Нечија садашња особина може се изнети „предочавањем поступака које он чини, које би учинио, које ће учинити“ (Танасић и др. 2005: 436–437).

(26) Дóбро се опрајсмо. Дѣца ми порастóше, чувáл'е стóку. Тáj нај стáра ћѣрка ми се зóве Вел'ика. Óна ка *ће* ми *чу́ва* óвце – *и́ њл'ѣи́е*, *и́ ѡрѣде*, *и́ ће* кудѣљу, *и́* мавáлку. И кѡ[д] *ће* *вѣ́кне* да *ѡѣ́ва*, онóј стáдо по њú, свѣ жагáнци, жаловѣ́ња и кучѣ́ћи по њú. Сѣýско сáбрала, жагáнци. Óна се уда́де јóш у заедѣ́нцу смо бѣл'е сáз девѣ́ра. (Су); Сна́ша, ѡ́зна рабóта – *ће ѡчѣ́сѣи*, *ће онóди*. Ал'и мóа жéна бѣла – рабóтна бѣла млóго. Óна ми причáла мéне, јá сэм ѡ́шо по рабóте. Дэнѣс рóди, јúтре дэн на н'ѡ́ву. Јá нé сэм гу тераáа, јá нé сэм бѣ́ја кот кúће. (Ви).

Сродне радњама квалитативног карактера јесу и оне које су садржане у текстовима процедуралног типа. Будући да футур и у основној и у секундарној служби задржава модално значење исказивања заповести, жеље, могућности, његова примена честа је у дискурсима којима се саопштава процес, тачан редослед радњи које се предузимају приликом обављања неког посла, било да је реч о ритуалу, пољопривредним и другим радовима, рецепту за припрему јела, изради неког предмета и сл. То су текстови инструктивног типа:

(27) И српóве стáиш у ту́ј богубра́ду. И тóј цвѣ́ће донѣсеш дѣ́ма. И ѡ́деш по пúту. А кóј те срѣ́тне, ти вѣ́ка: „Мѡ́ш, мѡ́ш!“ Да те насмѣ́јоу. А тѣ́ мóра да ѡ́утиш од њѣ́ве до дóма док дóђеш. Кэт *ће* гу *сѡ́вѣиш* у áмбар, у жѣ́то, ту́ј богубра́ду, и тѣ́т пóсле збóриш. (ДБ); Сэс рúку да мѣ́шаш сирѣ́ње док ти се смлáчи. Кэт се смлáчи, *ће* га истáиш и *ће* ти *засѣ́и́не*. Али *ће* га *измрѣ́иш* лѣ́по, *ће* га *исѣ́и́иш*, да ти бѣ́не; *ће*

да дође, да напуни торбу...“ итд.). Друга се своди на употребу футурског облика, како за садашњост (обичан футур; уп. *ѡ́јој ќе дојде, ќе ја најо́лни ѡ́рбаѡ́и*... и сл.) тако и за прошлост (тзв. „прошли футур“; уп. *ѡ́јој ќе дојдеше, ќе ја најо́лне-шеѡ́рбаѡ́и* и сл.). Што се будућности тиче, њу и у македноском, као и у већини других словенских језика, при казивању фактографског типа сигнализује футурски облик имперфективног глагола. Облик перфективног би се аутоматски интерпретирао у референцијалном смислу. Како ауторка истиче, и српски и бугарски имају такође овакво видско ограничење (Ивић М. 2008: 65–66).

га *скинеш* од *ѳггѣ* и *ће* га *сѣиши* по на страну, *ће* ти *се* *налегне*. Кѣт *се* *налегне*, *ће* *ѳремѣиши* у *цедило*; *ће* га *изнишаш* *сирѣње* *натѣмо*, *навѣмо* да му *испадне* *онај* *цик*. И *ће* *се* *исцѣди* *ис* *тѣј* *цедило*, па *пѣсле* *сѣл* *ће* га *скѣиши*, па *ће* га *изгѣавиши*, *ће* га *сѣишкѣш*, *стѣшкѣш* *док* *ѣно* *ће* *ѳѣиши* *ка* *млѣко* да ти *је*; *ће* га *наѣрѣиши* *сирѣње* *ка* *грѣду* *лѣпо*; и *ће* *сѣише* *сирѣње* *мѣло*. И *кѣд* *видиш* да *нѣ* ти *капѣ* *више*, *ће* га *извѣдиши* и *ће* га *ѳѣриши* у *нѣшто* да ти *стѣне*. Кѣт *се* *ѣсуши*, га *ѣсолѣмо*. Му *скуѣмо* *ка* за *нѣга* *прѣсѣлак*. *Узѣмо* *кѣлко* *је* *сирѣње*, *тѣлко* *учѣиши*. И *тѣриши* у *никѣу* *шѣрпу* за *прѣсѣлак*, *ће* ти *врѣје*. И у *тѣј* *тѣриши* *сѣл* и *јѣјце* *никѣѣ*. И *тѣраши* *сѣл* *док* ти *се* *подѣне* *јѣјце*. Кѣ[д] ти *се* *подѣне* *ѣнѣј* *јѣјце*, *кѣт* *се* *појѣви* *над* *ѣѣду*, *прѣсѣлак* *ће* га *скинеш*. Га *тѣриши* у *сирѣње*. И да га *зѣврѣиши*, *ѣко* *ѣнеш* *годѣну* *дѣна* *ће* ти *сѣди*. *Сѣмо* да *нѣ* ти *ѣдѣва*, да га *зѣврѣиши* *дѣбро*. *Кѣлко* ти *сѣди* *пѣ* *више*, *пѣ* *лѣпо* *је*. (Бѣ); *Јѣ* *тѣко* *ѣнѣдим*. *Ѧ* *сѣге* *Ѧл* *ѣнѣду* *сѣи*, *нѣ-знѣм*. *Ѧ* *јѣ*, *мѣне* *мѣѣ* *мѣјка* *ме* *учѣла* *тѣко* – *прѣво* *јѣје* *што* *пѣштим*, *јѣ* га *тѣрим* у *крѣпу*. Га *стѣим* и га *пѣштим*. И га *зѣпѣмтим*. И *тѣј* *јѣје* *сѣди* *ми* *ѣд* *годѣну* *на* *годѣну* у *вѣтрѣну* *ми* *сѣди*, у *чѣшу*... *Ѧве*, и *сѣг* *ми* *сѣди* *тѣко*. *Дѣ* *тѣј* *дѣн*, *дѣ* *Вѣлѣгдѣн*. *Ѧ*, *прѣви* *дѣн* *Вѣлѣгдѣн*, *тѣј* *кѣд* *је*, *ће* га *ѳзем*, *ће* га *мѣтнем* у *бѣшчу* да *ми* *цѣвѣниѳ* *лѣтѣке*. У *бѣшчу* *се* *мѣта* *тѣј*. (Шт).

Примери овога типа најсличнији су претходно наведеним примерима (22) и (23), с тим да, за разлику од претходних, футур овде није ограничен на прошлост, већ има свевремену перспективу – обележене радње према утврђеном редоследу или правилу врше се / могу се вршити и у садашњем времену. Да ли је у питању хабитуална радња ограничена само на прошлост или она која је актуелна и у садашњости не саопштава се облицима футура (који по правилу и није носилац темпоралности), већ укупношћу (изван)језичког контекста (обичај о коме је реч (ни)је актуелан у садашњем времену; то јело се (не) спрема и сл.). И овде је футуру првом синониман презент, са којим се најчешће и комбинује.

(28) *Скѣпиши* *мл'ѣко*. Да ти *бѣне* *млѣко*, да *не* *бѣне* *млѣко* *врѣло*. И *ће* *тѣриши* *кѣлко* ти *је* *млѣко*, *ће* *ѳѣриши* *мѣју*, *ѣли* *ћеш* *ка* *ѣѳј* *чѣшу*. *Ѧко* ти *је* *дѣбра* *мѣја*, *пѣла* *чѣшу* *мѣж* да *стѣиши* у *тѣј* *млѣко* *мл'ѣко*. *Ѧ* *ка* *пѣ* *дѣве* *кашѣке* *Ѧко* ти *је* *пѣ* *мѣло*. И *чѣкаши* га *док* *се* *скѣпи*. *На* *прѣмер*, *Ѧко* *сѣг* *јѣ* *сѣм* *ѣбѣја* *ѳѣка* *ѣли* *сѣм* га *ѣтрѣја*. *Ѧ*, *ѣнда* *ће* *се* *сѣрѣмиѳ* *мѣжи* *сѣи*. *Ће* *наѣрѣју* *жѣну* *ѣд* *мушкѣрца*. *Сѣкѣпу* *се* *вѣчѣри*, *ѳѣка* *на* *кѣлац*, *гѣч*. И *пѣ* *сѣла* *нѣсѣв* *тѣмо* *тѣга* *ѳѣка*. *Пѣ* *изѳѣдиѳ* *смѣшке*. *Пѣ* *кѣчиће* *пѣшћѣѳ* *на* *ѳѣка*. *Дѣјѣѳ* *ги* *мѣсо*, *дѣјѣѳ* *ги* *пѣсулѣ*. *Зѣ* *Вѣсѣлѣицу* *прѣѳѣи* *се* *барѣница*. *Се* *стѣлѣѳ* *пѣре* у *нѣѳ*. И *кѣт* *ће* *врѣме* *зѣ* *рѣчек*, *вѣћ*, *ће*

излѣне домаћица на врата. „Ајде, лијо; ајде, лијо. Ка сѣк што ће дођеш да рѹчаш код нас, тако да ми чиниш зијан у њиву, у ливаду и у стоку преко године!“ Домаћица донесе. И сѣга ће се граби кој *ће* да *нађе* паре у бараницу. (ДБ).

Најзад, као што је већ и поменуто, футур први у овом говору ретко се употребљава при исказивању појединачних прошлих радњи. Забележени су примери:

(29) Јѣни слико, јѣни бацо чѣбук о^т трѣћи спрѣт. Монопѣл де бѣја у Тетѣо. Бацо. Војници глѣдни. Трчу, бѣру чѣбук, ѣни ги слико... Нѣко^ј нѣпоѹ, а трпу. *Ја ће ѹриѣм* – пѹну тѣрбу *ће* наѹнѹим. (Вр); Ђвде бѣше јѣно девојче и[з] Штрѣпце. Цигѣру сѣм мрзија нѣј више. *Ја ће ѹзем* јѣно цигѣре, ѹѣчи ће ми испрсноѹ вучеѹћи, не мѣгу, дѣвим се. Лѣк по лѣк док и ја пропуши. (Го); Ђве, сѣг^к Дѣги, нека ми је жиѹ, по никопѹт ће рѣкне: „Ў, брѣ мѣти, сѣ с тѣј твѣје празнице!“ „Ако, синко, иди, жими-ти, рабѣтај, ако не“. Пѣсле ће ћѹти, ћѹти, *ће се врати*, па: „Дѣбро, ајт нека бѣне по твѣе, пѣшто си постѣра. Нека бѣне на твѣе.“ Нѣје дѣбро. Мѣра да се поштује нѣшто старѣнско. (Шт).

Иако на први поглед модална речца *бићи* („ваљда, можда“, Од овѣјзи године, *бићи*, седѣла за догодине), иначе присутна на ширем простору око сиринићког говора, сугерише на могућност да је у питању траг окамењене форме футура првог глагола „бити“, нема никаквих дилема да је у питању позајмљеница из турског језика (*belki, belkim*), са истим значењем.

3. Закључак

Сprovedена анализа показала је да футур први у сиринићком говору у систему глаголских облика има стабилно место, са унеколико друкчијом расподелом функција у односу на највећи део штокавских идиома. Употреба футура првог у примарној служби, при обележавању радњи које се одликују будућом временском перспективом не одступа од централноштокавске, с тим да му је домен примене нешто шири услед непостојања футура другог. Стога се при обележавању будућих радњи, са подједнаком фреквентношћу, користе футур први и временски транспоновани презент, функционишући као синонимне и међусобно заменљиве јединице.

Футур први је облик који у сиринићком говору често подлеже временском транспонувању у прошлост, и то не у служби

обележавања прошлих појединачних радњи, како је у осталим штокавским говорима. У сфери прошлости њиме се исказују дејства која су се вршила по извесном утврђеном редоследу, те као таква више пута понављала. Футур први је у говору Сиринића, поред наративног императива и презента, основно средство за исказивање радњи хабитуалног карактера. Притом, употребљен у тој служби, овај облик показује особене синтаксичко-семантичке и стилске особености које га диференцирају од осталих форми, и тако обезбеђују његов опстанак у систему. Као основне значењске, синтаксичке и стилске особине у раду су издвојене и анализирани следеће: могућност самосталног обележавања радњи хабитуалног карактера, обележавање узрочно-последичних односа међу обележеним дејствима; немогућност самосталног маркирања претериталности, услед чега се футурске форме најчешће уводе облицима перфекта, који служи за обележавање темпоралног фона унутар којег се смештају хабитуална дејства, уз могућност употребе других маркера претериталности (одредбе прилошког типа); могућност прецизнијег временског нијансирања, указивање на редослед обележених дејстава и удаљеност од момента говора; дефинисање хронолошког односа (антериорност, постериорност); временска парцелација и прогресивно померање радње; постојање стилске компоненте експресивности, евокативности и емотивне интонираности исказа; присутност модалних компоненти инструкције, жеље, заповести и сл. Како показује анализирана грађа, у свим доменима употребе футур први се не бележи самостално, већ, по правилу, удружен са осталим облицима са претериталном службом: перфектом (којим се обележава претериталност и уводе футурске форме), те наративним презентом (којим се такође обележава хабитуалност, са разликама у појединим стилским одликама и компонентама семантичке структуре). Футур први у хабитуалној служби служи за обележавање како доживљених тако и дејстава која су изван директног искуства говорног лица, те је према категорији (не)доживљеност овај облик неутрална јединица.

Број примера футура за обележавање прошлих појединачних радњи у овом говору, али и говорима ареала коме овај говор припада, мали је наспрам оних са хабитуалним дејствима. То упућује на претпоставку да се у сиринићком говору овај облик специјализовао за исказивање семантике протекле понављаности.

Испитивање могућих начина развитака у овој смеру повезује ову зону са суседним македонским и бугарским говорима, где је под сличним условима, кроз удружено деловање унутарјезичких и изванјезичких фактора дошло до типолошки сличног еволутивног развитака. У свим овим идиомима посредни је појава која је подржана балканистичким процесима преобликовања система. Померања и преструктурирања на прозодијском и морфолошком плану (неразликовање облика након уједначавања аориста и презента на фонолошком плану, те хомонимија настала након преношења акцента у аористу; испадање инфинитива) довела су до потребе да се створи морфолошки, односно морфосинтаксички препознатљива јединица за исказивање овог типа значења. Даље, присутност хаби-туалне конструкције у несловенским балканским језицима (грчки, румунски, албански) утицала је да се и у суседним идиомима на исти начин образује синтаксичко средство са том службом, што упућује на балканистичко исходиште испитиване појаве.

Најзад, футур први је у сиринићком говору бележен и у служби обележавања радњи које се одликују вишеструкошћу али чије вршење није ограничено само на прошлост. Посреди је његова употреба у квалификативној служби – када обележава дејства која су, услед сталног понављања, постала трајна особина делатног лица, и као таква актуелна су и у садашњем моменту. Такав је и футур употребљен у текстовима процедуралног типа, где обележава радње које су саставни део неког поступка (рецепти, ритуалне радње и сл.) актуелног (поновљивог) и у садашњем времену.

Литература:

- Ашић, Тијана. „С оне стране потенцијала: нови приступ појашњења употребе потенцијала за означавање понављања у прошлости.“ Научни састанак слависта у Вукове дане 36/1, Београд: Филолошки факултет, (2007): стр. 137–150.
- БАРЈАКТАРЕВИЋ, Данило. „Новопазарско-сјенички говори.“ *Српски дијалектолошки зборник XVI* (1966): стр. 1–177.
- БОГДАНОВИЋ, Недељко. „Говор Алексиначког Поморавља.“ *Српски дијалектолошки зборник XXXIII* (1987): стр. 1–302.
- БОЖОВИЋ, Маринко. *Говор Ибарског Колашина*, Приштина: Институт за српску културу, Косовска Митровица: Филозофски факултет, 2002.
- БУКУМИРИЋ, Милета. „Говори северне Метохије“. *Српски дијалектолошки зборник L* (2003): стр. 1–356.

- ВЕЉОВИЋ, Бојана. „Конструкција *би* + императив у тутинском говору и њен однос према потенцијалу и императиву у временској служби.“ *Српски језик XX* (2015): стр. 507–524.
- ВЕЉОВИЋ, Бојана. „Употреба потенцијала у говору Тутина.“ *Путићевима српских идиома*. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, (2015а): стр. 311–322.
- ВУЛОВИЋ, Лука. „Мрковићки дијалекат.“ *Српски дијалектолошки зборник XVIII* (1969): стр. 73–401.
- ВУКОВИЋ, Јован. „Говор Пиве и Дробњака.“ *Јужнословенски филолог XVII* (1938/39): стр. 1–114.
- ВУКОВИЋ, Јован. *Sintaksa glagola*. Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika, 1967.
- ДРАГИЋЕВИЋ, Милан. „Говор личких јекаваца.“ *Српски дијалектолошки зборник XXXII* (1986): стр. 15–241.
- ЂУКАНОВИЋ, Петар. „Говор села Горње Цапарде (код Зворника).“ *Српски дијалектолошки зборник XXIX* (1983): стр. 191–294.
- ИВИЋ, Павле, Жарко Бошњаковић, Гордана Драгин. „Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта. Друга књига: морфологија, синтакса, закључци, текстови.“ *Српски дијалектолошки зборник XLIII* (1997): стр. 1–571.
- ЈОВИЋ, Душан. „Трстенички говор.“ *Српски дијалектолошки зборник XVII* (1968): стр. 1–241.
- КОВАЧЕВИЋ, Милош. „Конкурентност двају футура и перфективног презента у савременом српском језику.“ *Зборник Машице српске за славистику 73* (2008): стр. 195–211.
- КОНЕСКИ, Блаже. Историја македонског језика, Београд: Просвета; Скопје: Кочо Рацин, 1966.
- ИВИЋ, Милка. „Систем личних глаголских облика за обележавање времена у српскохрватском језику.“ *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, 3 (1958): стр. 139–152.
- ИВИЋ, Милка. *Лингвистички огледи*, Београд: XX век, 2008.
- МАЏИЛЕВА, Вјара, Зузана Тополињска и др. *Јужнословенски језици: грамађичке синтаксе и функције*. Београд: Београдска књига, 2009.
- МАРКОВИЋ, Јордана. „Говор Запања.“ *Српски дијалектолошки зборник XLVII* (2000): стр. 7–307.
- МИЛЕТИЋ, Бранко. „Црмнички говор.“ *Српски дијалектолошки зборник IX* (1940): стр. 209–663.
- МЛАДЕНОВИЋ, Радивоје. „Футур, потенцијал и императив за прошлост на југозападу Косова и Метохије.“ *Зборник Машице српске за филологију и лингвистику XLIII* (2000): стр. 363–371.
- МЛАДЕНОВИЋ, Радивоје. „Говор шарпланинске жупе Гора.“ *Српски дијалектолошки зборник XLVIII* (2001): стр. 1–606.
- МЛАДЕНОВИЋ, Радивоје. „Дијалекатска диференцијација српских говора на југозападу Косова и Метохије.“ *Зборник радова са Међународног научног скупа „Животи и дело Академика Павла Ивића“* (уредник Јудита Планкош). Суботица: Градска библиотека, Београд: Српска академија наука и уметности, Нови Сад: Филозофски факултет, Београд: Народна библиотека Србије,

- Нови Сад: Матица српска, Београд: Институт за српски језик САНУ, (2004): стр. 209–249.
- Младеновић, Радивоје. „Глаголски облици у северношарпланинским и јужно-метохијским говорима.“ *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XLVII/1–2 (2004а): стр. 445–474.
- Младеновић, Радивоје. *Говор јужнокозовског села Гајиње*. Монографије 18. Институт за српски језик Српске академије наука и уметности, 2013.
- Младеновић, Радивоје. „Лингвгеографски положај и дијалекатска индивидуалност сиринићког говора.“ *Јужнословенски филолог* LVII/3–4 (2016): стр. 67–91.
- Николић, Берислав. „Сремски говор.“ *Српски дијалектолошки зборник* XIV (1964): стр. 207–413.
- Петровић, Драгољуб. „Морфолошке особине у говору Врачана.“ *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* XVI/1 (1973): стр. 201–235.
- Петровић, Драгољуб. *Говор Баније и Кордуна*. Нови Сад: Матица српска – Загреб: Просвјета, 1978.
- Пешикан, Митар. „Староцрногорски, средњекатунски и љешански говори.“ *Српски дијалектолошки зборник* XV (1965): стр. 1–294.
- Пижурица, Мато. *Говор околине Колашина*. Титоград: Црногорска академија наука и умјетности, 1981.
- Реметић, Слободан. „Српски призренски говор I (гласови и облици).“ *Српски дијалектолошки зборник* XLII (1996): 323–614.
- СААВЕДРА Димка. „Транспозиције презента и футура у савременом српском језику.“ *Српски језик* IX (2004): стр. 161–171.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. „Источноцрногорски дијалекат.“ *Јужнословенски филолог* XIII (1933/34): стр. 1–129.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Савремени српскохрватски језик II*. Београд: Научна књига, 1986.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. „Ђаковачки говор.“ *Српски дијалектолошки зборник* XI (1950): стр. 1–152.
- ТАНАСИЋ Срето, Предраг Пипер и др. *Синтакса савременог српског језика: његова реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига, Нови Сад: Матица српска, 2005.
- ТОПОЛИЊСКА, Зузана, Вјара Малцијева и др. *Јужнословенски језици: грамаичке структуре и функције*. Београд: Београдска књига, 2009.
- Ћирић, Љубисав. „Говор Лужнице.“ *Српски дијалектолошки зборник* XXIX (1983): стр. 7–119.
- Ћупић, Драго. „Говор Бјелопавлића.“ *Српски дијалектолошки зборник* XXIII (1977): стр. 1–220.
- КАЋИЋ, Zorka. „Govor Konavala.“ *Српски дијалектолошки зборник* XLI (1995): стр. 241–396.
- РЕСО, Asim. *Govori istočne i centralne Hercegovine*. Sarajevo: Bosansko filološko društvo, 2007.
- SEKEREŠ, Stjepan. „Govor Srba u južnoj Baranji.“ *Зборник за филологију и лингвистику* XXIII/2 (1980): стр. 127–189.

Бояна М. Велёвич, Радивое М. Младенович

ФУТУР ПЕРВЫЙ В ФУНКЦИИ ОБОЗНАЧЕНИЯ ХАБИТУАЛЬНЫХ ДЕЙСТВИЙ В ГОВОРЕ СЕВЕРНОШАР-ПЛАНИНСКОЙ ЖУПАНИИ СИРИНИЧ

Резюме

В статье анализируется употребление футура первого (будущего времени) в функции обозначения действий хабитуального характера в говоре Сиринича. Анализ показал, что эта форма относится к числу высокочастотных единиц в тех случаях, когда она выполняет функцию выражения действий, повторявшихся в прошлом по определенному порядку, в обычае или по привычке. Использование футура в этой функции развивалось вторично, но со временем произошло вытеснение этой формы из других областей употребления и она специализировалась на выражении хабитуального значения. Основными синтаксико-семантическими особенностями временного транспонированного футура первого являются семантика повторяемости, последовательности, то есть возможность четко указывать временной порядок отмеченных действий, значение инструкции, желания, повеления. Кроме того, футур для прошедшего стилистически маркирован и, соответственно, в системе функционирует в качестве единицы, отличающейся экспрессивностью, являясь характерным для эмоционально интонированного дискурса. Футур первый в хабитуальной функции в штокавской местности является известным только в сириничском и в части соседних говоров, гравитирующих к горе Шар-планина. С другой стороны, в качестве частотной единицы эта форма встречается в македонском и болгарском языках, а также в неславянских балканских языках и, соответственно, в этой статье одновременно исследуется балканистический характер этого явления.

Ключевые слова: диалектология, Сиринич, футур первый, хабитуальность, балканизм.

Bojana M. Veljović, Radivoje M. Mladenović

FUTURE I USED TO DENOTE HABITUAL ACTIONS IN THE VERNACULAR OF THE SIRINIĆ ŽUPA IN THE NORTHERN ŠAR MOUNTAINS

Summary

This paper analyzes the use of Future I to denote habitual actions in the vernacular of Sirinić. The analysis shows that Future I is a high-frequency unit when it refers to effects of what happened in the past as a custom, habit or part of a sequence. The use of Future with this meaning developed as its secondary trait, but this form was eventually suppressed from other domains of use and it was narrowed down to denoting a habitual action. The basic syntactic and semantic features of this future form with this time reference are its reference to a repeated action or a succession of events and its ability to denote the timeline of the effects of the action and its reference to wishes

and commands more clearly. Furthermore, a future referring to the past is stylistically marked and thus appears as an expressive unit within the system, which is why it is typical of emotional discourse. In the Shtokavian area, Future I for habitual actions is only known in the Sirinić vernacular and in a few neighboring ones concentrated around the Šar Mountains. On the other hand, this unit is also frequent in Macedonian and Bulgarian and in some non-Slavic languages spoken in the Balkans, which is why the authors also investigate the presence of this feature in those languages.

Keywords: dialectology, Sirinić, Future I, habituality, Balkanism.

ISSN 0350-185X, – Књ. 74, св. 2 (2018), стр. 89–108

УДК:811.163.41'282.2

811.163.41'272

COBISS.SR-ID 271846924

DOI: <https://doi.org/10.2298/JFI1802089T>

Примљено: 22. маја 2018.

Прихваћено: 25. јуна 2018.

Оригинални научни рад

ТАТЈАНА Г. ТРАЈКОВИЋ*

Универзитет у Нишу

Филозофски факултет

Департман за српски језик

ГОВОР НИША КРОЗ ПРИЗМУ ДИГЛОСИВНОСТИ**

У раду је дата квантитативна и квалитативна анализа говора двеју група (наставника и ученика) Нишлија са циљем да се утврде основне карактеристике савременог нишког вернакулара. Испитивање диглосивног понашања говорника у различитим комуникативним ситуацијама рађено је на основу анкете које су обухватале питања о ставовима према дијалекту и о употреби појединих дијалекатских и стандардних облика српског језика. Одабиром друштвених и језичких варијабли, њиховим укрштањем, статистичком обрадом и дескрипцијом добијених резултата дошло се до закључака о одликама нишког говора старије и млађе генерације различитог нивоа образовања. Уочене су разлике у овим идиомима, које се одликују различитим степеном заступљености дијалекатских и стандардних црта српског језика. Неједнакост је исказана и кроз начине пребацивања кода, односно, одабиром адаптивних језичких средстава. Потврђено је постојање интердијалекта, нарочито изражено код ученика који истовремено употребљавају дијалекатске и стандардне форме без обзира на комуникативну ситуацију.

Кључне речи: српски језик, призренско-тимочка дијалекатска област, говор Ниша, говор града, диглосија, пребацивање кода.

1. Увод – о говору Ниша

1.1. Проблематиком говора градских средина у Србији бавили су се наши лингвисти на различите начине. Милош Московљевић

* tatjana.trajkovic@filfak.ni.ac.rs

** Рад је настао у оквиру пројекта *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора* (ЕДБ 178020), који у целини финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

је, на основу грађе коју је прикупљао у Београду, први истакао социјална раслојавања у градском говору (Московљевић 1921). Од тог времена многи су упућивали на важност испитивања градских говора. Милка Ивић је указала на постојање разлика између градског и сеоског говора истог дијалекатског подручја и на потребу проучавања градских говора, чија је индивидуалност условљена дијалекатским окружењем (Ivić 1965). Павле Ивић је, такође, упутио позив дијалектолозима да се окрену истраживањима стања у говорима града (Ивић 1994: 70). Милорад Радовановић је скретао пажњу на неопходност организованог развоја урбане дијалектологије (RADOVANOVIĆ 1982: 816–817). Душан Јовић се посветио жупском говору и његовом односу према стандардном језику (Јовић 1979), као и типовима градских говора (Јовић 1983). Традиционалним дијалектолошким истраживањима описани су говори градова Ђаковице (СТЕВАНОВИЋ 1950), Лесковца (МИХАЛЛОВИЋ 1977) и Призрена (РЕМЕТИЋ 1996). Станислав Станковић је упоредио реализацију различитих дијалекатских типова код различитих група говорника у Власотинцу (СТАНКОВИЋ 1997). Софија Милорадовић је на основу састављеног упитника обавила „пилот-истраживање“ говора млађе популације у Параћину како би описала „комуникацијску стратегију“ младих и њихову усмереност ка дијалектизмима и англицизмима (Милорадовић 2016). М. Јањић и И. Чутура обављале су истраживања говора младих у Врању да би на основу прикупљеног материјала анализирале жаргонизме, а до корпуса се дошло на основу аудио-записа спонтаних говорних догађаја и слободних интервјуа (Јањић, Чутура 2012). Резултати социolingвистичких испитивања говора Прешева као урбане средине изнети су у раду *Socio-linguistic research of the dialect of Preševo in the south of Serbia* (ТРАЈКОВИЋ 2016). Најдаље у испитивањима једног градског вернакулара отишао је тим новосадских лингвиста, који је, применом социolingвистичких метода, у два монографијама дао прозодијску, фонетску, морфолошку, ономастичку слику говора Новог Сада (Бошњаковић 2009, Бошњаковић 2011).

1.2.1. Нишки говор често је привлачио пажњу лингвиста, а рекло би се да су се њиме највише бавили странци. Још код Вука налазимо Ниш у контексту лоше писмености (КАРАЦИЋ 1987: 469). На самим почецима српске дијалектологије ово подручје бива предмет истраживања у оквиру призренско-тимочке области. Бројне приме-

ре за потребе *Дијалеката и источне и јужне Србије* Белић је забележио у Нишу, мада тај говор није одвајао од његове руралне околине (Белић 1905). Амерички слависта Томас Магнер је нишки говор анализирао у неколико чланака. У једној студији он је са Ладиславом Матејком изнео резултате испитивања акценатских прилика у Нишу до којих се дошло на основу тестирања ученика нишке школе „Стеван Сремац“. Закључци се, наравно, свode на нераспознавање „вуковских акцената“ (MAGNER, МАТЕЈКА 1971). Нешто касније Магнер, у паралелном сагледавању „градских дијалеката“ Загреб, Сплита и Ниша, представља три верзије једног текста и даје кратка запажања о овим вернакуларима (MAGNER 1983). У чланку *A century of the Niš dialect* Магнер описује нишки говор на основу неколико текстова из Ниша: позоришног текста *Ивкова слава*, *Калчиних љрича* Нишлије Михаила Голубовића, *Аризани* Нишлије Ивана Ивановића, јавног обраћања представника Удружења Нишлија у Београду и превода једног текста са енглеског на нишку варијанту српског језика уз помоћ студената из Ниша. Језичке особености ових текстова упоређене су са стандардним српским језиком, а истакнуте су разлике у акценту, употреби полугласника, енклитика *си*, *гу*, *ги*, радном глаголском придеву мушког рода једине на *-ја*, падежном систему и лексици. Након сагледавања из различитих временских углова, Магнер износи своје закључке о живом постојању нишког говора нарочито међу Нишлијама ниже класе чија деца нису студенти: „My own conclusion is that the Niš dialect is still very much alive and that it is possible that it is the major medium of communication among lower-income classes (the majority of Nishians) whose children do not go to the university“ (MAGNER 1984: 141). Међутим, исказане су сумње у Магнерове верзије нишког говора. Павле Ивић их описује као имитирање Ивкове славе (Ивић 1994: 63), с чим се сложио и Пол-Луј Тома, који тврди да је до закључака о нишком народном говору Магнер дошао на основу „пастиша Сремчевог дела“, те је слика нишког вернакулара „до карикатуре деформисана“ (Тома 1998: 436, фуснота 449). Овакви ставови умногоме су умањили значај Магнеровог рада.

Најзначајније дело о говору Ниша несумњиво је монографија *Говори Ниша и околних села* настала из пера француског слависте. Пол-Луј Тома је на својеврстан начин сучелио три типа говора нишког краја: градски, сеоски и архаични из књижевних дела

Стевана Сремца и утврдио да говор Ниша, као јужноморавски говор призренско-тимочке области, „представља мешавину стандардних, дијалекатских и интердијалекатских (тј. ни стандардних, ни дијалекатских) облика“ (Тома 1998: 433, 436). Информатори представници градског типа овог говора били су старији људи (пет мушкараца и пет жена), мање образовани, чији родитељи потичу из Ниша. На основу детаљне анализе и поређења руралног, урбаног нишког говора и стандардног српског језика утврђено је да су неке дијалекатске црте потпуно нестале из града: фонема *s*, глаголски придев радни мушког рода на *-ja*, аналитичка компарација, удвајање личних заменица и одређени слој лексике. Међутим, то је новина, која у време Сремца или Белића није забележена. Према закључцима Томе, Сремчеви јунаци носиоци су архаичног варијетета говора Ниша и таквог говора данас нема у овом граду. Савремени нишки вернакулар одскочио је од околине и разликује се од свог изворног дијалекта по бројним елементима насталим у процесу адаптације стандардном српском језику. То је довело до става Нишлија да је њихов говор узвишенији од сеоског окружења (Тома 1998: 436). Ипак, нишки градски говор нема прави престиж у односу на околину, јер ту улогу за ове крајеве игра стандард. Истраживањима на пољу диглосивности у Нишу истиче се однос локалног говора са изворним призренско-јужноморавским обележјима према стандардној варијанти српског језика, који за ово подручје нарочито представља виши језички ниво и престиж коме се тежи. На диглосију у Нишу упућивао је и Магнер: „I have the impression that Nishians use more prepositional phrases than is usual in standard Serbian but I have no data on that. It is impossible, without the resources of a team of investigators, to estimate how many Nishians are in a situation of diglossia, that is, controlling standard Serbian for formal use and the Niš dialect, archaic or modern, for informal use“ (MAGNER 1984: 139–140). Пол-Луј Тома се на терену сусрео са диглосивним понашањем својих информатора, који су умели да контролишу свој говор, али се то брзо решавало присуством особа из породице, што је омогућавало повратак на фамилијарни разговор (Тома 1998: 433–434).¹

¹ Говор града Ниша из угла савременог доба шира је тема од оне коју је Тома испитао кроз идиолекте одабраних појединаца. Испитивање градског говора је опсежнији посао за који је „неопходан репрезентативан социолингвистички

1.2.2. О феномену диглосије у српском језику расправљано је врло ограничено из теоријског угла, а конкретни примери анализирани су пре свега у нашој старој писмености. Говорећи о таквој диглосији, Павле Ивић је дао тумачење ове појаве као стања у којем се једно друштво служи двама системима истог језика, од којих један има статус узвишеног, а други нижег стила изражавања, што је функционално условљено (в. Ивић 1998а: 29). Јасмина Грковић-Мејдор објашњава комплементарни дистрибуциони однос између српскословенског и српског народног језика у српскословенској епоси, чија је употреба зависила од типа и садржине докумената (Грковић-Мејдор 2004: 391, 392).

Бугарски лингвисти су се нешто више бавили диглосијом у данашњем бугарском језику (Виденов 2005), а конкретнији резултати остварени су током истраживања говора града Криводола, где се применом такозваних тестова и експеримената сагледавало стање у трима идиомима: интелектуалаца, пољопривредника и ученика (Димитрова 2004).

Иако су наши дијалектолози свесни диглосивних момената у говорима које испитују и веома добро знају на које дијалекатске/језичке црте се диглосија усмерава, они се углавном клоне истраживања на том пољу тако што избегавају прилике које би изазвале ову појаву (в. Траjkовић 2017б). Диглосивност у српским дијалектима постоји, али је због своје осетљиве природе готово неухватљива. Разлика у могућностима испитивања појаве и доказа диглосије између историчара језика, као дијакхроничара, и дијалектолога, као синхроничара, садржана је у материјалу којим се располаже. Историчар поседује опипљиве доказе, које може детаљно анализирати. Дијалектолог се сусреће са говорном ситуацијом којом мора суптилно управљати како би препознао говорникове склоности, односно намере и способности. С друге

узорак, који пак изискује велики број испитаника, а који припадају и различитим нараштајима, ради добијања задовољавајућег усменог корпуса и прецизне социјалне стратификације говора града [...] Треба сачинити упитнике са кључним елементима свих језичких нивоа, како би истраживање резултирало утврђивањем језичких варијабли, да би се потом утврдили и узроци промена“ (Милорадовић 2016: 81, 82). Ставови о новом приступу нишком вернакулару изнети су у раду *Niš speech in the light of the newest sociolinguistic research* (Траjkовић 2017а), где је наведена поступност у том послу. У овом раду бавим се само малим делом тамо изнетих циљева и задатака, који се односи на проблем диглосије.

стране, уколико нема довољно вештине, дијалектолог се може наћи у недоумици или чак заблуди да његов информатор има обележја конкретног народног говора у превирању, а да се заправо нашао у мрежи информаторовог труда да се у наметнутој ситуацији комуникативно понаша онако како мисли да је најбоље – представити се у најбољем могућем светлу, као особа од знања, као говорник који зна „правила, исправан српски језик“. Диглосија у живом говору веома лако „клизи“ и тешко је потврдити њено постојање. Најбоље се може препознати у комуникацији са познатом особом, коју би, под одређеним условима, требало пратити у различитим околностима.² На начин сличан овоме истраживања је обављала Софија Милорадовић, која је анкетирала мањи број испитаника, али оне које дуго и добро познаје (Милорадовић 2016: 81). Јањић и Чутура су примениле технику анкетања уз помоћ упитника, који је садржао питања вишеструког избора и отвореног типа. Поред тога, оне су реализовале и слободне интервјуе и сачиниле аудио-записе спонтаних разговора (Јањић, Чутура 2012: 40, 50). Међутим, идеалне услове испитивања диглосије није лако остварити. Један од могућих начина утврђивања диглосије јесте попуњавање посебно конципиране анкете, али с опрезом да и на папиру анонимни информатор може бити неискрен.

Овај рад настао је с циљем да се путем диглосије испитане анкетом досегне до битних одлика говора града Ниша, односно, конкретна тема рада је нишки говор код наставника и ученика средњих школа у Нишу исказан кроз диглосивно понашање.³

2. Циљеви и методологија истраживања

2.1. Какав је став представника говора Ниша према употреби дијалекатских црта у различитим околностима и какав је њихов избор између дијалекта и стандарда – основне су поставке од којих

² Примери ове врсте анализирани су у раду *Ситуациона употреба стандарда код носилаца дијалекта* (Трајковић 2013), где се мало детаљније описују неке од најчешћих околности у којима се дешава диглосија, с тим да су оне потврђене примерима из живог народног говора.

³ Само истраживање замишљено је много шире и односи се на диглосивност у призренско-тимочким говорима. Његови сегменти требало би да сачине потпунију слику о заступљености диглосивног понашања представника народног говора.

се кренуло у истраживање. Супротстављене су две групе говорника из редова школе: наставничка и ученичка. Циљ овог испитивања јесте доћи до одговора на питања:

1. Да ли се језичка/дијалекатска опредељења наставника и ученика разликују и у којој мери је то изражено?
2. Који су језички облици подвргнути прилагођавању?
3. Које су основне одлике данашњег нишког вернакулара?

2.2. Постављени циљ одређен је друштвеним варијаблама исказаним првим питањем и језичким варијаблама садржаним у другом питању. Обухваћене су две битне друштвене варијабле: узраст и образовање. Прва варијабла је мало шире постављена и уопштена релацијом: старији и млађи, док је друга сведена на однос: средња школа према факултетској образованости. Овоме треба придодати да се водило рачуна и о трећој варијабли – пореклу. Заправо, сви анкетирани информатори живе и школују се, односно раде, у Нишу. С обзиром на то да је фокус испитивања диглосија, околности и комуникативно окружење представљају још једну друштвену варијаблу обухваћену овом анализом.

2.3. У одабиру језичких варијабли није се могло предалеко отићи. С обзиром на то да у данашњем нишком говору готово да и нема типичних јужноморавских елемената, веома се сузио избор маркера, како је Вилијам Лабов назвао најупадљивије дијалекатске црте којих је носилац свестан (LABOV 1972: 324–325). Како Д. Ћупић запажа: „у градским срединама јужне и југоисточне Србије дошло је у послератном периоду до извесних промена. Градови су задржали своју дијалекатску базу околних руралних средина, али – утицајем књижевног језика и развојем привреде која је условила усељавање у градове и становништва са различитих штокавских простора, па и новоштокавских, и у њима су извршене промене [...] Такву судбину деле говори свих већих центара овог подручја (Ниша, Пирота, Лесковца, Враћа и др.)“ (Ћупић 1996: 164). Тако се у говору Нишу данас не могу очекивати евентуалне употребе рефлекса *лу* од вокалног *л*, *-ја* форме од *-л*, презента на *-в*, аналитичке компарације и сл. Павле Ивић је у Предговору *Говора Ниша и околних села* сагледао основне проблеме Нишлија у савладавању стандардне варијанте српског језика, од којих су два највећа: прозодија речи и деклинација. Од њих, први је готово несавладив, док је

други могуће решити: „Показује се да се, упркос свему, падежни облици и њихова употреба могу некако научити, али да усвајање прозодијске структуре у најбољем случају остаје на пола пута. Акценти се могу изговорити на њиховом новоштокавском месту, али је готово немогуће заменити ЈЕДАН акценат системом од ЧЕТИРИ јединице које се међу собом разликују суптилним особеностима и уз то научити у којој од многих хиљада речи треба употребити коју од те четири јединице“ (Ивић 1998б: 11–12).⁴ Узимајући ово у обзир, као и личне потврде до којих сам дошла у необавезним разговорима са Нишлијама, определила сам се за форме које су се показале као истакнута говорна обележја: место експираторног акцента, несигурност у употреби облика локатива и конструкција *енклиитика* (+ *да*) + *йрезенї* за футур I.

2.4. Укрштањем одабраних друштвених и језичких варијабли и свођењем свих резултата дошло би се до одговора на треће постављено питање – које су битне карактеристике савременог нишког идиома у оквирима призренско-тимочког дијалекатског подручја и урбаног варијетета.

2.5. За потребе овог истраживања осмишљена је анкета која се састојала из два дела. Први део је садржао питања о ставовима према дијалекту и стандардном језику, а друга група питања односила се на употребу конкретних облика у одређеним ситуацијама. Предвиђене су следеће ситуације: разговор у породици, службени разговор / обраћање наставнику, разговор са особом која потиче са простора ван дијалекатске области којој информатор припада, разговор на пијаци, разговор са познатим / непознатим продавцем, разговор са малим дететом. Форме питања другачије су осмишљене за ове две групе информатора. Питања за ђаке конструисана су тако да се водило рачуна о једноставнијем и разумљивијем стилу.

Анонимном анкетом, са посебним истицањем да се не ради ни о каквој провери знања, настојало се доћи до објективних одговора.

Анкетом је обухваћено 110 наставника и 206 ученика из нишких средњих школа (четири гимназије и три стручне школе), што

⁴ Интересантна су Ивићева виђења даљег развоја оваквог стања и могућих решења: „Перспектива је, дакле, да се учврсти (и на неки начин легализује) један регионални изговор стандардног језика чија би одлика била неутрализација тонских и квантитетских опозиција уз изговор акцента на месту које прописује норма“ (Ивић 1998б: 12).

би, према препорукама социолингвиста, био сасвим довољан број за социолингвистичка истраживања.⁵

Уводне информације о особи која учествује у анкетирању биле су неопходне за прецизније свођење резултата. Наиме, оно што је било неопходно јесте да информатор потиче из Ниша или да живи у Нишу најмање петнаест година, што је минимум који је уведен због средњошколаца, а то би значило да су од рођења житељи Ниша.⁶ Порекло је такође било важан податак за основну сврху истраживања. Анализом сам обухватила само оне особе које су из Ниша или дужи период живе у Нишу и чије порекло није захватало простор ван призренско-тимочке дијалекатске области.

3. Резултати и тумачења

3.1. Резултати истраживања представљени су у табелама и графикону. Сви подаци обрађени су квантитативно и квалитативно. На основу статистичке обраде података дошло се до извесних закључака који се тичу напред постављених циљева.

3.1.1. Први део испитивања био је усмерен ка исказивању ставова говорника према дијалекту и његовом месту у комуникацији. Информатори су одговарали на постављена тврђења одговорима: *да*, *йонекад* или *не*. Понуђене су претпоставке да се говорници служе дијалектом у одређеним околностима комуникације у породици или ван ње, односно, у фамилијарном, опуштеном односу или онда када тај однос прелази на виши, контролисанији ниво. Следећа претпоставка је да говорник показује способност језичког адаптирања и да то свесно чини како би се приближио правилима јавног изражавања, односно нормираном језику. Уколико говорник приступа пребацавању кода, да ли то значи да жели да сачува своје дијалекатске црте или сматра да дијалекат треба постепено потискивати – то је питање садржано у још двама тврђењима, по којима су се информатори изјашњавали.

⁵ Љубиша Рајић подсећа да се за оваква испитивања оптималан узорак креће између 25 и 90, а да је 150 нека горња граница, те да свако даље повећање броја испитаника не доприноси значајнијим резултатима (Раић 2009: 34).

⁶ Приликом социолингвистичког проучавања говора града Великог Трно-ва, Михаил Виденов и Бојан Бајчев су бирали информаторе који су житељи града од 15 до 20 година (Виденов, Бајчев 1999; Виденов 2010: 62).

3.1.1.1. Лична мишљења наставника и ученика о месту дијалекта у комуникацији представљени су у табели 1.

Табела 1. Ставови говорника према употреби дијалекта

Став \ Групе	Наставници			Ученици		
	Да	Понекад	Не	Да	Понекад	Не
Дијалекат користим само у оквиру породице	34,54%	40%	24,46%	25,73%	26,7%	47,57%
Могу да прилагођавам свој говор према саговорнику	82,73%	13,64%	3,63%	83,5%	14,56%	1,94%
Дијалекат је прихватљив у одговарајућим околностима	93,64%	/	6,36%	90,29%	/	9,71%
Дијалекат треба чувати	89,09%	/	10,91%	88,83%	/	11,17%

Ставови наставника и ученика углавном се поклапају онда када се ради о општем ставу да је дијалекат прихватљив у друштву и да га треба сачувати. И наставници и ученици нису показали негативан однос према дијалекту. Напротив, велики проценат говорника изјаснио се у корист опстанка дијалекта, што би требало да указује и на опште одлике ових идиома. Међутим, касније анализе показале да упркос, такође, општој прихваћености дијалекта, тог дијалекта нема много у самим идиолектима обрађиваним за потребе овог рада.

Прилична изједначеност наставника и ученика показана је у самосвести говорника о сопственој способности да се говором прилагоде саговорнику и одговарајућој ситуацији. Веома је мала разлика у броју говорника који су одговором *да* показали да су склони пребацивању кода у току разговора условљеног ситуацијом или саговорником: 82,73% наставника и 83,5% ученика.

Другачији однос се показао по питању конкретније употребе дијалекта. Да дијалекатске црте користе само у оквиру породице изјаснило се 35,54% наставника одговором *да* и 40% одговором *ионекад*. Тај број мањи је у другој групи. Наиме, чак 47,57% ученика одговорило је негативно на тврђење да се дијалектом служи само

у породичним оквирима. На основу тога долази се до закључка да је дијалекат код ученика заступљенији ван интерне комуникације.

3.1.2. Други део испитивања односио се на употребу конкретних језичких црта, односно одабраних маркера, који су заправо битна обележја данашњег говора Ниша, а пре свега овде одабраних група говорника. Ради се о оптималном броју језичких варијабли, који не би требало превише да оптерети информатора и који би требало да задржи његову пажњу. Уситњавање језичких варијабли у овој методи истраживања не би довело до релевантних резултата, јер би се неке варијабле можда показале као сувишне за неке групе.

3.1.2.1. У табели 2 представљен је ниво употребе нестандартних облика у свим околностима комуникације. Циљ овакве анализе био је да се испита колико је дијалекат заступљен без обзира на диглосивност говорника, односно у ком степену је дијалекат обележје говора нишких наставника и ученика.

Табела 2. Употреба нестандартних облика у свим ситуацијама

Групе \ Језичке варијабле	Дијалекатско место акцента	Употреба акузатива уместо локатива	Конструкције футура I (<i>ћу да дођем / ћу дођем / ће дођем, ће њаднеш</i>)
Наставници	/	/	/
Ученици	20,39%	13,1%	3,4%

На основу података из табеле 2 сасвим је јасно да наставници никада не употребљавају нестандартне облике у свим околностима, што упућује на закључак да је ова група говорника склона пребацивању кода и да је врло прецизна у томе. Наставници имају тачно одређену границу када се који језички елементи употребљавају, када бирају дијалекатске форме, а када стандардне.

3.1.2.2. У табели 3 приказан је ниво коришћења форми прилагођених стандарду у свим претпостављаним околностима. Сврха овакве анализе била је да се утврди у коликој мери се стандардни облици или облици прилагођени стандарду користе у свакодневном говору наставника и ученика Ниша.

Табела 3. Употреба језичких облика прилагођених стандарду у свим ситуацијама

Групе \ Језичке варијабле	Место акцента прилагођено стандарду	Стандардна употреба локатива	Конструкције футура I (<i>доћи ћу, њаићеш</i>)
Наставници	48,18%	79,09%	55,45%
Ученици	40,29%	58,74%	42,72%

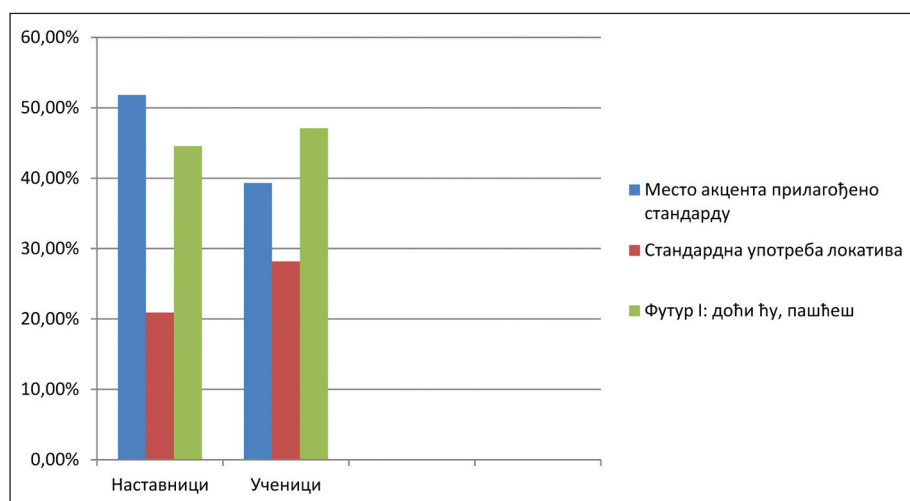
Табела 3 показује колико су стандарднојезички елементи заступљени у говору обеју група. Наиме, облици који одговарају нормираном српском језику, а то су употреба локатива и форми футура I типа *доћи ћу, њаићеш*, у којима се препознаје инфинитив, као и оних који су прилагођени стандарду, где сврставам место акцента, јер се за ово истраживање квалитет и квантитет није могао испитати, саставни су део анализираних нишких идиома у одређеном постотку. Група наставника показује да у већем проценту у односу на ученике користи стандардне елементе у свом говору без обзира на диглосивне ситуације. Разлика у изменама одабраних маркера између испитиваних група креће се од 7,89%, што се односи на употребу речи са местом акцента прилагођеном стандарду, до 20,35%, што је разлика у стандардном коришћењу облика локатива. То би значило да се узраст ученика још увек није потпуно прилагодио новоштокавској деклинацији, али се намеће претпоставка да ће удео оваквих елемената расти током одрастања и образовања. Наиме, уколико би се применила Лабова препорука да посматрањем различитих узрасних група у истом времену заправо можемо пратити развој дијалекта, привидно време (*apparent time*, в. ЛАВОВ 1972: 372) би показало тенденцију развоја овде испитиваних нишких идиолеката.

С друге стране, рекло би се да је место акцента категорија коју су ученици најбоље савладали и да су у њој они најближи старијој групи говорника која је високо образована. Облици футура I, у којима се употребљава инфинитив, ученици користе са уделом од 42,72%, што је за 12,73% мање од удела забележеног код наставника.

3.1.2.3. У графикону 1 представљено је диглосивно понашање говорника у ситуацијама када комуницирају са саговорником који

је носилац неког другог дијалекта, одосно дијалекта који је ближи стандарду него што су говори призренско-тимочке области, или се ради о формалнијој комуникацији.

Графикон 1. Употреба језичких облика прилагођених стандарду само у формалној комуникацији

Анализа је показала да су диглосивности склонији наставници, који у ситуацијама разговора на јавним местима, ван породичног окружења, чешће бирају стандардни код. Пребацивању кода нису све језичке варијабле једнако изложене, а та неједнакост изражена је и по групама испитиваних говорника.

Формалне околности намећу говорнику другачији избор језичких средстава како би се адаптирао нормираном језику. Стандардне облике или облике прилагођене стандарду говорници у различитом односу бирају. У групи наставника 51,82% говорника прилагођава место акцента, 44,55% бира облике *доћи ћу*, *пашћеш*, 20,9% користи стандардне облике локатива. То указује на закључак да се акценат најчешће подвргава адаптацији, јер се ради о веома маркираној дијалекатској одлици, која је лако препознатљива, те може послужити као средство етикетирања говорника. Друга страна овог описа јесте да је дијалекатско место акцента главно обележје интерне комуникације. За овим следи употреба облика *ћу да дођем* / *ћу дођем* / *ће дођем*, који су такође заступљени углавном у неформалним околностима. Најмањи проценат коришћења иска-

зан је за облик локатива, те се чини да ови представници нишког говора иза себе остављају аналитичку деклинацију.

Група ученика најчешће се прилагођава стандарду употребом ликова *доћи ћу*, *џаићеш*, што би значило да њих нема у неформалној комуникацији. Место акцента је и код ученика заступљено као често средство у прилагођавању саговорнику, али у мањем проценту него код наставника, са разликом од 12,5%. И код ученика, као и код наставника, стандардна употреба локатива налази се на последњем месту у избору средстава за језичко прилагођавање, с тим што овде ученици у већем броју то чине у односу на наставнике.

Када се упореди избор маркера за прилагођавање према групама, закључује се да највећи проценат наставника бира место акцента, а највећи број ученика у диглосивним ситуацијама користи облике футура I *доћи ћу*, *џаићеш*. Најмањи број наставника и најмањи број ученика адаптира се стандардном употребом локатива, јер управо највећи број говорника из обеју група најчешће користи овај облик и у неформалним околностима. Овакво стање показатељ је развоја и нових обележја данашњег нишког говора, којем синтетичка деклинација више није непознаница.

4. Закључне напомене

4.1. Говор Ниша у лингвогеографском смислу припада призренско-тимочкој дијалекатској области, а још уже одређено – призренско-јужноморавском дијалекту. Међутим, с обзиром на то да се ради о урбаној средини, Ниш одликују многе језичке црте које су блиске стандардном српском језику, те се по томе он разликује од говора околних руралних средина. Вероватно је тврђење Д. Ћупића да „убудуће треба све више рачунати с тим да ће управо градски говори више утицати на сеоске него обрнуто“ (Ћупић 1996: 165). Ипак, и поред промена у градским говорима, С. Милорадовић закључује да је „брзина неутралисања дијалекатских особености на нашим просторима“ нешто мања у односу на очекивања наших лингвиста (Милорадовић 2016: 89). Оно што се односи на нишки вернакулар јесте да су се дијалекатски елементи којима се Ниш уклапао у јужноморавско подручје временом губили, тако да је данас реткост чути их на улици. Уз такво стање нишког вернакулара, говор Ниша није лако описати. Потребно је оваквом послу приступити парцијално и из различитих углова. Један део истраживања

нишког говора јесте проучавање диглосивног понашања његових представника, које, такође, треба бирати поступно, јер се друштвене и језичке варијабле не би могле укрштати по сваку цену. То би значило да се исти маркери не би могли применити на исте групе говорника. Из тих разлога за овај рад одабране су групе информатора код којих су препознати заједнички маркери.

4.2. Две групе информатора код којих је вршено истраживање су наставници и ученици нишких средњих школа, чијим су избором покривене друштвене варијабле: образованост, узраст и порекло као једина заједничка варијабла. Након анализе ставова наставника и ученика, као представника нишког вернакулара, према дијалекту и његовом месту у комуникацији, о односу стандардног и дијалекатског варијетета српског језика и сопственој способности језичког адаптирања, показало се да Нишлије немају исказан негативан однос према дијалекту и сматрају да дијалекат треба очувати. Међутим, велики број говорника склон је измени својих језичких обележја како би се прилагодио саговорнику и у ту сврху чешће користи облике блиске стандардном српском језику. Даља анализа адаптивних језичких инструмената довела је до закључка да се ове две групе говорника разликују у избору средстава за адаптацију стандарду.

Језичке варијабле подвргнуте испитивању биле су: место акцента, употреба локатива и употреба облика за исказивање футура I. Дијалекатске црте понуђених категорија обележја су говора извесног броја ученика у свим комуникативним околностима, док наставници бирају када ће користити дијалекат. У том избору наставници најчешће прибегавају измени места акцента, а ученици мењају облике футура I. Заједничко обема групама јесте да стандардна употреба локатива не представља потешкоћу с обзиром на то да се најмањи број говорника определио за измене овог облика, што би значило да га сами употребљавају шире од формалне комуникације. Овакви резултати потврдили су Ивићева предвиђања о развоју нишког говора који је све више упућен на стандард, по којима се деклинација уравнотежава са новоштокавском, док се акценат креће неким својим путем.

4.3. Још једна анализа употребе понуђених облика показала је да ученици користе неку врсту интердијалекта, који подразумева мешавину дијалекатских форми и ликова прилагођених стан-

дардном српском језику. Отвара се питање да ли је такав идиом будућа слика нишког говора или само фаза која ће трајати све док је одрастање и образовање не преобрази у слику говора нишких наставника, који у већој мери обележавају елементи из стандардног српског језика.

Литература

- Бошњаковић, Жарко (ур.) *Говор Новог Сада, свеска 1: Фонетске особине*. Лингвистичке свеске 8. Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду, Одсек за српски језик и лингвистику, 2009.
- Бошњаковић, Жарко (ур.) *Говор Новог Сада, свеска 2: Морфолошке особине. Морфосинтаксичке, лексичке и прагматичке особине* Ур. Лингвистичке свеске 9. Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду, Одсек за српски језик и лингвистику, 2011.
- Белић, Александар. „Дијалекти источне и јужне Србије.“ *Српски дијалектологишки зборник* књ. I изд. Београд: Српска краљевска академија (1905).
- Виденов, Михаил. *Диглосијата. С оглед на бугарската езикова ситуација*. Софија: Академично издателство „Марин Дринов“, 2005.
- Виденов, Михаил и Боян Байчев. *Велико-Търновският език – Социолингвистическо проучване на великотърновската градска реч*, второ преработено издание. Велико Търново: Абагар, 1999.
- Виденов, Михаил. *Езикът на града*, Софија: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2010.
- Грковић-Мелџор, Јасмина. „Диглосија у старосрпској писмености.“ *Животи и дело академика Павла Ивића*, Београд – Нови Сад – Суботица: САНУ – Матица српска – Филозофски факултет, Градска библиотека, Суботица – Институт за српски језик САНУ (2004): стр. 391–401.
- Димитрова, Евгения. *Диглосијата в град Криводол (социолингвистично изследване)*. Софија: Хебър, 2004.
- Ивић, Павле. „Дијалектолошка проучавања говора призренско-тимочке зоне.“ *Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката*, Зборник радова са научног скупа (Нишка Бања, јуна 1992), Ниш: Филозофски факултет у Нишу – Институт за српски језик САНУ Београд – Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу (1994): стр. 55–71.
- Ивић, Павле. *Преглед историје српског језика*. Целокупна дела књ. VIII, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1998a.
- Ивић, Павле. „Предговор.“ *Пол-Луј Тома, Говори Ниша и околних села*. Ниш: Просвета, Београд: Српски дијалектолошки зборник књ. XLV, Институт за српски језик САНУ (1998b): стр. 11–13.
- Јањић, Марина и Илијана Чутура. *Простор, време, друштво – сусрећи у језику*. Јагодина. Педагошки факултет, 2012.
- Јовић, Душан. „Социолингвистички фактори језичких промена у жупском говору.“ *Књижевности и језик* 26/2–3 (1979): стр. 243–251.

- КАРАЦИЋ, Вук. *Српски рјечник (1818)*. Дела Вука Караџића. Ивић, Павле (прир.). Београд: Просвета – Нолит, 1987.
- МИЛОРАДОВИЋ, Софија. „Говорни тип града – „комуникацијска стратегија“ и „идентификацијска пракса“ у Србији данас.“ *Тополињска, Зузана и др. (ур), Релацијама село < > град на словенској територији денес (лингвистичко-социолошка анализа)*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, Истраживачки центар за ареална лингвистика (2016): стр. 77–92.
- МИХАЛОВИЋ, Јован. *Лесковачки говор*. Лесковац: Библиотека Народног музеја, 1977.
- МОСКОВЉЕВИЋ, Милош. „Неколико речи о београдском говору.“ *Zbornik Filoloških i lingvističkih studija: Aleksandru Beliću povodom 25-godišnjice njegova naučna rada posvećuju njegovi prijatelji i učenici*. Београд: S. B. Cvijanović (1921): стр. 132–140.
- РАЈИЋ, Љубиша. „Градски говори.“ *Говор Новог Сада, свеска 1: Фонетске особине*. Бошњаковић, Жарко (ур.). Лингвистичке свеске 8. Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду, Одсек за српски језик и лингвистику (2009): стр. 31–46.
- РЕМЕТИЋ, Слободан. „Српски призрачни говор.“ *Српски дијалектолошки зборник, XLII*. Београд: САНУ, Институт за српски језик (1996): стр. 319–614.
- СТАНКОВИЋ, Станислав. „Градски власитиначки говор(и) – социолингвистички процеси (опште карактеристике).“ *О српским народним говорима*. Дани духовног преображења IV (Научни скуп, Деспотовац, 21–22. 8. 1996), Деспотовац (1997): стр. 167–179.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. „Ђаковачки говор.“ *Српски дијалектолошки зборник, XI*, Београд: САНУ, Институт за српски језик (1950): стр. 1–152.
- ТОМА, Пол-Луј. *Говори Ниша и околних села*, Ниш: Просвета, Београд: Српски дијалектолошки зборник XLV, Институт за српски језик САНУ, 1998.
- ТРАЈКОВИЋ, Татјана. „Ситуациона употреба стандарда код носилаца дијалекта.“ *Годишњак за српски језик 13* (посвећен проф. др Слободану Реметићу), година XXVI. Ниш: Филозофски факултет (2013): стр. 549–561.
- ТРАЈКОВИЋ, Татјана. „Диглосија у српским дијалектима – степен испитаности.“ *Ковачевић, Милош (ур.), Српски језик, књижевност, уметност. (Српски) језик у комуникативној функцији*. Зборник радова са XI међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу 28 – 29. X 2016. године, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет (2017): стр. 167–178.
- ЋУПИЋ, Драго. „Дијалекти.“ *Српски језик на крају века*. Београд: Институт за српски језик САНУ – Службени гласник (1996): 159–170.
- IVIĆ, Milka. „Језичка индивидуалност града.“ *Izraz knj. XVIII*, sv. 8–9, godina IX (1965): str. 740–747.
- JOVIĆ, Dušan. „Književni jezik i urbani idiom.“ *Jezik u savremenoj komunikaciji: tribina*. Београд: Centar za marksizam Univerziteta u Beogradu (1983): str. 34–52.
- LABOV, William. *Sociolinguistic patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1972.

- MAGNER, Thomas F. and Ladislav Matejka. „Word accent in modern Serbo-Croatian.“ University Park, London: Pennsylvania State University Press (1971): str. 206–210.
- MAGNER, Thomas F. „Gradski dijalekti u Jugoslaviji.“ *Argumenti* 1–2 (1983): str. 187–195.
- MAGNER, Thomas F. „A Century of the Niš Dialect.“ *Papers in Slavic Philology* 5. B.A. Stoltz, I. R. Titunik and L. Doležel (ed.). University of Michigan (1984): str. 133–145.
- RADOVANOVIĆ, Milorad. „Naše glavne jezičke teme.“ *Naše teme* 5 (1982): str. 813–822.
- TRAJKOVIĆ, Tatjana. „Socio-linguistic research of the dialect of Preševo in the south of Serbia.“ *Baltistica* 51 (2). Universitas Vilnensis, Facultas Philologiae (2016): str. 379–396.
- TRAJKOVIĆ, Tatjana. „Niš speech in the light of the newest sociolinguistic research.“ *Теме – часопис за друштвене науке* 1, година XLI. Ниш: Универзитет у Нишу (2017a): стр. 41–54.

Татјана Г. Трајкович

ГОВОР НИША СКВОЗЬ ПРИЗМУ ДИГЛОССИВНОСТИ

Резюме

В работе дан анализ говора учителей и учеников в средних школах в Нише, который лингвогеографически принадлежит к призренско-тимокской диалектной области, а более точно призренско-южноморавскому диалекту, но как городская среда отличается от говоров сельских местностей в его окрестности. Исследование проводится на основании анонимной анкеты, которая содержит вопросы об отношении к диалекту и о его месте в коммуникации, в то время как вторая часть анкеты относится к конкретному употреблению диалектных и стандартных форм сербского языка в различных коммуникативных обстоятельствах. Полученные данные анализируются квантитативным и квалитативным методами. Статистическая обработка охватывает следующие элементы: отношение к диалекту, употребление диалектных форм во всех ситуациях, употребление стандартных форм или форм приспособленных к стандарту во всех ситуациях, употребление языковых форм в зависимости от пола и употребление стандартных форм или форм приспособленных к стандарту в официальных обстоятельствах. Дескриптивным методом были обработаны все результаты, что привело к описанию всех основных форм исследуемых идиомов, отличий между двумя группами и образа современного нишского вернакулара с позиции диглоссивного поведения отобранных групп говорящих. Оказалось, что учителя более часто решаются на изменение кода при приспособлении собеседнику. Они в большинстве случаев приспособливают место ударения. Это указывает, что диалектное место ударения является важным свойством говора учителей в неофициальных ситуациях. После того, учителя решаются на изменение в высказывании футура I, а это указывает, что аналитические формы *энклитика* (+ *да*) + *презент*

также представляют собой особенность говора учителей. Ученики чаще всего решаются на приспособление форм высказывания футура I, и это показывает, что конструкция *энклитика (+ да) + презент* является важной особенностью идиома учеников. Затем следует место ударения, которое является диалектным в неофициальных обстоятельствах коммуникации. Самое маленькое количество говорящих обеих групп решается на изменение в употреблении локатива. Такое состояние приводит нас к выводу, что учителя и ученики и в неконтролируемом говоре в большой степени используют стандартные формы локатива, т.е. они их редко заменяют формами аккузатива или общего падежа, как важного показателя призренско-тимокских говоров.

Исследование диглоссивного поведения двух групп жителей Ниша указывает на наличие своего рода интердиалекта, особенно замечаемого у учеников. Ученики одновременно используют стандартные и диалектные формы, несмотря на собеседника, и это является основной характеристикой этого идиома.

Этой работой представлен только один сегмент нишского городского говора, который следует более подробно исследовать применением других методов.

Ключевые слова: сербский язык, призренско-тимокская диалектная область, говор Ниша, говор города, диглоссия, изменение кода.

Tatjana G. Trajković

NIŠ SPEECH THROUGH THE PRISM OF DIGLOSSIA

S u m m a r y

This paper presents an analysis of the speech used by teachers and pupils in high schools in Niš, which linguistically and geographically belongs to the Prizren-Timok dialect area, and in a narrower sense to the Prizren-South Moravian dialect. Yet, it differs as an urban environment from the nearby rural speeches. The examination was done on the basis of an anonymous questionnaire which contained questions on the attitudes towards the dialect and its place in communication, while the other part of the questionnaire was related to the practical use of dialectal and standard forms of the Serbian language in different communicative circumstances. The data received were analyzed after the quantitative and qualitative methods. The statistic analysis contained the following segments: the attitudes towards the dialect, the use of dialect forms in all situations, the use of standard forms or those adapted to the standard in all situations, the use of linguistic forms according to gender and the use of standard forms or those adapted to the standard in formal circumstances. The descriptive method was used to analyze all the results, which led to the description of the basic characteristics of the observed idioms, the difference between the two groups and the portrait of the modern Niš vernacular from the angle of diglossia of the chosen groups of speakers. It was shown that the teachers decide to change the code more often when adapting to the interlocutor. In those cases, they usually adapt the place of accent which points to the fact that the dialectal place of the accent is an important characteristic of the speech of teachers in informal situations. In addition, the teachers decide to

change the manner in which they use the Future Tense I, which shows that the usage of the analytic forms *enclitic (+ da) + the Present Tense* is also a characteristic of the teachers' speech. The students most often decide to adapt the Future Tense I forms, which would mean that the construction *enclitic (+ da) + the Present Tense* is an important characteristic of the students' speech. Furthermore, the place of the accent in a speech unit, which refers to the dialect in informal circumstances of communication, is also an important characteristic. Both speaker groups rarely decide to change the use of the locative case in speech. Such a state leads to the conclusion that both teachers and students use the standard form of the locative case in uncontrolled speech, that is, they rarely interchange it with the forms of the accusative case or the general case which marks it as an important characteristic of the Prizren-Timok speech.

The analysis of the diglossic behavior of the two groups of Niš speakers pointed to the fact that there is a certain type of interdialect, which is especially noticeable in the group consisting of students. They use the standard and dialectal forms at the same time regardless of the interlocutor and that would be the basic characteristic of this idiom.

Only one segment of Niš city speech is presented in this paper and it should be examined further and in greater detail, by using different methods.

Keywords: Serbian language, Prizren-Timok dialect area, Niš speech, city speech, diglossia, code switching.

ISSN 0350-185X, – Књ. 74, св. 2 (2018), стр. 109–138

УДК: 811.163.41'366.582

811.163.41'367

COBISS.SR-ID 271876108

DOI: <https://doi.org/10.2298/JFI1802109S>

Примљено: 2. јуна 2018.

Прихваћено: 25. јуна 2018.

Оригинални научни рад

СТЕФАН Б. СТОЈАНОВИЋ*

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

Катедра за славистику

О ОСНОВНОМ ЗНАЧЕЊУ СРПСКОГ ПЕРФЕКТА АКТИВНЕ ДИЈАТЕЗЕ И ЊЕГОВОЈ ТИПОЛОШКОЈ КЛАСИФИКАЦИЈИ

Овај рад представља покушај типолошке класификације српског перфекта, односно покушај да се установи у којој мери се српски перфект може сматрати перфектом. Након синтаксичке анализе низа примера употребе перфекта у различитим контекстима, дошли смо до закључка да перфект као основно има перфектно значење, али да се данас може употребити и у наративу. Затим смо покушали да прецизније одредимо положај перфекта у темпоралном систему српског језика, тачније његов однос према аористу и крњем перфекту. Установили смо да аорист и крњи перфект такође изражавају перфектно значење, али да им то значење није основно, заправо да су ова два претеритална облика неспецификована по питању временске оријентације. Утврдили смо да перфект изражава широк спектар перфектних значења, док су аорист и крњи перфект семантички специјализованији, односно ограниченији што се тиче изражавања перфектне семантике. Перфект смо класификовали као неспецијализовани проширени перфект, док смо аорист и крњи перфект класификовали као специјализовани проширени претерит, односно специјализовани проширени перфект. Употреба поменутих трију претериталних облика се у одређеним случајевима преклапа, али оваква ситуација је када су у питању перфекти пре правило него изузетак.

Кључне речи: српски језик, перфект, аорист, крњи перфект, синтакса глаголских облика, славистика.

1. У домаћој србистици под *перфектношћу* се подразумева радња у прошлости чије су последице актуелне у референтно време (време говорења или нека друга тачка која се у тексту схвата као

* stefanstl@gmail.com

садашњост), односно неко стање које је последица радње у прошлости. Уместо термина *йерфекѣносѣ* у истој литератури синонимично се користи још и термин *резулѣаѣвносѣ*. Ово значење перфекта одавно је познато у домаћој србистици, и помињу га готово сви домаћи изучаваоци синтаксе глаголских облика (нпр. МАРЕЋИЋ 1963: 628; МУСИЋ 1926: 125, 128; БЕЛИЋ 1926–1927: 121–122; СТОЈИЋЕВИЋ 1951: 14–17; ВРАБЕЦ, НРАСТЕ и др. 1952: 225–226; ПАВЛЕ ИВИЋ 1953–1954: 249–251; ЖИВКОВИЋ 1963; СТЕВАНОВИЋ 1968а: 48–56; МРАЗОВИЋ, ВУКАДИНОВИЋ 1990: 121; ТАНАСИЋ 2005: 392; КЛИКОВАЦ 2011–2012: 26–28; СТОЈАНОВИЋ 2017: 214–232).

У типолошкој лингвистичкој литератури перфектност и резултативност се данас углавном посматрају као два различита значења (в. ПЛУНГЈАН 2016: 7), што и ми прихватамо. Под *резулѣаѣвносѣ* се подразумева *сѣање* које је последица неке радње у прошлости (в. нпр. NEDJALKOV, JAXONTOV 1988: 6; ВУБЕЕ, PERKINS и др. 1994: 54, и другде у књизи; LINDSTEDT 2000: 366–367; ПЛУНГЈАН 2016: 9–10; СТОЈАНОВИЋ 2017: 15, и другде); под *йерфекѣносѣ* се углавном подразумева радња чије су неке последице релевантне у садашњости (нпр. NEDJALKOV, JAXONTOV 1988: 15; ВУБЕЕ, PERKINS и др. 1994: 54, 62; LINDSTEDT 2000; ПЛУНГЈАН 2011: 388–389; DAHL, VELUPILLAI 2013; ГОРБОВА 2014: 281–283; МАЙСАК, ПЛУНГЈАН и др. 2016). Код неких аутора среће се и темпорално одређење перфектности као радње у прошлости која се посматра из садашњости / времена говорења (REICHENBACH 1947: 287–298; DAHL 1985: 133; СТОЈАНОВИЋ 2017: 14).

Одређење перфектности као радње у прошлости чије су последице релевантне у садашњости одговара, заправо, њеном прототипском значењу, односно перфектности у ужем смислу (в. LINDSTEDT 2000: 366, 368, 378; СИЧИНАВА 2008: 733; ТАТЕВОСОВ 2015: 72–73; ФЕДОТОВ, ЧУЙКОВА 2016: 69; СТОЈАНОВИЋ 2017: 2–3), а не перфектности у целини. Таква врста перфектности се у лингвистичкој литератури најчешће назива *йерфекѣносѣ резулѣаѣа* (нпр. DAHL 1985: 132–135) или *йерфекѣносѣ ѣекуѣе релеванѣносѣи* (*current relevance perfect*) (нпр. LINDSTEDT 2000). У овом раду ћемо за означавање овог типа перфектности користити први термин.

Перфектност резултата ћемо илустровати следећим примером:

(1) *Заборавили смо на коњак* (ШЕВАРЛИЋ).

У примеру (1) облик перфекта означава радњу у прошлости чије су последице релевантне у садашњости: коњака у време говорења нема, а то је свакако релевантно за учеснике у ситуацији.

Поједини домаћи лингвисти ово значење (под називом *йерфек-йно* / *резулйаййивно*) сматрају веома важним за перфект, основним (Мусић 1926: 125, 128; ŽIVKOVIĆ 1963; Кликовац 2011–2012: 26), односно истичу незамењивост перфекта у значењу перфектности резултата другим претериталним облицима (MARETIĆ 1963: 628); други пак налазе да је перфект постао нека врста општег, неспецијализованог прошлог времена (СТОЈАНОВИЋ 1951: 14–17; Тошовић 1985: 175–177; ТАНАСИЋ 2005: 390, 2009: 69; MINOVIĆ 1987: 163; LINDSTEDT 2000: 366, 379), способног да замени друге специјализованије претериталне облике (нпр. MARETIĆ 1963: 628; Тошовић 1985: 176; MINOVIĆ 1987: 163; ПИПЕР, КЛАЈН 2014: 392). Може се рећи да је питање основног значења перфекта у српском језику још увек отворено.

Поред перфектности резултата, у лингвистичкој литератури традиционално се издвајају још три типа перфектности: перфектност недавне прошлости, перфектност искуства и перфектност трајне ситуације (нпр. McCAWLEY 1971: 104, COMRIE 1981: 56; DAHL 1985: 132–133, 1994: 3000; DAHL, VELUPILLAI 2013; ТОММОЛА 1993: 136; КНЯЗЕВ 2007: 501–502; ГОРБОВА 2014: 277). Поједини аутори издвајају и нека друга перфектна значења, нпр. *квалификайивно значење йерфекйа* (ЛЕБЕДЕВА 1959а: 144–148, 1959б: 219–223; *квалификайивну йерфекйносй* (Стојановић 2016: 62–63, Стојановић 2017)), *количинску йерфекйносй* (Стојановић 2016: 68–69, Стојановић 2017), *чињеничну йерфекйносй* (Стојановић 2017). Ова друга перфектна значења, колико је нама познато, у домаћој србистици досада нису била предмет истраживања.

Овај рад представља покушај да се, узимајући у обзир савремена типолошка истраживања о перфекту, да одговор на питање да ли и у којој мери перфекту¹ у српском језику одговара назив *йерфекй*, односно ком типу перфекта српски перфект припада. У том смислу прво ћемо покушати да утврдимо основно значење

¹ У овом раду под перфектом ћемо подразумевати искључиво перфект *акйивне дијаййезе*: трпни партиципи с копулом у презенту, тзв. *йерфекй йасивне дијаййезе*, врше нешто другачију функцију (в. нпр. Стојановић 2017: 29–178), те заслужују да буду предмет посебне студије.

перфекта (тачка 2). Затим ћемо се окренути конкурентским претериталним облицима – аористу и крњем перфекту (тачка 3),² како бисмо утврдили у којој мери се неки од ових двају облика може сматрати *прећеритијом*, који би био у опозицији према перфекту и заједно с њим чинио категорију *йерфектиности*.³ На крају ћемо (тачка 4) на основу добијених резултата покушати да типолошки класификујемо перфект у српском језику, а самим тим и аорист и крњи перфект.

2. Пажњу ћемо прво усмерити на реченице у којима је значење облика перфекта најмање условљено контекстом, односно реченице у којима је перфект употребљен у *минималном контексту*. У примеру (1) имали смо реченицу која је извучена из контекста, у реченици нису употребљене никакве одредбе које би указивале ближе на карактер радње, референтну тачку, перспективу и сл. У минималном контексту облик перфекта свршеног вида биће по правилу схваћен у значењу перфектности резултата, односно као да су последице радње у прошлости релевантне у време говорења. Тако је и у примерима (2–4):

(2) Они *су се* баш *заинатили* да нас скрате за главу (МАРКОВИЋ);

(3) Пауза. Изгледа да је Драга *заборавила* текст (МАРКОВИЋ);

(4) Можда *си* мало више *йойила* (ШЕВАРЛИЋ).

У минималном контексту срећу се и друга перфектна значења, од којих је једно и квалификативноперфектно. Ово значење, за руски језик, прва је издвојила Лебедева⁴ (1959а: 144–148, 1959б: 219–

² Имперфектом се као дијалекатским и архаичним обликом нисмо бавили. Плусквамперфект такође нисмо узели у обзир као могући претерит у српском језику.

³ Перфект у српском језику у појединим контекстима може да изрази и прошлу перфектну радњу, и да тако замени плусквамперфект (в. нпр. СТЕВАНОВИЋ 1968а: 131; ТАНАСИЋ 2009). Оваква употреба перфекта типолошки није тако необична. У зборнику *Типология перфекта* (МАЙСАК, ПЛУНГЈАН и др. 2016) описано је неколико језика у којима перфект врши овакву функцију (в. нпр. МАЙСАК 2016: 332, 342–344; ХАНИНА, ШЛУНСКИЙ 2016: 436–437; ВОЛКОВ, ПУПЫНИНА 2016: 548–550). У овом раду нећемо се бавити таквим употребама перфекта и његовим односом према плусквамперфекту.

⁴ У домаћој литератури користи се термин *квалификативни йерфект* (нпр. СТЕВАНОВИЋ 1968а: 53–55, 1968б: 404–405; МИНОВИЋ 1987: 164; ТАНАСИЋ 2005:

223), за које каже следеће: „Качественный оттенок перфектного значения отличается от результативного, собственно перфектного, оттенка тем, что здесь к выражению наличного состояния, являющегося результатом законченного действия, прибавляется выражение качественной характеристики субъекта действия“ (ЛЕБЕДЕВА 1959а: 144, 1959б: 219). Перфект појединих глагола свршеног вида у минималном контексту изражава управо ово значење. Реч је о медијалним трансформативним глаголима, претежно инхоативне акционалне класе⁵ (СТОЈАНОВИЋ 2017: 197–214). Узмемо пример с једним таквим глаголом:

(5) Они мисле да *смо ми ѿлудели* (Киш).

У примеру (5) облик *смо ѿлудели* означава радњу која има последице у садашњости, али не било какве последице, већ такве које представљају нову особину субјекта: могућа је чак замена партиципа *ѿлудели* придевом *луди* без нарочите промене у значењу.

Узмемо сада једну реченицу несвршеног вида:

(6) Ја *сам* у своме животу неколико пута своје тело *излагала*... мучењу (МАРКОВИЋ).

Реченица (6) представља просто саопштење да се нешто догодило у прошлости. Говорно лице се не преноси у прошлост и не покушава да догађај представи у развоју. Несвршени вид се у оваквом контексту реализује у такозваном *оѿишѿефакѿичком значењу*. Многи лингвисти несвршени вид или његово општефактичко значење у словенским језицима (DANL 1985: 143; LINDSTEDT 2000: 370), односно у појединим словенским језицима (у руском језику (HAMBURGER 1988: 240–243; КНЯЗЕВ 2007: 506; ГОРБОВА 2014: 317; ТАТЕВОСОВ 2015: 69–70; СТОЈАНОВИЋ 2017: 232–273); у српском језику (СТОЈАНОВИЋ *ibid.*)), доводе у везу с *ексѿеријенцијалношћу* – значењем које се у лингвистичкој литератури по правилу проучава у оквиру перфектне семантике.

392–394; СТАНОЛЧИЋ 2000: 387; КЛИКОВАЦ 2011–2012: 28), али се њиме означава употреба перфекта за представљање стања, најчешће у природи, као последица процеса, најчешће фиктивних; нпр. *Једно мјесѿо ниже Рисна, гдје су горе обје сѿране залив врло сѿијесниле, зове се Вериге* (пример, оригинално Вуков, као илустрацију квалификативног перфекта наводи Стевановић (1968а: 53)).

⁵У овом раду се под *инхоативним глаголима* подразумевају глаголи који изражавају прелаз предмета у ново стање (ШЕЛЯКИН 2007: 135).

Експеријенцијална перфектност или *перфектност искуства* представља информацију о томе да ли се радња догодила у току неког интервала. У ужем смислу вршилац радње сада може имати или немати искуство у вршењу те радње (отуда и назив). У реченици (6) облик перфекта означава радњу која се више пута догађала у току живота говорног лица. Радња је неконкретизована у времену, тј. индивидуални случајеви остварења радње могли су се догодити у било ком тренутку од рођења закључно с тренутком говора. Падучева (2010: 32–52, и другде у књизи) издваја више типова општефактичког значења, а тип који се карактерише *крајношћу* и *временском неконкретношћу* Падучева назива *егзистенцијалним општемфактичким значењем*. Управо овај тип општефактичког значења, а не општефактичко у целини, одговара перфектности искуства.⁶ Временску неодређеност радње у реченици (6), наравно, истиче одредба за трајање у *своје животи*, која указује на интервал, а не на неку конкретну тачку у времену, док кратност, тачније виšekратност, актуелизује одредба *неколико људи*. Глагол из примера (6) ће, међутим, изражавати значење перфектности искуства и ако изузмемо ове две одредбе, односно ако га употребимо у минималном контексту (7):

(7) Ја сам [...] своје тело излагала мучењу.

У минималном контексту као подразумевана референтна тачка биће узето време говорења, и биће схваћено да је говорно лице у интервалу закључно с временом говорења барем једном изложило своје тело мучењу.

Навешћемо још неколико примера (8–10), у којима ћемо изоставити одредбе за време, како бисмо елиминисали њихов утицај на значење глаголског облика (овај принцип ћемо примењивати и надаље где буде потребно):

(8) Има вишеструких убица и таквих који су [...] бежали са робије и због тога су оковани (Андрић);

(9) То ми се [...] дешавало, и то добро знаш (Новаковић);

⁶ Уп. и сл.: „The experiential perfect is a way of referring to a past situation without referring to a particular occasion, that is to say, it is characterized by non-specific past time reference“ (LINDSTEDT 2000: 369).

(10) „Политика“ *је* [...] *йисала* о бесправном прикључењу несавесних корисника услуга ЈКП „Водовод и канализација“ (Политика, 2. 8. 2008).

Већина глагола несвршеног вида у перфекту имаће значење перфектности искуства у минималном контексту. Постоје, међутим, и изузеци. Рецимо, у примеру (11):

(11) *Сйремала сам* кућу (БЕБАЦ).

радња није ни кратна, ни временски неодређена. Облик *сйремала сам* односи се на конкретну ситуацију која непосредно претходи садашњости.⁷ Радња спремања куће је таква радња чији се резултати временом лако и брзо губе, односно ми знамо да говорно лице повремено мора да среди кућу, и да нам сигурно не саопштава да је у току живота стекло искуство у вршењу ове радње. Овакав тип општефактичког значења, код којег је радња *йојединачна* и *временски конкрейизована*, Падучева (2010: 32–52) назива *ойййефакййичко конкрейно значење*. Општефактичком конкретном значењу у нашој терминологији одговара *чињенична йерфекйносй* (о којој ће више речи бити ниже). У овом конкретном примеру (11), међутим, чињеници да се нека радња догодила (а глаголом у овом примеру пре свега се саопштава то, иначе би био употребљен глагол свршеног вида) додаје се и чување резултата – јасно је да је у време говорења кућа спремљена, те бисмо значење овог облика протумачили као прелазно између чињеничне перфектности и перфектности резултата.

Неопходан услов за оба поменута типа општефактичког значења јесте да је радња или ситуација *йоновљива* (ПАДУЧЕВА 2010: 46). Глаголи несвршеног вида који означавају непоновљиве радње или који су употребљени да означе непоновљиву ситуацију неће

⁷ У суштини, не постоји ситуација потпуно лишена контекста, некакав „неконтекст“. У примеру (11) глагол јесте употребљен без одредбе за време, али је јасно да прелазан глагол мора бити употребљен, чак и у „минималном“ контексту, с неким директним објектом. Овде је то кућа, али могао је бити и хотел (нпр. *сйремала сам хойтел*). Или је кућа могла бити употребљена у множини (нпр. *сйремала сам куће*). У свим тим случајевима облик *сйремала сам* био би схваћен управо у значењу перфектности искуства. Исто тако и у примеру (12) могао је бити употребљен и множински субјекат (нпр. *раћала су се деца овде*), који би сугерисао поновљивост ситуације, и добили бисмо опет значење перфектности искуства у „минималном“ контексту.

у минималном контексту изражавати општефактичко значење, па самим тим ни перфектност искуства или чињеничну перфектност. Њихов перфект ће у минималном контексту бити протумачен другачије – у актуелно-трајном значењу. Такав је пример (12):

(12) [...] рађао [се] мој брат Сима [...] (Павловић).

У примеру (12) имамо глагол *рађаиши се*, који у контексту рађања брата Симе означава непоновљиву ситуацију – брат Сима не може да се роди двапут.

Говорно лице у примеру (12) не посматра радњу у прошлости из садашњости, ретроспективно, што је својствено перфектности, већ се пребацује у време догађаја и догађаје из прошлости посматра као да се одвијају у садашњости. У примеру (12) *референтна тачка је у прошлости*, а догађај је представљен *синхроно*, тј. време догађаја и референтна тачка се подударају. Лако, међутим, можемо замислити да иза овог прошлог догађаја следе један за другим и други догађаји, што је и типичан случај када је референтна тачка у прошлости у питању. У оваквом режиму, који се назива *нарајивним режимом*, *иријоведањем*, свака наредна радња има за референтну тачку време догађаја претходне радње,⁸ односно догађаји се представљају *иросјективно*. Ми ћемо даље у раду ради једноставности излагања, које за тему има перфектност а не наратив, занемарити разлику између синхроног и проспективног начина представљања радње, те ћемо их оба називати *синхроном иросјективом*.

Да је облик перфекта у примеру (12) употребљен синхроно с референтном тачком у прошлости могуће је доказати могућношћу замене историјским презентом без нарочите промене значења⁹:

⁸ „[...] I define a narrative discourse as one where the speaker relates a series of real or fictive events in the order they are supposed to have taken place. [...] We shall say that a sentence occurs in a narrative context if the temporal point of reference (in Reichenbach's sense) is determined by the point in time at which the last event related in the preceding context took place. [...] Basically, this means that in pure narrative discourse, every sentence except the first one is in a narrative context” (ДАНЛ 1985: 112–113).

⁹ Могућност замене историјским презентом обично се узима као дијагностичко средство да је у питању наратив, односно да је неки облик употребљен релативно (в. Мусић 1926: 121; Белић 1926–1927: 115–116, 1938–1939: 180, 1955: 3, 1973: 128–129, 140; МАРЕТИЋ 1963: 620; ВУКОВИЋ 1967б: 103–104; СТЕВАНОВИЋ 1951–1952: 277). Типолошки, Дал (1985: 113) истиче да

(13) [У том тренутку] рађа се мој брат Сима.

Уз подршку контекста – одредбе у *шом ѿренуѿку*, која референтну тачку пребацује у прошлост, могуће је догађаје из прошлости представити обликом чија је основна функција изражавање садашњих догађаја, као да се одвијају пред нашим очима – *синхроно*. Овакву употребу глаголских облика, где је референтна тачка у прошлости а догађај се посматра синхроно, у овом раду називаћемо *чисѿим ѿреѿерѿѿалним значењем*.¹⁰

Српски перфект у минималном контексту, уз ретке изузетке, изражава перфектно значење. У минималном контексту глаголи свршеног вида имају значење перфектности резултата, ређе квалификативноперфектно, док глаголи несвршеног вида по правилу имају значење перфектности искуства, ређе чињеничноперфектно или чисто претеритално значење. Перфектно значење свакако се стога, ако ништа друго, мора сматрати веома битним за перфект.

У одговарајућем контексту перфект изражава и друга перфектна значења која се могу издвојити у српском језику. Тако се, ре-

у наративном контексту језици најчешће користе немаркирани облик (уколико немају посебан облик за наратију), те као пример таквог облика даје историјски презент. Бајби, Перкинс и др. (1994: 62) историјски презент сматрају обликом специјализованим за наратију.

¹⁰ Одговарајући на питање шта је то прошло време (the Past), Дал (1985: 117) пише следеће: „The role of PAST, as I hinted above, depends on its interaction with other categories. [...] What I have said now is the main reason why an attempt at finding the focal uses of PAST would lead one astray: the distribution of PAST depends largely upon what is left when the other categories have taken their share of the pie.“ Другим речима, различити језици се разликују у броју и дистрибуцији претериталних глаголских облика, па се самим тим разликују и у томе који и колики „део колача“ остаје претериту кад остали претеритални облици „узму свој део“. Термин *ѿреѿерѿѿ* користи се стога и да означи *оѿѿѿе ѿрошло време*, какво, нпр., имамо у руском језику (где постоји само један претеритални облик), али и да означи облик који се доминантно користи у наративном режиму, с референтном тачком у прошлости и синхроним перспективом, и који је у опозицији према перфекту – онако, како је, уосталом, енглеско прошло време (Simple Past) одредио Рајхенбах (1947: 287–298). Ми ћемо у овом раду *ѿреѿерѿѿалан* користити у ширем значењу – *онај који се односи на ѿрошлу сѿѿуацију*, независно од референтне тачке или перспективе (нпр. *ѿреѿерѿѿални облик*), док ћемо *чисѿо ѿреѿерѿѿално значење* користити у ужем значењу – да означимо употребу глаголских облика с референтном тачком у прошлости и синхроним перспективом, пре свега у наративном режиму (у овом значењу среће се и термин *аорисѿно значење*).

цимо, перфектом несвршеног вида у комбинацији с одредбама које указују на свевременост радње (нпр. *увек*, *одувек*) може изразити *йерфекѣносѣй йѣрајне сѣйуације*. Перфектност трајне ситуације представља радњу која је започела у прошлости а која још увек траје у садашњости, с тенденцијом да се настави и у будућности. Навешћемо један пример (14):

(14) На овим просторима су *одувек живели* заједно Црногорци, Срби, муслимани, Хрвати, Албанци и тако ће бити и убудуће – рекао је Булатовић (Политика, 25. 2. 2001).

Глаголима свршеног вида добро се изражава и значење које ми називамо *количинска йерфекѣносѣй* (Стојановић 2016: 68–69, Стојановић 2017: 13 и другде). Количинска перфектност представља евидентирање постигнутих резултата, броја случајева, промене неког показатеља за одређени интервал. Да би се добило значење количинске перфектности, потребна су одговарајућа средства актуелизације, а то су бројне синтагме у функцији субјекта, објекта, одредбе за меру и сл., у комбинацији с одредбама за трајање са завршеним интервалом. Узмимо реченицу (15) као пример:

(15) Подршку кандидатури Слободана Милошевића за председника Савезне Републике Југославије [...] својим потписима *је до данас дало око 10.000 грађана* [...] (Политика, 15. 8. 2000).

У примеру (15) облик перфекта *је дало* изражава значење количинске перфектности, али искључиво у комбинацији с одредбом за трајање *до данас* и бројном синтагмом *10.000 грађана* у функцији субјекта.

Перфект глагола обеју видова добро изражава и значење које ми називамо *чињенична йерфекѣносѣй* (Стојановић 2017: 13–14 и другде). Чињенична перфектност представља просто саопштење о томе да се неки појединачан, конкретан догађај догодио у неко конкретно време у прошлости. Резултат оваквог догађаја може се чувати у време говорења, али тај резултат у време говорења није релевантан. Будући да смо већ наводили пример с перфектом несвршеног вида у прелазном значењу између чињеничне перфектности и перфектности резултата (11), навешћемо сада један с глаголом свршеног вида (16):

(16) У интервјуу за немачки недељник „Шпигл“ он је 2003. године *одбац*ио могућност независности покрајине [...] (Политика, 14. 12. 2006).

Овај догађај, као и мање-више било који догађај, има неке последице у садашњости, али се може рећи да је њихова релевантност мала с обзиром на временску удаљеност – ово је више информација да се неки конкретни догађај у прошлости *догодио*. На овај догађај се посматра из садашњости, и то чињеничну перфектност одваја од чистог претериталног значења, код кога се догађај у прошлости посматра синхроно, из прошлости.

Из досад наведених примера види се да перфект у српском језику изражава читаву палету перфектних значења. Свим овим значењима заједничка је, у ствари, једино ретроспекција, односно референтна тачка у садашњости, из чега произилази и наше одређење перфектности: *ѿперфектѿности је догађај у ѿпрошлости који се ѿосматра из садашњости*. Оваква – темпорална, дефиниција перфектности, за разлику од дефиниција којима се наглашава релевантност (в. горе), способна је да обухвати и она значења која су даља од прототипског.¹¹

Српски перфект се уклапа у овакво одређење перфектности: њему није својствен приказ ситуације у развоју, пребацивање у време одвијања ситуације – перфект претежно приказује радњу као чињеницу.¹² Ово је запазила и Милка Ивић (1958), која перфект у

¹¹ Ми не одричемо одређења перфектности која се базирају на релевантности догађаја или његових последица, резултата и сл. – напротив, ми сматрамо да је релевантност суштинско обележје прототипске перфектности, те да су овакве дефиниције перфектности сасвим адекватне када су у питању млади, јаки перфекти. С друге стране, слабљењем перфекта, његовим удаљавањем од прототипског значења, слаби значај релевантности догађаја а јача темпорална компонента, те једино темпорално одређење перфектности може да обухвати сва значења која се одређују као перфектна. Овим јачањем темпоралне компоненте се и може објаснити његов постепени прелазак у опште прошло време који се запажа у низу словенских, германских и романских језика (в. нпр. MASLOV 1988, КАШКИН 2010: 49–100).

¹² Ово је први запазио Павле Ивић (1953–1954: 258–260) у говору Галипољских Срба. Ивић наводи да се перфект у овом дијалекту употребљава или за недоживљену прошлост, или за *ѿпредсѿављање личних догађаја као ѿпросѿих чињеница*: „Од аориста и имперфекта овакав се перфект разликује по томе што говорно лице нема у виду временску ситуацију и околности под којима се реализовала радња, већ само факат њене реализације, било да је тежиште

српском језику одређује као нединамичан облик. Може се рећи да је основно значење српског перфекта – перфектно.

У типолошкој литератури често се истиче *ненаративност* перфекта као грамеме (нпр. DAHL 1985: 113, 138; DAHL, VELUPILLAI 2013; ВУБЕЕ, PERKINS и др. 1994: 54; LIDSTEDT 2000: 366; КНЯЗЕВ 2007: 514; ПЛУНГЈАН 2016: 11). Сама чињеница да перфект у неком језику може бити употребљен и у наративу обично је довољна да се тај перфект класификује као ослабљени перфект, проширени перфект или чак као опште прошло време. У српском језику перфект може да се користи у наративу (в. ŽIVKOVIĆ 1963: 419). Узмимо пример (17):

(17) *Исцедио је шампон из кесице на огромну, несразмерну главу и њочео да га утрљава као да му живот зависи од тога* (НЕДЕЉКОВИЋ).

У примеру (17) облици перфекта употребљени су да означе два догађаја који *нејасредно* следе један за другим. Облици перфекта употребљени су у чистом претериталном значењу, што се може доказати заменом историјским презентом (*исцеди, њочне*). Ово значење нарочито актуелизују одредба за начин *као да му животи зависи од њога* и везник *и*.

Чак и када је у наративу, перфекту је понекад својствена извесна нединамичност, представљање радње као чињенице. Узмимо пример (18):

(18) – Не признајем наводе оптужнице. Криво ми је због свега што *се догодило*. Нисам имао намеру никога да усмртим. *Возио сам* брзином између 80 и 90 километара. У једном тренутку *сам се сагнуо* да променим станицу на радију, а када *сам њодигао* главу видео *сам* црну силуету која *се њомерала* на средини десне возне траке којом *сам се крећкао*. У тренутку када *сам се њприближио* силуети, нагло *сам скренуо* улево, а потом *чуо* ударац од којег је *њукло* предње ветробранско стакло (ПОЛИТИКА, 28. 1. 2009).

У примеру (18) облици перфекта означавају радње које непосредно следе једна за другом (изузев прва два облика *се догодило* и *нисам имао намеру*, којима се даје само општа информација о догађају, односно општа оцена догађаја). Уочавамо да у овом

значања на стању које је последица тог факта (резултативност) или баш на самом факту. Изостаје уживљавање у један моменат у прошлости карактеристично за проста претеритална времена“ (ПАВЛЕ ИВИЋ 1953–1954: 258).

сведочењу (реч је о аутентичном тексту из новина) говорно лице радње које смењују једна другу представља искључиво перфектом, избегавајући друге облике који су типични за наратив – историјски презент, крњи перфект, аорист. По нама, перфект је овде употребљен из прагматичних разлога – да догађаје што је више могуће представи као чињенице. Замена историјским презентом и овде је могућа, али се тиме донекле мења прагматички карактер текста.¹³

Већу динамичност перфект добија највише када се употреби заједно с другим облицима које обично користимо у наративу. Узмимо пример (19):

(19) *Ћућали смо. Иза острва, дуго и с напором, њојављивао се тегљач, потом заређаше шлепови (АЛБАХАРИ).*

У примеру (19) чисто претеритално значење актуелизује облик аориста *заређаше*, али и одредба за време *њојшом*, која пребацује референтну тачку у прошлост и указује на догађаје који стоје у некаквом редоследу. У примеру (19) сви глаголски облици, укључујући и облике перфекта, потпуно су замењиви презентом (*ћућимо, њојављује се, заређају*).

Перфект, дакле, *може* да изрази чисто претеритално значење, али му је то секундарно значење – оно мора да се актуелизује контекстом, док му је перфектно значење *основно*.

Овакво гледиште се донекле слаже и с мишљењем које су имали Мусић (1926: 128–129), Белић (1999: 294, 1926–27: 120–124, 1973: 142–143), Живковић (1963: 420) да се перфект првенствено употребљава индикативно, односно да је ретроспективни поглед на догађај главно значење перфекта. Сада када сматрамо да можемо да кажемо да смо утврдили да *српски њерфект њесџе њерфект*, пажњу ћемо окренути другим двама претериталним облицима способним да конкуришу перфекту – аористу и крњем перфекту, како бисмо утврдили у којој мери се аорист или пак крњи перфект данас могу сматрати претеритом који би био у опозицији с перфектом и с њим чинио категорију перфектности.

¹³ Употреба перфекта у наративу и разни прагматички, дискурсивни и други фактори који условљавају његов избор у односу на друге глаголске облике у овом режиму могли би бити предмет посебног научног рада. Ми услед техничких ограничења не можемо у овом раду више пажње да посветимо овој теми.

3.1. Аорист данас јако добро изражава перфектно значење. Узмимо следећи пример:

(20) А види ја – обријан, дотеран, лепо обучен, возим ципа, ал шта ми то вреди кад ме бриге *йоједоше* (Панић).

У примеру (20) облик аориста *йоједоше* изражава радњу чије су последице релевантне у садашњости – говорно лице је под стресом, у бригама; на то указују и облици садашњег времена, као и трпни партиципи без копуле у резултативном значењу. Облик аориста овде изражава значење перфектности резултата.

Аорист изражава и друга перфектна значења. У примеру (21), рецимо, аорист има значење перфектности искуства, које актуелизује контекст упитне реченице у комбинацији с одредбом *некад*¹⁴:

(21) *Изађе* ли ти некад из центра? (Блиц, 14. 3. 2012, коментари).

За разлику од перфекта, међутим, аорист уз перфектно значење изражава и велику количину експресивности¹⁵ – чуђење, незадовољство, изненађеност. Тако у примерима (20–21) имамо изражено незадовољство. У примерима (20–21) облици аориста замењиви су перфектом што се тиче изражавања перфектности, али би се у случају замене изгубила нијанса експресивности. Урођена експресивност аориста у великој мери и ограничава његову употре-

¹⁴ Ова одредба упућује на неодређен интервал који траје до времена говорења, и, самим тим, актуелизује кратност и временску неодређеност својствену перфектности искуства. На везу одредби типа *икад*, *никад*, односно упитних и одричних реченица с перфектношћу искуства већ је указивано (нпр. ДАНЛ 1985: 142; LINDSTEDT 2000: 369; Стојановић 2017: 254–259, и другде).

¹⁵ Велики број аутора приметно је појачану експресивност аориста: МАРЕТИЋ (1963: 619); ВУКОВИЋ (1938–1939: 94), ВУКОВИЋ (1967а: 24, 1967б: 96–97); ВРАБЕС, НРАСТЕ и др. (1952: 223–224); Тошовић (2006: 196–199); ПИПЕР, КЛАЈН (2014: 391); Стојановић (2017: 326–343). Керкез (2012) нарочито истиче неочекиваност радње изражене аористом, односно његово адмиративно значење (адмиративно значење наводи и Поповић (2014: 349–350)). Многи аутори истичу и евиденцијалне обертоне код аориста: ВУКОВИЋ 1938–1939: 84, ВУКОВИЋ 1967а: 23–24, 1967б: 97, 1967в: 305–311; Стојићевећ 1951; Стевановић 1951–1952: 273–274, 1957: 139–140; Сладојевић 1953–1954: 213–214, 1955–1956: 131, 135–136; Павле Ивић (1953–1954: 240–244, 249); МИНОВИЋ (1987: 166); Станолчић (2000: 391); Тошовић (2006: 194); Поповић (2014: 347–350, 2015); ПИПЕР, КЛАЈН (2014: 391); ми се услед техничких ограничења нећемо дубље бавити овом темом.

бу у перфектном значењу: аористу ће бити дата предност у односу на перфект само онда када радња заслужује да буде представљена експресивно, док се поједина перфектна значења тешко спојива с експресивношћу аористом готово и неће изражавати. Аорист тако ретко изражава значење чињеничне перфектности, што објашњава и његово одсуство из научног и правног језика, свих формалнијих стилова, које помињу поједини аутори (нпр. MINOVIĆ 1987: 163; Тошовић 1985: 181, 2006: 194). Ово можемо лако проверити уколико облик перфекта из примера (16) заменимо аористом, што доводи до реченице у којој аорист није употребљен у духу савременог српског језика:

(22) У интервјуу за немачки недељник „Шпигл“ он 2003. године **одбаци* могућност независности покрајине.

Аорист се, слично, не употребљава ни у значењу количинске перфектности (нисмо у грађи нашли ниједан пример), где појачана експресивност аориста такође није прикладна. Евентуална замена облика перфекта из примера (15) доводи до реченице која је, додуше, граматички исправна, али стилски није у духу српског језика (23) (барем не ван неког врло специјалног контекста који би оправдао експресивност аориста):

(23) Подршку кандидатури Слободана Милошевића за председника Савезне Републике Југославије својим потписима до данас ?*даде* око 10.000 грађана.

Аорист од глагола несвршеног вида данас се ретко употребљава (в. СТЕВАНОВИЋ 1968а: 79; MINOVIĆ 1987: 167; Тошовић 1985: 181; MRAZOVIĆ, VUKADINOVIĆ 1990: 118; Станолчић 2000: 392), што додатно ограничава употребу аориста у перфектним значењима која се везују за несвршени вид – перфектности искуства и перфектности трајне ситуације.

Као и перфект, аорист перфектно значење, пре свега перфектност резултата, изражава и у минималном контексту. Као пример даћемо глаголе из примера (20) и (21):

(24) Бриге ме *йоједоше*;

(25) *Изађе* ли ти из центра?

У минималном контексту се срећу и примери квалификативне перфектности с експресивним обертоновима; реч је о свршеним

медијалним трансформативним глаголима, претежно инхоативне акционалне класе. Нпр.:

(26) Е моја Брено *осџари* и ти! (Блиц, 13. 9. 2010, коментари).

3.2. И крњи перфект добро изражава перфектно значење. Узми-мо пример (27):

(27) Црногорци брутално *йреџукли* Хрвате (Блиц, 6. 5. 2018).

У примеру (27) крњи перфект биће схваћен пре свега у значењу *йерфекџносџи свежих весџи*.¹⁶ Ово значење, под називом *јављање*, у српском језику први помиње Вуковић (1938–1939: 91–96). Јављањем, новином, најчешће у новинским насловима, касније су се бавили и други лингвисти (Грицкат 1954: 65–67; Стевановић 1968а: 73; MINOVIĆ 1987: 164; СТАНОЈЧИЋ 2000: 387–388; ТАНАСИЋ 2005: 396–397; КЛИКОВАЦ 2011–2012: 31; СТОЈАНОВИЋ 2017: 299–304). Крњи перфект ово значење по правилу изражава и у минималном контексту, што се види из примера (27). Навешћемо још пар оваквих примера (сви из новинских наслова):

(28) Полиција на Вождовцу *йронашла* петогодишњака самог УСРЕДНОЋИ (Блиц, 6. 5. 2018);

(29) Тинејџер *йокушао* да обије кафану у Нишу (Блиц, 24. 1. 2016).

Значење свежих вести у минималном контексту неће бити толико типично за трансформативне медијалне глаголе, чије ће значење

¹⁶ *Перфекџносџи свежих весџи* у лингвистичкој литератури се поисто-већује с *йерфекџношџу недавне йрошлосџи*. Перфектност недавне прошлости и перфектност резултата се семантички прилично преклапају (в. ДАНЛ 1985: 133; ТОММОЛА 1993: 136; ГОРБОВА 2014: 278): нешто ће утолико бити релевантније уколико се догодило ближе времену говорења. Перфектност свежих вести се, стога, може посматрати као најчешћи и најтипичнији случај перфектности резултата. Горбова (2014: 279–281) сматра да је перфектност недавне прошлости издвојена као посебан тип пре свега захваљујући томе што је типологија перфектних значења разрађивана претежно на енглеском језику, који не дозвољава употребу перфекта с одредбама за тачно време у прошлости, али прави изузетак када су у питању одредбе које се односе на непосредну прошлост или на временски период који још увек није истекао. Хамбургер (1988: 237) сматра да је издвајање овог типа перфектности за језик као што је руски сувишно. Ово по нама важи и за српски језик. С друге стране, сматрамо да се, барем у српском језику, може издвојити перфектност свежих вести као посебан тип перфекта, с обзиром да у српском барем постоји специјализовано морфолошко средство за изражавање овог значења – партицип без копуле.

у минималном контексту бити протумачено квалитативноперфектно или резултативно. Статичност конструкција с оваквим глаголима у извесној мери је у супротности са значењем перфектности свежих вести, где је, пре свега, реч о радњама, догађајима, а не о статичним композицијама. Такав је пример (30):

(30) [...] уста ми *се осушила* [...] (ВАСИЋ).

И глаголима несвршеног вида основно значење ће бити значење перфектности свежих вести. Навешћемо један пример (31):

(31) Карацић и Младић *се крили* у истим зградама (БЛИЦ, 23. 1. 2016).

У контексту догађаја о којима се већ говорило или догађаја који се није недавно десио крњи перфект неће изражавати значење перфектности свежих вести. Узмимо пример (32):

(32) Берба 2004. Словенци су моји стари пријатељи, *ѿслали* ми неколико картона (ШЕВАРЛИЋ).

У примеру (32) крњим перфектом се даје додатна информација о вину које је већ тема разговора. Ова додатна информација је вероватно релевантна за разговор, те бисмо рекли да облик крњег перфекта има значење перфектности резултата. Да о вину није већ било речи, односно да је реченица употребљена у минималном контексту, значење облика крњег перфекта такође би одговарало перфектности свежих вести. Значење перфектности резултата крњег перфекта, додуше неразлучено од чистог резултативног значења, није прошло незапажено у домаћој синтакси глагола (нпр. ГРИЦКАТ 1954; СТЕВАНОВИЋ 1968а: 62–66; ТОШОВИЧ 1985: 178, 2006: 215–216; ТАНАСИЋ 2005: 397; КЛИКОВАЦ 2011–2012: 31–32; СТОЈАНОВИЋ 2017: 304). Крњем перфекту је дата предност у односу на пуни перфект једино ради експресивности.¹⁷ Говорно лице као да жели да каже да су га Словенци баш лепо изненадили. У овом контексту крњи перфект је замењив аористом (уп. *ѿслаше*), мада мислимо да аорист

¹⁷ Многи аутори су указивали на експресивност крњег перфекта (ВУКОВИЋ 1938–1939: 94; ГРИЦКАТ 1954; СТЕВАНОВИЋ 1968а: 67–69; ТАНАСИЋ 2005: 396–397; ТОШОВИЧ 1985: 178, 2006: 215–217; КЛИКОВАЦ 2011–2012: 31; ПИПЕР, КЛАЈН 2014: 393; ПОПОВИЋ 2015: 71–72; СТОЈАНОВИЋ 2017: 297–299). Неки научници нарочито истичу нијансу неочекиваности код крњег перфекта (нпр. КЛИКОВАЦ 2011–2012: 31; КЕРКЕЗ 2012: 461–463). Поједини аутори налазе да крњи перфект изражава и евиденцијалне нијансе (нпр. МИНОВИЋ 1987: 163; ПОПОВИЋ 2014: 347–350, 2015).

уноси ипак већу дозу експресивности; замена пуним перфектом ништа не мења на плану перфектности, али се потпуно елиминише експресивност.

Када су остала перфектна значења у питању, крњи перфект испољава велика жанровска ограничења. Тако у примеру (33) имамо чињеничну перфектност:

(33) *Дијломирао* драматургију 1990. године на Факултету драмских уметности (Панић, биографија).

Говорнику српског језика јасно је да оваква реченица (33) може бити употребљена само у оквиру биографије, извештаја и сл. (в. Грицкат 1954: 69–70), односно да је употреба крњег перфекта у значењу чињеничне перфектности ограничена на овакве текстове (Стојановић 2017: 308–310). Употреба крњег уместо пуног перфекта у оваквим жанровима мотивисана је вероватно потребом за сажетошћу (в. Танасић 2005: 398; Стојановић 2017: 309). Слично је и у следећим примерима (34–35), где је крњи перфект употребљен у значењима перфектности искуства (34) и количинске перфектности (35):

(34) У два мандата *био* председник Удружења драмских писаца Србије (Панић, биографија).

(35) До сада *написао* драмске комаде: *Сад се смеј Сошире* (1990), *Сократов театармен* (1992), *Бол – Болен* (1993), *Кад ћеш доћи* (1999) [...] (Панић, биографија).

3.3. Из досадашњег излагања јасно је да аорист и крњи перфект такође добро изражавају перфектна значења, мада и с далеко више ограничења у употреби. Окренућемо се сада њиховој употреби у чистом претериталном значењу.

У разговорном језику оба ова облика широко се употребљавају у чистом претериталном значењу, заједно с историјским презентом и, понекад, пуним перфектом. Узмимо овај наратив инкорпориран у разговор (36):

(36) – Мени *се* обе ноге *одсекле*, не могу да проговорим... Он каже: „Здраво друже, здраво јуначино, како иду ствари на терену?“ Ја хоћу да одговорим, а не могу, *стигло* ми се грло, муцам, кркљам као да ме неко дави... А он *йомислио* квар на линији и *йрекиде*... (Перишић).

Аорист испољава далеко већи степен експресивности од крњег перфекта, и користи се углавном када наступи неки преломни тренутак у причи, нешто неочекивано или нешто што нисмо желели (*и њрекиде*).

Аорист се у савременом српском језику користи и као главно време приповедања у уметничкој књижевности. Овде аорист не носи експресивни карактер. Оваква употреба аориста, по нашем мишљењу, не одражава данашњи жив говор. Тошовић (2006: 194) истиче да се у књижевном стилу аорист користи много чешће него у разговорном стилу, где је, рекли бисмо, употреба аориста условљена евентуалном експресивношћу ситуације. Такав би био пример (37):

(37) Он као да *осейџи* како Софкин пољубац запахује на купање, и, сав срећан, *осџаде* држећи руку на њеној глави, коси. Софка, осећајући врелину и тежину његове руке, *џоче* да се угиба [...] (Станковић).

За разлику од перфекта, аорист и крњи перфект уносе динамику у приповедање (Милка Ивић 1958). Евентуална замена облика аориста и крњег перфекта историјским перфектом ништа не мења што се тиче динамике, односно временске оријентације, што можемо да проверимо на примеру (36) (*одсеку, џџмисли, сџегне, џрекине*). И обратно, замена облика историјског презента крњим перфектом (аорист већ теже иде од глагола несвршеног вида, осим облика *хџедох*) ништа битно не мења (*ја хџео да одговорим, ја муџао, крџао*). Поређења ради, заменом пуним перфектом губи се донекле динамика, облици перфекта могу да се протумаче и као употребљени у значењу чињеничне перфектности (нпр. *су се одсекле, џомислио сам, хџео сам* и сл.).

Аористу и крњем перфекту, за разлику од перфекта, није својствена ниједна одређена референтна тачка, односно ниједна одређена перспектива; ови облици подједнако добро изражавају како претеритално, тако и перфектно значење. Њихово перфектно значење у минималном контексту лако је објаснити: „У условима где се један исти претеритални облик користи с обе референтне тачке референтна тачка у минималном контексту мора бити протумачена као ретроспективна у времену говорења, индикативно. Ово је разумљиво ако се узме у обзир да је референтна тачка у времену

говорења примарна у односу на референтну тачку у неком другом времену, исто као што је дијалог примарнији у односу на наратив“ (Стојановић 2017: 370–371).

Перфект, с друге стране, није неспецификован по питању референтне тачке и перспективе, односно има перфектно значење као основно. Овај облик може да уз одговарајућа средства актуелизације изрази и претеритално значење.

4. Говорећи о типолошкој нестабилности перфекта, Плунгјан (2016: 23) пише следеће: „В связи со сказанным диахронический аспект при типологическом изучении перфекта всегда оказывается центральным. Как кажется, наилучшая классификация типов перфекта – это не априорная синхронная таксономия, а диахроническая, т.е. учитывающая специфику эволюции перфекта, его непосредственный источник и постперфектное развитие“.

У европским језицима перфекти настају пре свега из резултативних конструкција (MASLOV 1988: 70; ВУБЕЕ, PERKINS и др. 1994: 68–69; LINDSTEDT 2000: 366–368; Плунгјан 2016: 16–17). Перфекти су, међутим, нестабилни облици (Недялков 1980: 148; LINDSTEDT 2000: 366; Плунгјан 2011: 394, 2016: 8, 22), и већ у току неколико векова се или губе, или еволуирају у смеру других граматичких значења¹⁸ (Плунгјан 2011: 394; сл. и у Плунгјан 2016: 22–23).¹⁹ Једно од најтипичнијих које се развија код перфекта или у које перфект прелази јесте претеритално (в. MASLOV 1988: 70, 76; ВУБЕЕ, PERKINS и др. 1994: 81; ДАНЛ 1994: 3001; LINDSTEDT 2000: 371–373; Плунгјан 2011: 390–392). Овакав перфект који је развио и друга, неперфектна значења Бајби, Перкинс и др. (1994: 78–81) називају *сѝтари ѝерфекѝ* (*old anterior*), док га Плунгјан (2011: 391, 2016: 23–24) назива *ѝроширени ѝерфекѝ*.

¹⁸ „С диахронической точки зрения, перфект является не столько четко очерченной областью внутри универсального грамматического пространства, сколько своего рода промежуточным этапом на пути от одного устойчивого семантического прототипа (например, результативного или фазового) к другому (например, перфективному или эвиденциальному)“ (Плунгјан 2016: 22).

¹⁹ Ово је тзв. *ѝосѝѝерфекѝна фаза* (Плунгјан 2016: 23).

Када је словенски перфект у питању, он је, како се претпоставља, такође настао из резултатива (MASLOV 1988: 76–77²⁰),²¹ али је већ у време најстарије словенске писмености био у постперфектној фази, односно већ је постао *специјализовани њерфект*²². Линдстед (2000: 371), позивајући се на Томолу и Нисало,²³ наводи да је перфект у староруском језику био обавезан једино у експеријенцијалном значењу, док се значење перфектности резултата могло изразити и аористом; Плунгјан и Урманчијева (2017) наводе за старословенски језик да се перфект могао користити у значењима која бисмо ми идентификовали као експеријенцијални перфект и чињеничну перфектност,²⁴ док се у значењу перфектности резултата по правилу користио аорист.²⁵ Касни прасловенски аорист могао би се класификовати као *јроширени њреџериџи*.

У српском језику перфект данас одлично изражава читав спектар перфектних значења, укључујући и прототипско значење перфекта; штавише, за перфект свршеног вида значење перфектности резултата је и основно. Може се стога рећи да је српски перфект

²⁰ Маслов (1988: 76) наводи да је прасловенска конструкција с презентом глагола *есмь* и партиципом на *-л* још пре појаве писмености развила перфектна значења. И мада аутор експлицитно не каже да је словенски перфект настао из резултативне конструкције, ово се прилично јасно може закључити из контекста.

²¹ О резултативном пореклу перфекта говори и чињеница да у српском језику радни партицип још увек може да се употреби самостално, ван састава сложених глаголских облика, у резултативном значењу (в. нпр. Белић 1934: 37, 1973: 189–190; Стевановић 1940, 1958, 1962, 1968б: 416; Стојановић 2017: 197–214).

²² У покушају типолошке класификације српских претериталних облика користићемо се терминологијом Владимира Плунгјана, представљеном у (Плунгјан 2011: 391, 2016: 23–25), односно терминима у духу ове терминологије.

²³ У чланку није наведена референца. Дато је само *р.с.* у загради, што се можда односи на *personal conversation*.

²⁴ Плунгјан и Урманчијева (2017: 14, и другде) издвајају три основна типа употребе перфекта у старословенском језику: егзистенцијалну употребу (радња се догодила барем једанпут у прошлости), за давање карактеристике вршиоца радње или теме ситуације преко прошле радње, за интерпретацију одређеног догађаја.

²⁵ „Кажется, нет таких контекстов, в которых мог бы быть употреблен перфект, но не мог бы быть употреблен аорист [...] С другой стороны, есть контексты, где аорист предпочтительнее перфекта. Это, как не странно, прежде всего резултативные контексты, которые в типологическом портрете прототипического перфекта занимают центральное место [...]“ (Плунгјан, Урманчиева 2017: 20–21).

йоврайѣио део перфектне семантике од аориста, те да представља један *неспецијализовани (оѣиѣи) ѣерфекѣи*. С друге стране, српски перфект данас изражава и претеритално значење, тако да бисмо га типолошки класификовали и као *йроширени ѣерфекѣи*.

Перфект је, дакле, у српском језику раширио семантику како у смеру прототипске перфектности, тако и у смеру претериталности – у оба случаја науштрб аориста. Уопштено гледано, перфект се у српском језику развио у сличном смеру као и у већини других словенских језика,²⁶ али ипак није постао опште прошло време.

Аорист и крњи перфект данас могу да изразе како перфектно, тако и чисто претеритално значење; крњи перфект можемо стога такође класификовати као *йроширени ѣерфекѣи* (будући да се развио из пуног перфекта), док аорист можемо класификовати као *йроширени йреѣириѣи* (будући да је по пореклу претерит).

Аористикрњи перфектсу облици семантички специјализованији од перфекта, што се прилично разликује у односу на касну прасловенску ситуацију, где је аорист био претерит широке семантике (укључујући и перфектну), а крњи перфект као посебан облик није још ни постојао.

Када је крњи перфект у питању, значење перфектности свежих вести не може се извести из употребе једног претериталног облика с неспецификованом референтном тачком у минималном контексту. Ово значење представља посебан квалитет који надилази ова два чиниоца; може се рећи да је ово једно од основних значења крњег перфекта. Крњи перфект такође изражава у већини случајева и извесну дозу експресије, испољава изразита жанровска ограничења када су у питању многа перфектна значења. Овај облик бисмо стога могли да класификујемо и као *сѣецијализовани ѣерфекѣи*.

²⁶ Еволуција словенских претериталних облика је врло необична, јер није текла у истом смеру. Видимо да је до касног прасловенског периода аорист био преузео већину функција перфекта, и ако је требало да неки претеритални облик нестане из језика, то је свакако био перфект, а не аорист. Па ипак, смер еволуције се окренуо, и битку је изгубио аорист, неставши из већине словенских језика или сузивши своју употребу. Можда је овакав необичан развој узрокован појавом новог аспектуалног система, где је вид почео да се изражава творбеним средствима; за разлику од аориста и имперфекта, перфект се без ограничења слагао с глаголима оба вида, те му је можда зато била дата предност у односу на аорист, који је преферирао свршени вид, или имперфект, који се градио од глагола несвршеног вида.

Аорист у разговорном језику такође изражава експресију, и то већу од крњег перфекта. Ова урођена експресија аориста умногоме ограничава његову употребу у многим перфектним значењима. Аорист бисмо стога у духу исте терминологије могли класификовати као *специјализовани претерит*.

На крају, поставља се питање степена граматикализације перфектности у српском језику. Перфектност се реализује у оквиру категорије темпоралности, и у том смислу изражавање перфектности карактерише одређена обавезност односно категоријалност: говорећи о прошлим догађајима, говорно лице *мора* да изабере неки претеритални облик – перфект или неки други. С друге стране, у темпоралном систему не постоји јак перфект коме би био супротстављен прави претерит; постоји проширени перфект коме су супротстављена два претеритална облика неспецификована по питању темпоралне оријентације. Изабравши перфект, говорно лице не изражава увек перфектно значење; изабравши аорист или крњи перфект, говорно лице може да изрази чисто претеритално значење, али не мора. Другим речима, избор претериталних облика у српском језику није увек аутоматски регулисан граматичким факторима, и постоји једна зона у којој се употреба ових трију претериталних облика делимично или потпуно преклапа. Ситуације овог типа су, када су у питању перфекти, пре правило, него изузетак.²⁷

²⁷ „Однако, как показывает сценарий эволюции перфектной формы, ее развитие никогда не приводит к формированию темпоральной системы с двумя прошедшими временами, которые были бы противопоставлены «удобным для описания» образом“ (Урманчиева 2016: 477; исти текст и у (Плунгян, Урманчиева 2017: 23)). Урманчиева не сматра да одсуство јасно изражене опозиције перфект / претерит представља показатељ евентуалне слабе граматикализованости перфекта: „Таким образом, некоторая семантическая «неуловимость» перфекта является не побочным эффектом ранней стадии граматикализации, а непременным условием существования перфекта в грамматической системе: если перфект утрачивает эти свойства, существует тенденция к обновлению оппозиции за счет создания новой перфектной формы. Вероятно, следует признать, что грамматические формы, в употреблении которых говорящий обладает определенной свободой, востребованы не только в сфере деривационной морфологии (напр., оценочные суффиксы типа деминутивов-аугментативов), но и в сфере сильно граматикализованных значений. В данном случае такая форма – перфект – занимает существенное место в глагольной системах [sic!] мира.“ (Урманчиева 2016: 478; скоро идентичан текст и у (Плунгян, Урманчиева 2017: 24)).

Цијирана лијтература

- Белић, Александар. О употреби времена у српскохрватском језику (поводом расправа о томе проф. А. Мусића). *Јужнословенски филолог* VI (1926–1927): 102–132.
- Белић, Александар. О променљивости радног (прошлог) глаголског придева. *Наш језик* год. II, св. 2 (1934): 33–39.
- Белић, Александар. Прилози учењу о употреби времена у српскохрватском језику. *Јужнословенски филолог* XVII (1938–1939): 179–188.
- Белић, Александар. О глаголу са синтаксичке стране. *Књижевност и језик у школи* год. II, бр. 1 (1955): 1–9.
- Белић, Александар. *Историја српскохрватског језика*. Књ. II, св. 2 (*Речи с конјугацијом*). V неизмењено издање. Београд: Научна књига, 1973.
- Белић, Александар. О синтаксичком индикативу и релативу. *Избрана дела Александра Белића*. Т. 13 (*О различитим језицима савременог језика*). Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999: 293–299.
- Волков, О. С., М. Ю. Пупынина. Категория перфекта в чукотско-камчатских языках. Т. А. Майсак, В. А. Плунгян и др. (одг. ур.). *Типология перфекта*. Н. Н. Казанский (ур.). Acta linguistica petropolitana. Труды Института лингвистических исследований, т. XII, ч. 2. Исследования по теории грамматики, вып. 7. Санкт-Петербург: Наука, 2016: 535–568.
- Вуковић, Јован. Говор Пиве и Дробњака. *Јужнословенски филолог* XVII (1938–1939): 1–113.
- ГОРБОВА, Е. В. Перфектная семантика в русском языке и семантика перфекта в испанском. *Scando-slavica* vol. 60: 2 (2014): 275–321.
- Грицкат, Ирена. *О њерфектју без њомоћног глагола у српскохрватском језику и сродним синтаксичким њојавама*. Посебна издања, књ. CCXXXIII, Институт за српски језик, књ. 1. Београд: САНУ, 1954.
- Ивић, Милка. Систем личних глаголских облика за обележавање времена у српскохрватском језику. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* III (1958): 139–152.
- Ивић, Павле. Систем значења основних претериталних времена у говору Галипольских Срба. *Јужнословенски филолог* XX, књ. 1–4 (1953–1954): 229–262.
- Кашкин, В. Б. *Парадоксы границы в языке и коммуникации (монография)*. Серия «Аспекты языка и коммуникации», вып. 5. Воронеж: Воронежский государственный университет, О. Ю. Алейников.
- КЕРКЕЗ, Драгана. Претеритална времена и неочекиваност у српском језику (у поређењу са руским). Јелица Стојановић (ур.). *Српско језичко наслеђе на њосијору данашње Црне Горе и српски језик данас (Зборник радова са Међународног научног скуја одржаног у Херцег Новом 20–23. априла 2012. године)*. Никшић: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори, Одјелење за српски језик и књижевност, 2012: 459–468.
- КЛИКОВАЦ, Душка. *Скрипта за ѡредмеј Синтакса српског језика за групе 01 и 36 (ѡо новом насјавном ѡрограму)*. Скрипта. 2011–2012.
- КНЯЗЕВ, Ю. П. *Грамматическая семантика: русский язык в типологической перспективе*. Москва: Языки славянских культур, 2007.

- ЛЕБЕДЕВА, Г. Ф. Качественный и посессивный оттенки перфектного значения глагольных форм прошедшего времени. *Вестник Московского университета. Историко-филологическая серия* 3 (1959а): 141–151.
- ЛЕБЕДЕВА, Г. Ф. Употребление глагольных форм прошедшего времени совершенного вида в перфектном значении в современном русском литературном языке. П. С. Кузнецов (ур.). *Вопросы истории русского языка*. Москва: Издательство Московского университета (1959б): 208–226.
- МАЙСАК, Т. А. Перфект и аорист в ниджском диалекте удинского языка. Т. А. Майсак, В. А. Плунгян и др. (одг. ур.). *Типология перфекта*. Н. Н. Казанский (ур.). *Acta linguistica petropolitana*. Труды Института лингвистических исследований, т. XII, ч. 2. Исследования по теории грамматики, вып. 7. Санкт-Петербург: Наука, 2016: 315–378.
- МАЙСАК, Т. А., В. А. Плунгян и др. (одг. ур.). *Типология перфекта*. Н. Н. Казанский (ур.). *Acta linguistica petropolitana*. Труды Института лингвистических исследований, т. XII, ч. 2. Исследования по теории грамматики, вып. 7. Санкт-Петербург: Наука, 2016.
- МУСИЋ, Аугуст. Прилози науци о употреби времена у српскохрватском језику. *Глас Српске академије наука* CXXI (1926): 109–176.
- НЕДЯЛКОВ, В. П. Заметки по типологии результативных конструкций (перфектив, результатив, перфект, пассив). И. П. Сусов (ур.). *Предложение и текст в семантическом аспекте*. Калинин: Калининский государственный университет, 1980: 143–151.
- ПАДУЧЕВА, Е. В. *Семантические исследования: Семантика времени и вида в русском языке; Семантика нарратива*. 2-е изд., испр. и доп. Москва: Языки славянской культуры, 2010.
- ПИПЕР, Предраг и Иван Клајн. *Нормативна грамађика српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2014.
- ПЛУНГЯН, В. А. *Введение в грамматическую семантику: грамматические значения и грамматические системы языков мира (учебное пособие)*. Москва: РГГУ, 2011.
- ПЛУНГЯН, В. А. К типологии перфекта в языках мира: предисловие. Т. А. Майсак, В. А. Плунгян и др. (одг. ур.). *Типология перфекта*. Н. Н. Казанский (ур.). *Acta linguistica petropolitana*. Труды Института лингвистических исследований, т. XII, ч. 2. Исследования по теории грамматики, вып. 7. Санкт-Петербург: Наука, 2016: 7–36.
- ПЛУНГЯН, Владимир Александрович, Анна Юрьевна Урманчиева. Перфект в старославянском: был ли он результативным? *Slověne* № 2, 2017: 13–56.
- ПОПОВИЋ, Људмила. *Конјунктивна грамађика српског и украјинског језика: ѿаксис и евиденцијалност*. Београд: САНУ, 2014.
- ПОПОВИЧ, Людмила. Эвиденциальные функции глагольных форм прошедшего времени (аориста, усеченного перфекта, перфекта) в сербском языке. Björn Wiemer (ed.). *Studies in evidentiality marking in West and South Slavic*. Specimina philologiae slavicae, band 183. München, Berlin, Leipzig, Washington: Otto Sagner, 2015: 63–88.
- СИЧИНАВА, Д. В. Связь между формой и семантикой перфекта: одна неизученная закономерность. А. В. Бондарко, Г. И. Кустова и др. (ур.). *Динамические*

- модели: слово, предложение, текст (сборник статей в честь Е. В. Падучевой). Москва: Языки славянских культур, 2008: 711–749.
- СЛАДОЈЕВИЋ, Петар Ч. О имперфекту у српскохрватском језику. *Јужнословенски филолог* XX, књ. 1–4 (1953–1954): 213–228.
- СЛАДОЈЕВИЋ, Петар. О значењу аориста у српскохрватском језику. *Јужнословенски филолог* XXI, књ. 1–4 (1955–1956): 131–136.
- СТАНОЈЧИЋ, Живојин. Синтакса глаголских облика. Живојин Станојчић и Љубомир Поповић. *Грамађика српскога језика. (уџбеник за I, II, III, и IV разред средње школе)*. 7. изд. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2000: 382–404.
- СТЕВАНОВИЋ, М., Александар Стојићевић, Значење аориста и имперфекта у српскохрватском језику. – Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Razred za filološke in literaturne vede. Dela 3. Ljubljana, 1951, стр. 171, 80. *Јужнословенски филолог* XIX, књ. 1–4 (1951–1952): 272–287.
- СТЕВАНОВИЋ, М. Рефлексивни глаголи и променљивост радног глаголског придева. *Наш језик* VII (1940): 196–205.
- СТЕВАНОВИЋ, М. Око значења аориста. *Наш језик*, н.с, књ. VIII, св. 5–6 (1957): 128–144.
- СТЕВАНОВИЋ, М. Још нешто о придевској функцији радног глаголског придева. *Наш језик*, н.с, књ. IX, св. 3–4 (1958): 86–92.
- СТЕВАНОВИЋ, М. Придевска служба трпног придева од глагола који немају тог облика. *Наш језик*, н.с, књ. XII, св. 7–10 (1962): 201–208.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Функције и значења глаголских времена*. Београд: САНУ, 1968a.
- СТЕВАНОВИЋ, М. *Грамађика српскохрватског језика за гимназије*. 6. изд. Цетиње: Обод, 1968b.
- СТОЈАНОВИЋ, Стефан. *Функционално-семантичко њоље њерфекћиносћии у руском и српском језику*. Докторска дисертација. Београд, 2017.
- СТОЈАНОВИЧ, Стефан. Перфектность и результативность и их результаты (на примерах форм прошедшего времени и страдательного причастия прошедшего времени в русском языке). *Русский язык как инославянский вып.* VIII (2016): 59–73.
- СТОЈИЋЕВИЋ, Александар. Значење аорисћиа и имћерфекћиа у српскохрватском језику. Dela 3. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za filološke in literaturne vede, 1951.
- ТАНАСИЋ, Срето. Синтакса глагола. Милка Ивић (ур.). *Синћакса савременог српског језика: љросћиа реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска, 2005: 345–476.
- ТАНАСИЋ, Срето. Статус плусквамперфекта у српском стандардном језику. *Синћаксичке љеме*. 2. изд. Београд: Београдска књига, 2009: 69–77.
- ТАТЕВОСОВ, С. Г. *Акциональность в лексике и грамматике: глагол и структура события*. Москва: Языки славянской культуры, 2015.
- ТОММОЛА, Ханну. «Перфектное значение» в русской языке. *Studia slavica finlandensia* т. 10 (1993): 133–141.
- ТОШОВИЧ, Бранко. Прошедшее время в русском и сербскохорватском языках. *Studia russica* VIII (1985): 171–193.

- Тошовић, Бранко. *Экспрессивный синтаксис глагола русского и сербского/хорватского языков*. Москва: Языки славянской культуры, 2006.
- УРМАНЧИЕВА, А. Ю. «Антиподы» перфекта в самодийских языках: ненецкое прошлое время. Т. А. Майсак, В. А. Плунгян и др. (одг. ур.). *Типология перфекта*. Н. Н. Казанский (ур.). Acta linguistica petropolitana. Труды Института лингвистических исследований, т. XII, ч. 2. Исследования по теории грамматики, вып. 7. Санкт-Петербург: Наука, 2016: 475–534.
- ФЕДОТОВ, М. Л., О. Ю. Чуйкова. Русские делимитативные предикаты и семантика перфекта. Т. А. Майсак, В. А. Плунгян и др. (одг. ур.). *Типология перфекта*. Н. Н. Казанский (ур.). Acta linguistica petropolitana. Труды Института лингвистических исследований, т. XII, ч. 2. Исследования по теории грамматики, вып. 7. Санкт-Петербург: Наука, 2016: 67–83.
- ХАНИНА, О. В., А. Б. ШЛУИНСКИЙ. Энецкий перфект: дискурсивные употребления у эвиденциально-адмиративного перфекта. Т. А. Майсак, В. А. Плунгян и др. (одг. ур.). *Типология перфекта*. Н. Н. Казанский (ур.). Acta linguistica petropolitana. Труды Института лингвистических исследований, т. XII, ч. 2. Исследования по теории грамматики, вып. 7. Санкт-Петербург: Наука, 2016: 425–474.
- ШЕЛЯКИН М. А. *Категория аспектуальности русского глагола*. Москва: ЛКИ, 2007.
- BRABEC, Ivan, Mate Hraste i dr. *Gramatika hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga, 1952.
- BYBEE, Joan, Revere Perkins i dr. *The evolution of grammar: tense, aspect, and modality in the languages of the world*. Chicago, London: The University of Chicago Press, 1994.
- COMRIE, Bernard. *Aspect: an introduction to the study of verbal aspect and related problems*. Reprinted with corrections. Cambridge: Cambridge University Press, 1981.
- DAHL, Östen. *Tense and aspect systems*. Oxford, New York: Basil Blackwell, 1985.
- DAHL, Östen. Perfect. R. E. Asher, J. M. Y. Simpson (eds.). *The encyclopedia of language and linguistics*. V. 6. Oxford, New York, Seoul, Tokyo: Pergamon Press, 1994: 3000–3001.
- DAHL, Östen, Viveka Velupillai. The Perfect. Matthew S. Dryer, Martin Haspelmath (eds.). *The World Atlas of Language Structures Online*. Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary, 2013. <wals.info/chapter/68>. 5. 5. 2018.
- HAMBURGER, H. The nature of the perfect and the aorist in Russian. *Dutch contributions to the Tenth International Congress of Slavists, Sofia, Linguistics. Studies in Slavic and General Linguistics* 11. Amsterdam: Rodopi, 1988: 235–252.
- LINDSTEDT, Jouko. The perfect – aspectual, temporal and evidential. Östen Dahl (ed.). *Tense and aspect in the languages of Europe*. Berlin: Mouton de Gruyter, 2000: 365–383.
- MCCAWLEY, James D. Tense and time reference in English. Charles J. Fillmore, D. Terence Langendoen. *Studies in linguistic semantics*. New York, Chicago et al.: Holt, Rinehart and Winston, 1971: 96–113.

- MARETIĆ, T. *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Za štampu priredili Mate Hraste i Pavle Rogić. 3. nepr. izd. Zagreb: Matica hrvatska, 1963.
- MASLOV, Jurij S. Resultative, perfect and aspect. Vladimir P. Nedjalkov (ed.). *Typology of resultative constructions*. English translation edited by Bernard Comrie. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 1988: 63–85.
- MINOVIĆ, Milivoje. *Sintaksa srpskohrvatskog – hrvatskosrpskog jezika za više škole: rečenica, padeži, glagolski oblici*. Sarajevo: Svjetlost, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1987.
- MRAZOVIĆ, Pavica, Zora Vukadinović. *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Novi Sad: Dobra vest, 1990.
- NEDJALKOV, Vladimir P., Sergej Je. Jaxontov. Vladimir P. Nedjalkov (eds.). *Typology of resultative constructions*. English translation edited by Bernard Comrie. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 1988: 3–62.
- REICHENBACH, Hans. *Elements of symbolic logic*. New York: Macmillan, 1947.
- VUKOVIĆ, Jovan. Značenje i upotreba glagolskih oblika u srpskohrvatskom jeziku. Jovan Vuković. *Sintaksa glagola: studije*. Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika, 1967a, 15–28.
- VUKOVIĆ, Jovan. Aleksandar Stojićević: Značenje aorista i imperfekta u srpskohrvatskom jeziku. Jovan Vuković. *Sintaksa glagola: studije*. Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika, 1967b, 93–106.
- VUKOVIĆ, Jovan. Povodom najnovijih radova i interpretacija posvećenih imperfektu i aoristu. Jovan Vuković. *Sintaksa glagola: studije*. Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika, 1967b, 275–312.
- ŽIVKOVIĆ, Sreten. Glavna funkcija perfekta. Mate Hraste, Ljudevit Jonke i dr. (ur.). *Zbornik u čast Stjepana Ivšića*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, 1963: 415–420.

Извори

- АЛБАХАРИ, Давид. *Јеванђеље по мом оцу*. <korpus.matf.bg.ac.rs/korpus/mainmenu.php>. 5.5.2018.
- АНДРИЋ, Иво. *Проклећа авлија*. <korpus.matf.bg.ac.rs/korpus/mainmenu.php>. 5.5.2018.
- БЕБАЦ. (форум) <bebac.com>. 5.5.2018.
- БЛИЦ. (дневне новине). <blic.rs>. 5.5.2018.
- ВАСИЋ, Драгиша. *Вишло*. <korpus.matf.bg.ac.rs/korpus/mainmenu.php>. 5.5.2018.
- КИШ, Данило. *Ноћ и магла*. <korpus.matf.bg.ac.rs/korpus/mainmenu.php>. 5.5.2018.
- МАРКОВИЋ, Горан. *Villa Sachino* (позоришни комад у четири чина са епилогом). <rastko.rs/rastko/delo/11862>. 6.5.2018.
- НЕДЕЉКОВИЋ, Душан. *Понедељак*. <korpus.matf.bg.ac.rs/korpus/mainmenu.php>. 5.5.2018.
- НОВАКОВИЋ, Мирјана. *Ситрах и његов слуга*. <korpus.matf.bg.ac.rs/korpus/mainmenu.php>. 5.5.2018.
- ПАВЛОВИЋ, Живојин. *Они више не њосиоје*. <korpus.matf.bg.ac.rs/korpus/mainmenu.php>. 5.5.2018.

- Панић, Иван. *Куме, изгоре ти!* (цртица о стрпљењу и трпљењу). <rastko.rs/rastko/delo/10122>. 6.5.2018.
- Перишић, Предраг. *Хероји* (позоришна комедија у два дела). <rastko.rs/rastko/delo/11854>. 6.5.2018.
- Политика. (дневне новине). <korpus.matf.bg.ac.rs/korpus/mainmenu.php>. 5.5.2018.
- Станковић, Борислав. *Нечистија крв*. <korpus.matf.bg.ac.rs/korpus/mainmenu.php>. 5.5.2018.
- ШЕВАРЛИЋ, Миладин. *Нови животи* (драма). <rastko.rs/rastko/delo/11861>. 6.5.2018.

Стефан Б. Стојановић

К ОСНОВНОМУ ЗНАЧЕНИЮ СЕРБСКОГО ПЕРФЕКТА АКТИВНОЙ ДИАТЕЗЫ И ЕГО ТИПОЛОГИЧЕСКОЙ КЛАССИФИКАЦИИ

Р е з ю м е

Настоящая статья является попыткой типологической классификации сербского перфекта, то есть попыткой определить, в какой степени сербскому перфекту соответствует название *йерфект*. У перфекта основным является перфектное значение, но сегодня его также можно использовать и в повествовании. Аорист и усеченный перфект тоже выражают перфектное значение, но данное значение для них не является основным; им не присуща какая-либо определенная временная перспектива. Перфект выражает целую гамму перфектных значений, в то время как аорист и усеченный перфект являются более специализованными формами, более ограниченными в выражении перфектной семантики. Мы определили перфект как расширенный неспециализированный перфект; аорист же и усеченный перфект мы определили как специализированный расширенный претерит и как специализированный расширенный перфект.

Ключевые слова: сербский язык, перфект, аорист, усеченный перфект, синтаксис глагола, славистика.

Stefan B. Stojanović

ON BASIC MEANING OF THE ACTIVE PERFECT IN SERBIAN AND ITS TYPOLOGICAL CLASSIFICATION

S u m m a r y

This paper is an attempt to typologically classify the Serbian perfect, i.e. to determine to what extent the perfect in Serbian can still be considered a perfect. The basic meaning of the Serbian perfect is indeed the one of perfect; however, the perfect can be used in narrative as well. The aorist and the truncated perfect also express the

perfect meaning; this meaning, however, is not their basic meaning; in fact, these two past forms are unspecified for temporal perspective. The perfect expresses the whole spectrum of perfect subtypes, whereas the aorist and the truncated perfect are more specialized forms, more limited in expressing perfect semantics. The perfect in Serbian was classified as the general expanded perfect, whereas the aorist and the truncated perfect were classified as the specialized expanded preterite, and the specialized expanded perfect, respectively.

Keywords: Serbian language, perfect, aorist, truncated perfect, verbal syntax, Slavic studies.

ISSN 0350-185X, – Књ. 74, св. 2 (2018), стр. 139–159

УДК: 811.16'373.7

COBISS.SR-ID 271877644

DOI: <https://doi.org/10.2298/JFI1802139V>

Примљено: 15. јануара 2018.

Прихваћено: 25. јуна 2018.

Оригинални научни рад

ЗДРАВКО М. БАБИЋ*

Филолошки факултет у Никшићу

Студијски програм за руски језик и књижевност

ФРАЗЕОЛОШКИ СТАТУС КОНСТРУКЦИЈЕ СА ЗНАЧЕЊЕМ *ОДЗВОНИЛО ЈЕ НЕКОМЕ/НЕЧЕМУ* У СЛОВЕНСКИМ ЈЕЗИЦИМА

Предмет овог рада јесте фразеолошки статус конструкција са значењем *Одзвонило је некоме/нечему* у словенским језицима. У неким словенским језицима данас је изразито честа употреба у пренесеном значењу конструкције са значењем *Одзвонило је некоме/нечему* за означавање или наговјештавање краја неког стања, појаве, поретка или живота. Међутим, и поред истих значења која се добијају употребом ове конструкције, у овим језицима је различит њен лексикографски статус, као и статус у односу на конструкције са сличним значењем. Циљ нам је да анализом граматичких и семантичких специфичности ове конструкције дођемо до одговора да ли се овај израз може сматрати фразеологизмом.

Кључне ријечи: израз са значењем *Одзвонило је некоме/нечему*, фразеологија, метонимија, метафора, граматичка метафоризација, елипса, безличне реченице, словенски језици.

Пренесено значење изражено конструкцијом *Одзвонило је некоме/нечему*, које би се у уводном дијелу овог рада могло подвести под значење 'дошао је крај некоме/нечему',¹ среће се у српском, хрватском, словеначком, чешком и словачком језику, док се овакво значење не може реализовати конструкцијом овог типа у осталим словенским језицима.

* zdravko.m.babic@gmail.com

¹ Која се све значења могу пренијети овим изразом показаше даљи елементи ове анализе.

Лексикографски статус

У погледу лексикографског статуса ове конструкције постоје извјесне разлике међу горенаведеним словенским језицима.

У свим описним рјечницима српског језика (РСАНУ, РМС, РСЈ) ова конструкција обрађена је у рубрикама *Изр.* последије обраде основних значења:

У РСА: *Изр. одзвонило је некоме или нечему, одзвонило је његово:*

1) *каже се кад је некоме, нечему дошао крај: свршено је, њро- њао је, њројало је, гојов је, гојово је. – Чим би у друштву и народу једном сваки њочео да чини њио хоће, онда би њоме народу одзвонило (Миодр. 3, 401); Обрадовао се (Крињави) свјејџском рају у дубоком увјерењу, да је сад коначно одзвонило Ивану Мешићровићу и оним ... видовданским кијовима (Крл. 15, 21);*

У РМС, РСЈ: **одзвонило му је, свршено је, гојово је с њим, до- шао му је крај; Изр. Одзвонило му је – свршено је с њим, њројало је.*

Ваља истаћи да се ово значење у рјечницима српског језика не приписује вишезначности глагола *одзвонити*.

У рјечницима хрватског и словеначког језика ово значење се набраја као друго значење: VRJH: 2. *PREN. a. Doći ili približiti se kraju kakva stanja ili točki u kojoj će se što morati promijeniti (Njemu je odzvonilo); Izvjesno je da će odzvонити conceptu države kakvu poznajemo);*

SSKJ билежи: 2. *eksp., s smiselnim osebkom v dajalniku izraža prenehanje obstajanja dosedanjega stanja, uspešnosti: z njegovo boleznijo ji je odzvonilo / zdaj je za vedno odzvonilo fantovi lenobi; njegovi slavi bo kmalu odzvonilo.*

Видимо да се у SSKJ, за разлику од VRJH, истиче обавезност дативске компоненте без које овај израз не може остварити горепоменуто значење.

У рјечницима чешког књижевног језика до 1978. године предметно значење се изражава неодређено-личном или двочланом конструкцијом: PRČJ: (komu, čemu) *způsobiti, připravit konec, zánik, úpadek nekoeho n. nečeho*: Tomuto výrazu bychom rádi v češtině odzvonili. Zub.; Panství tvému nad mým dítětem odzvonili. Šmil.; У RČKJ 1952. године није забиљежена употреба глагола 'одзвонити' у пренесеном значењу; у RČKJ 1971: 3. *expr. (komu, čemu) způsobit, připravit zkázu, konec, úpadek; skoncovat (s čím), zúčtovat*:

nová doba odzvonila fabrikantům; jejich lásce rodiče odzvoní; lid odzvonil staré vládě. Међутим, од 1978. године за изражавање овог значења не користи се неодређено-лични облик глагола већ безлични: RČKJ 1978: expr. *skoncovat 2, zúčtovat 2 s někým*: fabrikantům o-lo; RČKJ 2001: 3. expr. *skoncovat 2, zúčtovat 2 s někým*: diktátorům o-lo (идентично је стање и у рјечнику из 2005. године истог издавача). У рјечницима чешко-словачког језика (RČSJ 1978, RČKJ 1981) стоји: *odzvonilo poledne odzvonilo na poludnie*; expr. *odzvoni fabrikantům odzvonilo fabrikantom*. Дакле, у словачком језику за изражавање анализираног значења имамо неодређено-личну конструкцију и такво стање биљежи се у свим рјечницима словачког језика: RSJ 1959–1968, RSJ 1980: pren. hovor. expr. (čomu, komu) *odzvoni s niečím (s niekým) je koniec, skončilo sa, prestalo*; *odzvoni tme a biede, odzvoni čiernym obchodom*; *Môjmu výborníctvu by hneď odzvoni*. (Kuk.); у KRSJ 1987. и KRSJ 1997: *pren. expr. urobiť koniec, skoncovat': vydieračom, neporiadkom o-li*. Међутим, употреба ове конструкције са обликом глагола у безличној форми изузетно је присутна и у савременом словачком језику, па ће бити интересантно видјети да ли ће се у најмјеродавнијем рјечнику словачког језика (RSKJ 2006–), који је у изради и тренутно је закључен словима М–Н, идентификовати промјена у односу на претходна стања и на који начин ће се описати конструкција којом се преноси предметно значење.

У фразеолошким рјечницима² српског, хрватског, словеначког, чешког и словачког језика овај израз се не третира као фразеологизам. У Фразеолошком рјечнику хрватског или српског језика Ј. Матешића забиљежено је: *odzvoniti pf. (povući pf.) komu posmrtno zvono (posmrtna zvona) u značenju oglasiti čiju smrt / kakav nestanak; nestati. ... za razliku od «šupljeg i reakcionarnog iracionalizma» kome su u nas odavno odzvonila posmrtna zvona. – Krklec 2.* (МАТЕШИЋ 1982: 798).

Употреба и значење

Звоњење звона представља традиционални хришћански симбол који прати одлазак са овог свијета, смрт, нестанака, које у семантичком смислу одражава реченица *Одзвонила су (и)осмрћина*

² Фразеолошки рјечници које смо користили овом приликом побројани су у библиографском додатку.

звона *некоме*, гдје је метонимијом успостављена логичка веза између чина умирања и звука црквених звона која (у мањим срединама) прате тај догађај. Ту треба тражити објашњење зашто се у рјечницима, поготово у старијим издањима, оваква употреба веже за лица,³ а не за предмете, појаве или стања. Из претходне реченице елипсом је у првом кораку добијена форма 'Одзвонило је некоме', са значењем нестанка, смрти неког лица:

срп.: ... *daleko od glavnine vojske i zajedno sa svojom jedinicom pao u ruke neprijatelja. Mislio sam da mi je odzvonilo*. <http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus/korpus.php?a=s&q=Mislio%20sam%20da%20mi%20je%20odzvonilo&c=1&mo=100&cx=0&cs=checked&s=3&so=0>

срп.: *Али у кући није имао мира него изиде у воће, ња из воћа њогледом њуним њакосињ њогледаше на кућу Алексину:*

— *Вала, и њеби је одзвонило, угурсузе мањори!* — *говорио је кроз зубе. — Колико ноњас њојеће се црвени њењао на њвој кров...* (сњр. 250, *Хајдук Сњанко*, АСК)

Осим ситуација везаних за лица, дата конструкција има веома широку употребу у значењу *Одзвонило је нечему*, када се њоме жели означити или најавити престанак нечега што говорник сматра у датом тренутку или уопште неспорно лошим. Њен настанак можемо сматрати екстензијом првобитног модела *Одзвонило је некоме*, гдје је метафором успостављена веза између чина умирања (и пропратних догађаја) човјека и нпр. идеологије (ако кажемо *Одзвонило је комунизму*). Ту метафору је омогућила претходна метонимија, па је семантички поступак значајно сложенији – састоји се из два корака. Шта све подразумејева и како се употребљава израз у значењу *Одзвонило је нечему* покушаћемо представити даљом анализом и примјерима.

Конструкција 'Одзвонило је нечему' може се употријебити када се жели констатовати нешто са чим је већ завршено:

³ Анализа хрватских и словачких фразема мотивисаних лексемом *zvон* (*zvонес*) : *zvонo* М. Свиткове, у дијелу који се односи на глагол *одзвонити*, тиче се рјечничког стања фраземе *odzvoniti (povući) komu posmrtno zvono (posmrtna zvona)* – „означити нечију смрт” (хрв.) и *odzvonit' niekomi, niečomi* – „неићи се завршило, пресјало је да постоји” (слов.), с тим што се потенцира значење везано за смрт (нестанак са овог свијета) човјека и не указује се на употребу глагола *одзвонити* у односу на нежива бића нити се указује на типичну употребу овог глагола у перфекатској форми у оквиру једночлане реченице (Svítková 2014: 289–290).

срп.: Dana kada se to dogodilo, komunističkom režimu je konačno odzvonilo; njegov grobar, možda nehotični, bio je Mihail Gorbačov. http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus/korpus2013adv.php?a=s&c=2013&q=odzvonilo&qt=s&pa=word&au=&au_id=&sy_id=0&sd_id=0&s=2&cx=100&rm=a&mo=100

срп.: Odzvonilo monopolu „Srbijagasa“ MONOPOL javnog giganta „Srbijagasa“ konačno je razbijen. Vršачко komunalno preduzeće „Drugi oktobar“ prvo je u Srbiji koje je raskinulo ugovor o isporuci gasa sa „Srbijagasom“ nakon više od 60 godina. <http://www.gradsubotica.co.rs/odzvonilo-monopolu-srbijagasa/>

срп.: Uskim nogavicama je odzvonilo: Kakve farmerke se nose ovog proleća... www.hellomagazin.rs/moda/modni-trendovi/uskim-nogavicama-je-odzvonilo-kakve-farmerke-se-nose-ovog-proleca/

хрв.: Odzvonilo je uvoznom nekontroliranom vinu iz rinfuze iz susjednih zemalja. Vino s trećih tržišta, bez nadzora uvoza znatno je naštetilo hrvatskim vinarima. <http://vijesti.hrt.hr/364387/odzvonilo-je-uvoznom-nekontroliranom-vinu>

хрв.: Odzvonilo je padavičarima: Evertonov napadač prvi pred sudom zbog simuliranja

<https://sportarena.hr/nogomet/epl/odzvonilo-je-padavicarima-evertonov-napadac-prvi-pred-sudom-zbog-simuliranja-video/>

слн.: Nekdanjim deponijam, viru agresivnega metana, je dokončno odzvonilo, čeprav v številnih občinah tega očitno še niso dojeli. vir: Dolenjski list, leto nastanka: 2004, vrsta besedila: Časopisi

слн.: Klasičnim likom skopuhov, ki v poltemi skrivališča in s povišanim srčnim utripom mrzlično preštevajo zlatnike, je v dobi kreditnih kartic odzvonilo. vir: Delo, leto nastanka: 2003, vrsta besedila: Časopisi

слн.: Melu Gibsonu je odzvonilo... V Hollywoodu ga nočejo več! <https://www.radio1.si/7489/melu-gibsonu-je-odzvonilo>

чеш.: Dobrý den, koupila jsem si poprvé časopis Děti a my, protože mě zaujal článek: Odzvonilo nežným hračkám? Také mi to tak totiž připadá, a je mi to líto. (X (2012): Děti a MY, č. 3/2012. J: časopis)

чеш.: Tak tomu je v Německu, kde ve volbách uspěla strana lidového typu CDU/CSU . Podobně široce založeným stranám pravého či levého středu však v Česku odzvonilo. X (2013): Mladá fronta Dnes, 11. 10. 2013. NWS: noviny

чеш.: Sťahovaniu nelegálneho obsahu odzvonilo. Nový autorský zákon zakazuje sťahovanie bez súhlasu tvorcu aj pre osobnú potrebu <https://refresher.cz/27144-Stahovaniu-nelegalneho-obsahu-odzvonilo-Novy-autorsky-zakon-zakazuje-stahovanie-bez-suhlasu-tvorcu-aj-pre-osobnu-potrebu>

слк.: Roamingu konečne odzvonilo: EÚ odhlasovala nový cenník, toľkoto budeme platiť!

<https://androidportal.zoznam.sk/2017/02/roamingu-odzvonilo-eu-novy-cennik/>

слк.: Hviezdnemu hollywoodskemu páru odzvonilo: Toto by ste krátko po rozchode od nich nečakali! Jennifer Lawrence (27) a Darren Aronofsky (48) sa podľa ET Online rozišli. Túto informáciu im potvrdili viaceré zdroje. <https://www.cas.sk/clanok/623521/hviezdnemu-hollywoodskemu-paru-odzvonilo-toto-by-ste-kratko-po-rozchode-od-nich-necakali/>

Као што и примјери показују, дати израз односи се на нешто што је било штетно, нефункционално, контрапродуктивно, не-иновативно, застарјело, неко непожељно стање, утицај, појаву, идеологију и због тога је доживјело крај. Ово значење се са истом експресивношћу и истим нијансирањима значења среће у српском, хрватском, словеначком, чешком и словачком језику.

Посебно је интересантна употреба овог изрази у ситуацијама када се описује некакав крај који тек слиједи или се назире, тј. када говорник наговјештава, прориче крај нечега, доживљавајући то као неминовност и сигуран је у такав исход, чиме се експресивност изрази значајно појачава:

срп.: REVOLUCIJA U SVETU MODE: Mršavim manekenkama je odzvonilo na modnim pistama <http://www.telegraf.rs/zivot-i-stil/moda/2893556-revolucija-u-svetu-mode-mrsavim-manekenkama-je-odzvonilo-na-modnim-pistama>

срп.: ODZVONILO JE ŠVERCOVANJU! GSP uvodi RIGOROZNE mere, niko više neće moći u bus bez karte! <http://www.espreso.rs/vesti/beograd/113117/odzvonilo-je-svercovanju-gsp-uvodi-rigorozne-mere-niko-vise-nece-moci-u-bus-bez-karte>

срп.: Vručem ljetu je odzvonilo: Za vikend novo pogoršanje vremena, stiže frontalni poremećaj sa sjeverozapada <http://www.6yka.com/novost/127732/vrucem-ljetu-je-odzvonilo-za-vikend-novo-pogorsanje-vremena-stize-frontalni-poremecaj-sa-sjeverozapada>

слв.: Blatter: „Rasistom je za vedno odzvonilo“. „Upam, da bomo z ukrepi poslali jasno sporočilo vsem rasistom, da jim je za vedno odzvonilo,“ je dejal predsednik Fife Sepp Blatter na kongresu na Mauritiusu, otoku sredi Indijskega oceana. <https://www.zurnal24.si/sport/nogomet/blatter-rasistom-je-za-vedno-odzvonilo--195350> - www.zurnal24.si

чеш.: Podnikatelskému baroku odzvonilo, informují už pár let novináři. Přesto mám pocit, že v nás stále přetrvává víra, že sami víme nejlépe, jak chceme bydlet ... X (2013): Developer, č. 1/2013. UM: humanitní vědy, NFC: oborová literatura

слк.: Keď sa po roku 1989 uvoľnili putá zo zovretia sovietskeho tábora, mnohí verili, že falošnej ideológii odzvonilo a dejiny sa už nebudú politicky znásilňovať. Namiesto toho sa však čoskoro začali vytvárať nové mýty a do nášho života vstúpila propaganda. Eduard Chmelár, Slovo. Bratislava: Nové Slovo s.r.o. 2003.

слк.: Tillerson vyhlásil, že vláde rodiny Asadovcov v Sýrii odzvonilo. „Vláda rodiny Asadovcov končí. Jedinou otázkou je, ako to má prebehnúť,“ vyhlásil americký minister zahraničia. <http://www.hlavnespravy.sk/tillerson-vyhlasil-ze-vlade-rodiny-asadovcov-v-syrii-odzvonilo/1186492>

слк.: Nebezpečnej ortuti v stomatológii odzvonilo: Je známe, odkedy bude v EÚ zakázaná

<http://www.topky.sk/cl/10/1615967/Nebezpecnej-ortuti-v-stomatologii-odzvonilo--Je-zname--odkedy-bude-v-EU-zakazana>

Наведени примјери никако не могу одразити све контексте и значења у односу на које може бити употребљен овај израз, али је очигледан плурализам значења обухваћених њиме. У том смислу могла би се направити подробнија класификација или анализа ситуација, али то нисмо сматрали приоритетним на путу према главном циљу овог рада. Осим што претходне двије групе примјера указују на разлике по питању става говорника у односу на то да ли се њиме констатује или наговјештава остварење ситуације обухваћене овим изразом, може се примијетити да једни примјери саопштавају о крају или најави краја нечег лошег, што се може сматрати генералним, свевременским судом (болест, диктатура, расизам, идеологија, безакоње, самовоља и сл.), док се други примјери односе само на тренутак или ближу будућност, када се о томе заузима став (грађанско стање, модни тренд, одређена врста дјелатности и сл.). Притом, у оба случаја услов је да је нешто што је лоше, штетно или недозвољено функционисало као такво дуже

вријеме, с тим што се изразом може обухватити неки лоши аспект нечега што само по себи није лоше, штетно или недозвољено, нпр. не може се рећи **Одзвонило је лошој уџакумици* већ *Одзвонило је лошим играма* (у континуитету), нити **Одзвонило је њолиџичару, владавину, њокреџу* (ако је то почетак функционисања), нити **Одзвонило је њуризму* већ *Одзвонило је њарадајз њуризму*; **Одзвонило је раду* већ *Одзвонило је раду на црно* итд.).

Граматичке специфичности

Прототипична форма за остваривање гореописаног значења јесте облик перфекта 3. лица једнине средњег рода, што потврђују претходни примјери. Међутим, у корпусима је посебно примјетна употреба крњег облика перфекта у српском и хрватском,⁴ притом у новинским насловима, који и треба да обезбиједе највећу експресивност:

срп: Odzvonilo registarskim tablicama Č, Ć, Š, Ž, Y i W, ali to nije sve
 Registarske tablice ubuduće će biti bez suglasnika Č, Ć, Š, Ž, Đ i slova koja ne pripadaju srpskom pismu – Y i W, a slovo X ostaje <http://www.prva.rs/vesti/info/119481/odzvonilo-registarskim-tablicama-c-c-s-z-y-i-w-ali-to-nije-sve.html>

срп.: Odzvonilo lutanju po šalterima raznih službi. VRANJE – Građani sa teritorije grada Vranja, nisu više u obavezi da sami prikupljaju neophodnu dokumentaciju, koje se tiče službene evidencije, tokom predaje zahteva za ostvarivanja nekog prava u filijali vranjskog fonda PIO, kazao je direktor ove institucije, Nenad Antić. <http://jugmedia.rs/odzvonilo-lutanju-po-salterima-raznih-sluzbi/>

хрв.: Odzvonilo „robovlasničkim“ ugovorima!

Dana 16. srpnja 2016. g. stupio je na snagu Pravilnik o izmjenama i dopunama Pravilnika o specijalističkom usavršavanju doktora medicine („Narodne novine“ br. 62/16) prema kojemu novo definiranje troškova specijalizacije više ne obuhvaća bruto plaću doktora medicine. <https://www.hlk.hr/odzvonilo-robovlasnickim-ugovorima.aspx>

⁴ У словеначком језику је знатно рјеђа оваква употреба, док се у чешком и словачком језику за изражавање прошле радње у трећем лицу изоставља облик помоћног глагола.

слв.: Petroviću odzvonilo v Zadru vir: Delo; leto nastanka: 2008 vrsta besedila: Časopisi (sloven.) <http://www.gigafida.net/Concordance/Search?p=8&q=odzvonilo>

Употреба крњег перфекта уместо пунога облика свакако уноси одређене посебности у информацију која се реченицом са таквим обликом саопштава. Сви граматичари се у томе слажу и истичу да се крњи перфекат употребљава да би се истакла новина, неочекиваност догађаја о коме је реч. Та новина може да буде веома различита и да се креће до изненађења, па и чуђења. Отуда овако употребљен облик перфекта има већу експресивност у односу на пуни облик. Зато је он погодан за употребу у журналистичком стилу, посебно у новинским насловима (ПИПЕР и др. 2005: 396). Ако се овоме дода да су веома честе ситуације када се користи облик крњег перфекта глагола *одзвонило* да би се указало на ситуације које се очекују и наговјештавају са изразитом сигурношћу говорника, онда се експресивност знатно појачава:

хрв.: U pripremi novi zakon: Odzvonilo pušenju na javnim mjestima

Пушење на јавним мјестима ускоро одлази у историју. <http://www.atvbl.com/u-pripremi-novi-zakon-odzvonilo-pusenju-na-javnim-mjestima/>

хрв.: ODZVONILO ŠVERCERIMA? ZET-ova karta će se kupovati putem aplikacije, a imat će i crnu listu putnika <https://www.zagrebcki.hr/2017/11/24/odzvonilo-svercerima-zet-ova-karta-ce-se-kupovati-putem-aplikacije-a-imat-ce-crnu-listu-putnika/>

„Када се један граматички облик употреби у функцији која је примарно својствена неком другом граматичком облику, говори се о граматичкој транспозицији или о пренесеној употреби граматичког облика, а у суштини те појаве јесте граматичка метафоризација. Њена основна функција је да стил излагања учини живљим, сликовитијим“ (ПИПЕР и др. 2005: 754). Примјери показују да је управо у ситуацијама када се овим изразом жели указати на крај нечега који ће услиједити честа употреба крњег облика перфекта.

срп.: Starim zdravstvenim knjižicama još nije odzvonilo. Oko 2,5 miliona građana još nema novu zdravstvenu knjižicu, a više od pola miliona zdravstvenih osiguranika još nije podnelo zahteve za zamenu zdravstvene knjižice elektronskom karticom. <http://mondo.rs/a993789/Info/Drustvo/Srbija-Zamena-zdravstvenih-knjizica-Okolo-2-5-miliona-gradjana-jos-nema-novu-zdravstvenu-knjizicu.html>

Нетипична је али је ипак могућа употреба презентског и футурског облика:

срп.: Da odzvoni monopolu

Primena propisa o zaštiti tržišta je u interesu države i potrošača. Zakon će doprineti većem izboru, povoljnijim cenama i kvalitetu <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/aktuelno.69.html:257392-Da-odzvoni-monopolu>

слв.: Odzvoní už konečne cestným pirátom? K tragickej nehode v Nitre, pri ktorej zahynul iba 11-ročný školák, pravdepodobne vôbec nemuselo dôjsť. <https://spravy.pravda.sk/domace/clanok/434055-odzvoni-uz-konecne-cestnym-piratom/>

чеш.: Lhářům možná odzvoní: prozradí je vlastní mozek. Polygrafům, tedy detektorům lži, sice už nejspíš odzvonilo, lháře však budou zanedlouho usvědčovat výkonnější mašinky. https://xman.idnes.cz/lharum-mozna-odzvoni-prozradi-je-vlastni-mozek-f5e-/xman-styl.aspx?c=A110511_132522_xman-styl_fro

Како значење овог израза доминантно говори о неком крају, завршетку или о најави тога, онда је одрична форма мање типична, мада је могућа, с тим што примјери углавном показују да нечему што се очекивало ипак или још увијек није 'дошао крај', или се говорник нада да до таквог исхода неће доћи (пошто се у том случају обично ради о трајним и универзално dobrim вриједностима, као што су књига, поезија, филм, читање и сл.), тако да најчешће ту одричну форму прате конкретизатори тога типа *ипак*, *још увијек* и сл.:

хрв.: Tuberkulozi još nije odzvonilo

Svjetska zdravstvena organizacija upozorava na opasnost od širenja tuberkuloze – oboljenja za koje se u razvijenim zemljama dugo smatralo da je iskorijenjeno. <http://www.dw.com/hr/tuberkulozi-jo%C5%A1-nije-odzvonilo/a-2282599>

слв.: Tale Megane je odličen dokaz, da avtomobilom z bencinskimi motorji še ni odzvonilo in da je tisti minimalni prihranek, ki ga ob dolgoletni uporabi avtomobila omogoči dizel, več kot premajhen, da bi odtehtal vse prednsoti bencinarja. vir: Adria Media; leto nastanka: 2006; vrsta besedila: Revije; naslov: Avto magazin

чеш.: Korku ještě neodzvono. Vrací se na lahve kvalitního vína.

Před deseti lety koupě akcií největšího světového producenta korku Corticeira Amorim nevypadala jako dobrá sázka. https://ekonomika.idnes.cz/korek-prumysl-portugalsko-vino-cina-dv7-/eko-zahranicni.aspx?c=A170618_233020_eko-zahranicni_rts

срп.: Наша библиотека је доказ да старој доброј књизи и читању ипак није одзвонило! Библиотека Основне школе „Радоје Домановић“ права је мала културна оаза. <http://www.osrdomanovic.edu.rs/biblioteka.html>

Аспекатско варирање уз чување предметног значења овог израза није могуће, па се префигирани (‘одзвањало је’) или непрефигирани облици (‘звонило је’) не срећу.

Осим глагола ‘одзвонило је’, обавезна компонента ове конструкције јесте датив именице (именске синтагме) или замјенице (најчешће енклитички облик). И поред тога што је дативска компонента лексички неодређена, извјесна ограничења у том погледу постоје, јер се дативом означавају негативно вредновани појмови којима је ‘дошао крај’. Укупно посматрано, израз *Одзвонило је некоме/нечему* представља безличну конструкцију. Значење које се преноси овим изразом и у семантичком смислу уклапа се у најчешћа значења безличних реченица, која су везана за нека непожељна стања или појаве на које се не може утицати или које се не могу контролисати.⁵

Фразеологизам – да или не

У фразеолошким рјечницима српског, хрватског, словеначког, чешког и словачког језика нема фразеологизма са значењем *Одзвонило је некоме/нечему*. Видјели смо да у Матешићевом рјечнику постоји фразеологизам: *odzvoniť pf. (povúciť pf.) komu posmrtno zvono (posmrtna zvona) u značenju oglasiti čiju smrt / kakav nestanak; nestati*, који се може али и не мора доводити у вези са предметним изразом, јер се конструкција *Одзвонило је некоме/нечему* у анализираном значењу не тиче само хрватског или српског језика. Осим тога, овај израз се развио посредством јасних структурно-семантичких механизма, па и у том смислу не мора се везати за горепоменути фразеологизам из Матешићевог

⁵ Постоје и безличне реченице које, насупрот горенаведеним, означавају нешто позитивно, пријатно, нпр.: *Кренуло му је, Посрећило ми се, Иде нам и сл. (срп., хрв.), Ему везеи (рус.); Przyjemnie mi się podróżowało (ћол.),* али су оне ипак много рјеђе.

рјечника. Да ли изразу *Одзвонило је некоме/нечему* недостају неке карактеристике због којих није уврштен у фразеолошке рјечнике језика ових словенских језика? Прије коначног става по том питању, навешћемо неке дефиниције и општеприхваћене ставове о томе шта све неки израз треба да има да би се сматрао фразеологизмом: „Под фразеологической единицей мы понимаем относительно устойчивое, воспроизводимое, экспрессивное сочетание лексем, обладающее (как правило) целостным значением“ (Мокиенко 1989: 5); „Pod frazomom podrazumijevamo ustaljenu vezu riječi koja se ne stvara u govornom procesu, nego se reproducira u gotovu obliku, i kod koje je barem jedna sastavnica promijenila značenje, tako da značenje frazema ne odgovara zbroju značenja njegovih sastavnica“ (Менас 2007: 9–10); „Под фраземом подразумевамо устаљену језичку јединицу састављену од двеју или више речи које не задржавају своја значења, већ целокупан склоп има јединствено значење и граматички и семантички је непроменљив“ (Драгићевић 2007: 115). Фразеолошки рјечник српског језика Ћ. Оташевића не садржи дефиницију фразеологизма нити има упуте које би то обавезне формалне критеријуме требало да задовољава неки фразеологизам, мада се може претпоставити да се у том смислу овај рјечник ослања на изричите ставове Ј. Матешића да фразеологизам мора имати најмање двије пунозначне јединице, које представљају чврст скуп ријечи и које се одликују семантичком претворбом најмање једног члана тог скупа (Матешић 1982: 6). Из овога би се могло закључити да, из разлога што изразу *Одзвонило је некоме/нечему* фали други устаљени пунозначни (аутосемантични) члан, он нема мјесто у фразеолошким рјечницима поменутих словенских језика. Може се, такође, претпоставити да се из истих разлога у радовима савремених српских и хрватских лингвиста који обрађују концепт нестанка и смрти лексема са значењем 'одзвонити', посебно или у склопу фразема, не доводи у везу са концептом смрти/нестанка. Осим тога, један од разлога може бити тај што се ова конструкција доминантно односи на нестанак неке појаве, предмета, цивилизацијске тековине, поретка, идеологије и сл., а рјеђе на престанак живота, смрт или нестанак некога, без обзира на то што је њена генеза везана за престанак, крај живота а не за престанак, крај неке појаве, стања, поретка и сл. У прилог томе иде и констатација В. Ружић: „Отуд толико фразема у српском језику

које еуфемистички, сликовито и симболички представљају моменат смрти или нечије пропасти, доводећи га у везу са кретањем у други свет, са пропадањем у земљу, у таму, ноћ, затим са природним појавама и стихијама као што су вода, море, ветар, дим, ватра, магла, залазак сунца итд. Знатно ређе је осликан нестанак каквог предмета (јер такав губитак не погађа у већој мери онога који то примећује)“ (2012, 101). Фраземе и лексеме из тематских цјелина рада М. Опашић и М. Грегоровић: а) *Ostali leksemi kao sastavnice frazema sa značenjem „biti blizu smrti“*, као што су *Odbrojani su dani komu, Kuca zadnja ura komu*, које повезује значење „*na samrti tko, na umoru, pri kraju života*“ (ОПАШИЋ, GREGORVIĆ 2010, 59), б) *Izdisaj (biti na izdisaju) – „biti na umoru, biti na samrti, izdisati, nestajati, gasiti se, propadati, biti blizu kraja“*, која „*se ne odnosi samo na kraj čovjekova života, nego i na određene stvari, pojave i sl. koje nestaju, gube svoju vrijednost*“ (2010, 58) – могу се свакако довести у везу са значењем конструкције *Одзвонило је некоме/нечему*. Ни у раду Д. Дробњак и С. Гудурић *Фраземи из семантичког поља 'смрт'* у француском и српском језику (2011) нема упута на овај израз. У књизи Г. Зељића *Усвајене конструкције у новинском језику* (2005) није поменут израз *Одзвонило је некоме/нечему*. У нешто другачију студију Љ. Шарић, која се превасходно бави творбеним аспектима појединих врста ријечи у вези са њиховим пренесеним значењима, уврштен је и глагол *одзвонити*: „*odzvoniti se upotrebljava u metaforičkim kontekstima u značenju 'doći do kraja, umrijeti, nestati'* (npr. o praksama i navikama)“ (ŠARIĆ 2014, 67).

У односу на ограничења везана за структуру фразеологизма, међу истраживачима постоје бројни гранични ставови, о којима ћемо се изразити након што укажемо на карактеристике израза *Одзвонило је некоме/нечему* које га несумњиво сврставају у фразеологизме. Када је у питању експресивност, као категоријална особина фразеологизма, израз *Одзвонило је некоме/нечему* има све карактеристике које обезбјеђују фразеологизирано значење. Поред сложеног поступка добијања пренесеног значења,⁶ чиме је изразу обезбијеђена експресивност, она се додатно појачава када

⁶ „Ако фразеолошка јединица од самог почетка не би имала ничег заједничког са анологном њој промјенљивом синтагмом, онда се не би појавио однос између основног и пренесеног значења израза, тј. експресивности без које је сликовита фразеологизација немогућа“ (Мокиенко 1989: 162).

се израз користи да би се наговијестила нека ситуација којој се ближи крај, у који је говорник апсолутно сигуран и доживљава га као неминован. Ако додамо да се за такву транспоновану употребу перфекта изразито често користи његов крњи облик, онда се и из тог угла обезбјеђују још јачи аргументи за доказивање експресивности израза *Одзвонило је некоме/нечему*. Потврда тога је његова честа употреба у насловима новинског текста, као дијелу текста који има задатак да на најсликовитији, најекспресивнији начин заинтересује читаоца. Већина примјера које смо навели у претходној анализи, као и већи дио свих примјера у анализираним корпусима, јесу управо наслови новинских текстова.

На сложени механизам настанка анализираног значења израза указали смо на почетку овог рада. Метонимијом се успоставила веза између чина умирања и звука црквених звона, па је добијено значење у оквиру којег се дативска компонента односи на човјека (*Одзвонило је некоме*). У сљедећем, семантички сложенијем кораку, посредством метафоре, коју је омогућила претходна метонимија, развило се значење које се не односи на човјека (*Одзвонило је нечему*). Оба ова процеса су изузетно значајна за формирање фразеолошког значења. Метафору и метонимију В. М. Мокијенко сматра основним средствима фразеолошке сликовитости (1989, 171); „Семантичком фразеологизацијом транспонује се значење нефразеолошке глаголско-именичке синтагме слободне или устаљеног лексичког састава (клишеа, терминолошке синтагме и сл.) у фразеолошко, најчешће сликовитим путем – помоћу метафоре, метонимије и синегдохе, поређења“ (Мршевић-Радовић 1987: 33). Ове процесе је пратила промјена у структури – од конструкције *Одзвонила су (йосмрѣна) звона некоме* добили смо конструкцију *Одзвонило је некоме/нечему*, што је такође типично за фразеологизме и повезано са другим процесима настанка фразеолошког значења.⁷ В. М. Мокијенко сматра да веома често процес преласка од устаљеног споја према фразеологизму (фразеолошка метафоризација) представља један вид имплицирања, при чему семантика остаје релативно стабилна (1989: 168), позивајући се на Б. А. Ларина да метафоризација доводи до већег спајања компоненти израза,

⁷ ИмPLICITност води ка концентрацији садржаја фразеологизма на рачун економичности форме, изазива семантичко спајање компоненти које су толико неопходне за фразеологизацију (Мокиенко 1989: 156).

изазива и одређено његово упрошћавање: поједини елементи првобитне фразе се изостављају, мијења се њихова граматичка структура. У нашем случају, у погледу имплицирања дошло је до трансформације двочлане конструкције (*Одзвонила су звона / Одзвонило је звоно*) у једночлану безличну конструкцију са трећим лицем јединине средњег рода, што се може подвести под елипсу, као један од најтипичнијих принципа језичке економије и један од најважнијих начина фразеологизације (1989: 102). Као што смо и раније поменули, безличним реченицама се преносе значења која су претежно деструктивна, производ неке стихије непожељне за човјека, па је сам вршилац радње, чак и ако постоји, стављен у други план у односу на то што се жели изразити носиоцем конструкције – глаголом. Општеприхваћен у литератури је став да је више фразеологизама који одражавају негативно или непожељно, па је безлична форма глагола *одзвонити* једно од најпогоднијих граматичких средстава за изражавање таквог значења. Вјерујемо, иако се то може сматрати прилично хипотетичким ставом, да се трансформација једночлане неодређено-личне конструкције са обликом 3. лица множине глагола у безличну конструкцију у чешком и словачком језику (корпуси и новији рјечници чешког језика то потврђују, а видјећемо да ли ће та промјена бити констатована у рјечнику словачког књижевног језика), може повезати са све чешћом новом фразеологизираним употребом овог израза и проналажењем најстабилније граматичке форме за изражавање значења која се преносе датом конструкцијом. Видјели смо да је, иако се нисмо бавили статистичком анализом корпуса, веома слична фреквентност употребе овог израза у чешком и словачком језику у односу на српски, хрватски и словеначки језик. Како у српском, хрватском или словеначком језику рјечници нису забиљежили једночлану неодређено-личну конструкцију за изражавање анализираног значења, већ само безличну, онда се, посматрајући и из тог угла, поменута промјена граматичке форме у чешком и словачком језику чини логичном. Но без обзира на евентуалну тачност овог става везаног за начин промјене граматичке структуре дате конструкције у чешком и словачком, претходна анализа је показала да овај израз у свим поређеним језицима има исто значење и да се употребљава у истим контекстима, што је био услов како би се доказао његов општи фразеолошки статус.

Дакле, и поред евентуалне структурне мањкавости, која је највјероватнија препрека због чега се овај израз у већини лексикографских приручника не сматра фразеологизмом, друге описане карактеристике свакако спадају у оне фразеолошки најтипичније. Могу се у истраживањима⁸ наћи слични случајеви, када се одређеној конструкцији, која у погледу структуре не испуњава устаљене услове, предлаже фразеолошки статус, а и неке саме дефиниције фразеологизама (попут наведене Мокијенкове „... *релативно стабилан сјој лексема*...“) чини се да допуштају извјесна одступања. У сва три рјечника српског језика ова конструкција обрађује се у рубрици Изр. испод обраде значења, па је то, као конкретно упориште у литератури, веома важно за поткрепљивање нашег става. С друге стране, иако се у рјечницима хрватског, словеначког, чешког и словачког ово значење обрађује као друго или треће, мора се још једном нагласити да глагол 'одзвонити' не може самостално да оствари значење које може да оствари у конструкцији са дативом, па се стога не може подвести под полисемију – то је значење конструкције (једино се у рјечницима словеначког језика прије конкретних примјера указује на обавезну дативску компоненту).

Умјесто закључка

На крају, и поред тога што сматрамо да смо идентификовали главне аргументе који овом изразу обезбјеђују статус фразеологизма, хтјели бисмо се још једном вратити на безличну форму овог изразица и указати на још неке моменте који иду у прилог поткрепљивању генералног става. У литератури је општепознато да се један број безличних реченица, првенствено оних везаних за појаве у природи, повезује са таутолошким спојевима (*свѣтъ свѣта-ет, гром гремит, grzmot grzmi*).⁹ У оваквим конструкцијама у не-

⁸ Р. Драгићевић доказује да се конструкција *изгубити главу* мора посматрати као фразеологизам, упркос томе што нема устаљену структуру нити је то спој двије пунозначне (аутосемантичне) јединице (према критеријуму Ј. Матешаћа) (DRAGIĆEVIĆ 2009: 39–40); на сличан начин и М. Вучковић изразу *не гине (гиби) ми (џи и др.)* ... доказује фразеолошки статус (Вучковић 2014: 201–203).

⁹ М. Ивић сматра да се ради о лексичкој природи ове појаве: „велика неуједначеност међу словенским језицима у погледу конкретних глагола истога значења који могу или не могу да уз себе приме таутолошки субјекат указује на

ким језицима глагол може да има неки субјекат таутолошког карактера, док у другим глагол семантички покрива цијелу конструкцију. Сматрамо да се коришћењем конструкције *Одзвонило је* умјесто *Одзвонила су звона / Одзвонило је звоно*, и у основном¹⁰ (*Одзвонило је на јуџирење*) и у пренесеном значењу (*Одзвонило је дикџитору*) чува семантичка окосница израза. Код већине других фразеологизама таква промјена би била немогућа (нпр. *Не цвјетџају руже*, *Млаџиџи џразну сламу*, ако изоставимо било који од дјелова, изгубио би се смисао), па је и то разлог што у изразу 'Одзвонило је некое/нечему' структурна редукција не може бити пресудан фактор у погледу одређивања фразеолошког статуса. Дакле, неке реченице без субјекта (или са изостављеним субјектом) потпуно чувају семантички садржај (*грми/гром – грми*; *киша љада – љада*), и то се може рећи и за овај израз: *Одзвонила су звона – Одзвонило је*. У овом случају не ради се о типичном структурном недостатку, када је у питању устаљени спој лексема у оквиру фразеологизма, већ се ради о типу безличне конструкције, која без другог члана чува потпуно значење.

Циџирана лиџераџура

Вучковић, Марија. „О изразу *не гине (гиби) ми (џи и др.)*: синтаксичка структура, семантика и лексикографски статус.“ *Јужнословенски филолог* LXX, 2014, 189–206.

Дешић, Милорад. „Критеријуми за одређивање фразеологизама у рјечницима савременог српскохрватског језика.“ Јован Јерковић (ур.). *Лексикографија и лексикологија*. Зборник радова. Нови Сад: Матица српска (Одељење за књижевност и језик) – Београд: Институт за српскохрватски језик, 1984, 53–65.

ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике, 2007.

изразито лексички карактер ове појаве.“ Тако нпр. чешком облику *prši* у српском језику обично одговара структура *киша љада*, или нпр. за чешки облик *hrmi* у руском језику можемо наћи конструкцију *гром гремит*, или *bliska se – сверкает молния*, словеначком *dežiје* одговара *киша љада* у српском језику итд. (ИВИЋ 1965: 440).

¹⁰ У вези са претходно помињаном лексичком неуједначеношћу међу словенским језицима, и код овог глагола се могу примјетити извјесне разлике, па је нпр. у српском језику за означавање краја школског часа типичнија безлична форма *Звони* у односу на руски *Звонок*, *Прозвенел звонок* или пољски језик *Dzwonek*.

- ДРОБЊАК, Драгана, Снежана Гудурић. „Фраземи из семантичког поља 'смрт' у француском и српском језику.“ *Зборник Мајџице српске за филологију и лингвистику* LIV/2, 2011, 237–247.
- ЗЕЉИЋ, Горан. *Успостављене конструкције у новинском тексту*. Београд: Задужбина Андрејевић, 2005.
- ИВИЋ, Милка. „О неким проблемима структуре словенске просте реченице.“ *Slavia* XXXIV/3, 1965, 438–442.
- МОКИЕНКО, Валерий М. *Славянская фразеология*. Издание второе, исправленное и дополненное. Москва: Высшая школа, 1989.
- МРШЕВИЋ-РАДОВИЋ, Драгана. *Фразеолошке глаголско-именичке синџагме у савременом српско-хрватском језику*. Монографије LX. Београд: Филолошки факултет Београдског универзитета, 1987.
- ПИПЕР, Предраг, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић. *Синџакса савременог српског језика. Просја реченица*. Милка Ивић (ред.). Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига; Нови Сад: Матица српска, 2005.
- РУЖИЋ, Владислава. „Концепт *несџанка* осликан фраземама српског језика.“ *Зборник Мајџице српске за филологију и лингвистику* LV/2, 2012, 93–105.
- DRAGICEVIĆ, Rajna. „O problemima identifikacije frazeologizama.“ *südslavistik online: Zeitschrift für südslavische Sprachen, Literaturen und Kulturen*. Heft 1: *Südslavische Phraseologie* (2009): 35–44. <<http://www.suedslavistik-online.de/01/dragicevic.pdf>> 07.12.2017.
- MENAC, Antica. *Hrvatska frazeologija*. Zagreb: Knjiga, 2007.
- OPAŠIĆ, Maja, Maja Gregorović. „Smrt u hrvatskoj frazeologiji.“ *Croatica et Slavica Iadertina*, VI/6, 2010, 55–71.
- SVÍTKOVÁ, Milina. „Motivačné faktory vzniku slovenských a chorvátskych frazém s komponentmi *zvon* (*zvonec*) : *zvono*.“ Mária Dobříková (ed.). *Frazeologické štúdie VI / Medzinárodná vedecká konferencia „Hudobné motívy vo frazeológii“* (Bratislava, 26 –27. september 2014). Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského, 284–294.
- ŠARIĆ, Ljiljana. *Prostor u jeziku i metafora. Kognitivnolingvističke studije o prefiksima i prijedlozima*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 2014.

Извори

- БЪЛГАРСКИ џџлковен речник. София: Наука и изкуство, 2004.
- РСА: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. књига XVII; од-вркао – Опово, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2006.
- РМС: *Рјечник српскохрватског књижевног језика*. IV. О–П (ограшје–претња), Нови Сад: Матица српска, 1971.
- РСЈ: Николић, Мирослав (ред. и ур.). *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2007.
- ГЕРОВ, Найдџ. *Речник на бџлгаркия език*. част втора Е–К, София: Бџлгарски писател, 1976.
- МУКА, Эрнест. *Словарь нижне-лужицкого языка и его нарџчий*, Prag: Verlag der böhmischen Akademie für Wissenschaften und Kunst, 1928.

- МУРГОСКИ, Зозе. *Речник на македонскиот јазик*. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“, 2005.
- ОТАШЕВИЋ, Ђорђе. *Фразеолошки речник српског језика*. Нови Сад: Прометеј, 2012.
- Речник на македонскиот јазик (со српскохрватски толкувања)*. Скопје: Македонска книга, Графички завод Гоце Делчев, 1986.
- Krátki Slovník slovenského jazyka*. Bratislava: VEDA Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1987.
- Krátki Slovník slovenského jazyka*. Bratislava: VEDA Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1997.
- Česko-slovenský slovník*. Bratislava: VEDA, Vydavateľstvo SAV, 1979.
- VRJH: Jojić, Ljiljana (red.). *Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika*. Zagreb: Školska knjiga, 2015.
- JURANČIĆ, Janko. *Srbskohrvatsko-slovenski slovar*. 2. razširjena izdaja, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1972.
- MATEŠIĆ, Josip. *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: IRO «Školska knjiga» 1982.
- MENAC, Antica, Fink Arsovski Željka, Venturin Radomir. *Hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2014.
- Příruční slovník jazyka českého*. Praha: Česká akademie věd a umění, Školní nakladatelství v Praze, 1938–1940.
- REJZEK, Jiří. *Český etimologický slovník*. Praha: LEDA, 2001.
- SKOK, Petar. *Etimološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1973.
- Slovník české frazeologie a idiomatiky*. Praha: Academia, 1994.
- Slovník české frazeologie a idiomatiky I. Přírovnání*, Praha: Leda, 2009.
- RSJ: *Slovník slovenského jazyka*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1980.
- RSKJ: *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik, 1986.
- RKČJ 1971: *Slovník spisovného jazyka českého*. Praha: Academia nakladatelství československé akademie věd, 1971.
- RČKJ 1978: *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Praha: Academia, 1978.
- RČKJ 2001: *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Praha: Akademie věd České Republiky, 2001.
- RČKJ 2005: *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Praha: Academia 2005.
- Slovník synonym a frazeologismů*. Praha: Vydavatelství novinar, 1982.
- RSJK: Trávníček, František. *Slovník jazyka českého*. Praha: Slovanské nakladatelství, 1952.
- Slovník spisovného jazyka českého*. Praha: Československá akademie VĚD, 1961.
- Антіологія српске књижевности*: <http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs/>
- Český národní korpus*: <http://www.korpus.cz>
- Hrvatski jezični korpus*: <http://riznica.ihj.hr/index.hr.html>
- Hrvatski nacionalni korpus*: <http://www.hnk.ffzg.hr/>
- Korpus Gigafida*: <http://www.amebis.si/gigafida>
- Korpus savremenog srpskog jezika na Matematičkom fakultetu Univerziteta u Beogradu*: <http://www.korpus.matf.bg.ac.rs>
- Slovenský národný korpus*: <http://korpus.juls.savba.sk/>
- <https://www.google.com>

Здравко М. Бабич

ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЙ СТАТУС КОНСТРУКЦИИ СО ЗНАЧЕНИЕМ
ОДЗВОНИЛО ЈЕ НЕКОМЕ/НЕЧЕМУ В СЛАВЯНСКИХ ЯЗЫКАХ

Резюме

Предметом настоящей работы явился анализ семантических и грамматических характеристик выражения со значением *Одзвонило је некоме/нечему*, его фразеологического статуса в сербском языке, а также обзор его положения в системе других славянских языков. Несмотря на определенные различия между анализируемыми языками в связи с лексикографическим статусом данной конструкции, наш анализ показал, что конструкция со значением *Одзвонило је некоме/нечему* употребляется в одинаковых контекстах в сербском, хорватском, словенском, чешском и словацком языках. В последние десятилетия значительное влияние на состояние данного выражения оказало резкое увеличение частоты его использования в рамках категории неодушевленности. Принимая во внимание очень частое упоминание данной конструкции в публицистических текстах (прежде всего в заголовках), неизменность формы, состоящей из безличного глагола и дательного падежа существительного или местоимения, способы ее образования (метонимия, метафора, эллипсис), а также сопровождающую данное выражение эмоционально-экспрессивную окраску, особый интерес мы посвятили ее фразеологическим свойствам. В связи с этим нами предложен ряд конкретных решений.

Ключевые слова: конструкция со значением *Одзвонило је некоме/нечему*, фразеология, метонимия, метафора, грамматическая метафоризация, эллипсис, безличные предложения, славянские языки.

Zdravko M. Babić

THE PHRASEOLOGICAL STATUS OF THE CONSTRUCTION WITH THE
MEANING *ODZVONILO JE NEKOME/NEČEMU* IN SLAVIC LANGUAGES

Summary

This paper investigates the use of the construction with the meaning *Odzvonilo је nekome/nečemu* and its phraseological characteristics in Serbian, Croatian, Slovenian, Czech and Slovak. Regardless of the specific differences between these languages, in terms of the lexicographic nature of this construction, our analysis has shown that the construction with the meaning *Odzvonilo је nekome/nečemu* in all these languages is used in the same or almost the same contexts. This expression is most often used in publications, particularly in newspaper headings, which represent the most expressive part of the text. As this expression does not have the status of phraseologism in the said languages, our main goal was to draw attention to the characteristics that, in our opinion, provide it with such a status. These are, primarily, a complex process of crea-

tion (ellipsis, metonymy, and metaphor), pronounced expressiveness, the possibility of using a full and truncated form of the perfect with the meaning related to what is yet expected or hinted, and impersonal form.

Keywords: construction with the meaning *Odzvonilo je nekome/nečemu*, phraseology, metonymy, metaphor, grammatical metaphorisation, ellipsis, impersonal sentences, Slavic languages.

ISSN 0350-185X, – Књ. 74, св. 2 (2018), стр. 161–183

УДК: 811.163.41'373.612.2

811.163.41'374

81'1:165

COBISS.SR-ID 271882508

DOI: <https://doi.org/10.2298/JFI1802161H>

Примљено: 12. септембар 2017.

Прихваћено: 25. јуна 2018.

Оригинални научни рад

Ана В. Халас Поповић*

Универзитет у Новом Саду**

Филозофски факултет

Одсек за англистику

ПРЕДЛОГ ПРИМЕНЕ ТЕОРИЈЕ ПРОТОТИПА У ЛЕКСИКОГРАФСКОЈ ОБРАДИ ПОЛИСЕМИЈЕ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Предмет овог рада је когнитивнолингвистичка интерпретација полисемије и њена примена у лексикографској пракси. Циљ рада је представљање предложеног модела обраде полисемије намењеног једнојезичним речницима српског језика, а заснованог на идеји чврстог утемељења лексикографске праксе у постулатима когнитивне лингвистике или, конкретно, теорије прототипа. Представљање модела укључује два аспекта – лексиколошки, који подразумева формирање и приказ полисемичне структуре речи према принципима теорије прототипа, а потом и лексикографски, који се односи на састављање речничког чланка дате речи на основу поменутог приказа. Предложеним моделом обухваћени су кључни аспекти лексикографске обраде полисемије: идентификација значења, њихове дефиниције и структура и организација речничког чланка. Очекивани резултат примене оваквог модела је чврста теоријска утемељеност и већа практична ефикасност лексикографске обраде полисемије.

Кључне речи: когнитивна лингвистика, когнитивна лексикографија, теорија прототипа, полисемија, српски језик.

* ana.halas@ff.uns.ac.rs

** Овај рад је заснован на докторској дисертацији ауторке написаној под менторством проф. др Твртка Прћића и одбрањеној 16. октобра 2014. на Филозофском факултету Универзитета у Новом Саду, а написан је у оквиру пројекта *Језици и културе у времену и простору* бр. 178002, који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

1. Увод. Овај рад представља сублимацију најзначајнијих резултата истраживања које је било предмет докторске дисертације ауторке (ХАЛАС 2014), а које се тичало теоријско-методолошких и практичних аспеката обраде полисемије у лексикографској пракси енглеског и српског језика. Поменуто истраживање је јасно указало на потребу савремене лексикографске праксе за применом достигнућа и сазнања савремене лексиколошке теорије, при чему су у центру пажње, свакако, когнитивнолингвистичке теорије. Уочене предности повезивања савремене лексикографске праксе и когнитивнолингвистичког теоријског оквира подстакле су појаву тзв. когнитивне лексикографије. Њени принципи усклађени су са принципима теорије прототипа, семантике оквира или које друге теорије настале под окриљем когнитивне лингвистике. Претходно наведене чињенице и запажања мотивисали су покушај дефинисања модела лексикографске обраде полисемије заснованог на теорији прототипа, а који ће у овом раду бити представљен двојачко: прво с лексиколошког аспекта, који се тиче формирања и представљања полисемичне структуре речи, а потом и лексикографског, који се бави проблемом приказа ове структуре у оквиру речничког чланка.

2. ИНТЕРПРЕТАЦИЈА ПОЛИСЕМИЈЕ ПРЕМА ТЕОРИЈИ ПРОТОТИПА. Основна идеја теорије прототипа, формулисана на основу резултата психоллингвистичких истраживања које је извела Рош (ROSCH 1977), јесте та да ентитет бива сврстан у одређену категорију захваљујући својој сличности са прототипом, односно најрепрезентативнијим чланом, који испољава најтипичнија и најистакнутија својства дате категорије. Прототип заузима централно место у структури категорије док су остали чланови окупљени око њега. Удаљеност осталих чланова категорије од прототипа је обрнуто пропорционална њиховој сличности са њим, те што су чланови удаљенији од прототипа, њихова сличност са њим је мања и обрнуто.

Теорија прототипа тумачи полисемију, односно способност лексеме да се реализује у више значења (ГОРТАН-ПРЕМК 2004: 38), као вид категоризације. Полисемична структура, односно скуп свих значења једне лексеме (ДРАГИЋЕВИЋ 2007: 131–132), представља категорију која се одликује градијентношћу типичности. Дакле, значења у једној полисемичној структури имају различит статус у зависности од броја компонената које деле са прототипом. Стога

се нека од значења у структури сматрају централним, а друга периферним. Појам прототипског значења и градијентности типичности значења коришћени су и у србистичкој лингвистичкој литератури приликом анализе полисемичних структура. На пример, Кликовац (2000, 2004) се ослања на поменуте појмове испитујући значења предлога и префикса (*раз-*). Случај префикса (*раз-*) нарочито је илустративан у контексту сагледавања полисемичне структуре према теорији прототипа, јер се у њему ова структура визуелно представља као зракаста категорија (Кликовац 2004: 186–187) у којој се јасно уочава њено језгро кога чине прототип и централна значења.

Како тврди Тејлор (TAYLOR 1989: 53), границе категорије су флексибилне. То значи да се нови чланови могу унети у категорију без ремећења њене већ постојеће унутрашње структуре. Када је реч о полисемији, под новим члановима подразумевају се значења која настају извођењем од већ постојећих значења у датој семантичкој структури.

Витгенштајн (WITTGENSTEIN 1980) увиђа то да категорија има своја типична својства, али и то да ниједан њен члан не поседује целокупан скуп ових својстава, већ само нека од њих. Чланови једне категорије јесу међусобно повезани, али поседују поједина „само делимично заједничка својства којима се та категорија дефинише“ (ХЛЕБЕЦ 2006: 373). Стога, не постоји скуп заједничких компоненти које деле сва значења једне полисемичне структуре. Ову структуру чине скупови компоненти њених значења који се међусобно укрштају и преклапају попут особина у једној породици, тако да се међусобна повезаност значења у једној полисемичној структури заснива на принципу породичне сличности.

Међусобна је повезаност значења у оквиру полисемичне структуре и мотивисана, односно, како то описује Еванс (EVANS 2005: 34), ова структура заправо представља мотивисану мрежу значења окупљених око прототипског значења од кога су изведена семантичком трансформацијом посредством метафоре, метонимије, специјализације, генерализације, итд. Нека значења у структури нису директно повезана са прототипом већ индиректно, јер су изведена од неког другог значења у структури које је пак претходно директно изведено од прототипског. Како Еванс и Грин (EVANS – GREEN 2006: 332) објашњавају, деловањем семантичких механизма формирају се значењски ланци који чине полисемичну

структуру. Закључује се да су везе између значења у једној структури заправо путање по којима је деловањем одређеног механизма једно значење изведено од другог, што објашњава мотивисаност међусобне повезаности значења унутар дате структуре.

3. КОГНИТИВНА ЛЕКСИКОГРАФИЈА. Као један од општих принципа савремене лексикографије, Прћић (2016: 234) истиче научну заснованост која се односи на примену најновијих теоријско-методолошких и практичних достигнућа светске лексикографије, лексикологије као и, између осталог, когнитивне лингвистике.

Остерман (OSTERMANN 2012: 494) у свом објашњењу термина когнитивна лексикографија напомиње то да она не подразумева потпуно нову лексикографску праксу, већ инкорпорацију теорија когнитивне лингвистике, њихових сазнања и појмова у принципе постојеће лексикографске праксе. Такође, у контексту повезаности когнитивне лингвистике и лексикографије, Остерман (2012: 494) истиче да су теорија прототипа, семантика оквира и појмовна метафора изразито корисне и успешно примењиве у лексикографској пракси.

Све су бројнији научни радови који се баве применом когнитивнолингвистичког теоријског оквира у одређеном аспект лексикографске праксе, попут дефинисања значења, структуре и организације речничког чланка.

Чаби (CSÁBI 2002), исто као и Херартс (GEERAERTS 2001), истиче то да когнитивна семантика пружа нарочито значајан допринос унапређењу лексикографских метода за анализу значењских мрежа појединачних речи, јер објашњава мотивисаност извођења значења и истиче њихову међусобну повезаност, чиме се обезбеђује систематски приступ обради полисемичних речи. Ван дер Мер (VAN DER MEER 2004) такође покушава да другачијом праксом дефинисања значења полисемичних речи укаже на међусобну повезаност значења.

3.1. ПРИМЕНА ТЕОРИЈЕ ПРОТОТИПА У ЛЕКСИКОГРАФСКОЈ ПРАКСИ

Рандел (RUNDELL 2012: 67) истиче да теорија прототипа има директну примену у многим сегментима лексикографије, што потврђују и студије на које ћемо се осврнути.

Аткинс и Рандел (ATKINS – RUNDELL 2008: 278–279) налазе да примена теорије прототипа доприноси једноставнијој

идентификацији значења. Исто тако, ови аутори (2008: 416–419) тврде да примена поменуте теорије олакшава дефинисање значења, јер њени принципи не налажу идентификовање сваке појединачне варијације одређеног значења и њено описивање ограниченим скупом неопходних и довољних обележја, што су принципи класичне семантике, већ заговара препознавање и опис типичног случаја и његових кључних обележја и уобичајених варијација на основу којих корисници лако могу препознати и разумети и мање типичне, односно периферне случајеве. Аткинс и Рандел (2008: 280) закључују да теорија прототипа одражава начин на који говорници језика препознају и користе значења када комуницирају, па је самим тим у складу са природом језика, његовом креативношћу, непрецизношћу и флексибилношћу.

Ћианг и Чен (JIANG – CHEN 2015) испитују могућност примене теорије прототипа приликом дефинисања значења одредница у пет главних студентских речника енглеског језика дотичући се диференцијације значења и њиховог редоследа. Поменути аутори закључују да примена принципа теорије прототипа приликом утврђивања редоследа значења у речничком чланку омогућава корисницима да препознају путању извођења значења у датој полисемичној структури, као и да разумеју међусобну повезаност значења једне полисемичне речи.

Поменута међусобна повезаност значења кључна је специфична одлика полисемије, па Прћић (2016: 101) истиче да је у осавременењој лексикографској обради полисемије неопходно приказати систематску повезаност појединих значења.

Међу ауторима који су разматрали примену теорије прототипа у лексикографској пракси дефинисања значења је и Јеле (JENLE 2004), који истражује начин на који се приступ семантике прототипа може применити при опису значења, у конкретном случају глагола кретања, у оквиру дефиниција у истакнутим педагошким речницима енглеског језика.

Макјоун (McKEOWN 1991) показује како се пракса дефинисања значења у речницима може унапредити применом теорије прототипа. На пример, ова ауторка тврди да енглески придев *meticulous* (педантан) не би требало описати дефиницијом 'extremely or excessively careful about small details' ('крајње или претерано пажљив у вези са ситним детаљима'), јер се реч *careful* (пажљив,

опрезан) у својој прототипској употреби асоцијативно повезује са опасношћу, те препоручује следећу дефиницију 'extremely or excessively neat and careful about small details' ('крајње или претерано уредан и пажљив у вези са ситним детаљима'). У прототипском случају, реч *neat* (уредан) ствара позитивне асоцијације које потискују претходно поменуто. Како Макјоун тврди, на овај начин дефиниције значења постају јасније корисницима речника.

Молина (MOLINA 2008) представља нови, другачији модел дефинисања значења у историјским речницима, који је заснован на теорији прототипа. Ова ауторка сматра да дефиниције формулисане према предложеном моделу транспарентније одсликавају семазиолошки профил речи укључујући суделовање језичких и ванјезичких информација, као и синхроније и дијахроније.

Састављачи појединих речника су већ уочили предности примене сазнања когнитивне лингвистике, а нарочито теорије прототипа, у лексикографској пракси. Први који је сигурно закорачио овим путем унапређења и осавремењивања сопствене праксе експлицитно објашњавајући у свом уводу примену теорије прототипа као основе за структурирање и организацију чланака јесте *Oxford Dictionary of English*.¹ Појава овог речника представља прекретницу у развоју савремене лексикографске праксе. Нови приступ обради полисемије који уводи овај речник коментарисао је Ван дер Мер (2000: 421) примећујући да су значења речи груписана, те да нису независна, па су чланци организовани тако да је веза између значења једне речи лако уочљива. Примарна специфична одлика праксе посматраног речника јесте истицање дистинкције између централних значења и њихових подзначења. Како се обрађује у уводу речника, свака одредница има најмање једно централно значење које може имати низ подзначења. Централна значења су типичне, главне употребе одређене лексеме у савременом стандардном енглеском, а утврђена су анализом оксфордског енглеског корпуса и других језичких база података. Основно значење је оно које изворни говорници перцепирају као најдословније у савременој употреби језика, што значи да оно није резултат се-

¹ Овај речник је први пут објављен 1998. године под насловом *New Oxford Dictionary of English*, али је 2005. године доживео своје друго издање, када је и назив промењен у тренутни, након чега је уследило још једно издање 2010. године са допуњеном листом одредница.

мантичке трансформације, већ чини језгро свих осталих значења у датој структури. Под сваким централним значењем груписана су сва његова подзначења тако да једно централно значење може имати и читав низ подзначења која су повезана са њим. Закључује се да се на овај начин истиче логичка веза између надређеног централног значења и сваког подзначења које је од њега изведено путем неког од механизма попут метафоре, метонимије, специјализације, генерализације итд. Стиче се утисак да су састављачи посматраног речника желели да оваквом структуром и организацијом чланка омогуће корисницима да лако уоче тражено значење, али и да увиде међусобну повезаност значења.

Закључује се да је уочени потенцијал суделовања когнитивне лингвистике или, прецизније, теорије прототипа и лексикографије од великог значаја за унапређење и осавремењивање лексикографске праксе уопште.

4. ПРЕДЛОГ КОГНИТИВНО-ЛЕКСИКОГРАФСКОГ МОДЕЛА ОБРАДЕ ПОЛИСЕМИЈЕ У ЈЕДНОЈЕЗИЧНИМ РЕЧНИЦИМА СРПСКОГ ЛЕЗИКА. Приказ предложеног модела обраде полисемије, за коју Радовић-Тешћ (2009: 102) тврди да је „истински лексикографски изазов“, састоји се од лексиколошког и лексикографског дела. Лексиколошки део садржи модел за конструкцију и приказ полисемичне структуре. На основу овог приказа формира се речнички чланак, што чини лексикографски део предложеног модела обраде полисемије.

4.1. ЛЕКСИКОЛОШКИ АСПЕКТ НОВОГ МОДЕЛА: ФОРМИРАЊЕ ПОЛИСЕМИЧНЕ СТРУКТУРЕ. Према предложеном моделу, почетна етапа обраде полисемије јесте формирање и представљање полисемичне структуре као прототипски засноване категорије одсликавајући њене, у претходном одељку рада наведене, кључне специфичне одлике. Дакле, полисемичну структуру би требало представити као скуп значења једне лексеме окупљених око прототипског значења, когнитивног модела од кога су мотивисано изведена. Такође, значења су међусобно повезана по принципу породичне сличности и хијерархијски су организована. У том циљу, неопходно је најпре извршити детаљну анализу инвентара постојећих значења дате речи односно њене целокупне значењске структуре. То би најпре подразумевало препознавање прототипског значења. Потом, за свако појединачно значење потребно је утврдити и реконструисати путању

његовог извођења од прототипског или неког другог значења у датој структури деловањем одређеног семантичког механизма. Тиме се утврђује и начин на који је одређено значење повезано са осталима у структури. Читав поступак формирања или реконструисања значењске мреже једне полисемичне речи према предложеном моделу биће представљен на примеру глагола *гледа̑и̑и*² као речи са богатим инвентаром значења, која као таква чини подесан узорак у овом случају, а према Ристић (2012: 131), овај глагол је један од два типична представника глагола визуелне перцепције. Сва значења овог глагола биће представљена у табели, укључујући и механизме и обрасце њиховог извођења, а организована су хијерархијски у складу са својом позицијом у датој структури.

На основу једног од критеријума које нуди Еванс (2005: 44), прототип је значење односно компонента која је посредно или непосредно садржана у осталим значењима структуре, те која се као таква намеће као „природна“ основа од које су сва поменута значења директно или индиректно изведена. Овакав принцип је у складу са установљеном принципијелном и мотивисаном природом извођења значења. Прототипско значење глагола *гледа̑и̑и* установљено према објашњеном принципу наведено је прво у табели која следи:

<i>гледа̑и̑и</i>	
значење	механизам извођења значења
1. имати отворене очи и примати светлосне утиске	прототипско значење
2. примати светлосне утиске свесно и вољно усмеравајући поглед у одређеном правцу	специјализација ³ (додата компонента просторне усмерености вољног перцептивног чина)

² За потребе овог рада, чији је циљ приказ функционисања и примене предложеног модела, инвентар значења за глагол *гледа̑и̑и* прикупљен је ексцерпцијом из постојећих једнојезичних општих речника српског језика различитог обима: *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* Српске академије наука и уметности (1959–2014), досад са 19 објављених томова, шестотомног *Речника српскохрватског књижевног језика* Матице српске (1967–1976), једнотомног *Речника српског језика* Матице српске (2007).

³ Под специјализацијом се подразумева сужавање значења. У овом случају оно се остварује додавањем извесне компоненте већ постојећем, општијем значењу или пак спецификовањем референта односно објекта перцепције. Потребно је уочити то да је свако значење изведено специјализацијом резултат директног сужавања њему надређеног значења у структури.

а. усмерити поглед у одређеном правцу и њиме пратити некога или нешто, посматрати	специјализација (додата компонента трајања перцептивног чина)
а.1. погледом пратити, посматрати неког или нешто ради контроле или надзора, мотрити	специјализација (додата компонента циља перцептивног чина ⁴ – 'контрола или надзор објекта перцепције')
а.2. погледом пратити, посматрати неког с интересовањем и претензијама	специјализација (додата компонента начина перципирања особе – 'с интересовањем и претензијама')
а.3. посматрати одређени предмет у циљу гатања	специјализација (додата компонента циља перцептивног чина – 'гатање')
а.4. посматрати мету у циљу гађања	специјализација (додата компонента циља перцептивног чина – 'гађање')
а.5. замишљати некога	метафора (ЗАМИШЉАТИ НЕКОГА ↔ ГЛЕДАТИ ТУ ОСОБУ) ⁵
б. (о објекту) бити окренут или усмерен према нечему	метафора (БИТИ ОКРЕНУТ ПРЕМА НЕКОМЕ/НЕЧЕМУ ↔ ГЛЕДАТИ У ПРАВЦУ ТЕ ОСОБЕ/ТОГА)
в. размишљати о будућности	метафора (РАЗМИШЉАТИ О БУДУЋНОСТИ ↔ ГЛЕДАТИ НАПРЕД, ИСПРЕД СЕБЕ)
г. имати одређени став, односити се према некоме или нечему на одређени начин	метафора (ИМАТИ ОДРЕЂЕНИ СТАВ ПРЕМА НЕКОМЕ/НЕЧЕМУ ↔ ГЛЕДАТИ ТУ ОСОБУ/ТО ИЗ ОДРЕЂЕНОГ УГЛА ИЛИ ПЕРСПЕКТИВЕ)
г.1. имати извесан став према некоме или нечему јер схватамо ту особу/то на одређени начин	специјализација (додата каузална компонента – 'јер схватамо ту особу/то на одређени начин')
г.1.1. схватати некога или нешто на такав начин да у тој особи/томе налазимо одређену особину, сматрамо ту особу/то за нешто	специјализација (додата компонента начина на који схватамо некога или нешто – 'на такав начин да у тој особи/томе налазимо одређену особину')

⁴ Овакви примери у којима је сужавање значења остварено додавањем компоненте циља перцепције илуструју тврдњу коју износи Ристић (2011: 35) о томе да субјекат може перципирати извесни ентитет и активно с одређеним циљем, односно може користити своју способност перцепције у одређене сврхе, које се, уопштено речено, свде на примање одређене информације из света који га окружује.

⁵ У случају сваког метафоричког значења глагола *гледати* приказан је образац појмовне метафоре на основу кога је оно изведено. Дати образац одликава функционисање овог механизма, који подразумева разумевање циљног домена преко изворног, искуствено ближег домена. Веза између два домена остварена је на основу извесне сличности. У случају извођења већине метафоричких значења глагола *гледати*, изворни домен визуелне перцепције повезује се са циљним доменом когниције. Иначе, према истраживањима које је, између осталих, спровео Дешић (1982: 61), метафора је један од најчешћих механизма извођења нових значења у српском језику.

д. бринути се о некоме или нечему	метафора (БРИНУТИ СЕ О НЕКОМЕ/НЕЧЕМУ ↔ СВЕСНО И ВОЉНО ГЛЕДАТИ У ПРАВЦУ ТЕ ОСОБЕ/ТОГА)
д.1. бринути се о болеснику, рањенику и сл.	специјализација (специфичност референта/објекта перцепције)
ђ. побринути се или настојати да нешто буде урађено	метафора (ПОБРИНУТИ СЕ ИЛИ НАСТОЈАТИ ДА НЕШТО БУДЕ УРАЂЕНО ↔ МОРАТИ ГЛЕДАТИ У ПРАВЦУ ТОГА)
е. обраћати пажњу на некога или нешто	метафора (ОБРАЋАТИ ПАЖЊУ НА НЕКОГА ИЛИ НЕШТО ↔ СВЕСНО И ВОЉНО ГЛЕДАТИ У ПРАВЦУ ТЕ ОСОБЕ/ТОГА)
е.1. обраћати пажњу на некога ишчекујући одређени догађај у вези са њим/њом	специјализација (додата каузална компонента – 'јер субјекат ишчекује одређени догађај у вези са датом особом')
е.2. обраћати пажњу на некога полажући наду у њега/њу	специјализација (додата каузална компонента – 'јер субјекат полаже наду у дату особу')
е.3. (за истицање исказа) у датом тренутку обратити пажњу на некога или нешто	специјализација (додата темпорална компонента – 'у датом тренутку')
ж. усмеравати поглед у различитим правцима тражећи нешто	специјализација (додата компонента циља перцептивног чина – 'потрага за нечим')
ж.1. потражити нешто ради провере или поређења	специјализација (додата компонента циља потраге – 'провера или поређење нечега')
з. показивати симпатије, наклоност (према некоме), волети	метафора (ИМАТИ НАКЛОНОСТ ПРЕМА НЕКОМЕ ↔ ГЛЕДАТИ ТУ ОСОБУ)
3. не моћи некога или нешто трпети или подносити	метафора (ПОДНОСИТИ НЕКОГА/НЕШТО ↔ МОЋИ ГЛЕДАТИ ТУ ОСОБУ/ТО)
4. бити поцепан, подеран (о обући)	метафора (РУПА НА ОБУЋИ ↔ ОКО ⁶), метонимија (ОКО–ГЛЕДАЊЕ)
5. испољавати се, видети се, показивати се	метонимија (БИТИ ПРЕДМЕТ ГЛЕДАЊА – ГЛЕДАТИ НЕКОГА/НЕШТО ⁷)

Табела 1: Реконструисана мрежа извођења значења глагола *гледати*

⁶ У овом случају, субјекат перцепције је инаниматан, па се и модел извођења овог метафоричког значења разликује од осталих у полисемичној структури глагола *гледати*. Заправо, ово је случај здруженог деловања метафоре и метонимије. На почетни метафорички образац према коме се рупа на обући визуализује као људско око надовезује се метонимијски пренос по формули ЕНТИТЕТ – ЊЕГОВА ФУНКЦИЈА или, конкретно, ОРГАН – ЊЕГОВА ФУНКЦИЈА (ОКО–ГЛЕДАЊЕ).

⁷ Дати образац одсликава функционисање механизма метонимије у оквиру кога се један ентитет налази у логичкој вези са другим, при чему оба припадају истом домену. Логичка веза међу ентитетима може бити временска, месна,

Како се у табели може видети, значења која су идентификована као директно изведена од прототипа добијају статус главних значења у структури, односно надређених значења која имају сопствена подзначења и означена су бројем. Потом се у случају сваког од поменутих надређених значења идентификују и издвајају њихова директна подзначења односно значења непосредно изведена од њих, која су у табели означена словом и ређају се одмах након одговарајућег надређеног значења. Тако, одређена примарно надређена значења имају значајан семантички потенцијал, што значи да су од њих изведена бројна подзначења, какво је значење 2 у датој табели, које има чак девет (а–з) директних подзначења. Важно је приметити да између сваког надређеног значења и његовог подзначења постоји однос субординације, чиме се успоставља хијерархијска организација полисемичне структуре, а њу је потребно одсликати и у речничком чланку, о чему ће у даљем тексту бити више речи. Нека од ових подзначења могу такође имати семантички потенцијал тако да су и од њих директно изведена извесна значења за која она постају надређена, односно, гледано у целокупној структури, секундарно надређена. Ова подзначења означена су у табели словом свог надређеног значења и редним бројем (по моделу а.1, а.2, б.1, б.2 итд). Само једно од ових секундарних подзначења са, хијерархијски гледано, трећег нивоа (г.1) послужило је као основа за извођење новог значења и тако постало терцијарно надређено, а изведено значење (г1.1) терцијарно подзначење. Дакле, исти хијерархијски однос се успоставља између секундарно надређених значења и секундарних подзначења, као и терцијарно надређених значења и терцијарних подзначења. Очито је да је представљени начин формирања полисемичне структуре речи, између осталог, заснован и на принципу градуелности, о коме Пипер (2002: 133–135) пише као о принципу и лингвистичке теорије, и лексикографске праксе, при чему градуелност сматра инхерентном одликом језика.

каузална и сл. Постоји низ различитих формула на основу којих се остварује метонимијски пренос попут следећих: део–целина, целина–део, узрок–последница, резултат–радња, инструмент–радња итд. У конкретном случају, реч је о глаголској метонимији заснованој на повезивању ситуације у којој субјекат перципира одређени објекат са ситуацијом у коме дати објекат перцепције постаје њен субјекат.

Предложени модел анализе полисемичне структуре јасно истиче прототипско значење као когнитивни модел од кога се мотивисано изводе најпре примарно надређена значења, са којима оно чини језгро из кога се структура, извођењем нових значења, даље шири и то од свог центра ка периферији. Детаљном анализом мотивисаности извођења сваког значења у структури и формирањем мреже значења на којој се јасно препознају све деривационе путање, хијерархијско устројство структуре постаје очигледно, као и међусобна повезаност значења по принципу породичне сличности. Такође, на овај начин показује се и градијентност повезаности значења која се огледа у томе што је одређено значење више или мање директно повезано са другим значењима у структури. Један од основних принципа овакве анализе је да се значења не идентификују као засебни и независни ентитети, већ увек на основу своје повезаности са другим значењима у структури. Коначно, значењска мрежа формирана применом предложеног модела, односно њен табеларни приказ, представља нацрт за формирање речничког чланка за дату одредницу, а он би требало да одслика све наведене кључне одлике полисемичне структуре као прототипски организоване категорије.

4.2. ЛЕКСИКОГРАФСКИ АСПЕКТ НОВОГ МОДЕЛА: ФОРМИРАЊЕ РЕЧНИЧКОГ ЧЛАНКА. Принципи формирања речничког чланка за полисемичну одредницу у једнојезичном речнику српског језика биће објашњени на основу оних аспеката у којима се огледа специфичност и иновативност примене когнитивно-лексикографског приступа.

А) С обзиром на то да су сва значења дате полисемичне структуре већ идентификована у поступку конструисања значењске мреже, следећи корак у формирању речничког чланка јесте дефинисање идентификованих значења.

Глаголи са изузетно богатом семантичком структуром представљају прави лексикографски изазов, јер је у тим случајевима потребно „десетине дефиниција ускладити на семантичком, синтаксичком и формалном плану тако да имају сажету, апстрактну форму“ (РАДОВИЋ-ТЕШИЋ 2014: 149).

Речничким чланком обухваћен је систем дефиниција као „поредак идентификација свих семантичких садржаја“ једне полисемичне лексеме (ГОРТАН-ПРЕМК 2014: 131). С обзиром на то да предложени модел има за циљ веродостојно одсликавање полисе-

мичне структуре у оквиру речничког чланка и то схваћене као прототипски организоване категорије, суштински је важно да систем дефиниција у речничком чланку буде сачињен тако да приказује јединство ове структуре као мреже мотивисано изведених и међусобно повезаних значења. У супротном, значења бивају дефинисана као независне употребе, чиме изостаје веродостојан приказ кључне одлике полисемије (Халас 2014: 87).

Како би се претходно описани циљ постигао, неопходно је постојећу везу међу значењима (првенствено између надређеног значења и његових подзначења) учинити транспарентном, а то значи да у самим дефиницијама значења мора постојати формална индикација поменуте повезаности. Ова индикација се очитује у идентичној формулацији основне компоненте заједничке за надређено значење и његово директно подзначење. Дакле, формулација дефиниције сваког значења почиње основном компонентом чија је формулација преузета из дефиниције надређеног значења, а на коју се потом додају компоненте специфичне за дато значење које се дефинише. Описани поступак биће илустрован примером. Прототипско значење и основна значењска компонента глагола *гледа̑ти* је 'примати светлосне утиске', која, према описаном поступку дефинисања значења, управо у тој формулацији чини основу дефиниција свих примарно надређених значења јер су она директно изведена од прототипског. Једно од примарно надређених значења односи се на чин усмеравања погледа у одређеном правцу, па ће његову дефиницију чинити поменута прототипска компонента у наведеној формулацији на коју ће се потом додати компоненте специфичне за дато значење, а то су оне које се односе на свесно и вољно усмеравање погледа у једном правцу, те ће дефиниција у свом коначном облику гласити: 'примати светлосне утиске свесно и вољно усмеравајући поглед у одређеном правцу'. Компонента свесног и вољног усмеравања погледа је основа за извођење подзначења поменутог примарно надређеног значења. Једно од таквих подзначења је 'посматрати', чија се дефиниција формулише тако што се његова специфична компонента додаје на поменуту основу тако да је коначни облик ове дефиниције следећи: 'усмерити поглед у одређеном правцу и пратити њиме некога или нешто, посматрати'. На овај начин, кориснику је омогућено да без

напора увиди повезаност сваког значења са основом од које је изведено.

Дефинисањем значења на објашњени начин доприноси се и адекватној диференцијацији значења, што значи да се уопштавају примарно надређена значења, која тако својим довољно широким опсегом могу обухватити сва своја директна подзначења. С друге стране, подзначења се прецизно раздвајају и диференцирају, те је њихова специфичност израженија, а семантичко богатство дубљих слојева полисемичне структуре очигледније. Зато је потребно да примарно надређено значење 'управљати поглед у неком правцу' буде дефинисано довољно широко, јер је семантички врло продуктивно, те има улогу надређеног значења за читав низ подзначења која обухвата својим опсегом. Међутим, оваквим дефинисањем истиче се и специфичност подзначења попут 'обраћати пажњу на некога ишчекујући одређени догађај у вези са том особом' или 'обраћати пажњу на некога полажући наду у њега/њу', изведених од значења 'обраћати пажњу на некога/на нешто' као свог надређеног значења. Коначно, предложеним начином дефинисања, а истовремено и диференцирања значења одсликава се хијерархијско устројство полисемичне структуре.

Када је реч о представљеном дефинисању значења, логично питање које следи односи се на постизање транспарентности мотивисане деривације код метафоричких значења. Њихова повезаност са својим надређеним значењем препознаје се у метафоричком обрасцу на основу кога су изведена. Стога, овај образац мора бити укључен у дефиниције метафоричких значења одговарајућом формулацијом. Једно од метафоричких значења директно изведених од примарно надређеног значења 'примати светлосне утиске свесно и вољно усмеравајући поглед у одређеном правцу' је и значење 'гледати у будућност', и то по обрасцу РАЗМИШЉАТИ О БУДУЋНОСТИ ЈЕ УСМЕРАВАТИ ПОГЛЕД ИСПРЕД СЕБЕ, где основна заједничка компонента усмеравања погледа у одређеном правцу, тј. у конкретном случају испред себе, представља изворни домен перцепције који је на основу уочене сличности повезан са циљним доменом когниције или, прецизније, размишљања о будућности. С обзиром на то да будућност као концепт поимамо и визуализујемо као нешто што се налази испред нас, уочена сличност се, дакле, очитује у компоненти правца, 'напред, испред'. Дефиниција овог метафо-

ричког значења полази од формулације циљног домена на коју се потом додаје формулација изворног домена односно компоненте коју ово значење дели са својим надређеним: 'размишљати о будућности (што је као да усмеравамо поглед напред, гледамо испред себе)'. Изворни домен је дат у загради у оквиру дефиниције као додатна информација.

Б) У поступку формирања речничког чланка по когнитивно-лексикографским принципима, други важан аспект је његово структурирање. Како Радовић-Теших наглашава (2002: 142), посао лексикографа јесте да идентификује сва значења и нијансе значења полисемичне речи, као и да свако од њих прецизно и тачно опише, али и да представи хијерархијску структуру значења дате полисемичне речи. Хијерархијски тип структуре чланка најверније одсликава унутрашњу организацију полисемичне структуре схваћене према теорији прототипа. Чланак је издељен на онолико нумерисаних параграфа колико има примарно надређених значења, с тим да је први параграф увек намењен прототипском значењу. Нумерисани параграфи за примарно надређена значења чине први ниво хијерархијске структуре. Након сваког примарно надређеног значења следе његова подзначења смештена у сопствене потпараграфе увучене у односу на параграф одговарајућег надређеног значења, а означена су словима (а, б, в) формирајући тако други ниво хијерархијске структуре. Непосредно након сваког од словом означених потпараграфа за секундарно надређена значења може уследити један или више увучених потпараграфа за њихова подзначења означена по моделу а1, а2, а3 (уколико су у питању подзначења значења а) итд., која чине трећи ниво хијерархијске структуре чланка. Могуће је и даље развијање хијерархијске структуре у дубину по истом моделу, а значења на следећем нивоу била би означена по моделу а1.1, а1.2, а1.3 итд. Дакле, на супрот линеарној структури чланка, у којој су сва значења једне одреднице представљена у оквиру једног непрекинутог параграфа, хијерархијска структура јасније, прецизније и веродостојније приказује међусобни однос значења у структури и њихову мотивисану повезаност.

Такође се може увидети сличност предложеног са моделом структурирања чланка примењеним у *Oxford Dictionary of English*, о коме је претходно већ било речи. Поменути сличност се очитује у

груписању блиских значења, и то, како се у овом речнику називају, централних значења и њихових подзначења. Међутим, разлика између два модела је у томе што поменути речник не разрађује хијерархијски и дубље слојеве полисемичне структуре односно перифернија значења, која се у овде предложеном моделу подводе под секундарно и терцијарно надређена значења. Такође, модел примењен у оксфордском речнику ни визуелно не истиче хијерархијску организацију полисемичне структуре.

5. ПРИМЕР ПРИМЕНЕ ПРЕДЛОЖЕНОГ МОДЕЛА. Применом предложеног модела формиран је речнички чланак за глагол *гледајти* с циљем илустрације свих претходно описаних принципа обраде полисемије:

гледати глагол -ам, несвршен

1. имати отворене очи и примати светлосне утиске: *не моћи* ~⁸.
2. примати светлосне утиске свесно и вољно усмеравајући поглед у одређеном правцу:
[гледати + предлошка/прилошка фраза]⁹ ~ *к небу*, ~ *и преда се*.
 - а. усмерити поглед у одређеном правцу и њиме пратити некога или нешто, посматрати: ~ *некога ѿйреко*, ~ *у ѿакмицу*.
 - а.1. погледом пратити, посматрати неког или нешто ради контроле или надзора: ~ *иѿа неко ради*.
 - а.2. погледом пратити, посматрати неког с интересовањем и претензијама: [гледати за неким] ~ *за девојкама*.
 - а.3. посматрати одређени предмет у циљу гатања: [гледати у нешто] ~ *у шољу*, ~ *у карѿе*.
 - а.4. посматрати мету у циљу гађања: *Гледа койљем у срце јунака*.
Где је гледао, ѿу је и ѿогодио.
 - а.5. замишљати некога (што је као да га/је гледамо): *Гледао сам ѿе црну и ѿужну*.

⁸ Илустративни примери дати након дефиниција значења адаптирани су или у потпуности преузети из једнојезичних речника српског језика, који су коришћени и као извори за ексцерпцију значења глагола *гледајти*.

⁹ У угластим заградама дате су граматичке колокације у којима се овај глагол у одређеном значењу типично јавља, а које подразумевају спојеве попут глагол + предлог + неодређена заменица у одговарајућем падежу.

- б. (о објекту)¹⁰ бити окренут или усмерен према нечему (што је као да дати објекат усмерава поглед у одређеном правцу): [гледати према нечему, на нешто] *Прозор гледа на улицу.*
- в. размишљати о будућности (што је као да усмеравамо поглед напред, гледамо испред себе): [гледати напред] ~ *најред у будућности.*
- г. имати одређени став, односити се према некоме или нечему на одређени начин (што је као да усмеравамо поглед у правцу дате особе, објекта или ситуације посматрајући га/је из одређеног угла): [гледати + прилошка одредба начина + на некога/нешто] ~ *реално на догађаје, ~ различито на ствари.*
- г.1. имати изврстан став према некоме или нечему јер схватамо ту особу/то на одређени начин: *зависно од тога како се гледа, [гледати некога/нешто] ~ некога као лирског ђесника.*
- г.1.1. схватати некога или нешто на такав начин да у тој особи или томе налазимо одређену особину, сматрамо ту особу или то за нешто: [гледати у некоме/нечему нешто] ~ *у некоме нејријатеља.*
- д. бринути се о некоме или нечему (што је као да свесно усмеравамо поглед у правцу дате особе, животиње или објекта): ~ *родишље, ~ кућу, [гледати око нечега] ~ око живине.*
- д.1. бринути се о болеснику, рањенику и сл.: ~ *болесника, ~ ране.*
- ђ. побринути се или настојати да нешто буде урађено (што је као да морамо усмерити поглед у правцу тога): *Гледај да не закасниш. Гледај нешто за ручак.*
- е. обраћати пажњу на некога или нешто (што је као да свесно и вољно усмеравамо поглед у правцу те особе/тога): [гледати на некога/нешто] ~ *на године, не ~ на некога.*
- е.1. обраћати пажњу на некога ишчекујући одређени догађај у вези са том особом: ~ *шћа ће рећи вођа.*
- е.2. обраћати пажњу на некога полагајући наду у њега/њу: [гледати у/на некога] ~ *у вођу као у Бога, ~ на некога као на сјасиоца.*
- е.3. (за истицање исказа) у датом тренутку обратити пажњу на некога или нешто, гле, ето, пази: [2. л. императива] *Гледај шћи ње! Гледај шћи за кога се она расјишћује.*

¹⁰ Додатно објашњење о употреби датог значења или типичан референт наведени су у облим заградама.

ж. усмеравати поглед у различитим правцима како бисмо потражили нешто: ~ *йо свим књижарама*.

ж.1. потражити нешто ради провере или поређења: [2. л. имератива] *Гледај 22. сѝих*.

3. показивати наклоност према некоме, волети (што је као да усмеравамо поглед ка тој особи): *Он гледа у њу девојку иако му мајка не да*.
3. не моћи некога или нешто трпети или подносити (што је као да не можемо држати отворене очи и примати визуелне утиске о тој особи или томе): [одричан облик глагола моћи + гледати некога/нешто] *не моћи некога ~ очима*.
4. (о обући) бити поцепан (што је као да је рупа на обући око које прима светлосне утиске): *Цијеле му гледају*.
5. видети се, показивати се (када предмет гледања постаје онај који гледа, прима светлосне утиске): *Из зеница, гледао је сѝрах*.

6. ЗАКЉУЧАК. Овај рад садржи приказ покушаја примене принципа теорије прототипа у лексикографској обради полисемије у српском језику. Предложени модел се заснива на реконструкцији деривационе мреже свих значења дате полисемичне речи, што подразумева утврђивање најпре прототипске основе, а потом и идентификацију путање и механизма извођења сваког појединачног значења у тој структури. Тиме се открива мотивисаност деривације значења, њихова међусобна повезаност, али и утврђује њихов положај и статус у датој структури хијерархијске организације, на основу чега се гради нацрт за формирање речничког чланка за ту одредницу. Дакле, анализа полисемичне структуре према поставкама теорије прототипа омогућава лексикографу детаљан и прецизан увид у њену унутрашњу структуру и организацију, као и природу међусобне повезаности свих њених значења, која је, како је већ наглашено, суштинска одлика полисемије, те ју је, стога, потребно одсликати и у речничком чланку како би се постигла веродостојност приказа једне полисемичне структуре.

Два најизазовнија проблема праксе јесу дефинисање значења и структурирање речничког чланка, а управо су то два кључна чиниоца који доприносе поменутом веродостојном одсликавању полисемичне структуре. Примена принципа теорије прототипа приликом дефинисања значења подразумева истицање компоненте

на основу које је одређено значење изведено од свог надређеног значења. Истовремено надређена значења бивају шире дефинисана, а њихова подзначења специфичније и уже, чиме се одсликава хијерархијски однос међу значењима.

Према предложеном моделу, речнички чланак има хијерархијску структуру у којој је јасно назначено прототипско значење вишезначне одреднице, а њена главна значења учињена су уочљивијим у односу на она перифернија. Међутим, и дубљи слојеви семантичке структуре које чине поменута перифернија, подређена значења учињена су јасно видљивим и такође су хијерархијски устројена.

Дакле, идентификовањем прототипског значења као примарног поставља се чврст темељ за кохерентну структуру речничког чланка, којом се, заједно са адекватним дефинисањем значења, верно одсликава унутрашња организација полисемичне структуре. У таквом чланку значења се позиционирају у складу са путањом њиховог извођења, а последично и хијерархијским статусом у структури, услед чега повезаност значења постаје лако уочљива. То може допринети бржем и једноставнијем проналажењу и памћењу жељеног значења. Коначно, оваквим моделом, који почива на идеји когнитивне лексикографије, постиже се потпуније задовољење потреба различитих корисничких група, од изворних говорника датог језика, преко ученика датог језика као страног, до лингвиста, с обзиром на то да им се пружа веродостојан, систематичан и доследан приказ полисемичне структуре, а окренутост ка корисницима и њиховим потребама је, према Прћићу (2002: 332), један од основних принципа савремене лексикографије.

Циљирана литератūra

ГОРТАН-ПРЕМК, Даринка. *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2004.

ГОРТАН-ПРЕМК, Даринка. Фигуративна значења у српској лексикографији. Рајна Драгићевић (ур.). *Савремена српска лексикографија у теорији и пракси*. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2014, 155–165.

ДЕШИЋ, Милорад. Из српскохрватске полисемије. Драго Ћупић (ур.). *Лексикографија и лексикологија*. Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српскохрватски језик, Филолошки факултет, Нови Сад: Институт за јужнословенске језике Филозофског факултета, Матица српска, 1982, 57–64.

ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике, 2007.

- ПИПЕР, Предраг. О принципу градуелности у лексикографском опису. *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе*. Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик Српске академије наука и уметности, Нови Сад: Матица српска, 2002, 133–139.
- ПРЋИЋ, Твртко. Двојезична лексикографија и енглеско-српски / српско-енглески општи речник: потребе и захтеви новог века. *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе*. Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик Српске академије наука и уметности, Нови Сад: Матица српска, 2002, 331–341.
- ПРЋИЋ, Твртко. Какав нам општи речник српског језика највише треба. Стана Ристић, Ивана Лазић Коњик и Ненад Ивановић (ур.). *Лексикологија и лексикографија у светлу савремених пристоја*. Зборник научних радова. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2016, 87–117.
- РАДОВИЋ-ТЕШИЋ, Милица. О степенастом представљању значења речи. *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе*. Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик Српске академије наука и уметности, Нови Сад: Матица српска, 2002, 141–147.
- РАДОВИЋ-ТЕШИЋ, Милица. *С речима и речником*. Београд: Учитељски факултет, 2009.
- РАДОВИЋ-ТЕШИЋ, Милица. Распоређивање значења речи у српској лексикографији. Рајна Драгићевић (ур.). *Савремена српска лексикографија у теорији и пракси*. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2014, 141–153.
- РИСТИЋ, Стана. Глаголи визуелне перцепције у српском језику. Милош Ковачевић (ур.). *Књижевни (стандардни) језик и језик књижевности*. Зборник радова са V међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу. Књига 1. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, Скупштина града, 2011, 33–41.
- РИСТИЋ, Стана. *О речима у српском језику. Творбени и лексикографско-лексиколошки аспекти*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2012.
- ХАЛАС, Ана. *Полисемија у речницима енглеског и српског језика: теоријско-методолошки и практични аспекти обраде*. 2014, необјављена докторска дисертација.
- ХЛЕБЕЦ, Борис. Појам породичне сличности у лексикологији. Предраг Пипер (ур.). *Когнитивнолингвистичка проучавања српског језика*. Београд: САНУ, 2006, 373–385.

*

- ATKINS, B. T. Sue, Michael RUNDELL. *The Oxford Guide to Practical Lexicography*. Oxford: Oxford University Press, 2008.
- CSÁBI, Szilvia. Polysemous Words, Idioms and Conceptual Metaphors. Cognitive Linguistics and Lexicography. Anna Braasch, Claus Povlsen (eds.). *Proceedings of the Tenth EURALEX International Congress*. Denmark: CST, 2002, 249–254.
- EVANS, Vyvyan. The Meaning of Time: Polysemy, the Lexicon and Conceptual Structure. *Journal of Linguistics* 41/01 (2005): 33–75.
- EVANS, Vyvyan, Melanie GREEN. *Cognitive Linguistics. An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006.

- GEERAERTS, Dirk. The definitional practice of dictionaries and the cognitive semantic conception of polysemy. *Lexicographica* 17 (2001): 6–21.
- HALAS, Ana. Definisanje značenja leksema u leksikografskoj praksi engleskog i srpskog jezika. Snežana Gudurić, Marija Stefanović (ur.). *Jezici i kulture u vremenu i prostoru* IV/II. Novi Sad: Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu, 2014, 77–88.
- JEHLE, Günter. Prototype Semantics and Learner's Dictionaries of English. Thomas Herbst et al. (eds.). *Lexikografie, ihre Basis – und Nachbarwissenschaften*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2004, 53–69.
- JIANG, Guiying, Qiaoyun CHEN. A Micro Exploration into Learner's Dictionaries: A Prototype Theoretical Perspective. *International Journal of Lexicography* (2015): 1–32.
- KLIKOVAC, Duška. *Semantika predloga*. Beograd: Filološki fakultet, 2000.
- KLIKOVAC, Duška. *Metafore u mišljenju i jeziku*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2004.
- McKEOWN, Margaret G. Learning Word Meanings from Definitions: Problems and Potential. Paula. J. Schwanenflugel (ed.). *The Psychology of Word Meanings*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum, 1991, 137–156.
- MEER, Geert van der. Core, Subsense and the New Oxford Dictionary of English (NODE). On how meanings hang together, and not separately. Ulrich Heid et al. (eds.). *Proceedings of EURALEX 2000*. Stuttgart: University of Stuttgart, 2000, 419–431.
- MEER, Geert van der. On Defining Polysemy, Core Meanings and Great Simplicity. Geoffrey Williams, Sandra Vessier (eds.). *Proceedings of the Eleventh EURALEX International Congress*. Lorient: UBS, 2004, 807–815.
- MOLINA, Clara. Historical dictionary definitions revisited from a prototype theoretical standpoint. *Annual Review of Cognitive Linguistics* 6 (2008): 1–22.
- OSTERMANN, Carolin. Cognitive Lexicography of Emotion Terms. Ruth Vatvedt Fjeld, Julie Matilde Torjusen (eds.). *Proceedings of the 15th EURALEX International Congress*. Oslo: Department of Linguistics and Scandinavian Studies, University of Oslo, 2012, 493–501.
- PRČIĆ, Tvrtko. Kakva nam domaća leksikografija treba u 21. veku. Snežana Gudurić, Marija Stefanović (ur.). *Jezici i kulture u vremenu i prostoru* V. Novi Sad: Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu, 2016, 231–251.
- ROSCH, Eleanor. Human Categorization. Neil Warren (ed.). *Advances in Cross-Cultural Psychology*. London: Academic Press, 1977, 1–72.
- RUNDELL, Michael. 'It works in practice but will it work in theory?' The uneasy relationship between lexicography and matters theoretical. Ruth Vatvedt Fjeld, Julie Matilde Torjusen (eds.). *Proceedings of the 15th EURALEX International Congress*. Oslo: Department of Linguistics and Scandinavian Studies, University of Oslo, 2012, 47–92.
- TAYLOR, John R. *Linguistic Categorization. Prototypes in Linguistic Theory*. Oxford: Clarendon Press, 1989.
- WITTGENSTEIN, Ludwig. *Philosophische Untersuchungen*. Frankfurt am Mein: Suhrkamp, 1980.

Извори

- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, 1–19. Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик, 1959–2014.
РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, 1–6. Нови Сад: Матица српска; Загреб: Матица хрватска, 1967–1978.
РСЈ: *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2007.

Ана В. Халас Поповић

ПРЕДЛОЖЕНИЕ О ПРИМЕНЕНИИ ТЕОРИИ ПРОТОТИПОВ В ЛЕКСИКО-
ГРАФИЧЕСКОЙ ОБРАБОТКЕ ПОЛИСЕМИИ В СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ

Р е з ю м е

Предметом этой работы является когнитивнолингвистическое толкование полисемии и его применение на лексикографической практике. Цель работы – представить предлагаемую модель обработки полисемии, которая предназначена для одноязычных словарей сербского языка и которая базируется на идее о прочном основании лексикографической практики в постулатах когнитивной лингвистики или, конкретно, теории прототипов. Представление модели включает два аспекта – лексикологический, который подразумевает образование и обзор полисемичой структуры слова согласно принципам теории прототипов, а затем и лексикографический, который относится к составлению словарой статьи данного слова на основании упомянутого обзора. Предлагаемая модель охватывает ключевые аспекты лексикографической обработки полисемии: идентификация значений, их определения и структурная организация словарной статьи. Ожидаемым результатом применения такой модели являются прочная теоретическая основа и большая практическая эффективность лексикографической обработки полисемии.

Ключевые слова: когнитивная лингвистика, когнитивная лексикография, теория прототипов, полисемия, сербский язык.

Ana V. Halas Popović

A PROPOSAL FOR THE APPLICATION OF PROTOTYPE THEORY
TO THE LEXICOGRAPHIC TREATMENT OF POLYSEMY IN SERBIAN

S u m m a r y

This paper has proposed a model of treatment of polysemy in monolingual dictionaries of Serbian, which is based on the idea of the solid grounding of lexicographic practice in cognitive linguistic theory. A polysemous structure is understood here as a prototype-based category whose senses are mutually related on the basis of family resemblance, while the derivation of senses is motivated and the whole struc-

ture is hierarchically organised. The proposed model has been built on the foundation comprised of these main features of polysemy as understood within the framework of prototype theory.

In order to be in accordance with the idea of the firm theoretical foundation of lexicographic practice, the presentation of the model has been divided into a lexicological and a lexicographic aspect. The lexicological aspect has included the formation of a polysemous structure. This model enables a clear insight into all derivational paths within a polysemous structure, mutual relations among senses as well as the hierarchical position of each individual sense. As such, it represents a theoretical basis or even a pattern for the formation of a dictionary entry for a polysemous word, i.e. for the lexicographic aspect of the proposed model.

The main characteristics of the lexicographic aspect are the following: sense definitions contain a formal indication of the derivational link between a superordinate sense and its subsense and a dictionary entry is hierarchically structured. A sample entry for a highly polysemous verb in Serbian has been formed as an illustration of the proposed principles for tailoring a dictionary entry. The given principles result in achieving the transparency of motivated derivation of senses, their mutual relatedness on the basis of family resemblance as well as their hierarchical organisation, which is a necessary prerequisite for a reliable lexicographic description of a polysemous word expected to satisfy the needs of various types of dictionary users more efficiently. Overall, the solid scientific foundation of this model ensures the higher practical efficiency of the treatment of polysemy.

Keywords: cognitive linguistics, cognitive lexicography, prototype theory, polysemy, Serbian.

ISSN 0350-185X, – Књ. 74, св. 2 (2018), стр. 185–198

УДК: 811.16'373.7

COBISS.SR-ID 271885580

DOI: <https://doi.org/10.2298/JFI1802185K>

Примљено: 11. децембра 2017.

Прихваћено: 25. јуна 2018.

Оригинални научни рад

ПАВЕЛ П. КРЕЈЧИ*

Масариков универзитет

Филозофски факултет

Одејек за славистику

РЕГИОНАЛНИ И ЛОКАЛНИ ТОПОНИМИ У СРПСКОЈ, ХРВАТСКОЈ, БУГАРСКОЈ И ЧЕШКОЈ ФРАЗЕОЛОГИЈИ**

Компаративна метода омогућује нам долазак до интересантних закључака. У наведеним примјерима може се видјети да често постоји неки универзални модел фразеолошког израза који се користи у више националних заједница и који се разликује искључиво у топонимској компоненти (срп./хрв. *мирна X^{TOP}*, срп./хрв./буг. *џроћи као X^{ANTROP} на Y^{TOP}...*), с друге стране можемо да откријемо модел који је везан само за одређену националну заједницу, за њен језик, а који нема аналогије у другом, мада сусједном језику (буг. *X^{ANTROP} от Y^{TOP}* у смислу „не знам ко“). Топонимска компонента (или то што она представља) може бити у директној мотивацијској вези са значењем фразема (*Косово*, *Chlumec*), гдје без одређеног културно-историјског образовања или знања није могуће неке фраземе правилно тумачити. И на крају, топонимска компонента може и да нема никакве везе са значењем фразема у којем се налази – то је био примјер чешке синтагме *vrabci z Čech* и бугарске синтагме *кум Душан от Ниш*.

Кључне ријечи: српска фразеологија, хрватска фразеологија, бугарска фразеологија, чешка фразеологија, фраземи с топонимском компонентом.

Фраземи с топонимском компонентом формално су подврста фразема с онимским компонентама (као што су нпр. антропоними,

* pkrejci@phil.muni.cz

** Овај чланак је био начињен на Масариковом универзитету у оквиру пројекта „Generální konflikt a jeho odraz ve slovanských literaturách, jazycích a kulturách“, број MUNI/A/0959/2015, који је подржан средствима намјенске подршке специфичних универзитетских истраживања које је пружио Министарство образовања, омладине и спорта Републике Чешке 2016. године.

етноними¹ и сл.), мотивацијски су, међутим, пуно ближи фраземима који садрже неку етнонимску компоненту или адјектоним (ктетик – *вавилонски/babilonski*, *џурски* и сл.). Једни и други фраземи често одражавају различита историјска искуства локалног, регионалног или међународног карактера, затим стереотипе или предрасуде, а такве конотације се могу пројектирати до значења фразема као језичке цјелине.

Наш циљ је да анализирамо мотивацијску и семантичку партиципацију топонимске компоненте на фразеолошком значењу у изабраним фраземима с компонентама регионалног и локалног значења компарирајући примјере из српске, хрватске, бугарске и чешке фразеологије.

Што се тиче језичког материјала, ослањали смо се углавном о постојеће рјечнике чешке, хрватске, српске и бугарске фразеологије: *Slovník české frazeologie a idiomatiky: 1 – Přírodnání; 2 – Výrazy neslovesné; 3 – Výrazy slovesné* (Франтишек Чермак и др., 2009), *Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema* (Жељка Финк-Арсовски и др., 2006), *Hrvatski frazeološki rječnik* (Антица Менац, Жељка Финк-Арсовски и Радомир Вентурин, 2014), *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika* (Јосип Матешкић, 1982), *Фразеолошки речник српског језика* (Ђорђе Оташевић, 2012), *Идиоми у српском језику* (Тања Миленковић, 2006), *Фразеологичен речник на българския език I, II* (Кети Ничева, Сијка Спасова-Михајлова и Кристалина Чолакова, 1974–75), *Нов фразеологичен речник на българския език* (Кети Анкова-Ничева, 1993), *Малък фразеологичен речник на българския език* (Врбан Ватов, 1999) и *Фразеологичен речник на българския език* (Мира Ничева, 2002).

1. ФРАЗЕМИ С ТОПОНИМСКОМ КОМПОНЕНТОМ РЕГИОНАЛНОГ ЗНАЧЕЊА

1.1. Групу топонима од регионалног значења можемо да отворимо с фраземима из српскохрватског подручја који имају општу структуру *и/ја мирна [регион f.]*. На позицији хоронимске компоненте смо успјели да пронађемо три варијанте: *Босна*, *Бачка* и *Крајина*. Коришћени рјечници се не слажу у томе какав фразем с којом компонентом је ушао у њихов састав. Рјечник Јосипа

¹ Етноними се у бугарском језику не схватају као властита имена, према бугарским правописним правилима се пишу с малим почетним словом.

Матешиха садржи јединице с *Босном*, *Бачком* и *крајином* (с малим почетним словом) (ФРХСЈ: 38, 9, 274) те њихово значење објашњава као „sve је u redu, stvar је u redu“. Антица Менац и др. нуде само фразем *i mirna Bosna* „и све је u redu, i tu prestaje свака diskusija, i stvar је завршена“ (ХФР: 46), Ђорђе Оташевић пак само фразем *u/ua мирна Бачка* „и све је у реду, све ће бити у реду“ (ФРСЈ: 34, види такође Тања Миленковић – ИСЈ: 148). Резултати изгледају као да је у српском језику увијек мирна само Бачка, у хрватском Босна, а само Матешихев „хрватски или српски“ има обје, односно све три јединице (које бисмо могли да примамо као лексичке варијанте).² Да бисмо сазнали више, погледали смо у корпусе српскога, односно хрватскога језика. Резултати су сљедећи:

СрпКор:

мирна Бачка 3 појаве, *мирна Крајина* 1 појава, *мирна Босна* 1 појава, и то још само у метајезичком смислу (*Ne kaŕem da je to bilo dobro, ali je funkcionisalo. Nije sluĉajna ona uzreĉica „mirna Bosna“* – СрпКор).

ХрвКор:

mirna Bosna 16 појава, *mirna Krajina* 2 појаве, *mirna Baĉka* без појаве.

Поглед у корпус је потврдио превагу варијанте с *Bosnom* у хрватској фразеологији и то да се варијанта с *Baĉkom* у хрватском највјероватније не користи. Српски корпус је потврдио незнатну превагу варијанте с *Бачком*, но такође у једном примјеру потврдио појаву варијанте с *Босном*. Оба корпуса су дала такође потврду о трећој варијанти – с *Крајином*, коју садржи само Матешихев рјечник (примјер из српског корпуса: ... *su mi veĉ odrasli, kĉi se udala, bog im dao svima i sreĉe i zdravlja, sad svak na svoju stranu, i mirna Krajina!* – СрпКор).

1.2. Хороним *Косово* је компонента присутна у два српска и хрватска фразема који се вежу за историјски догађај Друге косов-

² Из географске тачке гледишта ништа не подсјећа зашто би хороним *Босна* требао да мотивише само фразеологију код Хрвата, док хороним *Бачка* само фразеологију Срба – земља Босна је данас дио државе Босне и Херцеговине, у којој живе заједно с муслиманским Бошњацима Хрвати као и Срби; земља Бачка је, додуше, дио данашње Србије, но на западу се граничи с Хрватском и Хрвата у њој такође има.

ске битке (1448), коју је водио намесник угарске краљевине Јанош Хуњади („Сибињанин Јанко“) против османске војске султана Мурата II. Пораз угарске војске је ушао у народну фразеологију у облику поредбеног фразема *ћровесћи се / ћроћи као Јанко на Косову* „provesti se vrlo loše, loše proći, nastradati“ (ФРХСЈ: 211, види такође ИСЈ: 202, ХФР: 191 или ХСРПФ: 198). Налази се у свим рјечницима српске или хрватске фразеологије (осим Оташевића). У другом „косовском“ фразему – *касно Јанко на Косово стиже* „zakasnio je tko, prekasno je stigao tko“ (ХФР: 191) – антропоним *Јанко* нема логике јер узрок историјске побједе Турака није било то да би Јанко „стигао касно“ јер је он био са својом војском на бојишту од самога почетка. Сигурно тога није била свјесна ни ауторица чланка с обећавајућим називом *Зашићо се каже: Касно Јанко на Косово стиже* Оливера Стојимировић (*Експрес*, 16. јула 2016), јер у својем тексту, готово потпуно преузетом из википедије, говори доста о Сибињанину Јанку и о Другој косовској бици, но одговор на питање у наслову „зашто се то онда тако каже“ читалац ионако не добија. Можда ту долази до неке врсте помјешања или укрштања историјских лица и њених народних слика и представа – Сибињанина Јанка и Марка Краљевића (види о томе кратку анегдотску „клиничку слику“ Слободана Симића *Касно* објављену у дневнику *Данас* 21. октобра 2015). Семантички аналогичан првome фразему је бугарски фразем *закъсал съм като (крали) Марко на Косово (поле)* „в много тежко, безизходно положение съм“ (ФРБЕ: 107), скраћени облик *като Марко на Косово поле* с објашњењем „за изпадане в много затруднено положение“ наводи Ватов (МФРБЕ: 107). Историјска инспирација овог поредбеног фразема је наравно она прва битка на Косову пољу (1389) и учешће историјског лица – Марка Краљевића (буг. *крали Марко*) – у њој. Фразем *наћрави се / оћвори се Косово* „napravi se lom, tučnja“ (ФРХСЈ: 264) садржи компоненту *Косово* само као метафору за борбу или битку.

1.3. Поредбени фразем *vypravovat se jako vrabci z Čech* „složitě a v podstatě zbytečně dlouho se oblékat, připravovat věci s sebou a stále nechtěně oddalovat svůj odchod, popř. zdržovat druhého“ (СЧ-ФИ-П: 393) и његово поједностављено фразеолошко значење „радити нешто (у овом случају облачити се, спремати се за одлазак) врло лагано, споро“ с коришћеном топонимском компонентом

Šechu (ужа Чешка, Бохемија) нема никакве везе, никакве мотивације овдје нема. Десна страна поређења још садржи име једне од најпознатијих врста птица (врабац) која може да буде дио већег броја фразема, но опет без изразитијег логичког односа с фразеолошким значењем. Наведени поредбени фразем би могао на први поглед подсјећати на скупљање врабаца прије њиховог селења у јесен, међутим, домаћи врабац (*Passer domesticus*) није птица селица (види нпр. Дунгел – Худец 2001: 220), стога оваква мотивација не долази у обзир.

1.4. Слиједећи поредбени фразем *обилазији/залазији као киша око Крагујевца* „околишати, заобилазити суштину у говору, причи“ (ФРСЈ: 300) упућује на вјероватно историјско метеоролошко искуство Срба с Крагујевцем као мјестом гдје ријетко пада киша. Мотивација десне стране поређења, која садржи ојконим, врло је важна да би се правилно схватио значај фразема. Примјери из корпуса (СрпКор):

... novinama stoji, uz ostalo, i pitanje zašto selektorica i prošle i ove godine obigrava kao kiša oko Kragujevca i ne dovodi zaista najbolje srpske predstave, ako joj to nalaže osnovna povelja Festivala i položaj...

– каже Луčić. Mirjana Sretenović „Joakimfest“ ubuduće od grada do grada. Kao kiša oko Kragujevca. Odlučeno da naredni pozorišni festival umesto u Kragujevcu bude održan u Kruševcu zbog samovlasnog...

... akciju prikupljanja milion potpisa za vanredne parlamentarne izbore. I čuti, to jest, kao kiša oko Kragujevca uvija i obilazi oko svih vrućih političkih tema. Od Srebrenice, preko Haga, do NATO-a...

Један други значајни српски град представља компоненту бугарског вербалног фразема *търся кум Душан от Ниш* диал. подигр. „искам да намеря някого, без да знам почти нищо за мястото, където той живее, без да знам добре и името му“ (ФРБЕ II: 427). Ојконим *Ниш* овдје нема директне везе са семантиком фразема, у структури овог фразема га можемо више схватати као симбол нечега шта је – гледано очима сусједног народа – познато, но ипак далеко. Његова позиција је онда слична позицији хоронима *Šechu* (види горе).

1.5. Наредна три фразема садрже хидронимску компоненту: *Дрина*, *Марица* и *Дунав*. Српски глаголски фразем *изводији*

криве Дрине „глупирати се, лудирати се, понашати се неозбиљно, детињасто“ (ФРСЈ: 245) не показује недвојбену мотивацијску везу између хидронима *Дрина* и фразеолошког значења, можемо више да говоримо о упоређивању критизованог понашања (необичног, на свој начин хаотичног) и изразитог кривудања ријеке Дрине. Значење српског фразема **исправљати/исправити криву Дрину** „покушати/покушавати решити оно што је немогуће, што превазилази нечије моћи, узалуд настојати да се исправи нека укореењена неправда, нелогичност и сл.“ (ФРСЈ: 245, 372) повезано је уз слику немогућности реализације нечега што саопштава унутрашња форма фразема. Исто као у горенаведеном примјеру с Дрином, и овдје се алудира на изразито кривудање ове ријеке.

Специфичну семантику има трећи српски фразем с хидронимском компонентом – **бацићи/бацаћи нешто у мућину Марицу** „1. узалуд потрошити/трошити нешто“ или „2. неповратно изгубити нешто“ (ФРСЈ: 32). Фразем описује стање када се неко нашао у тешком положају због некаквог губитка. Интересантно је што је хидроним *Марица* име ријеке која се не налази на подручју Србије.³ С друге стране, Марица се веже уз један значајни историјски догађај – Битка на Марици (или такође код Черномена, 1371); тада је војска Отоманског царства победила пуно снажније обједињене војске Срба, Бугара, Угара, Влаха и Молдаваца. Придјев *мућина* овдје још више појачава негативан предзнак.

Бугарски фразем с реченичном структуром **накрај Дунав(а) власите се давят** се користи, „за да се подчертае, че някой, в самия край на никакво трудно начинание, не е успял да издържи и не е могъл да постигне желания и очакван резултат“ (ФРБЕ: 203). Тешки услови су онда били готово преодољени, но т. зв. посљедњи корак није био учињен и коначан ефекат таквог понашања је негативан.

1.6. Оронимске компоненте у структури биномијала се налазе у чешком фразему **od Šumavy k Tatrám** „vyjádření, že nějaká činnost se týkala území bývalé Československé republiky od jednoho konce na druhý“ (СЧФИ-ВН: 352). Ороними метафорички одређују територију Чехословачке, стога се фразем може користити само за регио-

³ Ријека Марица извире на источном дијелу планине Рила и тече према истоку. Приближно код турског града Дринопола (Edirne) обраћа се према југу и улијева се у Егејско море.

нално одређење једног јединственог конкретног подручја.⁴ Фразем је анализирао С. Утјешени (1969), који је, између осталог, забиљежио нетачности у вези с „крајњим“ тачкама тог одређења (планина Шумава се налази на југозападу Чешке, међутим, Татре су на сјеверу централног дијела Словачке): „Stále více nám v něm však vadí, že [фразем – билъ. ПК] jaksi pomíjí celé východní Slovensko. Nesmíme ovšem zapomenout na to, že ví-li dnes každý český školák dobře o Dukle a Vihorlatu, v dobách, kdy bylo Slovensko jen uherskou Horní zemí, nedohlédli naši otcové zpravidla dál než k Dunaji a k těm Tatrám. A je třeba mít na paměti i to, že Tatry byly dlouho do 19. století i synonymem názvu Karpaty. (...) Ať v širším, nebo v užším pojetí mohly Tatry vždy zároveň znamenat celé Slovensko (podobně jako řeka Morava moravskou zem)“ (УТЈЕШЕНИ 1969: 213).

2. ФРАЗЕМИ С ТОПОНИМСКОМ КОМПОНЕНТОМ ЛОКАЛНОГ ЗНАЧЕЊА

2.1. Социјално неприхватљиво понашање може да се изрази помоћу фразема *биџи зрео за лудницу* или за *психијатрију*. Конкретизацијом прилошке ознаке за мјесто властитим именом града, градића или дјела града о којем се зна да се у њему налази психијатријска клиника или болница добијамо синтагме попут **zreo** за **Stenjevec**, с чешћом кајкавском фонетском варијантом **Stenjevec** (види ХрвКор), „lud, poludio, nenormalan“ (ФРХСЈ: 645), или **zreo u Vrapče** „neuravnotežen, u lošem psihičkom stanju, psihički bolestan“ (ХФР: 299). Ради се у ствари о једној те истој болници која се налази у загребачком дјелу Вrapче, који административно припада градској четврти Подсусед-Вrapче. Стењевец је сусједна градска четврт (с југа). Да бисмо објаснили зашто код Матешића имамо само Стењевец, а код Менац и др. само Вrapче, употребићемо цитат из историје клинике: „Zavod za umobolne Stenjevec, odnosno Psihijatrijska bolnica Vrapče, a od 2011. godine Klinika za psihijatriju Vrapče nije nastala slučajno (...)“, и даље: „Zavod za umobolne Stenjevec, odnosno Klinika za psihijatriju Vrapče, sagrađena je, nakon tridesetogodišnjih rasprava i priprema, 1878/79. godine. (...) O otvaranju Zavoda nema nekih zabilješki. Jedino su dnevne novine (Narodne

⁴ Види нпр. назив изложбе коју је организовао Регионални музеј у граду Чешки Крумлов *Od Šumavy k Tatrám. Historické lidové kroje Československa* (<http://www.muzeumck.cz/wp-content/uploads/2014/07/TZ-Od-Šumavy-k-Tatrám-1.pdf>).

novine, Obzor i Agramer Zeitung) pisale da su iz «ludničkog razdjela Opće bolnice braće milosrdne u Zagrebu» prevezeni «omnibusima i fijakerima» umobolnici u «stenjevačku ludnicu».“ (*Osnutak i izgradnja Bolnice*, http://bolnica-vrapce.hr/web/?page_id=128, 20.03.2017).

Значи, оба ојконима су била у одређено доба дио званичног назива те здравствене установе. Стењевец је старије синекдохичко име те установе, а Врпче савремено име. У српским фразеолошким рјечницима нема аналогije овом типу фразема, нити СрпКор нуди такав тип фразема. Полазећи од претпоставке да није могуће непостојање таквог типа фразема, потврду наше хипотезе смо открили на Гуглу: *зreo за Соколац* (*Mnogi misle da je ludak ali i iza te njegove price stoji poruka. – Kakva poruka zivota ti?!!!! Lik je zreo za Sokolac.... Ili je poludio u sumi ili je poludio od epic metala!!!!* – 2008, <http://rs-metal.com/sve-i-svasta-19/gandor-lov-namocnu-nirdalu/10/?wap2> 19.03.2017) или *зreo за Ковин* (*ja sam cesto cuo u mladosti ranoj ,ti si bre zreo za kovin“ mislim da sad jesam hehehehehehe* – с репликом *Pa Kovin ima naj poznatiju psihijatrisku ustanovu u Srbiji. Ali je mnogo vise drugih pozitivnih atributa po kojima bi trebalo da se zna za Kovin.* – 2013, <https://forum.bjbikers.com/index.php?/topic/94620-kovin-03082013/> 19.03.2017).

У Ковину и у Сокоцу смјештене су психијатријске болнице. Тако Живослав Милорадовић (2017) за Ковин објашњава: „Varošica u južnom Banatu na obali Dunava. Poznata je po tome što je u njoj smeštena poznata psihijatrijska bolnica, tako da se reč Kovin koristi za označavanje nečijeg (problematičnog) mentalnog statusa. Reći za nekog da je zreo za Kovin, znači da je taj u najmanju ruku blesav ili čak i lud“ (<http://www.leksikon-yu-mitologije.net/kovin/> 19.3.2017), док се градић Соколац налази у Босни и Херцеговини, тачније у Републици Српској, административно припада граду Источно Сарајево.

У чешкој фразеологији овога типа чешки фразеолошки рјечник нуди двије прашке четврти – Бохнице и Катержинки. Обје су као компоненте у фраземима *patřit do Bohnic/Kateřinek* „být blázen, bláznit, chovat se nenormálně, nesmyslně, popř. i hroživě a nebezpečně (tj. zasloužit si nebo potřebovat internaci v ústavu)“ (СЧФИ-ВС: 52), *utéct z Bohnic/Kateřinek* „být nerozumný, bláznivý; chovat se nesmyslně, (jakoby) nerozumně, bláznivě“ (ibid.) и *je/vypadá jako by/když utekl z Bohnic* „být podivně, nevhodně nebo nedostatečně a směšně oblečen; nebýt zcela oblečen nebo zapnut a působit divně,

bláznivě; chovat se, mluvit, pohybovat se podivně, nejasně, trhavě a směšně nápadně“ (ibid.) – значење овога фразема више не изражава само начин понашања него може бити нпр. повезано с чудном одјечом.

Последњи фразем који садржи овај тип топонимских компонента јесте *dostat se / přijít do Bohnic/Kateřinek* „být odvezen, zavřen do blázince (např. v pražské čtvrti Bohnice); být nuceně internován v ústavu pro choromyslné“ (СЧФИ-ВС: 52). Међутим, његово значење је према рјечнику друго – *Bohnice* или *Kateřinky* овдје су или синекдоха психијатријске болнице која се у њима налази, или метафора психијатријске болнице у општем смислу.

Док се у хрватским и чешким фраземима овога типа психијатријска болница или клиника налази у неком одређеном дијелу главнога града (Бохнице, Катержинки, Врапче, Стењевец), у српским фраземима које смо успјели да укључимо у нашу анализу име такве установе представља самостални, мада мали градић (Ковин, Соколац).

2.2. У бугарској фразеологији постоји неколико фразема који имају структуру [човјек] от [локација]: *Койчо от Беренде; Койчо от Койнаре (с кривото магаре)* шег. „неизвестно кой (употребљава се като отговор на въпроса „кой“, когато запитаният не иска да отговори направо, или не знае)“ (ФРБЕ I: 530), *снаха ми Гюрга от Бутроинци* диал. подигр. „неизвестно кой (употребљава се като отговор на питането „кой е?“, когато запитаният не знае или не иска да отговори направо)“ (ФРБЕ II: 324), *балдъза ми от Кестрич* жарг. грубо „неизвестно кой (употребљава се като отговор на въпрос „кой“, когато запитаният не иска да отговори направо или не знае)“ (ФРБЕ I: 85). Њихово значење и ироничан предзнак резултати су контраста између тачног, адресног одређења (фразеолошки израз) које, међутим, описује некога неодређеног, непознатог (фразеолошко значење) – објашњење значења свих ових фразема зато почиње увјек исто (неизвестно кой = непознато лице). Сви такође садрже стилски предзнак шале, ироније. У исту категорију фразема можемо сврстити и оне који саопштавају својим формално позитивним и конкретним начином негативан или неконкретан одговор (види нпр. чеш. *na svatýho Dyndy* = никада, слов. *na svätého Nikdy* = никада, сл. *na svetega Nikoli* = никада, хрв. *na sveto Nikdarjevo/Nikada* = никада, срп. *на свејџо Нигдарјево/Никад*, *на свејџо Живка* = ни-

када, буг. *на свети Мук/Макавей* = никада) (види такође Добрикова 2014: 52–53, више о томе у српском језику види у Мршевић-Радовић 2008: 45–69).

2.3. Дијалекатски реченични фраземи *Да не идеш на Боевци* „да не једеш бой (заканително предупреждение)“ (ФРБЕ I: 240, НФРБЕ: 314, цит. према Славелков 1889: 125)⁵ и *Да те не пратя на Плачковци!* „да не те накарам да плачеш (употребава се като закана)“ (ФРБЕ I: 245, НФРБЕ: 283) везани су уз имена сусједних насеља *Плачковци* и *Боевци* близу града Трјавна (НФРБЕ: 283, 315, цит. Према Славелков 1889: 131).⁶ Њиховом комбинацијом је сложени реченични фразем *Ще те пратя на Бойчевци и ще минеш край Плачковци* „ще те бия и ще плачеш“ (НФРБЕ: 278) који, међутим, садржи топоним *Бойчевци*, а не *Боевци* као први ојконим. Коментар је исти (насеља *Бойчевци* и *Плачковци* се налазе у оквиру бугарског града Трјавна), но без икакве билјешке зашто се у овом случају у рјечницима налазе три облика (усп. НФРБЕ: 278, цит. Према Славелков 1897: 219)⁷ и – као што даље наводимо – у савремености званично важи четврти. Претпостављамо да је овдје дошло до нетачности током билјежења пословица и других фразеолошких јединица, јер је други дио збирке припремио за издање након смрти П. Р. Славелкова његов син Иван П. Славелков. Вокалска алтернација у облицима *Боевци* и *Боювци* (у пословицама из првог дијела) није толико изразита, међутим, трећи облик *Бойчевци* већ садржи изразитије фонетско удаљавање. Дијалекатски реченични фразем *Ще те пратя на Бойчевци и ще минеш край Плачковци* ради игре с ријечима очигледно користи паронимију ојконима *Бойчевци* са именицом *бой* и *Плачковци* са именицом *плач*.

Што се тиче географских података, данашњи градић Плачковци је друго највеће насеље општине Трјавна и има отприлике

⁵ П. Славелков овдје само упућује на другу, семантички блиску одредницу: „*Да не идеш на Боевци*. – Виж: *Да не те пратя на Плачковци*“ (Славелков 2003: 242).

⁶ П. Славелков буквално наводи: „*Да та не пратя на Плачковци*. – Да та не направя да плачеш. Боювци и Плачковци – тревненски колиби, едно до друго“ (Славелков 2003: 249).

⁷ П. Славелков буквално наводи: „*Ще та пратя на Бойчевци и ще минеш край Плачковци*. – т.е. ще та бия и ще плачеш. Плачковци и Бойчевци са тревненски колиби“ (Славелков 2003: 763).

двје хиљаде становника. Налази се јужно од града Трјавна, док су Бојчовци (Бойчовци) мало насеље које се налази источно од Трјавне; административно, међутим, припада сусједном Велико-трновском округу (општина Трјавна у том смислу припада Габровском округу). Због тога билјешка о непосредној близини обију насеља, коју можемо прочитати у збиркама Славејкова и коју је преузела К. Ничева није сасвим тачна.

2.4. Једини фразем који додаје значењу „пропаст“ предзнак ироније и који својевремено садржи топонимску компоненту ојконимског а не хоронимског карактера, и локалног а не регионалног значења јесте *dopadnout/pochodit jako sedláci u Chlumce* „být úplně, popř. s výsměchem poražen; vůbec nic nezískat a dopadnout velmi špatně“ (СЧФИ-П: 318). Фразем је мотивисан реалним историјским догађајем: „[v] r. 1775 bylo u Chlumce nad Cidlinou poraženo největší povstání venkovského lidu východních Čech proti příliš kruté robotě“ (ibid.). Овај чешки фразем наводи такође ХСРПФ (с. 198) са значењем „loše proći, nastradati“ као еквивалентан српскоме и хрватскоме *ћровесћи се / ћроћи као Јанко на Косову* и бугарском *подредя се / наглася се като Марко на Косово поле*. Као што се добро види из примјера, ови фраземи имају потпуно исту структуру, коју бисмо могли приказати овако: (Cd) – R [глагол^{perf.}] – с – St [човјек/људи + приједлог^{loc.} + локација].⁸

Компаративна метода омогућује нам долазак до интересантних закључака; у наведеним примјерима може се видјети да често постоји неки универзални модел фразеолошког израза који се користи у више националних заједница и који се разликује искључиво у топонимској компоненти (срп./хрв. *мирна X^{TOP}*, срп./хрв./буг. *ћроћи као X^{ANTROP} на Y^{TOP}* ...), с друге стране можемо да откријемо модел који је везан само за одређену националну заједницу, за њен језик, а који нема аналогије у другом, мада сусједном језику (буг. *X^{ANTROP} ом Y^{TOP}* у смислу „не знам ко“). Топонимска компонента (или то што она представља) може бити у директној мотивацијској вези са значењем фразема (*Косово*, *Chlumec*), гдје без одређеног културно-историјског образовања или знања није могуће неке

⁸ Cd = comparandum – није обавезни дио фразема, но јесте обавезни дио поредбене конструкције, добија се контекстом; R = relator – овдје глагол свршеног вида; с = comparator (као/као, като, јакo); St = comparatum – синтагма која садржи топонимску компоненту.

фраземе правилно тумачити. И на крају, из изложеног могли смо видјети да топонимска компонента може и да нема никакве везе са значењем фразема у којем се налази – то је био примјер чешке синтагме *vrabci z Čech* и бугарске синтагме кум *Душан от Ниш*.

Литература

- ДОБРИКОВА 2014. DOBŘÍKOVÁ, Mária. *Vlastné meno ako komponent slovenských a bulharských frazém*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2014.
- ДУНГЕЛ – ХУДЕЦ 2001. DUNGEL, Jan – HUDEC, Karel. *Atlas ptáků České a Slovenské republiky*. Praha: Academia, 2001.
- ИСЈ. МИЛЕНКОВИЋ, ТАЊА. *Идиомы у српском језику*. Алексинац: Атеље 63, 2006.
- МИЛОРАДОВИЋ 2017. MILORADOVIĆ, Živoslav. Kovin. *YU mitologija* [online]. Доступно на <http://www.leksikon-yu-mitologije.net/kovin/> 19.03.2017.
- МРШЕВИЋ-РАДОВИЋ 2008. МРШЕВИЋ-РАДОВИЋ, ДРАГАНА. *Фразеологија и национална култура*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2008.
- МФРБЕ. ВЪТОВ, ВЪРБАН. *Малък фразеологичен речник на българския език*. Велико Търново: Издателство „Слово“, 1999.
- НФРБЕ. АНКОВА-НИЧЕВА, КЕТИ. *Нов фразеологичен речник на българския език*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1993.
- СИМИЋ 2015. SIMIĆ, Slobodan. „Kasno“, *Danas* (21. oktobar 2015) [online]. Доступно на http://www.danas.rs/danasrs/kultura/kasno_11.html?news_id=309959 21.03.2017.
- СЛАВЕЈКОВ 1889. СЛАВЕЈКОВ, ПЕТКО РАЧОВ. *Български притчи или пословици и характерни думи*. Част 1. Пловдив: Единство, 1889.
- СЛАВЕЈКОВ 1897. СЛАВЕЈКОВ, ПЕТКО РАЧОВ. *Български притчи или пословици и характерни думи*. Част 2. София: Иван П. Даскалов и сие, 1897.
- СЛАВЕЈКОВ 2003. СЛАВЕЈКОВ, ПЕТКО РАЧОВ. *Български притчи или пословици и характерни думи*. Под ред. на Михаил Арнаудов. Състав. Иван Гранитски. София: Захарий Стоянов, 2003.
- СрпКор. *Korpus savremenog srpskog jezika* (2013) [online]. Доступно на <http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus/korpus2013adv.php> 19.03.2017.
- СТОЈИМИРОВИЋ 2016. STOJIMIROVIĆ, Olivera. „Zašto se kaže: Kasno Janko na Kosovo stiže“, *Ekspres* (16.07.2016) [online]. Доступно на <https://www.ekspres.net/drustvo/zasto-se-kaze-kasno-janko-na-kosovo-stize> 21.03.2017.
- СЧФИ-П. ČERMÁK, František a kol. *Slovník české frazeologie a idiomatiky 1. Přirovnání*. Praha: Leda, 2009².
- СЧФИ-ВН. ČERMÁK, František a kol. *Slovník české frazeologie a idiomatiky 2. Výrazy neslovesné*. Praha: Leda, 2009².
- СЧФИ-ВС. ČERMÁK, František a kol. *Slovník české frazeologie a idiomatiky 3. Výrazy slovesné*. Praha: Leda, 2009².
- УТЈЕШЕНИ 1969. UTĚŠENÝ, Slavomír. Od Šumavy k Tatrám. *Naše řeč*, 4/52 (1969), 213–217 [online]. Доступно на <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?lang=en&art=5451> 31.07.2016.
- ФРБЕ. НИЧЕВА, МИРА. *Фразеологичен речник на българския език*. Пловдив: ИК „Хермес“, 2002.

- ФРБЕ I. НИЧЕВА, КЕТИ – СПАСОВА-МИХАЙЛОВА, СИЙКА – ЧОЛАНОВА, КРИСТАЛИНА. *Фразеологичен речник на българският език. Том I. А–Н*. София: Издателство на БАН, 1974.
- ФРБЕ II. НИЧЕВА, КЕТИ – СПАСОВА-МИХАЙЛОВА, СИЙКА – ЧОЛАНОВА, КРИСТАЛИНА. *Фразеологичен речник на българският език. Том II. О–Я*. София: Издателство на БАН, 1975.
- ФРСЈ. ОТАШЕВИЋ, ЂОРЂЕ. *Фразеолошки речник српског језика*. Нови Сад: ИК Прометеј, 2012.
- ФРХСЈ. МАТЕШИЋ, JOSIP. *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: IRO Školska knjiga, 1982.
- ХрвКор. *Hrvatski jezični korpus: cjeloviti* (2007–2011) [online]. Доступно на <http://riznica.ihjj.hr/philologic/Cijeli.whizbang.form.hr.html> 19.03.2017.
- ХСРПФ. FINK ARSOVSKI, Željka et al. *Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema*. Zagreb: Knjiga, 2006.
- ХФР. MENAC, Antica – FINK ARSOVSKI, Željka – VENTURIN, Radomir. *Hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2014.
- BJ Bikers. Forum [online]. Доступно на <https://forum.bjbikers.com/index.php?topic/94620-kovin-03082013/> 19.03.2017.
- OSNUTAK i izgradnja Bolnice [online]. Доступно на http://bolnica-vrapce.hr/web/?page_id=128 20.03.2017.
- RS-metal [online]. Доступно на <http://rs-metal.com/sve-i-svasta-19/gandor-lov-na-mocnu-nirdalu/10/?wap2> 19.03.2017.
- TIŠKOVÁ zpráva k výstavě: „Od Šumavy k Tatrám“ – Historické lidové kroje Československa, 4. 6. – 2. 10. 2016. Regionální muzeum v Českém Krumlově. Český Krumlov, 23. 5. 2016 [online]. Доступно на <http://www.muzeumck.cz/wp-content/uploads/2014/07/TZ-Od-Šumavy-k-Tatrám-1.pdf> 31.07.2016.

Павел П. Крејчи

РЕГИОНАЛНИ И ЛОКАЛНИ ТОПОНИМИ В СРПСКОЈ, ХРВАТСКОЈ, БОЛГАРСКОЈ И ЧЕШСКОЈ ФРАЗЕОЛОГИЈАХ

Резюме

Компаративни метод дозвољава нам да направимо интересне закључке. Из ове поменутих примера јасно је, да често постоји некаква универзална модела фразеолошког изражавања, која се користи у неколико националних заједница и која показује разлике само у положају топонимског компонента (срп./хрв. *мирна X*, срп./хрв./болг. *џироћи као X на Y...*), с друге стране, ми можемо показати модел, који је повезан само са одређеним националним заједницом, са његовим језиком, и за који нема аналогије у другом, иако суседном језику (болг. *X от Y* у смислу «ја не знам, ко»). Топонимски компонент (или то, да он представља собом) може бити у директном мотивационом односу са значењем фразеолошке јединице (*Косово*, *Chlumec*), када без одређеног културно-истори-

ческого образования или знания нельзя правильно интерпретировать (раскодировать) некоторые фразеологизмы. Но, конечно, имеются также случаи, когда топонимический компонент не должен иметь никакой семантической связи со значением фразеологизма, частью структуры которого он является – примером этого может быть чешское словосочетание *vrabci z Čech* или болгарское *кум Душан от Ниш*.

Ключевые слова: сербская фразеология; хорватская фразеология; болгарская фразеология; чешская фразеология; фразеологизмы с топонимическим компонентом.

Pavel P. Krejčí

REGIONAL AND LOCAL TOPONYMS IN SERBIAN, CROATIAN, BULGARIAN AND CZECH PHRASEOLOGY

Summary

The comparative method allows us to make remarkable conclusions. In the examples, it is obvious that there is often an universal model of phraseology used in several national societies and which shows differences exclusively in the toponymic component (Serb./Croat. *mirna X^{TOP}*, Serb./Croat./Bulg. *proći kao X^{ANTHROP} na Y^{TOP}...*). On the other hand, we can reveal a model that is associated only with a certain national community, with its language, and for which there is no analogy in another, although neighboring language (Bulg. *X^{ANTHROP} ot Y^{TOP}* in the sense of “I do not know who”). The toponymic component (or what it represents) can be in a direct motivational connection with the meaning of the phraseme (*Kosovo, Chlumec*), where without some cultural-historical education or knowledge, certain phrasemes cannot be correctly interpreted (decoded). There are, however, cases where the toponymic component may have no connection with the meaning of the phraseme in which it is a part – an example of this is the Czech collocation *vrabci z Čech* or the Bulgarian *kum Dušan ot Niš*.

Keywords: Serbian phraseology; Croatian phraseology; Bulgarian phraseology; Czech phraseology; phrasemes with a toponymic component.

ISSN 0350-185X, – Књ. 74, св. 2 (2018), стр. 199–215

УДК: 811.163.41'373.611

811.163.41'367

COBISS.SR-ID 271887628

DOI: <https://doi.org/10.2298/JFI1802199M>

Примљено: 15. фебруара 2018.

Прихваћено: 25. јуна 2018.

Оригинални научни рад

ГОРАН Б. МИЛАШИН*

Универзитет у Бањој Луци

Филолошки факултет

Студијски програм српског језика и књижевности

УНИВЕРБИЗАЦИЈА ИЗ УГЛА СРПСКЕ ДЕРИВАТОЛОГИЈЕ**

Универбизација се у дериватологији најчешће дефинише као творбени поступак којим се вишечлана синтаксичка конструкција као мотиватор претвара у једну једину ријеч. Међутим, када се погледају примјери који се у српској науци о творби ријечи наводе као илустрација универбизације, стиче се утисак да још увијек није потпуно разјашњено шта је, заправо, овај процес и по чему се он разликује од осталих творбених начина: класичне суфиксације, композиције, синтаксичке творбе и сл. С тим у вези јесу и основни задаци овог рада: да се представе различити погледи на универбизацију у србистици, да се они упореде са ставовима о овом питању у славистичкој, англистичкој и германистичкој литератури, те да се понуде нека потенцијална рјешења.

Кључне ријечи: универбизација, српска дериватологија, синтаксичка конструкција, мотиватор, дерадиксација.

1. Анализирајући дериватолошки појмовно-терминолошки апарат у србистици, односно сербокроатистици, Божо Ћорић је пошао од оцјене Ранка Бугарског да науку о језику уопште карактерише „несистематска, повремено произвољна и чак хаотична употреба термина“, те је констатовао како се она може „прихватити и кад је реч о творбеном терминолошком микросистему“ (Ћорић 2008: 7). Овакав свој закључак базирао је на сљедећим особеностима: 1)

* goran.milasin@flf.unibl.org

** Рад је изложен на осамнаестој међународној научној конференцији Комисије за творбу ријечи при Међународном комитету слависта, одржаној 4–7. априла 2017. године у Сарајеву.

широко се употребљавају двочлани термини, тј. терминологизоване синтагме; 2) из практичних разлога често се елидира један члан синтагме (*ѿворба* умјесто *ѿворба ријечи*); 3) изражен је дублетизам (типа *дериваѿи* = *изведеница*); 4) низ термина је вишезначан; 5) интернационални термини нису бројни, али су фреквентни; 6) уочљива је недоследност у употреби дублетних парова – негдје је, наиме, чешћи домаћи, а негдје страни термин (Исто: 7–11). Ћорић у овом тексту није проблематизовао термин *универбизација*, али увид у србистичку дериватолошку литературу показује да он, првенствено због своје вишезначности, и те како заслужује пажњу. У складу с тим јесу и основни циљеви овог рада: да се представе различити погледи на универбизацију у србистици, да се они упореде са ставовима о овом процесу у славистичкој, енглеској и њемачкој литератури, те да се понуде нека потенцијална рјешења уочених проблема.

1.1. Оно што се већ на први поглед може уочити јесте дублетизам: *универбација* – *универбизација*. Ћорђе Оташевић (1997: 52) наводи још термина којима се у славистици означава овај процес, као што су: *универбализација*, *кондензација*, *семантичка кондензација*, *брахилогизација*, *суфиксална суйсѿианѿивизација*, али они нису заступљени у србистичкој литератури. И творенице настале овим процесом код нас се различито именују: *универб*, *универбаѿи*, *универбизам*, па чак једнако као и процес – *универбација*. Овај посљедњи случај, који се може сматрати најнеприкладнијим рјешењем,¹ забиљежен је у нашој засад најцјеловитијој дериватолошкој студији, *Творби речи у савременом срѿском језику* Ивана Клајна.² Наиме, Клајн је пошао од става Боже Ћорића из, колико нам је познато, првог рада овог аутора посвећеног творбеном процесу који је предмет нашег истраживања – *О неким ѿворбеним моделима са сѿиановиѿија језичке економије* (1991). Ћорић ту каже: „Под универбизацијом (универбацијом) ће се овде подразумевати поступак (*и резултат*) претварања вишечланих синтаксичких конструкција у једну једину реч творбеним средствима“ (1991: 327, подвукао Г. М.). Иако се у том раду ниједном сама

¹ На неоправданост оваквог именовања указано је и у Маролевић 2007: 511.

² Универбизација се помиње у другом тому (Клајн 2003), у дијелу посвећеном суфиксацији.

твореница не назива *универбизацијом* нити *универбацијом*, већ *универбизованом именичком изведеницом*, *универбизованом формом*, *краћом формом* односно *варијантом синтагматског назива*, именица *резултат* из Ћорићевог објашњења навела је Клајна да и изведенице означи као *универбације*, што се види из реченице: „Наравно, универбацијом не сматрамо сваку изведеницу у чијој се дефиницији јавља реч од исте основе (иначе би малтене свака изведеница била универбација), него само оне које очигледно представљају скраћење већ постојећег дужег израза“ (КЛАЈН 2003: 9, подвукао Г. М.).

1.2. Међутим, ако и оставимо по страни дублетизам, остаје нам и даље најважнији проблем – садржај, тј. оно што се тим терминима означава. Како бисмо јасније представили проблем о којем говоримо, осврнућемо се на сâм термин *универбизација*, затим на становишта о овом процесу у славистичкој и другој, првенствено енглеској и њемачкој литератури, те ћемо дати кратак, мање-више хронолошки преглед србистичких радова који се баве процесом претварања вишечланих синтаксичких конструкција у једну ријеч.

2. Као што је познато, појам *универбизација* у словенској се дериватологији јавио и проширио захваљујући, у првом реду, радовима Милоша Докулила (DOKULIL 1962), Милоша Хелцла (HELCL 1963) и Алојза Једличке (JEDLIČKA 1969), који су се ослањали на теоријске поставке Александра В. Исаченка.³ Ипак, од самог почетка јасно се уочава проблем у вези с употребом овог појма, односно термина, будући да он има своје уже и шире значење, те самим тим своје кориснике тешко усмјерава на прави пут. Наиме, он, ако се узме мотивна основа из које је изведен, а то су латинске ријечи *unus* – ’један’ и *verbum* – ’ријеч’, означава процес чији је резултат једна ријеч. Ништа прецизније се из самог термина не може сазнати, те је упутно консултовати лингвистичке рјечнике.

2.1. У *Енциклопедијском рјечнику модерне лингвистике* Дејвида Кристала (KRISTAL 1988, CRYSTAL 2008), међутим, нема одреднице *универбација/универбизација*. Исти је случај и са *Језгровијим оксфордским рјечником лингвистике* (*The Concise Oxford Dictionary of Linguistics*) Питера Матјуза (MATTHEWS 2007), као и са *Рјечником енглеске граматики* (*A Glossary of English Grammar*) Џефрија Лича

³ В. о томе JEDLIČKA 1982: 113–114.

(ЛЕЕЧ 2006). С друге стране, у *Енциклопедијском рјечнику лингвистичких назива* Рикарда Симеона (1969) одредница *универбација* постоји. Ту се наводи како се овим термином означава спајање у неправу сложеницу ријечи од којих свака задржава властито значење, а да је то процес који треба разликовати од творбе атрибутивне или апозитивне сложенице у којој коначно значење није тачан збир значења мотивних ријечи (SIMEON 1969: 667). У *Рјечнику језикословља* (*Lexikon der Sprachwissenschaft*, 2002), чија је ауторка Хадумод Бусман, универбизација се дефинише као процес и резултат спајања вишечлане синтаксичке конструкције у једну ријеч (*Sozialleistung* ← *soziale Leistung*, *Achtstudententag* ← *Arbeitstag von acht Stunden*, *das Zu-sich-selbst-Finden*), чиме се остварује једноставност израза (BUSSMANN 2002: 722). Овакво тумачење налазимо и у MEIBAUER et al. 2007: 312–313, а од њега се полази и у FLEISCHER–BARZ 2012, монографији посвећеној творби ријечи у њемачком језику.

2.2. Универбизацији се у англистици слично приступа, што се може закључити на основу књиге *Лексикализација и језичке промјене* (*Lexicalization and Language Change*, 2005), ауторки Лорел Бринтон и Елизабете Клос Труго, гдје се овај процес назива још и *унификацијом* (*unification*), а дефинише се као лексикализација синтагме: *handicap* ← *hand in the cap*, *mother-in-law* и сл. (в. BRINTON–TRAUGOTT 2005: 48–50, као и тамо наведену литературу). Важно је поменути и то да се универбизација на овом мјесту разматра и у дијахронији, а не искључиво као нов процес. Разлика се огледа у томе што су новији универби семантички прозирнији, а старији су углавном претрпјели неке фонетске промјене (Исто: 49).

2.3. У славистици, међутим, термин *универбизација* има своје уже и шире значење, што се може видјети из исцрпног прегледа литературе датог у Оташевић 1997. Наиме, као што је у том тексту уочено, у словенској науци о језику универбизацијом се сматрају: 1) творба моноксемних номината на основу вишечланих (мотивисаних) назива, и то: а) деривацијом (*неуиџронска бомба* – *неуиџронка*); б) супстантивизацијом (*разредни сџарјешина* – *разредни*); метонимијом (*иџредмеџи од сребра* – *сребро*)⁴;

⁴ Оташевић овај тип сматра синегдохом, али је, заправо, ријеч о метонимији заснованој на формули МАТЕРИЈАЛ – ПРОИЗВОД од ТОГ МАТЕРИЈАЛА (уп. Драгићевић 2010: 170).

композицијом (*йрволигаш – играч йрве лиге*); 2) симплификација вишечланих назива: а) контекстна (*Влада Републике Србије – Влада*); б) скраћивањем (*Српска академија наука и уметности – САНУ*); 3) замјена описног израза изведеницом (*йрекидач – онај који шйпражује с йрекидима*)⁵ (ОТАШЕВИЋ 1997: 53). Дакле, овим појмом обухваћени су најразличитији творбени начини: деривација, композиција, семантичка творба, транспозиција (конверзија), тј. лексикализована и контекстуална супстантивизација, па чак и примјери скраћивања, који и не спадају директно у предмет проучавања дериватологије, већ су у уској вези с ортографијом. Међутим, може се примијетити да најуже дефиниције универбом „сматрају само такву мотивисану реч са којом упоредо постоји синонимна синтагма (с мотивишућом речју у својем саставу), која има карактер устаљене језичке номинације“ (ОТАШЕВИЋ 1997: 53). У наредном дијелу текста представимо шта се све у нашој науци сматра универбизацијом, односно универбима.

3. Марија Анчић Обрадовић (1968–1969) прва је код нас писала о изведеним именицама које су мотивисане семантички еквивалентним синтагмама. Ова ауторка их је посматрала као производ тежње ка језичкој економији, тј. као резултат укључивања значења или *семантичке кондензације*. Иако се првенствено бавила примјерима из руског језика, забиљежила је и неке домаће: *кримић ← криминални филм*, *йерейњак ← йерейни аутомобил*, *документарац ← документарни филм*, *жвака ← жвакаћа гума* (ANČIĆ OBRADOVIĆ 1968–1969: 253).

3.1. Радмило Маројевић је универбизацију поменуо 1986. године, у раду који представља компаративну анализу руског и српског језика. Ту је констатовао како је овај творбени поступак шире распрострањен у руском језику (*пятилетний план → пятилетка*), „док се у српском засад среће само у жаргону (*Студентски град → Студењак*)“.⁶ Из ове једне реченице и по једног примјера из руског и српског језика није могуће извести потпуно исправан закључак о томе шта Маројевић сматра универбизацијом, односно

⁵ Овдје Оташевић не даје примјер из српског језика, него из македонског, па смо се послужили твореницом наведеном у Ристић 2004: 193.

⁶ Цитирано према каснијем издању овог рада – Маројевић 2000: 59.

универбима, али је јасно да овим терминима даје уско значење. У то ће нас увјерити у својим каснијим текстовима. Нпр.:

Овде треба иситаћи да се о универбизацији као о новом, специјалном ииу суфиксације може говорити само у ужем значењу термина (МАРОЈЕВИЋ 2007: 512).

Једна од нових појава у творби речи у савременом српском језику јесте универбизација. Али иио се иај термин користити и у ширем смислу, као творба (једне речи) од групе речи, одмах да кажемо да није нова појава ни сииивизација (илавокоса девојка → илавокоса), ни класична суфиксација (сјаваћ-а хаљина → сјаваћица), него само суфиксална творба именица од придевско-именичке синтагме као творбене базе при чему се именица творбене базе елидира а суфикс додаје на скраћену придевску основу (МАРОЈЕВИЋ 2009: 16).

Важно је овдје примјетити да Маројевић као један од основних критеријума разликовања изведеница насталих универбизацијом од изведеница насталих класичном суфиксацијом истиче додавање суфикса на *скраћену* придјевску основу.

3.2. Ђорђе Оташевић је о универбацији писао у неколико наврата (1988, 1996. и 1997). Он се притом користио обликом *универбација*. У поменутом раду из 1997, као што је већ речено, пошао је од тога шта се све у славистичкој литератури подразумева под универбизацијом, а затим је сузио значење тог термина, ограничивши га само на процес у којем се придјевско-именичка синтагма претвара у једну ријеч, и то тако што се именица као идентификујући члан синтагме испушта, а њену функцију преузима суфикс који се додаје детерминативу. Нигдје се не помиње скраћена придјевска основа као критеријум, а из самих примјера јасно је да то овај аутор и није узимао у обзир. Тако се на списку анализираних изведеница налазе и *масовка* и *генералка*, али и *насловница* (← *насловна ситрана*), *културњак* (← *културни радник*) и, на примјер, *сиамбеница* (← *сиамбена зграда*).

3.3. Божо Ђорић у својим текстовима наводи како се у литератури, нарочито њемачкој, универбизација схвата шире, али истиче како он разматра само скраћивање синтагматских назива по моделу суфиксалног типа, те да примјери типа *иакозвани* (← *иако звани*) нису настали универбизацијом, него срашћивањем (в. Ђорић 1996: 60–61). Међутим, оградају се констатацијом да

је начин образовања твореница које он разматра само „један тип универбизације“ (Ћорић 1991: 327–328, Ћорић 2008: 161). И сам наслов његовог рада из 1996, *О суфиксалној универбацији у српском језику*, имплицира постојање и других врста универбизације, несуфиксалних.

У поменутом раду из 1991. Ћорић наводи како издвојени примјери – *генералка*, *масовка*, *моџорка*, *неонка*, *нуклеарка*, *саобраћајка*, *Тојчидерка* и *џоџалка* – за које сматра да су настали универбизацијом, припадају истом творбеном типу, те истиче:

Важна особина ових њворбених формација јесте окрњеност њворбене основе. (Анализом изведеница нуклеарка и неонка ујврђујемо да њворбену основу чине окрњени њридеви нуклеарни и неонски.) – Ћорић 1991: 330.

У радовима из 1996. и 2010, ипак, међу универбизоване формације убраја примјере типа *кулџурњак* (← *кулџурни човјек*), *џерейњак* (← *џерейни камион/воз*), који нису настали додавањем суфикса на скраћену придјевску основу. Из овога се може закључити да овај аутор из универбалних форми не искључује случајеве настале додавањем суфикса на пуну придјевску основу, него само оне који у творбеној бази имају окрњену придјевску основу сматра посебним творбеним типом.

3.3.1. Ћорић, међутим, у својим текстовима указује и на могућност вишеструке мотивације неких од изведеница, тј. евентуалну именичку природу њихове творбене базе. Као илустрацију навео је примјере лексема *џеџролејка*, *аџеџиленка* и *сџеаринка*, којима мотиватор могу бити синтагме *џеџролејска ламџа*, *аџеџиленска ламџа* и *сџеаринска свијећа*, али и *ламџа на џеџролеј*, *ламџа на аџеџилен*, *свијећа од сџеарина* (Ћорић 1991: 332, Ћорић 2008: 164–165).

3.4. Као веома важан за нашу тему показао се и рад Стане Ристић *Универбизација као средсџво екџресивизације разговорне лексике*, објављен први пут 1995, а затим и 2004, у склопу ауторкине књиге *Екџресивна лексика у српском језику*. У овом тексту, наиме, осим примјера у којима придјевска основа јесте скраћена (*Сџудењак*), међу универбе су убројане и изведенице код којих није такав случај (*џоловњак*, *џоловњача*, *забавњак*, *џемџераш* и сл.), али и примјери за које се у нашој дериватолошкој литератури обич-

3.6. Ранко Бугарски у својој студији о жаргону (2003, 2006) универбизацију разматра полазећи од радова Боже Ћорића и Стане Ристић. Милорад Радовановић у раду *Декомпозиција и универбизација* (2004) у потпуности прихвата Клајнову и Ћорићеву дефиницију универбизације, а онда, помало контрадикторно, наводи и поменути рад Стане Ристић без иједне огра-

де од примјера типа *дођош* ← 'онај који је дошао', *ћуџолог* ← 'онај који ћути', *миџинговаџи* ← 'држати митинг', *навалениџан* ← 'онај који наваљује' и сл. Радовановић не сажима најпрецизније ни Оташевићево схватање универбизације. Наиме, Оташевић, како правилно примјеђује Радовановић, јесте дао преглед схватања универбизације у славистичкој литератури, и то универбизације у ширем смислу, али је из његових примјера јасно (а то смо већ уочили) да он универбима сматра само творенице које замјењују синтагме, а добијене су додавањем суфикса на пуну и крњу основу придјева. На једном мјесту Оташевић и експлицитно каже да „ширење универбације замагљује разлику између универбата и 'обичних' афиксалних деривата“ (ОТАШЕВИЋ 1997: 53).

3.7. Верица Копривица у монографији *Творба именица од придева у чешком и српском језику* (2006) наводи да је универбизација „процес који се може тумачити као кондензација, 'преправљање' већ готовог израза који има структуру придев + именица, а прелази на структуру основа придева + суфикс“ (КОПРИВИЦА 2006: 145). Ова ауторка констатује да није лако разграничити обичну суфиксацију и универбизацију, да је процес универбизације веома жив, посебно у чешком језику, а из њених примјера види се да она не узима као критеријум то да ли је придјевска основа скраћена или не (Исто: 145–148).

3.8. Ни Софија Милорадовић (2009, 2012) приликом анализе музичког жаргона младих не узима у обзир овај критеријум. Она међу универбе сврстава лексеме типа: *акусџара* (← *акусџична гитџара*), *сенџиџи* (← *сенџимениџална мелодиџа*), али и забавњак (← *забавна музика / извођач забавне музике*), *дугмеџараџ* (← *музичар који свира хармонику дугмеџару*), *солфеџисџа* (← *особа која добро зна солфеџо*), те глаголске универбе, нпр. *фалиџираџи* (← *свираџи / џјеваџи фали*), *џезгариџи* (← *насиџуџаџи на џезгама за хонорар*) и сл. (в. МИЛОРАДОВИЋ 2009: 34–35, МИЛОРАДОВИЋ 2012: 63–64). Дакле, њено тумачење универбизације ближе је тумачењу Стане Ристић него Клајновом или Ћорићевом.

3.9. Као посљедњу илустрацију схватања универбизације у србистици узећемо рад Маријана Јелића *О универбизацији у џчеларској лексици* (2011). У том се раду универбизација схвата много шире. Осим примјера насталих додавањем суфикса на пуну

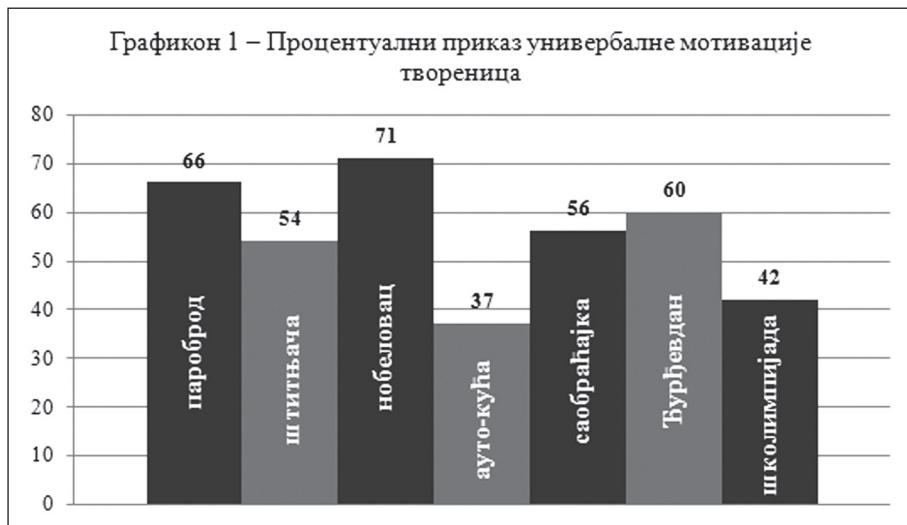
или скраћену основу зависног члана синтагме (*другак* ← *други рој*, *безмаџак* ← *безмаџично друштво*), који не мора бити придјев (*медар* ← *произвођач меда*), овај аутор ту убраја и процесе у којима атрибутив преузима функцију именовања (*сабирачице* ← *йчеле сабирачице*), синегдоху (*йчела* ← *йчелиње друштво*), композицију (*медобрање* ← *брање меда*), контекстну симплификацију (када се у једном дијелу текста употреби двочлани назив, а потом само атрибутив), те скраћивање (*ДБ* ← *Дадан-Блајнова кошница*).

4. На основу свега наведеног јасно је да универбизација у српској дериватологији још увијек није до краја дефинисана. Без обзира на то што Клајн децидирано наводи како „под универбацијом нипошто не подразумевамо поступно стапање синтагме у полусложеницу или сраслицу“ (Клајн 2003: 9), него само суфиксацију зависног члана именичке синтагме, сâм термин није погодан за такво ограничење – управо он дозвољава различита тумачења. Увид у славистичку, с њом и србистичку, па и енглеску и њемачку литературу то је потврдио – назив *универбација*, односно *универбизација* користи се с најразличитијим значењима. А то за један термин није добро.

4.1. Да бисмо додатно истакли природу овог проблема, одлучили смо показати како студенти филологије схватају процес универбизације, а при томе смо се послужили анкетом. У њој су учествовали студенти Филолошког факултета Универзитета у Бањој Луци (прва, друга и трећа година Студијског програма српског језика и књижевности, друга година Студијског програма руског и српског језика и књижевности, трећа и четврта година Студијског програма њемачког језика и књижевности те четврта година Студијског програма енглеског језика и књижевности). Анкету је попунило сто испитаника, од којих нико претходно није знао шта значе термини *универбизација* и *универбална мотивација*. Подразумијевало се, наравно, да као студенти филолошких наука и будући стручњаци за језик посједују довољно лингвистичког знања како би могли успјешно одговорити на постављена питања.

На почетку анкете дате су им дефиниције универбизације („Универбизација (лат. *unus* = један, *verbum* = ријеч) – творбени процес којим се од синтаксичке конструкције као мотиватора добија једна ријеч.“) и универбалне мотивације („Универбална мотивација

јавља се у примјерима када према твореници стоји синтаксичка конструкција која врши функцију мотиватора.“), а њихов задатак био је да од седам понуђених лексема (*пароброд*, *штитињача*, *нобеловац*, *ауто-кућа*, *саобраћајка*, *Ђурђевдан* и *школимпијада*) заокруже оне које сматрају универбима. Наведене лексеме нису случајно одабране – у складу с наведеним дефиницијама, све се, на неки начин, могу оквалификовати као универби, те смо и пошли од сљедећих претпоставки: 1) да ће испитаници то и препознати, тј. означити их све, а не само оне које су грађене суфиксацијом зависног члана именичке синтагме; 2) да се нико од испитаника неће одлучити само за лексему *саобраћајка*, насталу додавањем суфикса на редуковану придјевску основу. Добијени резултати представљени су на Графикону 1:

Као што се из графичког приказа види, 71% студената сматра лексему *нобеловац* универбом, али велик број њих мисли да су универбизацијом постале и сложеница *пароброд* (66%) и сраслица *Ђурђевдан* (60%). Више је студената, дакле, заокружило ове лексеме него изведенице *саобраћајка* (56%) и *штитињача* (54%). Најмање их се одлучило за сливеницу *школимпијада* (42%) и полусложеницу с префиксоидом *ауто-кућа* (37%), али ни то није занемарљиво. Дакле, ниједан примјер није остао незаокружен, те можемо закључити да термини *универбизација* и *универбална мојивација*, па чак и њихове дефиниције, могу кориснике, у овом случају студенте, збунити. Важно је, ипак, истакнути да је

13% студената заокружило само лексеме *шћићињача*, *нобеловац* и *саобраћајка* (Клајнови примјери). Нико од испитаника није се одлучио искључиво за лексему *саобраћајка*, која, с обзиром на скраћену придјевску основу, једина одговара Маројевићевим критеријумима. С друге стране, 12% студената све примјере сматра универбима.

Резултати су, дакле, дјелимично потврдили нашу полазну претпоставку – да ће све понуђене лексеме бити заокружене, с обзиром на то да се свака од њих може довести у везу са синтаксичком конструкцијом као мотиватором. Међутим, треба нагласити да се дио испитаника, упркос томе, одлучио само за оне које су настале суфиксацијом зависног члана именичке синтагме, с тим да нико није изабрао искључиво лексему која је настала додавањем суфикса на редуковану придјевску основу, што је било и очекивано.

4.2. Потребно је, ипак, да се овдје осврнемо и на питање да ли су универби само творенице настале додавањем суфикса на окрњену придјевску основу, као што Радмило Маројевић тврди. Одговор је, чини се, одричан. То је само један њен творбени тип. Окрњеност основе може се препознати у морфемској структури ријечи, али нема утицај на њено значење нити на то да њену мотивацију сматрамо универбалном. Она би се могла тумачити као резултат упрошћавања гласовних скупина тешких за изговор или, једноставно, тежњом ка економичности. На сличан начин добили смо и сложенице са редукованим основама (*шћојловод*, *шћојломјер*, *дуборез*, *водоземац* и др.), па их свеједно убрајамо у примјере настале композицијом (уп. Клајн 2002: 29–30). Исти је случај и са изведеницама типа *Сарајлија* (не **Сарајевлија*), *Војвођанин* (не **Војводињанин*) – уп. Клајн 2003: 13–14. С резервом треба узети и Маројевићеву тврдњу да би се, ако се универбизација схвати тако широко, и именица *сћарица* (← *сћара жена*) могла убројати у универбе. Наиме, ова именица није мотивисана синтагмом *сћара жена*, већ има придјевску основу, а у ствари је примјер суплетивне моћије (в. Клајн 2003: 10, као и тамо наведену литературу), те самим тим и не спада у универбе.

5. С обзиром на све поменуте радове у којима се разматра проблем универбизације, те на резултате анкете, може се тврдити да термин *универбизација* није довољно прецизан, поготово ако се узму

у обзир сви критеријуми које Ранко Бугарски (1986: 84) наводи као услове које неки термин треба да испуни. Односно, он јесте добар, али само за оно што означава у ширем смислу – процес претварања неке вишечлане синтаксичке конструкције у једну ријеч.

Ако се жели означити само један тип универбизације, тј. суфиксална творба именица од придјевско-именичке синтагме као творбене базе при чему се именица творбене базе елидира а суфикс додаје на придјевску основу, или чак и шире – суфиксална творба евентуално неке друге врсте ријечи од основе једног члана синтаксичке конструкције, онда би се то морало прецизније урадити. Пошто је акценат на томе да у твореници остаје основа само једне ријечи, а изоставља се друга ријеч (скупа са коријенским морфемама као носиоцима лексичког значења), могли бисмо посегнути за другим термином – *дерадиксација* (лат. *radix* – коријен), аналогно лингвистичким терминима *дејрефиксација*, *дејревербација*. Тако би се овај процес разликовао од композиције, синтаксичке творбе, сливања и др. – свих процеса којима заправо постаје једна једина ријеч од синтаксичке конструкције као мотиватора. Они сви већ имају своје називе, а скупа са дерадиксацијом могли би се сматрати подврстама универбизације. Уколико се додатно жели нагласити да у творбеном процесу обавезно учествује суфикс, коначан облик термина могао би бити *суфиксална дерадиксација*. Притом би назив творенице гласио *дерадиксал*, према Клајновом термину *йрефиксал* (Клајн 2002: 180).

6. Да резимирамо. Анализа ставова о универбизацији изнесених у дериватолошкој литератури показала је да је појмовно-терминолошки апарат ове науке у србистици и славистици још увијек недостатан, а разлози се могу тражити у томе што је она дуго сматрана саставним дијелом морфологије, односно лексикологије. У сваком случају, због широког спектра значења термина *универбизација*, неке појаве које се нарочито желе нагласити, а разматрају се у вези с тим процесом, дакле – један тип универбизације, требало би прецизније именовати. (Различити термини, између осталог, и настају због тога што се имају у виду различити аспекти неког феномена.) На тај би се начин могао дати допринос развоју општесловенског лингвистичког појмовно-терминолошког апарата и његовом усклађивању са општом лингвистичком терминологијом.

Литература

- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике, 2010.
- ЈЕЛИЋ, Маријан. „О универбизацији у пчеларској лексици“. Владислава Ружић, Слободан Павловић (ур.). *Лексикологија, ономастика, синтакса (Зборник у част Гордана Вуковић)*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2011, 249–256.
- КЛАЈН, Иван. *Творба речи у савременом српском језику. Први део: слагање и префиксација*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Институт за српски језик САНУ – Матица српска, 2002.
- КЛАЈН, Иван. *Творба речи у савременом српском језику. Други део: суфиксација и конверзија*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Институт за српски језик САНУ – Матица српска, 2003.
- КОПРИВИЦА, Верица. *Творба именица од њридева у чешком и српском језику*. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2006.
- МАРОЛЕВИЋ, Радмилу. „Типолошко диференцирање руског и српскохрватског језика (из дијахронијске и синхронијске перспективе)“. *Јужнословенски филолог*, XLII, 1986, 21–41.
- МАРОЛЕВИЋ, Радмилу. „Типолошко диференцирање руског и српског језика (из дијахронијске и синхронијске перспективе)“. *Српски језик данас*. Београд: ЗИПС – Српска радикална странка, 2000, 46–66.
- МАРОЛЕВИЋ, Радмилу. „Творба речи у савременом српском језику Ивана Клајна (2)“. *Српски језик*, XII/1–2, 2007, 501–600.
- МАРОЛЕВИЋ, Радмилу. „Српски језик: иновације у творби, новине у дериватолошком опису“. *Научни састајанак слависта у Вукове дане*, 38/1, 2009, 15–26.
- МИЛОРАДОВИЋ, Софија. „Музички жаргон младих (I): *Ледило свирка* у Београду и *гнать веселуху* у Москви“. *Гласник Етнографског института САНУ*, LVII/1, 2009, 27–50.
- МИЛОРАДОВИЋ, Софија. *Музички жаргон младих и младежний музикални сленг. Компаративни поглед*. Београд: Етнографски институт САНУ, 2012.
- ОТАШЕВИЋ, Ђорђе. „Варијантност вишечланих термина (на материјалу железничке терминологије)“. *Стандардизација терминологије*. Београд: САНУ, 1996, 51–65.
- ОТАШЕВИЋ, Ђорђе. „Универбација“. *Наш језик*, XXXII/1–2, 1997, 52–63.
- РИСТИЋ, Стана. „Универбизација као средство експресивизације разговорне лексике“. *Јужнословенски филолог*, LI, 1995, 125–133.
- РИСТИЋ, Стана. „Универбизација као средство експресивизације“. *Експресивна лексика у српском језику: теоријске основе и нормативно-културолошки аспекти*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2004, 189–196.
- ЂОРИЋ, Божу. „О неким творбеним моделима са становишта језичке економије“. *Научни састајанак слависта у Вукове дане*, 20/2, 1991, 75–82.
- ЂОРИЋ, Божу. „О суфиксалној универбизацији у српском језику“. *Српски језик*, I/1–2, 1996, 60–64.
- ЂОРИЋ, Божу. *Творба именица у српском језику (одабране теме)*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2008.

Порић, Божо. „Универбизација у српском језику на фону хомонимије“. *Труды и материалы Международного научного симпозиума „Славянские языки и культуры в современном мире“*. Новые явления в славянском словообразовании: система и функционирование. Москва: Издательство Московского университета, 2010, 326–336.

*

ANČIĆ OBRADOVIĆ, Marija. „Izvedene imenice – I. Uključivanje značenja ili semantička kondenzacija“. *Radovi Filozofskog fakulteta*, V, 1968–1969, 241–254.

BRINTON, Laurel, Elizabeth Closs TRAUGOTT. *Lexicalization and Language Change*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.

BUGARSKI, Ranko. *Lingvistika u primeni*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1986.

BUGARSKI, Ranko. *Žargon. Lingvistička studija*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2003.

BUGARSKI, Ranko. *Žargon. Lingvistička studija*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2006.

BUSSMANN, Hadumod. *Lexikon der Sprachwissenschaft*. Stuttgart: Alfred Kröner Verlag, 2002.

CRYSTAL, David. *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Oxford: Blackwell Publishing, 2008.

DOKULIL, Miloš. *Tvoření slov v češtině, I, Teorie odvozování slov*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1962.

FLEISCHER, Wolfgang, Irmhild BARZ. *Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache*. Berlin – Boston: De Gruyter, 2012.

HELCL, Miloš. „Univerbizace a její podíl při růstu dnešní slovní zásoby“. *Slovo a slovesnost*, 24/1, 1963, 29–37.

JEDLIČKA, Alois. „Univerbizace a multiverbizace v pojmenovacích strukturách“. *Slavica Pragensia*, IX, 1969, 93–101.

JEDLIČKA, Alois. „Конфронтационе напомене о тзв. универбизацији и мултивербизацији“. *Научни сасиџанак славистиџа у Вукове дане*, 11/2, 1982, 113–123.

KRISTAL, Dejvid. *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*. Prev. Ivan Klajn, Boris Hlebec. Beograd: Nolit, 1988.

LEECH, Geoffrey. *A Glossary of English Grammar*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006.

MATTHEWS, Peter H. *The Concise Oxford Dictionary of Linguistics*. Oxford: Oxford University Press, 2007.

MEIBAUER, Jörg et al. *Einführung in die germanistische Linguistik*. Stuttgart: J. B. Metzler, 2007.

OTAŠEVIĆ, Đorđe. „Kalkiranje i univerbacija“. *Zagonetač*, 318, 1988, 11.

RADOVANOVIĆ, Milorad. „Dekompozicija i univerbacija“. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XLVII/1–2, 2004, 43–49.

SIMEON, Rikard. *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva* (II). Zagreb: Matica hrvatska, 1969.

Горан Б. Милашин

УНИВЕРБИЗАЦИЈА С ПОЗИЦИИ СЕРБСКОЈ ДЕРИВАТОЛОГИЈЕ

Резюме

Универбизација в дериватологији преимущественно определяется как словообразовательный процесс, в котором сложная синтаксическая конструкция превращается в одно лишь слово. Тем не менее, если всмотреться в примеры, приводимые в сербском словообразовании в качестве иллюстрации к универбизации, создается впечатление, что все еще не вполне понятно, что такое в самом деле этот процесс, и чем он отличается от остальных словообразовательных процессов: суффиксации, композиции, синтаксического словообразования и т. п. С этим как раз связаны основные задачи данной работы – показать различные взгляды на универбизацию в сербистике, сопоставить их с соответствующими позициями в славистической и англосаксонской литературе, а также предложить некоторые потенциальные решения данного вопроса.

Ключевые слова: универбизация, сербская дериватология, синтаксическая конструкция, дерадикация.

Goran B. Milašin

UNIVERBATION FROM THE POINT OF VIEW
OF SERBIAN DERIVATIONAL MORPHOLOGY

Summary

This paper analyzes different meanings of the term *univerbation* in the Serbian word-formation processes. The main goals were to investigate different perspectives on univerbation in Serbian derivational morphology, to compare it with the views in the Slavic, English and German papers and dictionaries, and then to offer some potential solutions. In derivational morphology, univerbation is usually defined as the process of transformation of a syntactic construction as a motivator into a new single word. However, when we consider examples of univerbation from Serbian word-formation processes, we get an impression that it is not yet completely clear what this process actually is, and what distinguishes it from the other word-formation processes. One of the problems is the term *univerbation* (from Latin *unus* – ‘one’ and *verbum* – ‘word’), because it can be understood in several ways – as a name of the process of combining two or more words into a new single word: it can also include compounding, blending and syntactic word-formation, not only one type of the processes as it is often the case in Serbian derivational morphology. That is why we need to find some better term to name the process in which the motivator is a syntactic structure *adjective + noun*, and a new word is made by adding some suffix on the base of an adjective (*саобраћајна несрећа* → *саобраћајка*). We propose that this term can

be *deradixation*, which suggests that a new word is made by eliminating some free morphemes (*radices*) from a motivator.

Keywords: univerbation, Serbian derivational morphology, syntactic construction, motivator, deradixation.

Рајна Драгићевић, *Српска лексика у прошлости и данас*

Нови Сад, 2018: Матица српска. 450 стр.

Књига Рајне Драгићевић *Српска лексика у прошлости и данас* може се читати у континуитету или по деловима, но, без обзира на то како ћемо је читати, суд о њеним општим одликама неће се у бити разликовати. Свако поглавље одражава исти методолошки принцип као и књига у целини – исцрпно обрадити изабрани лексиколошки феномен, одредити га у односу на структуру лексикона српског језика на основу параметра места – центар / периферија лексичког система, времена – историјски завршен процес / процес у току, којима је надређен параметар природе настанка датих односа и процеса – унутарлексички процес / лексички процес инициран спољним, историјским, социјалним и културним приликама времена у којем је настао, а све поткрепити бројним примерима, и сагледати са становишта релевантне литературе, на неколико словенских и несловенских језика.

Књига *Српска лексика у прошлости и данас* показује да су фазе ауторкиних истраживања структуре лексичког система текле овим редоследом – од стечених знања и властитих истраживања структуре савременог српског језика ка објашњавању процеса његовог устројавања, у којем се одражавају исти они механизми пуњења инвентара али и слабљења позиције или губљења појединих лексема као и у савременом језику. Овакав приступ испитивању лексичког система подразумевао је посебну методологију – од савременог стања лексике српског језика ка историјским чињеницама које су довеле до таквог стања, односно лексика српског језика

описана је у свом динамизму. Одређење односа центра лексичког фонда према периферији спроведено је на једино исправан начин – уочени су и одређени фактори који утичу на развој лексике, и то од потенцијалне до узуалне, од околиналне до општеприхваћене, од оне која са периферије лексичког фонда приступа основном до оне која из центра одлази ка периферији. Одређење тих нејезичких, друштвено-историјских фактора чини ову књигу вредним и поузданим прилогом и познавању националне културе. Таква методологија не би се могла одредити дедуктивном у правом смислу речи, ако је то у случају природног језика уопште могуће, поготово на семантичкој и лексичкој разини, али је сигурно да је дескрипцији претходило познавање општих принципа устројства система, који су, затим, дескрипцијом потврђени. Библиографски подаци о истраживањима која је спроводила, консултована литература, те ексцерпција из великог броја речника потврђују да је свака од фаза рада на предочавању и објашњавању развоја лексичког система српског језика била темељно и плански изведена. Треба рећи још и то да толика речничка грађа никада до сада није била приказана у једној књизи, па књига зато представља допринос и опису развоја српске лексикографије.

Овакав методолошки приступ произлази и из досадашњих истраживања Рајне Драгићевић, односно одражава њену досадашњу библиографију. Да наведемо само монографије: *Придеви са значењем људских особина у савременом српском језику (џворбена и семантичка анализа)* (2001), у којој је анализу спровела на два плана – деривационом и лексичком, искористивши деривациону комбинаторику као знак типа индекса промене семантичког садржаја, што је било у складу и са сличним приступима у проучавању лексике у последњим деценијама XX столећа, поготово у славистици. Монографија *Лексикологија српског језика* (2007, 2010) посвећена је питањима организације лексичког система, а као и ова о структури лексикона, резултат је опсежних, добро усмерених истраживања. Након ове две књиге, те рада на изради речника – учествовала је у изради *Речника српског језика* (2008), *Асоцијативног речника српског језика* (2005), *Обрајног асоцијативног речника српског језика* (2011), а потакнута радом на асоцијативном речнику написала је и књигу *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу* (2010), те радећи као

редакторка у изради *Семантичко-деривационог речника*, свеска 2 (2006), што је уз рад на докторској тези продубило њена лексиколошко-дериватолошка истраживања – било је очекивано да управо она сагледа и предочи структуру лексикона српског језика. Додајмо томе да је ову монографију осмишљавала и учествујући у раду Комисије за творбу речи при Међународном комитету слависта, која сваке године организује конференције на којима чланови Комисије представљају материјал својих језика на задату тему – о деминутивима су извештавали 2016. године, о универбацији 2017, а ове ће на Међународном конгресу слависта у Београду разматрати утицај глобализације на творбу речи у словенским језицима, те укључивањем у пројекат Хумболтовог универзитета, чији је циљ формирање разговорног корпуса језика нашег региона.

Имајући у виду број и разноврсност обрађених питања, сагледаних и из дијахроне и из синхроне перспективе, а с тим у складу и разноврсност и обим истраживаних корпуса, настојаћемо да у приказивању ове књиге покажемо на којим лексиколошким питањима и на каквом корпусу Рајна Драгићевић сагледава и објашњава лексички систем српског језика на основу издвојених параметара.

Пошавши од тога да основни, средишњи круг лексике савременог српског језика чине речи којима се именује човек, делови његовог тела, он као вршилац радње, његове особине, осећања и духовни живот, средина у којој живи, Рајна Драгићевић и лексику прасловенског порекла, а сачувану у савременом језику, распоређује у тематске групе, издвојивши као прву управо ону о човеку. У другом и трећем поглављу првог дела („О прасловенском слоју лексике савременог српског језика“, „Свеславенска лексика у савременом српском језику“) лексику ексцерпирану из два поуздана лексикографска извора, али не и лексиколошки протумачену (Петлева, И. П. (1971, 1973) „Праславянский слой лексики сербохорватскога языка“; Корећни, F. (1981) *Základní všeslovenská slovní zásoba*) анализира да би утврдила прасловенски слој лексике у савременом српском језику, а не да би реконструисала лексички регистар прасловенског дијалекта којим су говорили Срби (стр. 19). Чинећи то, Рајна Драгићевић развој лексике даје ретроспективно, са циљем да утврди, колико је могуће, како је настао савремени лексички фонд и из којег је времена, из којих културно-историјских при-

лика потичу поједини његови слојеви, какав је систем, каква је организација тога лексичког система, какав му је центар, каква му је периферија, шта је у њему било привремено, непостојано, а шта стално, постојано. Наведени примери, детаљно анализирани, несумњиво потврђују да лексика прасловенског порекла чини лексичко језгро целог система.

Пратећи хронолошки след књижевних идиома (4. поглавље – „Старословенска и црквенословенска епоха“; 7. поглавље – „Лексика славеносрпског језика“; 8. поглавље – „Од славеносрпске до вуковске лексике“), те на основу великог броја историјских, претежно лексикографских извора, и употребних, говорних или/и писаних, више или мање стабилних идиома (5. поглавље – „Оријентализми и њихова судбина у савременом српском језику“; 6. поглавље – „Постојаност базичне народне српске лексике у време османске владавине (пример лексике из једног речника из XVII века)“, комбинујући прегледне делове, настале на основу истраживања поузданих стручњака за питања у вези са историјом српског језика и истраживачке делове, који потичу из властитих анализа речника и других историјских извора, Рајна Драгићевић разматра лексику српског језика у распону од старословенске и црквенословенске епохе до Вукових речника па све до данас, сагледавајући је при том у ширем друштвено-политичком контексту (период османске владавине – 6. поглавље, Хабзбуршке монархије – 7. поглавље, 7.3.3–7.3.8), и ужем – стручном, испитујући и вреднујући досеге рада Друштва српске словесности (10. поглавље – „Улога Друштва српске словесности у развоју лексиколошке и лексикографске мисли. Зачеци српске лексичке политике“), те Новаковићеве ставове о лексици српског народног књижевног језика (11. поглавље – „Стојан Новаковић – покретач великог речника српског језика. Новаковићева идеја о лексици српског народног књижевног језика“), да би овај истраживачки блок завршила трима илустрацијама лексике српског језика од Вука до данас (13. поглавље), те одговорима на питања о дијахронијској семантици у *Етимологијском рјечнику Петра Скока* (14. поглавље), не затварајући већ проширујући круг питања у другом делу књиге.

Лексичке карактеристике књижевних идиома одражавају, како Рајна Драгићевић показује, и друштвено-политичке и културне прилике у којима су настајали и у којима су кориштени, а жанр

– сакрална / профана књижевност избор идиома – књижевног / народног. Српскословенски језик био је „језик којим су се писале богослужбене и црквене књиге, али је то био и језик научне литературе, космографских, географских, терапијских и других учених списа, па и лепа књижевност, а на народном језику писани су правни и трговачки списи, популарна књижевна дела световног садржаја“ (стр. 33); лексика старословенског језика сачувана је у српскословенском, те су у њему грецизми као речи страног порекла најчешћи, а било их је и у народном језику, али у знатно мањем броју. Историјску лексикографску грађу ауторка разматра са лексиколошког становишта, те управо стога у *Српскословенском речнику јеванђеља* (2007) обраћа пажњу на синонимске редове превода на српски, те проверава статус црквенословенизма у општем лексичком фонду савременог језика.

Методолошки приступ од стеченог знања о принципима организације лексичког система до властитих истраживања релевантних историјских лексикографских извора посебно се огледа у деловима о речима страног порекла. На страницама ове књиге, како у првом тако и у другом делу, у другом посебно у поглављу „О богаћењу лексичког фонда позајмљивањем“, читаоци ће наћи поуздане податке не само о времену већ и о разлозима појављивања речи из црквенословенског, а затим и из рускословенског и славеносрпског језика, те када су и зашто посуђивани грецизми, латинизми, оријентализми, галицизми, германизми, русизми, албанизми, хунгаризми, као и најновији англицизми. Рајна Драгићевић нам предочава и у какве парадигматске односе ступају речи страног порекла, како се примањем неке речи њено значење сужава или шири, какав је њихов деривациони потенцијал, будући да се управо на основу тих критерија може разумети какво место у систему савременог језика те речи заузимају, односно зашто су се и када неке од њих помериле из средишњег круга ка периферији, мењајући притом и статус – речи у општем лексичком фонду / речи у појединим, маркираним, идиомима (дијалектизми, регионализми, жаргонизми и др.). Она, дакле, историјску лексикографску грађу подвргава лексиколошкој анализи, што се, треба рећи, у домаћој литератури ретко чини.

На примерима анализе речи прасловенског, старословенског, српскословенског, те славеносрпског и народног језика, као и ре-

чи страног порекла, читава се ауторкино умеће читања старих и старијих лексикографских извора из лексиколошке перспективе. Српску лексику прасловенског језика из корпуса Петљове и Поповића (Поповић, И. (2007). *Историја српскохрватског језика*) Рајна Драгићевић разврстава у девет великих тематских група (1. Човек, са седам подгрупа; 2. Животиње, са три подгрупе; 3. Биљке, са четири подгрупе; 4. Храна; 5. Предмети, особине предмета, са шест подгрупа; 6. Географски појмови, атмосферске појаве, са четири подгрупе; 7. Временски појмови; 8. Процеси, са четири подгрупе; 9. Разно. (Добијање ватре. Пољопривреда и сродне области. Сточарство и његови производи. Производња текстила. Трговина. Ратовање; из Поповићевог корпуса још и: слатководно рибарство, пловидба, метали, музички инструменти). Оријентализме који означавају људске особине, емоције и друштвене односе у *Речнику косовско-меџохиског дијалекта* Глише Елезовића ауторка разврстава у следеће групе: (1) пожељне духовне особине и појмови у вези с њима, (2) пожељне емоције и појмови у вези са њима (љубав; чежња; ишчекивање; нада), (3) непожељне особине, стања у вези с њима (недостаци; глупост, лакомисленост, неозбиљност; невичност, лењост; прљава особа; необуздана нарав; лоша нарав), (4) непожељна осећања и стања (јад, беда). Исти степен умећа читања старијих лексикографских извора и исти степен поузданости у тумачењу података ауторка показује када на грађи једног рукописног речника писаног арабицом на турском и српском језику из прве половине XVII века испитује постојаност народне, домаће лексике. Од 700 речи колико речник укупно садржи, како је ауторка утврдила, само 18 није забележено у речницима савременог српског (српскохрватског) језика, а само девет турских речи у савременом турском језику, што значи да су лексеме које припадају основном лексичком фонду стабилне. И овај речник је послужио ауторки да истовремено спроведе и лексикографску и лексиколошку анализу, те се и на овом примеру читалац књиге уверава да је то и једини исправан методолошки поступак.

Посебну пажњу Рајна Драгићевић поклања речницима у којима се поред смене књижевнојезичких идиома добро одражавају друштвене и културне карактеристике средине у којима су настајали и потребе тадашњих корисника тих речника. Са културноисторијског становишта ауторка приступа Орфелино-

вом речнику из 1766. године, устројеном по тематско-појмовним групама, и анализира речнике с почетка и из прве половине XIX столећа. Рајна Драгићевић нас анализом двојезичних речника уверава да је процес европеизације лексике српског језика и културе почео крајем XVIII односно почетком XIX столећа. Она показује и како избор лексике у речницима из тог доба сведочи о животу Срба у Хабзбуршкој монархији, а анализом разговорника у речницима и лексикографских потврда о формама учтивости суочава и са чињеницом да лексиграфска пракса утире пут лексиколошким теоријама, те да су стари лексикографи и те како водили рачуна о комуникативној функцији језика, да су настојили да корисницима предоче, али и да их и подуче, како се у којој говорној ситуацији треба понашати. Рајна Драгићевић с правом користи термине модерне лингвистике када нам предочава податке из грчко-српског речника Киридиса и Аврамовића из 1845. године. Они у *Разговорнику* користе термин разговор, што она прецизније идентификује као говорни чин; у *Речнику* је 16 разговора / 16 говорних чинова: поздрава; молбе, прошенија, подношенија; одобреније, одрицање, одбацивање, благодарност; сумња, совјет, увереније, одрицање; затим они којима се говорници користе да изразе радост, жалост, бол, удивљеније, надежду и олајаније итд.

Кратко поглавље „Од славеносрпске до вуковске лексике“ уводи читаоце у наредни круг питања о ставовима о мономорфној односно полиморфној идиомској основици књижевног језика, које се са подробнијим анализама предстандардних књижевних идиома последњих деценија поново почело отварати. У том смислу може се разумети ауторкин став о недовољно утемељеном напуштању доситејевског типа књижевног језика у вуковској концепцији; сматра да бројност апстрактних именица, посебно деадјективних, одражава зависност унутарлексичких процеса од социјалних и културних прилика у којима они настају – апстрактне именице су од потребних, али не и високофреквентних, жанровски обележених речи у доситејевском моделу књижевног језика у вуковском прво одбациване да би се у њега убрзо поново почеле укључивати, уз замену речи или творбених образаца неактуелних идиома обрасцима новог књижевног односно стандардног идиома (*госѣољубије* / *госѣољубивосѣ*, *усердије* / *усрдносѣ*, *земљойисаније* / *земљойис*, *ѣойеченије* / *сѣарање*).

Одговор на питање о лексичком фонду народног језика као основици књижевног ауторка изводи у деветом поглављу („Вук и народна лексика у основици српског књижевног језика“) на основу анализе Вуковог текста „Правителствующи совѣтъ сербскіи“ *за времена Кара-Борђијева или оѣймање ондашњијех великаша око власѣи*, те мањих, проблемски усмерених, анализа Вукове речничке грађе, уз критички, али не и необјективан, однос према раније изреченим ставовима.

Поглавље „Улога Друштва српске словесности у развоју лексиколошке и лексикографске мисли. Зачеци српске лексичке политике“ привлачи пажњу из два разлога – прво стога што нам у њему ауторка предочава, како наслов показује, рад првог стручног удружења, кратковеког и током дугог периода без настављача, које је било усмерено на ‘лексичку политику’, пре свега на утврђивање критерија попуњавања лексичког фонда у циљу задовољавања нових потреба говорника српског језика средином XIX stoleћа, што се у првом реду односило на конституисање различитих научних терминологија – посрбљавањем речи из „старословенског“, руског и црквенословенског, стварањем нових речи творбом од домаћих / словенских основа, превођењем и калкирањем, а као друго што суд о принципима формирања лексичког фонда, утврђиваним пре пуних 150 година, изриче компетентан лексиколог, и то управо у оквиру књиге посвећене дијахронијско-синхронијским истраживањима лексике српског језика, спроведених са становишта савременог језика. Ауторка истиче да се и у случају попуњавања савременог лексичког фонда српског језика примарно треба користити његовим лексикотворним потенцијалом.

Непосредно иза поглавља о улози Друштва српске словесности у развоју лексиколошког испитивања језика следи кратко поглавље о ставовима Стојана Новаковића о српском језику и његовој *Посланици* из 1888. године („Стојан Новаковић – покретач великог речника српског језика. Новаковићева идеја о лексици српског народног књижевног језика“). Ауторка скреће пажњу на то да је Новаковић, и поред негативног општег суда о раду Друштва, ипак следио неке од идеја Јована Стејића о концепцији речника (савременог) српског језика из 1853. Прилог скреће пажњу на још нешто – Новаковић се залагао за израду речника ‘народног књижевног језика’ а педесетак година након његове *Посланице* и *Предлога*

(1893) речник је понео наслов *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, у којем се одражава отклон од Новаковићеве концепције.

Оцену о првом делу књиге *Српска лексика у прошлости и данас* сводимо на следеће: ауторка је на основу детаљних анализа и бројних примера из властитих истраживања и истраживања других аутора показала узајамност унутарлексичких процеса, условно речено самосталних, и унутарлексичких процеса иницираних историјским, социјалним и културним околностима времена у којима су настајали. Овом делу приказа додале бисмо и суд о завршном поглављу првог дела књиге – „Нека питања дијахронијске семантике у *Етимологијском рјечнику* Петра Скока“. Убедљива је, примерима потврђена, аргументација Рајне Драгићевић да су „описани етимолошки семантички процеси исти они које уочавамо и из угла савременог језика“ (стр. 197), да се међуповезаност синхронијске и дијахронијске семантике показује и у формално или значењски конкурентним лексичким облицима (стр. 198). Додајмо томе и то да сматрамо да је вредно и корисно следити завршни став овог поглавља – „да је етимолог дужан да се упозна са семантичким законитостима у лексичком систему да би исправно објашњавао етимолошке процесе, а да је лексиколог обавезан да, када год може, лексичке појаве осмотри и из дијахронијске перспективе“ (стр. 203).

У другој делу књиге Рајна Драгићевић бави се, како каже, „најновијим дешавањима у лексичком систему српског језика и новом лексиком“, која „за сада спада у периферију лексичког система, а време ће показати да ли ће се изборити за статус у основном лексичком фонду или ће се задржати на периферији лексичког система, а можда га и потпуно напустити“ (стр. 207).

Поглавље „Лексички кругови – центар и периферија“ није само централно поглавље другог дела књиге, оно наткриљује цео први део, дакле, сва предочена лексикографско-лексиколошка истраживања историјског лексичког корпуса српског језика – његовог народног и његових књижевних идиома. Критерији распоређивања лексема у концентричне кругове су општи – у најужи круг улазе лексеме из основног лексичког фонда као сигнатуми основних и универзалних концепата. То су у првом реду основне, просте, примарне лексеме, пре свега оне којима се

именују човек, делови његовог тела и све што је везано за човека. Те лексеме су семантички најбогатије, њихова полисемантичка структура је најразвијенија, а деривациони потенцијал највећи. На периферији система распоређују се, како ауторка наводи, архаизми, дијалектизми, неологизми, жаргонизми и остала маркирана лексика. Пажње су вредне ауторкине примедбе да је однос међу концентричним круговима променљив, без оштрих граница, да је основни лексички фонд најстабилнији, а да се лексичка превирања обично дешавају на периферији система, те стога: „периферија лексичког система многих језика почиње да личи једна на другу, али идентитет сваког језика опстаје захваљујући основном лексичком фонду, који је мање или више инваријантан“ (стр. 209).

У утврђивању основног лексичког фонда треба, према Рајни Драгићевић, поћи од следећих критерија: значењског богатства базичне лексике, које зависи и од врсте речи – полисемантичне речи су углавном само именице и глаголи, и то оне које се односе на човека, његов однос са колективом и окружењем, затим бројности и карактера асоцијативних веза, деривационог статуса и потенцијала, те порекла речи – просте, поготово аутохтоне, речи имају шири семантички садржај од изведених речи и речи страног порекла, учесталости употребе, односно основни лексички фонд српског језика садржи, како ауторка формулише, „просте речи словенског порекла, које имају богату полисемију и деривацију и које су фреквентне у савременом језику.

Посебну пажњу ауторка посвећује речима које недостају и начинама на које се попуњавају лексичке празнине. Поглавље „Лексика на путу од потребе до настајања“ у правом је смислу узор лексиколошке анализе – анализе која се не зауставља на речи већ на концепту, што потврђују, између осталог, примери испитивања интерлингвалних лакуна које се суштински разликују од безеквивалентне лексике – у веома богатом регистру родбинских назива у српском језику недостаје реч, заједнички назив за браћу и сестре (нем. *Geschwister*), као и за рођеног брата или сестру без одређивања њиховог пола (енгл. *sibling*). За разлику од интерлингвалних лакуна и безеквивалентне лексике, интралингвалне лакуне су системске, и као такве понекад чак и универзалне. Рајна Драгићевић нам, између осталог, показује да у многим случајевима не постоје лексеме за исказивање средњег степена особине – *врућ* / *хладан*, *млад*

/ *сѣар*, да се лексички идентификују само маркирана својства, али не и она која се односе на уобичајено стање или својство – 0 / *слей*, 0 / *глув*, да се као хиперонимска реч, односно надређен појам придевима *дугачак* / *краѣак*, *дубок* / *ѣлиѣак* јавља именица (дужина, дубина), дакле својство, да би нам затим усмерила пажњу на деривате који недостају, као и на непостојеће лексеме унутар бинарних скупова који означавају различите друштвене појаве, те да би нам на крају предочила да се лакуне попуњавају секундарним лексемама, било онима добијеним у процесу полисемије, било оним добијеним деривацијом, те позајмљивањем лексема.

Овим процесима, како нам ауторка предочава, настају и потенцијалне речи (3.2), које су грађене по постојећим продуктивним моделима, али које нису стигле до узуалности, нпр. *враѣаѣосѣ* би била потенцијална реч настала по истом моделу као *главаѣосѣ*, *зубаѣосѣ*. Овим процесима настају индивидуализми (*заѣуѣурукаѣи* – засвирати у трубу), околионализми (*ѣремѣав*, *шкодилак*) (3.3) и неологизми (3.4), уколико то нису позајмљенице. При томе је важно то што истиче да њихово место у лексичком фонду није стабилно, неке се укључују у основни лексички фонд, као нпр. некадашњи неологизам *уѣикач*, неке у оквиру истог функционлног стила остварују однос блискозначности са речима из основног лексичког фонда, али нису с њима замењиве у минималаном, реченичном, ни у ширем контексту (нпр. *шоеинг* / *куѣовина*, *куѣовање*).

Попуњавање лексичких празнина врши се, како показују и примери које Рајна Драгићевић наводи, и интернационализацијом, процесом позајмљивања стране лексеме која није грчког и латинског порекла, или интернационалних творбених елемената, који се при том јављају у више сродних и несродних језика (у најмање три језика) (нпр. *адаѣѣер*, *акцидентѣ*, *фиѣнес*, *ѣаранормалан*, *ѣсеудоуѣешан*, *реалисѣ*, *радикализам*, *београдизација*).

Интернационализација језика често је паралелан процес његовој интелектуализацији, при чему обе настају због све већих потреба за именовањем апстрактних појмова (*релаѣивносѣ*, *соѣијализам*). Интелектуализација лексике често је паралелан процес терминологизацији, чији је циљ утврђивање и специјализовање назива у једној стручној или научној области (нпр. *веѣробран* техн. *ѣредње сѣакло на моѣорном возилу*, или *миш*, *икона* у

компјутерској терминологији). Будући да води рачуна о контексту употребе лексичких јединица, ауторка с правом повезује процес терминологизације са процесом детерминологизације, изласка лексема из специјалног терминолошког система и уласка у општи лексички систем (*анализа, криза, симбиом*).

Нова значења настају, како ауторка показује, и генерализацијом, апстраховањем појединачних елемената у структури каквог значења и развијањем општих, мање конкретних елемената; тако *јела* може означавати било који четинар.

Разматрајући начине попуњавања лексичког фонда, ауторка скреће пажњу и на феномен језичке економије, под који се могу подвести и универбизација и сливање; оба ова процеса засад припадају разговорном језику. Универбизација је природни језички процес стварања моноксемских номинација од синтагматских (нпр. *бензинац* / бензински мотор, *генералка* / генерална проба, *културњак* / културни радник), а сливање процес неочекиваног семантичког срастања двеју целих лексема или њихових делова (нпр. *Беогорац* – Београд(ски) + Црногорац, *бирокраџура* – бирократија + диктатура).

Демократизације лексичког фонда, супротно интелектуализацији и терминологизацији, доводе, како ауторка показује, до увећавања броја лексема у разговорном језику преузимањем жаргонске и социолектално обележене лексике (нпр. *лакшарош, драмаџор, муфџаши, смрадуша, увлакача*).

Поглавље „О богаћењу лексичког фонда позајмљивањем“ директно повезује први и други део књиге, будући да је ауторка и у првом делу детаљно разматрала из којих језика и под којим условима су у српски лексички фонд интегрисане речи страног порекла и којим тематским групама оне припадају. У вези са позајмљеницама ауторка поставља једно важно питање – како третирати позајмљенице које у изворном језику нису просте, основне речи већ су изведенице или сложенице, као *бордер, билдер, донаџор, бизнис-клуб*, и даје одговор на њега – лексеме за које у српском језику не постоје мотивне речи нису деривати, нису изведенице или сложенице.

У другом делу овог поглавља ауторка даје неколико монографских анализа појединих префиксоида, што у шестом поглављу чини са удвајањем глаголских префикса. Ови делови су значајни

не само стога што садрже читаве низове веома важних података него што су прави обрасци лексиколошко-дериватолошке анализе.

У потпоглављу 4.2. ауторка говори о позајмљивању творбених елемената, творбених форманата и префиксоида, пре свега из енглеског језика; једанаест префиксоида (*сујер-*, *мини-*, *видео-*, *ауџио-*, *мега-*, *мулџи-*, *хијер-*, *авио-*, *аудио-*, *нано-*, *медија-*) испитала је на корпусу *Полиџике*, од 2005. до 2010. године, и утврдила да се префиксоид *мулџи-* данас мање употребљава, за разлику од префиксоида *нано-*, који је у експанзији; утврдила је и то да су ови процеси исти и исти су префиксоиди у експанзији и у руском и другим словенским језицима.

У петом поглављу ауторка се бави лексикализацијом, детерминологизацијом и граматикализацијом као начинима богаћења лексичког фонда; ови се процеси заснивају на преласку једне граматичке, творбене и семантичке категорије у другу. Еклатантан пример лексикализације је именица *нейце* (горња засвођена површина усне дупље), која се семантички одвојила од своје творбене основе *небо*; демотивисаност је, како ауторка каже, резултат процеса лексикализације. Детерминологизација је процес изласка једнога термина из свога терминолошког система и уласка у општи лексички фонд, што је праћено променом семантичког садржаја, нпр. терминолошко значење лексеме *фузија* у разговорном језику дало је значење – *сјајање*, *сјајање* уопште. Граматикализација је прелазак једне категорије речи у другу, праћен семантичким променама. Ауторка ово илуструје попредложењем неких именица, нпр. *йошао је овим љућем* и *йошао је љућ Београда*.

Даље се Рајна Драгићевић бави творбом речи, која је, поред полисемије, најпродуктивнији начин богаћења лексичког фонда; истражује творбу именица суфиксацијом, творбу глагола са два префикса и, на крају, префиксиране глаголе који постоје само у том облику, односно према којима не постоји глагол без префикса.

Истраживање суфиксације ауторка је обавила на примерима 48 деривационих гнезда именица које означавају делове људског тела, на основу корпуса *Семантичко-деривационог речника*. Навешћемо неке од закључака: убедљиво највише деривата имају лексеме *глава* и *рука*; ове лексеме, као и друге са развијеним деривационим гнездом, имају и развијену полисемију; највише је именица међу дериватима лексема које означавају делове тела; семантика имени-

ца добијених суфиксацијом најчешће се помера са дела тела ка човеку као целини (*глава – главоња*), ка животињама (*ухо – ушара*) и биљкама (*усна – уснајица*), и даље ка месту (*зуб – зубишије*) и предмету (*нога – ногаре*). На сличан начин ауторка анализира придеве и глаголе настале од носилаца истих деривационих гнезда.

Глаголе са два префикса ауторка истражује на грађи од 500 глагола из Речника САНУ и шестотомног Речника МС; такви су глаголи: *ѣриѣокриѣи*, *доналиѣи*, *надойисѣи*, па и глаголи са два иста префикса: *ѣѣодидиѣи*, *ѣѣѣјесѣи*. Истраживање је показало да се двопрефиксални глаголи у скоро свим случајевима понашају као дводелне структуре; семантика ових глагола показује да постоји само једна творбена граница, и да се она налази иза првог префикса.

У поглављу „Језичка економија као тенденција у богаћењу лексичког фонда“ ауторка предочава универбизацију као још један начин творбе нових речи, прикључујући лексиколошко-деривационој анализи коментаре података добијених анкетањем студената. На питања постављена на почетку текста даје следеће одговоре: универби настају понављањем истог творбеног модела; универбизација није само производ језичке еконимије већ и механизам експресивизације лексике; за разлику од синтагми универби имају нестабилно, контекстуално зависно значење; универби не настају семантичким ‘згушњавањем’ него управно супротно ‘разређивањем и разливањем’ идиоматизованих мотивних синтагми односно фразних лексема.

Рајна Драгићевић затвара књигу *Српска лексика у ѣрошлосѣи и данас* поглављем под насловом „Контекст као генератор нових значења. Секундарна значења лексема као вид богаћења лексичког фонда“. У првом потпоглављу истражује моделе експресивног одређивања количине партикуларизаторима и интензификаторима, а закључке потврђује бројним примерима; у другом на основу корпусно усмерених истраживања разматра утицај минималног, синтагматског, контекста на лексичко значење, обраћајући притом посебну пажњу на домен примене. У потпоглављу „Конструкција на граници између слободних спојева лексема и фразеологизама“ предочава разлике у обради фразеологизма *изгубиѣи главу* у речницима српског, словеначког, руског, бугарског и пољског језика, у којем именица *глава* не значи само *живѣи*.

Да сведемо, књига у потпуности одражава садејство семантичких и деривационих обележја лексичких јединица, те стога интегрисан лексиколошко-дериватолошки приступ обезбеђује знатно потпуније информације од оних које би се добиле њиховим раздвајањем – које место у лексичком фонду заузима нека реч и зашто, који унутарлексички и нејезички (историјски период, друштвено-културне околности) разлози проузрокују промене у лексичком фонду и који семантичко-деривациони механизми при томе делују; књига представља значајан допринос српској лексикологији јер историјски развој лексике српског језика није до сада систематично описан; књига представља допринос и историји српске лексикографије јер је у њој грађа која је ексцерпирана из више десетина српских речника, од којих су неки и описани, од половине XVIII века до данас; књига представља допринос и културној историји српског народа, јер је национална историја сагледана из угла лексичког наслеђа у савременом лексичком фонду. И нешто што је веома важно: ауторка нас овом књигом упознаје са богатом стручном и научном литературом, и словенском, и англосаксонском.

*Даринка Горџиан Премк**

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

Катедра за српски језик

*Вера Васић***

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

Одсек за српски језик и лингвистику

* daragp@yahoo.com

** vvasic021@gmail.com

Лексикологија и лексикографија у светлу савремених пристоја,
зборник научних радова, Уредништво: Стана Ристић, Ивана Лазић
Коњик, Ненад Ивановић

Београд: Институт за српски језик САНУ, 2016, 580 стр.

Зборник радова *Лексикологија и лексикографија у светлу савремених пристоја*, који су уредили сарадници Института за српски језик САНУ Стана Ристић, Ивана Лазић Коњик и Ненад Ивановић, може се схватити као део комплета корисних лексиколошких и лексикографских зборника који чине *Лексикографија и лексикологија* (1982), *Лексикографија и лексикологија* (1984) и *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе* (2002).¹ После дуге паузе, објављен је и четврти наставак овог зборничког серијала, који је посвећен најновијим приступима у лексикологији и лексикографији. Сваки од ових зборника садржајем радова, темама и методологијом указује на различита интересовања аутора прилога, која су у складу с лексиколошким и лексикографским достигнућима, карактеристичним за време у коме су зборници настали.

Уредништво је у Позиву на сарадњу одредило следеће оквирне циљеве зборника: 1) да се представи садашње стање у лексикологији и лексикографији, превасходно у словенском језичком свету, али и шире, са свим актуелним приступима, како оним традиционалним, тако и оним најновијим и 2) да се представе савремени резултати

¹ У великој мери у ову групу зборника спада и зборник *Путевима речи* (зборник у част проф. Д. Гортан Премк) (2017), иако у њему има и оних радова који нису посвећени лексикологији и лексикографији.

у традиционалној и компјутерској лексикографији (у изради речника различитог типа: дескриптивних, вишејезичних, специјалних и др.). Како је примећено у Предговору, „стигло је преко тридесет радова, скоро на свим словенским језицима (српском, руском, пољском, бугарском, словеначком, хрватском) и на енглеском језику. Садржај радова увелико превазилази полазне оквирне циљеве постављене од стране Уредништва.“

Зборник се састоји из три целине: I. Типови речника – теоријски приступи и практични резултати; II. Когнитивни приступи – стереотипи и језичка слика света; III. Идентификација лексичких јединица и њихова системска организација.

Поглавље посвећено типовима речника најбогатије је, па су радови у њему класификовани у шест тематских целина: 1) Савремена дескриптивна лексикографија; 2) Електронска лексикографија, планирање и унапређење лексикографског рада; 3) Историјска лексикографија; 4) Неографија; 5) Терминологија и терминографија; 6) Специјални речници. Већ сам списак ових потцелина указује на богатство тема и интересовања аутора приложених радова.

У првој потцелини поглавља *Савремена дескриптивна лексикографија* објављена су четири рада. Рад којим започиње поглавље и цео зборник јесте рад уваженог руског лексиколога и лексикографа Ј. Д. Апресјана *Об Активном словаре русского языка* (стр. 13–79). Рад представља уводну студију која је под истим насловом објављена у првом тому Апресјановог речника *Активный словарь русского языка*. Тај речник је, како каже аутор, намењен најширој публици – наставницима, лекторима, преводиоцима, па и говорницима руског језика који желе да се правилно служе руским језиком. Ј. Д. Апресјан у свом тексту објашњава разлике између пасивних и активних речника, наводи и објашњава типове лексикографских информација и структуре речничког чланка у *Активном речнику*. Овакав тип речника треба да помогне говорнику у активној употреби језика. У речник се зато уносе детаљне информације о свим особинама речи и о њиховим значењима, важним за правилан говор. Пошто се даје велики број података, број обрађених речи није велик. Обрађују се само основне, неизведене речи, оне које имају најбогатију полисемију и које спадају у основни лексички фонд. Речник се израђује у складу са интегралним приступом језику.

Први део зборника наставља се радом Марије Чаролееве, сараднице Института за бугарски језик БАН, *Теория на лексикографијата и класификацијата на речниците* (стр. 79–87). Ауторка дели лексикографију на теоријску и практичну и као основни задатак теоријске лексикографије издваја класификацију речника. Предлаже два типа класификације. Прва се заснива на представљању објекта речника, а то је језик, а друга – хијерархијска зависи од степена сложености лексикографске концепције различитих типова речника.

Поглавље се наставља прилогом Твртка Прћића, професора новосадског Филозофског факултета, *Какав нам оџиџи речник српског језика највише љреба* (стр. 87–119). Аутор износи предлог за састављање једног новог, савременог, општег типа речника српског језика. Израда би била у потпуности корпусно и компјутерски заснована. Рад је значајан не само због тога што се у њему износи промишљена концепција могућег речника већ и због тога што аутор, на крају рада, предлаже отпочињање институционалног развијања и неговања речничке културе у нашој средини.

У раду *Novi slovar slovenskega knjižnega jezika – temeljna konceptualna izhodišča*, чији је аутор сарадница Института за словеначки језик Франа Рамовша САЗУ Нина Лединак (стр. 119–130), ауторка представља треће издање речника словеначког књижевног језика (*Slovar slovenskega knjižnega jezika*, *tretja izdaja*). Приказују се макроструктура и микроструктура речника, а фокус се ставља на нека начела у изради овог речника која представљају отклон од традиционалне словеначке лексикографије.

Следећа потцелина првог поглавља зборника, која носи наслов *Електронска лексикографија, љланирање и унаљређење лексикографског рада*, састоји се из три рада. Први од њих потписују Ненад Ивановић, Милена Јакић и Стана Ристић, а рад је насловљен *Грађа Речника САНУ – љољребе и могућностљи дигљљализације у свељлу савремених љприсљуља* (стр. 133–155). На почетку рада, аутори одређују место Речника САНУ у европској тезаурусној лексикографији, а затим класификују грађу за овај речник по различитим критеријумима. Након тога прелазе на питања дигитализације Речника – одабир начина дигитализације и дигитализација грађе у светлу савремених приступа. На крају рада аутори наглашавају

руског језика XIX века, као и израду историјског описно-творбеног речника руског језика.

Јасна Влајић-Поповић и Марта Бјелетић у свом раду *Приручни етимолошки речник српског језика – допринос савременој етимологији* (стр. 197–210) представљају резултате рада Етимолошког одсека Института за српски језик САНУ на изради *Приручног етимолошког речника*. Израда тог речника свакако ће убрзати израду тезаурусног *Етимолошког речника српског језика*. Ауторке у закључку констатују да се досадашњи рад на овом речнику у великој мери ослањао на претходна истраживања његових аутора, а да је истовремено био и подстицај за низ нових радова.

Последњи рад у потцелини зборника посвећеној историјској лексикографији написао је Александар К. Шапошников, руски лингвиста запослен у Институту за руски језик РАН, а наслов његовог рада гласи *Сравнительная лексикография славянских языков* (стр. 211–221). У овом корисном прегледном раду аутор говори о упоредним речницима словенских језика, о значају оваквих речника за проучавање историје словенских језика, па и о неким питањима етимологије. На крају свог прилога, наводи списак од 22 у раду споменута речника, који може бити веома користан будућим истраживачима историје словенских језика.

Поглавље *Неографија* садржи само један рад, а њега је написала Диана Благоева, бугарска лингвисткиња, запослена у Институту за бугарски језик БАН. Рад носи наслов *Съвременни подходи в славянската неография* (стр. 225–233). Ауторка у раду анализира одређена питања израде речника нових речи на примеру речника неологизама који су објављени у последњих петнаест година, а односе се на неологизме у бугарском, пољском, чешком, руском и украјинском језику. Читалац ће из овог рада моћи да сазна нешто ново о речницима неологизама, што би могло бити корисно за израду будућих речника неологизама српског, али и других језика.

Радови Маје Калезић, Мојце Жагар Карер, Владана Јовановића и Мире Милић посвећени су терминолошким питањима, па су сврстани у потцелину *Терминологија и терминографија*.

Рад Маје Калезић – *The Status of the Serbian Terminology defined by the Serbian Language Policy throughout its Contemporary and Future Plans. An Outline of one Terminological Algorithm* (стр. 237–248) – доноси предлог за електронско представљање термина

у процесу адаптације националног са интернационалним дигиталним терминографским описом.

Мојца Жагар Карер, словеначка лингвисткиња, запослена у Институту за словеначки језик САЗУ, приложила је рад чији наслов гласи *Sodobni pristopi v slovenski terminografiji* (стр. 249–260). У раду се представља савремено стање у словеначкој терминографији. Ауторка прави разлику између терминолошких речника који су посвећени стручњацима и оних који су намењени широј публици. Они који су намењени стручњацима садрже речничке чланке који се заснивају на претходним проучавањима појмова именованим одређеним терминима, док су терминолошки речници за ширу публику засновани на корпусу.

Терминографија и сродне дисциплине наслов је рада Владана Јовановића (стр. 261–272). У раду се износи преглед важнијих теоријских приступа терминографији и одређују њено место и значај у српској и, шире, словенској лингвистици. Аутор наводи дефиницију терминографије, представља њен предмет и задатке, одређује однос између терминологије и терминографије, на једној страни, и лексикографије и терминографије, на другој. У закључку, између осталог, износи потребу за израдом терминографског приручника, у коме би се, поред савремених теоријских знања, дала и практична упутства за израду савременог терминолошког речника.

Мира Милић у раду *Принципи састављања двојезичних терминолошких речника: енглеско-српски речник српских термина* (стр. 273–286) бави се принципима двојезичне терминолошке лексикографије на примеру *Енглеско-српског речника српских термина*. Посебна пажња посвећује се стандардизацији терминологије и лексикографској кодификацији термина.

Последња потцелина богатог првог поглавља зборника носи наслов *Специјални речници* и садржи четири рада. Први је написао Ђорђе Оташевић и насловио га *Школски речници српског језика* (стр. 289–305). У раду се износи класификација школских речника према језику корисника, узрасту, броју језика, начину представљања материјала, општости, серијности, самосталности и медијуму, а затим се представљају постојећи школски речници српског језика.

Јасмина Дражић је приложила рад *Нејезички и језички фактори за конципирање речника колокација српског језика* (стр. 305–320).

Ауторка објашњава значај речника колокација и одређује нејезичке и језичке факторе за конципирање речника колокација.

Рад *Дескриптивни речник лексема из сфере православне духовности у савременом српском језику* (стр. 321–340) написала је Ружица Левушкина. Ауторка скромно предлаже израду речника из наслова овог рада, иако је у својој докторској дисертацији већ представила један такав речник. У раду говори о циљу, намени, елементима овог речника и потреби за његовим постојањем у српској културној средини.

Још један у низу корисних радова који говоре о потреби нових типова речника у српској лексикографији јесте рад Бојане Милосављевић *Од употребе до могућности израде речника говорне етикеције у српском језику* (стр. 341–352). У раду се говори о научној и практичној потреби постојања речника говорне етикеције, а представља се и теоријско-методолошка основа на којој би се могао изградити овај речник. Ауторка на крају рада износи претпоставку да би значај оваквог речника био већи него што можемо сада и претпоставити.

Друго поглавље зборника, *Когнитивни ѝрисјуи – стереотиѝи и језичка слика свеѝа*, није подељено у потцелине (иако је било могуће раздвојити радове који су пре свега лексикографски од оних лексиколошких, семантичких) и састоји се из седам прилога.

Први потписује еминентни пољски лингвиста Жежи Бартмињски у коауторству са Станиславом Н. Бартмињском *O lubelskim Słowniku stereotypów i symboli ludowych* (стр. 355–377). Рад садржи основне принципе састављања *Речника народних стереотиѝа и симбола*. Речник ће се састојати из седам томова – од народног виђења космоса до времена, простора, мера и боја. Представљена је теоријска база речника и структура речничког чланка. Циљ је да се покаже како изворни говорници разумеју речи, а не шта оне значе.

Уреднице зборника Стана Ристић и Ивана Лазић Коњик у коауторству су написале рад *Реѝрезентативности Речника САНУ за еѝнолингвистичка исѝраживања: од лексикографске ка когнитивној дефиницији* (стр. 377–394). У раду се традиционална лексикографска дефиниција суочава са когнитивном дефиницијом. Та два типа дефиниција произлазе из два различита теоријска становишта. Закључује се да материјал који је изнесен у Речнику

САНУ омогућава истраживачима и једне и друге оријентације да пронађу довољно материјала за своја истраживања.

У раду Дејана Ајдачића *Ауторски њексїови и реконсїрукција језичке слике света* (стр. 395–408) полази се од представљања универзалних чинилаца језичке слике света, затим се представљају типови знања и мишљења, а онда се описују тешкоће у одређивању ауторске слике света. Аутор наглашава важност поређења ауторске слике света са језичком сликом света.

О асоцијативним речницима као извору за оїис концевїаїїа (на їримеру асоцијативног їоља ДОМ у руском језику) (стр. 409–423) тема је истраживања Марије Стефановић. Ауторка анализира асоцијативно поље лексеме *дом* у *Руском асоцијативном речнику*, *Речнику асоцијативних норми руског језика* и *Словенском асоцијативном речнику* и проверава значај различитих фактора за структуру и садржај асоцијативног поља. Ауторка, између осталог, наглашава значај састављања већег броја асоцијативних речника једног језика у различитим временским периодима, јер ће у различитим временима асоцијације носиоца истог језика бити различите, што је важно за културолошка истраживања.

Руска лингвисткиња са Владимирског државног универзитета Марина Пименова приложила је рад *Устойчивые единицы в диахронии и концептуальные формы ментальности* (стр. 425–438). Ауторка говори о томе да почетне фазе људских култура одликује постојање семантичког синкретизма, који се појављује у нерашчлањености емоција и мишљења, што је карактеристично за најстарије форме менталности. За тај период везује се настанак устаљених јединица, које ауторка назива *синкреїшемама*. Оне се касније развијају и мењају.

Радослава Трнавац је аутор рада *Анализа сенїїменїїа: сисїтем оцене и їприродни семанїїички меїїајезик* (стр. 439–454), у коме су приказана два лексичка приступа евалуацији и евалутивним придевима у тексту: системско-функционални систем оцене и природни семантички метајезик. У раду се приказују српски евалутивни придеви у наведена два система.

Друго поглавље зборника завршава се радом Ане Халас *Примена їеорије їроїїоїїїа у їредсїављању їолисемеїје* (стр. 455–469). Ауторка се залаже за примену теорије прототипа при лексикографској обради полисемичних лексема.

Треће поглавље зборника, *Идентификација лексичких јединица и њихова системска организација*, састоји се из шест радова, чији су аутори Светлана Толстој, Борис Хлебџ, Бранка Тафра, Јелена Ајџановић, Марија Вучковић и Данко Шипка.

Светлана Толстој, угледна руска лингвисткиња, запослена у Институту за славистику РАН, приложила је рад *Лексическое поле пиши и питания в славянских языках (к типологии «общих» номинаций)* (стр. 473–492). У раду се разматрају прасловенске именице и глаголи из сфере исхране *ed-, *kъrm-, *pit-, *trav-, *syт-, *xorn-, *živ-, *sil- и др. Обрађују се етимолошка гнезда ових лексема и развој њихових значења у словенским језицима.

Борис Хлебџ је, примењујући колокациону методу, анализирао енглеску лексему *appoint* и њене српске кореспонденте *йосџавџиџи* и (на)именоваџиџи. Рад је насловљен *A Contrastive Analysis of the Performative Appoint and its Serbian Correspondents* (стр. 493–514).

Dvojbe pri određivanju natuknice наслов је рада Бранке Тафре, хрватске лингвисткиње са Хрватских студија Свеучилишта у Загребу (стр. 515–533). Ауторка констатује да се лексикограф често пита које лексичке јединице могу имати статус одреднице. Рад је врло користан за теорију лексикографије јер се у њему покрећу бројна питања лексикологије и лексикографије, као што је, рецимо, питање критеријума за препознавање лексичке јединице.

Јелена Ајџановић је написала рад *Лексичко-семантичка обележја йредикаџива у йрилошким йредикаџиским изразима* (стр. 533–546). Она анализира неглаголску компоненту ових предиката и сврстава лексеме у функцији предикатива у лексичка поља и микропоља.

Претпоследњи рад у трећем поглављу, а и у зборнику, јесте рад Марије Вучковић *Егзоценџричне сложенџе које имају сџрукџуру: број ТРИ с аугменџаџивним значењем + именица* (стр. 547–564). Лексеме које настају овако како је описано у наслову спадају у експресивно обележене дијалектизме. Ауторка запажа да паралеле из других језика упућују на претпоставку да је посредџ архаичан творбено-семантички модел сложенџе.

Зборник се завршава радом Данка Шипке *A Prolegomenon to Automatic Detection of Errors in the Treatment of Lexical Anisomorphisam* (стр. 565–577). Аутор у раду предлаже обрасце за откривање типичних грешака у обради међујезичког лексичког анизоморфизма.

Оцена зборника. Тематика и садржај радова у зборнику *Лексикологија и лексикографија у светлу савремених приступа* потврђује оправданост наслова ове књиге. Зборник доноси прегршт нових замисли, предлога, концепција нових речника, идеја за употребу постојећих речника и иницијатива за разрешавање неких теоријских лексиколошких и лексикографских питања.

Скоро сви радови доносе и прегледе, оцене стања у одређеној ужој области, промишљање даљих путева, и то зборнику даје посебну вредност. Понекад се у неким зборницима аутори задубе у уска питања која разрешавају, па низ тих уских, мање или више успешно решених проблема не даје довољно јасну слику о стању у датој науци, али се за ауторе радова у овом зборнику то не може рећи. Скоро сви они су питање које испитују стављали у шири контекст, што овом зборнику, у некој мери, даје карактер колективне монографије.

Његов значај јесте и у томе што он представља прави међународни, славистички зборник, јер садржи радове на скоро свим словенским језицима. Те радове су, најчешће, написали изворни говорници различитих словенских језика, који су се у својим истраживањима користили литературом из својих средина. Тако је у зборнику дат врло широк списак славистичке литературе из лексикологије и лексикографије, који може бити веома користан за лексикографска, семантичка, али и за остала лингвистичка истраживања. Посебно су корисни спискови речника који се наводе у многим радовима.

Велики број страних аутора, од којих су многи запослени у институтима за национални језик академија наука већег броја словенских земаља, сведочи о томе да су аутори еминентни лингвисти у својим земљама, а њихов одзив у настајању овог зборника сведочи о високом угледу који у словенском лингвистичком свету ужива Институт за српски језик САНУ (као издавач зборника) и сами уредници зборника, на чији су се позив страни слависти радо одазвали.

Радови су распоређени у логична поглавља и потпоглавља, а свако од њих представља засебну целину, повезану с осталим деловима, али и аутономну јединицу која би се могла издвојити као посебна књига. Поглавља су добро распоређена, као и радови у сваком од њих. Након разматрања теоријских и практичних питања у

вези са савременим речницима, високо место у Садржају се с правом даје електронској лексикографији, чиме уредници зборника јасно стављају до знања важност електронске лексикографије. Тај став исказују и аутори радова у том поглављу, наглашавајући да се у XXI веку ова тема не може прескочити приликом израде речника. Више, вероватно, нема лексикографâ ни у Србији, ни у свету, који се задовољавају само штампаном верзијом речника које израђују.

И поглавље о историјској лексикографији доноси размишљања аутора о будућности историјске лексикографије, најпре у лексикографским институцијама у којима делују, али и далеко шире.

Ако се обрати пажња на укупну лексикографску продукцију различитих земаља, лако ће се доћи до закључка да је највећи број речника посвећен терминологијама различитих наука и струка. Због тога се, с правом, важно место у зборнику посвећује различитим аспектима терминологије. Једно од важних терминографских питања покренула је словеначка лингвисткиња Мојца Жагар Карер, пишући о томе да постоје терминолошки речници који се састављају за стручњаке за дату област, као и они који се израђују за лингвисте и ширу публику. Ово питање је веома важно, а не пише се довољно о њему, јер од корисника зависи концепција терминолошког речника.

Поглавље зборника о специјалним речницима обилује корисним иницијативама аутора и указује на потребу да се у духу ове тематске целине зборника напише монографија о специјалним речницима који су потребни у српској лингвистици и култури, јер је први корак ка остварењу великих и важних послова – као што је израда речника – њихово осмишљавање и сагледавање њиховог значаја.

У другом и трећем поглављу зборника посебан значај придајемо радовима у којима се преплићу лексикографија и лексикологија, тј. у којима се указује на теоријску заснованост неких речника на достигнућима савремене семантичке теорије (као у радовима Бартмињских или у раду Бранке Тафре) или се пак указује на могућност употребе постојећих речника у модерним семантичким истраживањима (као у радовима Стане Ристић и Иване Лазић Коњик или у раду Марије Стефановић).

Зборник радова *Лексикологија и лексикографија у светлу савремених њирисјуа* представља значајан и користан приручник на који

ће се позивати стручњаци различитих профила у својим будућим истраживањима, а свакако ће наћи своје место и у универзитетској настави лексикологије и лексикографије.

*Рајна М. Драгићевић**
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за српски језик
са јужнословенским језицима

* rajna.dragicevic@fil.bg.ac.rs

Твртко Прћић, *Ка савременим српским речницима*

Нови Сад, 2018: Филозофски факултет у Новом Саду,
224 стр.

Тема књиге. Књига *Ка савременим српским речницима* Т. Прћића представља целовиту студију о питању статуса српске лексикографије у модерном добу, размотреном из перспективе актуелних лексиколошких и лексикографских теорија, као и ауторовог лексикографског искуства. Будући да је настала у периоду од 2010. до 2018. године, ова студија развија у целини модеран приступ теми, који се нарочито огледа у ауторовим предлозима за примену нових лексикографских поступака у једнојезичним и двојезичним речницима, као и у предлозима за дистрибуцију готових речника у електронском формату.

По начину на који обрађује одабрану тему ова књига има тројаки карактер: синтетички (на основу литературе аутор пописује питања и проблеме из области српске лексикографије, класификује их по научним и стручним областима, свако питање везује за одабрану литературу); аналитички (аутор лингвистички анализира проблеме који се јављају у реализацији појединачних речничких пројеката); и програмски (на основу анализираног стања аутор даје предлоге за промену статуса лексикографије у друштву, као и за практичну организацију и изведбу нових (типова) речника).

Сјирукџура књиге. Књига *Ка савременим српским речницима* састоји се од осам поглавља. За потребе овог приказа поглавља смо разврстали на увод и четири тематске целине. У програмски написаном уводу (погл. 1) описују се стратегије развоја модерне

лексикографије у два домена: једнојезичном и двојезичном (преводном), и уводи се појам *српске речничке културе* као „научене способности ефикасног коришћења речника и трајне навике да се лексичке, граматичке, изговорне, правописне и остале недоумице и празнине у језичком знању редовно разрешавају, одн. попуњавају, проверавањем у речницима и другим језичким приручницима“ (стр. 49). Прва тематска целина (погл. 2) посвећена је изради савременог општег речника српског језика. У њој се анализира стање у српској једнојезичној лексикографији, затим, дефинишу се циљеви општег речника у новом добу (комуникативни, дескриптивни, прескриптивни, металексички, лексикографски, образовни) и даје се теоријски преглед макроструктуре и микроструктуре таквог речника. У другој тематској целини, посвећеној изради специјалног речника српског језика (погл. 3), разматра се нацрт речника лексичких мрежа у коме се представљају парадигматски, синтагматски и творбени односи између јединица лексикона српског језика. На основу модула Word Sketch програмског алата Sketch Engine, као и програмског пакета за лексикографе Tlex Suite, аутор предлаже рачунарски асистирану израду овог речника. Трећа тематска целина (погл. 4) посвећена је изради општих и специјалних енглеско-српских речника. Посебна пажња посвећена је општим речницима: њиховим изворима, узорима и типовима података који се обрађују. У четвртој тематској целини (погл. 5–8) описују се и анализирају поступци у изради три специјална енглеско-српска речника у чијем је састављању учествовао аутор књиге: речника синонима, речника новијих англицизама и речника прагматичких термина.

Садржај. Уводни текст књиге *Ка савременим српским речницима* (погл. 1) носи наслов *Каква нам лексикографија ђреба*. Полазећи од дефиниција речника – као комплексног (вишефункционалног) приручника „који нуди податке о форми, функцији, садржини и употреби речи, спојева речи и њихових саставних делова“ и лексикографије – као „научно-стручне делатности и академске области (практичног, теоријског, педагошког и образовног типа) усредсређене на речнике и другу приручничку литературу“ (стр. 13–15), као и од општих принципа савремене лексикографије (научна заснованост, дигитална модернизација, интеракција са корисником), аутор формулише програм дисциплинарног изграђивања ове области у

Србији кроз приоритете краткорочног, средњорочног и дугорочног типа. Међу краткорочним приоритетима издваја се предлог за оснивање Центра за лексикографију, институције која би се бавила како теоријским и стручним питањима и образовањем кадрова, тако и (ретро)дигитализацијом речника као једном од основних потреба њихових корисника у савременом добу. Од средњорочних приоритета, према речима аутора, најважнија је израда Српског националног електронског корпуса (преко 500 милиона речи), који би, поред књижевних и новинских текстова, селективно обухватао и разне видове електронске и говорне комуникације – од култивисаних (интернет-сајтови и радио-емисије) до оних спонтаних (СМС поруке, разговори и сл.); а уз Српски национални електронски корпус и израда других корпуса, специјализованих и паралелних. У дугорочне приоритете аутор убраја састављање различитих типова једнојезичних и двојезичних речника, општих и специјалних (развија ове идеје на плановима опште и типолошке карактеризације речника, њихове макроструктуре и микроструктуре, као и израде и изведбе посвећена су поглавља 4–8 књиге). Суштина свих предложених пројеката, како истиче аутор, јесте развој српске речничке културе као облика праксе приближавања речника корисницима и њиховог прилагођавања корисничким потребама.

Прва тематска целина књиге *Ка савременим српским речницима* (погл. 2) носи наслов *Нацрт за савремени ојшњи речник српског језика*. Потребу за речником овог типа аутор налази у тези да досадашњи општи речници (РСАНУ, РМС, РСЈ, РЈАЗУ, *Школски речник* М. Јоцић и В. Васић) представљају резултате „преткомпјутерске и пределектронске, академске лексикографије“, чији се недостатак огледа у непостојању иновираних издања (углавном у погледу грађе). Нови речник општег типа, према томе, треба да буде речник који настаје у новој и другачијој парадигми поимања лексикографије у савременом добу. Стога се он замишља као носилац иновација на више планова: комуникативном, дескриптивном, нормативном, образовном. Типолошки гледано, то је једнојезични речник комплексне структуре, израђен на основу електронског корпуса, који на макроплану обрађује широк опсег типова одредница: речи неизведене и изведене, фразне именице, идиоме, афиксе, различите врсте скраћеница текста (укључујући и оне из СМС комуникације). На плану обраде, речнички чланак

у овом речнику планирано садржи више специфичних рубрика, у којима се комбинује наслеђе традиционалне обраде са модерним лексикографским достигнућима: ортографија, фонологија, морфосинтакса, семантика с прагматиком (дефинисање путем контекстуализације), унакрсна упућивања и др. Од речника овог типа очекује се да, поред стандардног језика, из корпуса издвоји и обради неологизме различитих типова, затим колокације и идиоме (којима се овде посвећује посебна пажња), да истакне конкурентне облике (и у светлу истраживања њихове фреквенције у корпусу), као и да нагласи постојање нестандартних и неправилних, а шире прихваћених облика (нпр. *вршиоц*, *завистиан*). Основна изведба овог речника би била онлајн електронско издање.

Друга тематска целина књиге (погл. 3) носи наслов *Нацрт за један специјализовани речник српског језика*. Посвећена је нацрту речника који је исто толико важан и потребан српској лексикографији као и општи, будући да би такав приручник могао чинити полазну основу бројних лексикографских пројеката у будућности. У питању је *Речник лексичких мрежа српског језика*, чија израда подразумева обраду парадигматских, синтагматских и деривационих односа између речи у изабраном фонду. На парадигматском плану, овај речник би повезивао речи које имају заједничка дескриптивна значења, било да се налазе у односу синонимије / антонимије, или у односу укључености смисла (хипонимија); затим, на синтагматском плану, замишљени речник би истицао смисаоне везе између речи у колокационим / колигационим односима; док би на творбеном плану овај речник дефинисао везе између речи настале од заједничке мотивне основе разним деривационим процесима. У складу са овим, поменути речник би имао комбиновану обраду, јер би обрађивао три типа одредница: основну, семантички необележену реч у синонимском / семантички надређену реч у хиперонимском низу; затим, примарни колокат; и мотивну основу изведених речи. Полазећи од овог нацрта, аутор даље разрађује предлог ефикасне израде речника лексичких мрежа уз помоћ рачунарских технологија, који се састоји у томе да се планирани Српски национални електронски корпус обрађује програмским алатом Sketch Engine, и то модулима Thesaurus и Word Sketch Difference за део речника посвећен синонимији и антонимији; и модулом Word Sketch за део речника посвећен колокацијама. Трећи захтев у

обради, корпусна претрага породица речи, тренутно је изводљива делом, кроз модул Word Family, који генерише алфабетски списак речи из заједничке творбене основе.

У трећој тематској целини књиге (погл. 4), под насловом *Скице за нове енглеско-српске речнике*, аутор разматра питања израде нових енглеско-српских речника: општих као и специјалних. Посебна пажња у овом поглављу посвећена је изради два општа енглеско-српска речника. Нацрт *Савременог енглеско-српског општег речника* дат је заједно са разрађеним моделима његове обраде. Из програмског објашњења микроструктуре овог речника, као и из предложеног речничког чланка (одр. *escape*, стр. 93–94) видљиво је да се подела значења речи у речнику базира на индикаторима смисла, који сумирају типичне смисаоне контексте у којима се та реч употребљава. Индикатори смисла истичу област контекстуализације речи и дефинишу њену семантичку структуру (у пр. „оба возача су се извукла неповређена“ / „both drivers escaped unhurt“ реч је о значењу гл. *escape* које уводи индикатор смисла AVOID). Аутор даље раздваја специфичне функције индикатора смисла на денотаторе (скуп кључних речи); колокаторе (типични колокати) и тематизаторе (назив тематске области), и показује како се они примењују у речнику (стр. 95 и 97). Предлог општег речника допуњен је предлогом за израду *Речника енглеског језика с преводима на српски*, који садржи одговарајуће преводе лексема у контекстуализованим значењима. Са друге стране, израда специјалних речника (која се разматра у оквиру истог поглавља) везана је за индивидуални развој области двојезичне лексикографије које су до сада чиниле интегрални део опште преводне лексикографије енциклопедијског типа: обраду лексичких поља (*Енглеско-српски речник синонима*); обраду колокација, лексичких као и граматичких (*Енглеско-српски речник колокација*); и обраду речи везаних за разне области културе (*Енглеско-српски речник културно специфичних речи*). Поменути речници били би понуђени у папирном, а посебно у електронском издању, које омогућава њихову бољу прежививост и допуњивост новим садржајем.

У четвртој тематској целини књиге (погл. 5–8) разматрају се теоријски и практични проблеми у изради речника који чине саставни део ауторовог примењеног, лексикографског искуства, и за које, у извесној мери, постоје већ дефинисани ауторски тимови

и(ли) концепције: *Енглеско-српског контрастивног речника синонима*; затим, *Речника новијих англицизама* (који, као реализован пројекат, налази свој наставак у концепту *Новог речника новијих англицизама*); као и *Малог енглеско-српског речника прагматичких ѿермина*.

Од свих наведених, најкомплекснији је *Енглеско-српски контрастивни речник синонима*, чија се израда, према фазама и етапама, детаљно излаже у истоименом поглављу (5). Израда овог речника, према Т. Прћићу, обухвата четири лексикографска поступка: одређење семантичког поља као издвојеног појмовног домена ванјезичке стварности; дефинисање лексичког поља као лексичке реализације датог појмовног домена, у форми заокруженог скупа синонимних лексема, од којих је један синоним основан, семантички неутралан (претпостављено и надређен, „хиперсиноним“), а остали чланови обележени (претпостављено и подређени, „кохипосиноними“); затим, разлучивање разлике између синонима у лексичком пољу у равни односа обележених чланова низа према необележеном; и превођење тако разлучених синонима на српски језик, што укључује изналагање кореспондената и(ли) еквивалента енглеских речи. Грађи у овако састављеном речнику приступало би се на два начина: директно, увидом у појмове разложене на пододреднице и њихове специфичне синониме, преведене на српски језик и консултовањем потпуног регистра енглеско-српских синонима. У додатку истог поглавља приложено је упутство за састављање контрастивног речника синонима, структурирано према фазама лексиколошко-лексикографске обраде које су дефинисане радом са изворима: постојећим речницима (специјалним и општим), рачунарским програмима и сервисима. Тако се нпр. према овом упутству фаза издвајања кључних дескриптивних и асоцијативних значења лексема у синонимском низу заснива на раду са речником *Oxford Learner's Thesaurus: A Dictionary of Synonyms* (2008), затим, са програмом *Longman Language Activator* у оквиру електронског издања овог речника, као и са сервисом *The Sage* из пројекта WordNet (стр. 134).

У поглављима 6 и 7 књиге (6. *Речник новијих англицизама*; 7. *Нови речник новијих англицизама*) разматрају се циљеви (не)остварени издавањем *Речника новијих англицизама* (В. Васић, Т. Прћић, Г. Нејгебауер), учинци овог речника у српској лингвистици, и ра-

зматра могућност његовог новог издања. Констатује се да је поменути речник значајно допринео типологији англицизама у српском језику, као и дефинисању граничних области процеса лексичког позајмљивања.

У поглављу 8, *Мали енглеско-српски речник прагматичких термина*, аутор обрађује 270 најчешћих и најпотребнијих термина из области грајсовски оријентисане прагматике и вербалне / невербалне комуникације. Термини су преузети из енглеских терминолошких речника, глосара и прагматичких монографија, при чему је за сваки енглески термин понуђен његов српски еквивалент. Вредност енглеско-српског речника прагматичких термина Т. Прћића лежи и у његовој тематској организацији, која је изведена у другом делу поглавља: прагматички термини разврстани су у 15 тематских гроздова, унутар којих је приказана њихова хијерархијска организација према дубини. Тако се, на пример, одредница *speech act* (говорни чин) тематски рашчлањује на термине: *locution* (локуција), *illocution* (илокуција), *felicity condition* = *happines condition* (1. услов њрикладносѝи, 2. услов њримереносѝи) и друге, при чему се последњи наведени термин поново дубински рашчлањује на термине: *general condition* (оѝишѝи услов), *content condition* (садржински услов) и др.

Закључак. Залагањем за савремени, вишедисциплинарни и рачунарски асистирани приступ састављању речника, инсистирањем на лексиколошкој теорији у лексикографској пракси, систематизацијом јединица литературе и речника (претежно оних англосаксонских) према областима и проблемима струке, укључивањем корпуса у израду скоро свих типова речника, понуђеним програмима рада и решењима, књига *Ка савременим српским речницима* Т. Прћића представља веома значајан допринос теорији српске лексикографије. Не на последњем месту, ова студија отвара нова питања и подстиче нове линије истраживања, међу којима се нарочито издваја потреба да се анализирају савремени српски једнојезични и двојезични речници у контексту могућег доприноса њихове методологије и грађе лексикографији модерног доба.

Ненад Ивановић*

Институт за српски језик САНУ

* nenad.ivanovic@isj.sanu.ac.rs

Ксенија Кончаревић, *Језик и религија, појмовник теолингвистике*
Београд: Јасен, 2017, 348 стр.

Публиковање теолингвистичког појмовника проф. др Ксеније Кончаревић, пет година након појаве првог двосмерног речника теолошке терминологије у руској и српској двојезичној лексикографији,¹ представља важан корак у развоју српске теолингвистике којим је појмовно-категоријални апарат ове научне дисциплине добио утемељење у виду 107 интердисциплинарно повезаних појмова, праћених објашњењима.

У садржинској структури Појмовника издвајају се три дела – *Предговор* (7–11), централна целина са узбученим појмовним одредницама (11–341) и завршни одељак с тематски уобличеним списком коришћене литературе (*Општије. Религиологија* (341–342), *Библијска археологија* (342), *Библијска ерминевијика* (343), *Богослужбени устав и литургија* (344–345), *Византиологија* (346), *Исагогика Светог писма Старог завета, Историја библијске критике Старог завета* (346–347), *Историја библистике Новог завета* (347), *Упоредно богословље* (347)).

Загледан у лице друштвене данашњице, аутор у *Предговору* циљ књиге везује за обнављање базичних категорија религиолошко-теолошког виђења језичког феномена, односно објашњење кључних појмова теолингвистике, чиме је истраживачима који своја лингвистичка истраживања желе да управе у овом смеру маркирана стаза путоказима очитованим у репрезентативним, базичним терминима

¹ К. Кончаревић, М. Радовановић, *Руско-српски и српско-руски теолошки речник*, Београд: Службени гласник, 2012.

и термилошким синтагмама из теолингвистике. Међу њима је, како се истиче, посебна пажња посвећена сакралним језицима и сакралним споменицима, чуварима културних и цивилизацијских тековина традиционалних религија, те појмовима везаним за ширење духовних спознаја у њима (9), што је омогућило више-страно сагледавање појединих одредница, нпр. *Канон 1. Јеврејско ѿоимање 2. Хришћанско ѿоимање 3. Исламско ѿоимање* (91–97), *Реч Божија 1. У јудаизму 2. У хришћансѿву 3. У исламу* (211–216), *Свеѿо ѿисмо 1. У јудаизму 2. У хришћансѿву* (242–247), *Молиѿва јеврејска* (149–151), *Молиѿва, хришћанска* (159–161), *Молиѿва у исламу* (161–164), *Молиѿва у ѿправославном ѿредању* (164–177), *Молиѿва Госѿодња* (177), *Молиѿва Исусова* (177–178).

Концепција Појмовника омогућава лако кретање у његовој садржинској структури, чему доприноси и упућивање иза текста чланка на тематски сродне и међусобно повезане одреднице, нпр. *Псалѿир* (204) и *Каѿизма* (103).

Своје место у Појмовнику, посвећеном *уѿомени на „косовског владѿу“ Симеона Кончаревића, неугасивог свеѿилника ѿправославне Далмације*, нашли су и прилози изучавању историје српске лингвистике, а у том склопу и славистике, прегледом сабраних достигнућа српске теолингвистике, одмерених у огледалу теолингвистичких проучавања у ширим размерама. Овај сегмент осветљен је запажањима о историјату термина *ѿеолингвисѿика* и заслугама које припадају како белгијском лингвисти и теологу Жан-Пјеру ван Нопену за његово појмовно одређење и увођење у науку о језику 1976. године, тако и Дејвиду Кристалу, који је једанаест година након тога појам *ѿеолингвисѿика* унео у дело *The Cambridge Encyclopedia of Language* (282–283). Паралелно с тим, проблемска питања којима се теолингвистика бави подељена су у неколико група: проблеми религијског језика и сакралних текстова, лингвистичке колизије религијских пракси, проблеми комуникације у сакралној сфери и функционисање језика религије у конкретним етноконфесионалним и социјално-историјским контекстима. Одређење основних праваца, циљева, задатака и објеката истраживања научне дисциплине која своје место изграђује на чврстим везама лингвистике, теологије и религиологије прати закључак о њеној наднационалној и натконфесионалној детерминацији и интердисциплинарном усмерењу. Теоријска разма-

трања обухватају разликовање њених основних конституената, опште и парцијалне теолингвистике, а затим и фундаменталне и апликативне оријентације, те монолингвалних, контрастивних и типолошких синхронијских и дијахронијских теолингвистичких испитивања (*Теолингвистика, појам*, 278–281).

Најзаступљенији методолошки приступи у истраживањима која за предмет имају интеракцију језика са духовношћу и религијом предочени су у засебном чланку о историјату теолингвистике, стога се детаљније говори о функционалистичкој, комуниколошкој, дискурсној, социolingвистичкој парадигми у теоријском заснивању и опису феномена религијске комуникације, при чему сложену и вишедимензионалну природу методолошких приступа поменутом предмету проучавања потврђује присуство разнородних термина у научној пракси – *религијски језик, култни језик, језик сакрума, молићвени језик, језик цркве, религијски дискурс, религијски стил, религијско-проповеднички стил, религијска употреба језика, религијска комуникација* (*Теолингвистика, историја*, 281–283).

Уз то, посебно је дат и шири преглед стања изучавања језика сакрума у појединим словенским срединама од седамдесетих година XX века па до данас истицањем изразито живог интересовања за ову проблемску сферу у Пољској. Увид употпуњују и подаци о теолингвистичким кретањима, проучавањима проблема језика цркве и духовности у Украјини и Русији, као и указивање на значајну улогу формирања институционалних оквира за њихов развој (*Теолингвистика у словенским земљама*, 283–285). Управо су према овим резултатима одмерени и најподробније представљени домети теолингвистике на српском језичком подручју са освртом на значај утврђивања њених методолошких основа и достигнућа у проучавању проблематике савременог функционисања богослужбених језика, конфесионалне маркираности језичких нивоа – највећим делом на материјалу лексике, терминосистема теолошких дисциплина, фразеолошких и паремиолошких јединица са хришћанским компонентама, стилова сакралног функционалистичког комплекса, литургијског дискурса и дискурса теологије, лексичко-семантичких и стилистичких проблема превођења теолошких текстова и текстова из области православне духовности и др. (*Теолингвистика у Срба*, 285–288).

Укупну слику о развоју теолингвистике допуњује и прилог стручним библиографијама бележењем лексикографских остварења у којима је предмет обраде терминосистем богословских дисциплина у словенским и несловенским језицима (*Речници тееолошке ттерминологије*, 216–217).

Питање сакралних језика свеобухватно је размотрено пописом *ттророчких* (*ттрофејттичких*) или *ајтосјттолских* језика, односом коегзистенције *ттрофејттских* (*сакралних*) језика и вернакула, као и кроз тешкоће превођења свештених књига и богослужења на живе језике, настанак ширих културно-религијских ареала, међуоднос историје књижевних језика Словена и црквено-вероисповедне историје словенских народа – према припадности ареалу *Slavia Orthodoxa* или *Slavia Latina* (*Сакрални језици*, 220–229).

У посебним чланцима су изнете за теолингвистичко гледиште битне чињенице које се тичу *арайског језика* (26–29), *санскриттта*, (238–242), *сиријанског језика* (*Es-Surjanje*) (259–260), *срјског сјтандардног језика у сакралној ујтоттреби* (260–261), *срјскословенског језика* (261–269), *сјтарословенског језика* (269–271), *црквено-словенског језика* (337–340).

На основу *функције ттрансјттоновања за ттеолингвистттику релевантттног* (*сакралног*) *садржаја* одређује се и *ттеонема*, језички знак, основна јединица теолингвистичких истраживања, са упориштем у концепцији А. К. Гадомског, при чему су у зависности од језичког нивоа – синтаксичког, фразеолошког, лексичко-семантичког, творбеног, морфолошког, морфонолошког и фонолошког – диференциране инваријанта и варијанта теонеме, неједнаког степена заступљености (*Теонема*, 303–306).

Закључци који се тичу њихове фреквентности говоре о најширем репертоару лексичких теонема у свим словенским језицима, а информативни преглед религијске лексике, лексике реалија на грађи српског језика обухвата идентификацију већег броја тематских целина према класификацијама И. В. Бугајове, К. А. Тимофејева (*Теонеме, лексичке*, 306–307).

Допунске информације о особеностима лексичког нивоа православног социолекта у српском језику изнете су у оквиру чланка уз одредницу *религиолектт* сходно обележјима идиома својственог верској заједници, која као омеђена социјална група рефлектује теоцентричну слику света и поседује лексичке, фонетско-

-прозодијске, творбене и граматичке језичке специфичности. Поред класификације која укључује терминолошку лексiku, највећим делом из домена литургије, црквеног права, аскетике, наведени су и илустративни примери за семантичку трансформацију коју у високом уделу доживљава свакодневна лексика, нпр. *разрешиџи* (од *грехова*), *разрешење* (од *џосџа*), *благословиџи* (у смислу 'зайоведиџи, наредиџи'), *џослушање* (у смислу 'обавеза, дужност'), нпр.: *исџуђаватиџи џослушање канонарха, насџавничко џослушање у богословији*), *смираватиџи се* ('исџуђаватиџи се смирењем као врлинном суџроџном гордосџи'), а такође и за коришћење религиолектизама уместо општеупотребних лексема, нпр. *џрислужииџи свеђу ум. зайалиџи свеђу, џојатиџи у храму ум. џеватиџи у храму, целиватиџи икону ум. џољубииџи икону, џоклоничко џуџовање ум. ходочашије, екскурзија џо свеџињама, имаџи у молиџви / узетиџи у молиџву ум. молиџи се редовно за кога* (Религиолекџи, 209–211).

Заступљеност одредница везаних за лексички ниво огледа се и кроз обраду ономастичке лексике из сакралне сфере, агионима (*Агионими*, 17–18), где аутор разликује теониме, агиоантропониме, икониме, хеортониме, еклисиониме, агиотопониме, а даље сагледавање резултат је разгранате класификације – нпр. код теонима раздваја изворно теонимску лексiku (*Бог, Госџод, Свеџа Тројица, Месија, Логос, Хрисџос, Свеџи дух иџд.*) и теонимску лексiku насталу од нетеонимске метафоричним преношењем (*Јунак, Домаџин, Госџодар, Оџац, Родиџељ, Учиџељ, Владар, Исцелиџељ, Помоџник, Засџуџник, Крманос, Војвода и др.*), да би затим теоними били предмет и исцрпнијег засебног описа (*Теоними*, 324–329). Разрађена семантичка типологија присутна је и код апелативно-антропонимских спојева (*исџоведник Варнава, еџискоџ хвосџански, свеџи мученик Сџефан Дечански – краљ срџски*), где се поред властитих имена, издвајају и лексеме којима је означен чин светости, као и оне у функцији диференцијатора – номинатори, дескриптори, локализатори, етноними, агномени, когномени, титуле и црквене дужности и др. (*Агиоанџроџоними*, 11–17).

Немали простор посвећен је и паремиолошким теонемама, у чланку о њима на материјалу српског језика анализирају се пословице у којима се појављује именица *Бог* (*Теонеме, џаремиолошке*, 308–316). У анализи на фразеолошком нивоу (*Теонеме, фразеолошке*, 316–324) у обзир је узета грађа из српског и руског језика

у којој је у фразеологизмима денотат носилац теолингвистички релевантне информације (нпр. *рус. со своей колокольни*; *срп. као Божић и Бадњи дан*) или се у основи јединице фразеолошког фонда налази прототипска ситуација која припада сфери сакрума (нпр. *рус. начать за здравие, а кончить за упокой*; *срп. бежати као ђаво од крста*).

Важан део у структури Појмовника чине и стилистичке теме, питање конституената стилистике сакрума обрађује се њиховом инвентаризацијом, класификацијом и садржајним дефинисањем (*Сакрални функционалностилски комплекс*, 229–236). У целини узев, функционалностилистичка тематика присутна је на више места, нпр. излагањем оквирне таксономије која обухвата научни стил у области теологије, административни стил у сфери унутарцрквене комуникације, информативно-публицистички стил у сфери информисања и јавног деловања цркве, разговорни стил носилаца православног социолекта и књижевноуметнички стил у сфери духовности, као и њихове бројне подстилове, односно поетске и прозне жанрове с примерима из српског језика (*Сакрални жанрови*, 218–220; *Теолошки научни стил*, 300–303).

Подробнији опис добиле су и различите жанровске форме, нпр. *Пајирисички жанрови* (183–192) или пак *Акаџисџи* (18–24) и *Канон љазнику или Свеџоме* (97–103) путем истицања међусобних дистинктивних обележја.

Сходно указаним оквирима, Појмовник посматра суштину језичког феномена с различитих позиција, нпр. у патристичком поимању, где се упоредо са излагањем историјата патристичких теорија о пореклу језика он дефинише као „средство међуљудске комуникације, при чему се степен разумевања комуниканата у говорној продукцији и рецепцији налази у непосредној сразмери са степеном њихове духовне блискости“ (68), да би се трагом језика заједнице и саборног начела у његовом функционисању дошло до *језика цркве* (*Језик, џајирисичко џоимање*, 68–79). Језик се такође сагледава и у светлу литургијске обнове (*Језик и џиџургијска обнова*, 79–83), а такође и кроз значај који за мисионарско деловање цркве има превођење Библије и литургије на локалне језике, полазећи од тога да коришћење локалних језика има статус темељног начела православне цркве (*Језик и мисија цркве*, 83–88).

С друге стране, у састав Појмовника ушле су и одреднице које се баве језиком узимајући у обзир, по класификацији Романа Јакобсона, његову регулативну функцију у чијим се оквирима издваја и магијска, те су отуда предмет пажње и бајања као облик магијског понашања, вербални ритуал клетве, ћутање као облик ритуалног понашања у словенском ареалу (*Магијска функција језика*, 128–134).

На садржинску структуру дела, како сам аутор указује, утицала је превасходно његова особеност, оличена у споју, комплементарном јединству више области – теологије, религиологије и лингвистике. Широко обухват, Појмовником обједињених, терминолошких израза поменутих наука сведочи о разноликости појмовно-категоријалног апарата теолингвистике, у чијој се основи налази покретање и разматрање сложених питања релације религије, духовности и језика кроз коју се прелама и проблематика идентитета човека савременог доба.

Враћајући се речима аутора о намени књиге, можемо закључити да су њеном појавом истраживачи и студенти постдипломских студија филолошког, теолошког и религиолошког профила добили ослонац како за праћење и разумевање савремене теолингвистичке литературе, тако и за даљи рад и изучавања у овој области. Тиме је уједно и потврђен значај приручника који је пред нама.

У деценији раста интересовања за теолингвистику у српској науци излазак Појмовника представља подстицај за њен даљи развој, а тумачења која доноси могу „користити свима који трагају за духовним димензијама човека и друштава, култура и језика, јединствених у слободи и различитости, а слободних и различитих у јединству“ (9).

Марија Ойачић*

Универзитет у Београду
Филолошки факултет

* mayapacic@gmail.com

Милена Ивановић. *Акционалност – семантика и форма:
у савременом украјинском и српском језику*

Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду,
2016. – 357 стр.

0. Акционалност (њем. *Aktionsart*, рус. *способы глагольного действия*, укр. *дієслівні роди дії, способи дієслівної дії*) представља комплексну семантичку или творбено-семантичку категорију у чијој је подлози начин на који се глаголска радња одвија у времену, тј. тип глаголске ситуације. Иако се проучава већ више од једног вијека, још увијек не постоји јединствен поглед на то која све значења ова категорија обухвата и која су средства њиховог изражавања. На основу бројних истраживања, нарочито из друге половине XX вијека, може се закључити како постоје два приступа овом проблему. С једне стране, под акционалношћу се подразумевају особенисти лексичког значења глагола које указују на начин одвијања радње у времену, а које су углавном, мада не и обавезно, формално маркиране (творбеним средствима), немају системски карактер и често се преплићу. Присталице оваквог становишта јесу: Ј. С. Маслов, М. А. Шељакин, А. В. Бондарко и др. С друге стране, низ лингвиста (нпр. А. В. Исаченко, С. Агрел, Н. С. Авилова, Ј. В. Петрухина, Ј. Ставница, Б. Тошовић) сматра како значења на основу којих се издвајају акционалне класе глагола (АКГ) морају бити формално изражена у самим глаголима.

Из свега наведеног проистиче чињеница да проблем категорије акционалности, која је у тијесној вези с категоријом глаголског вида, није у потпуности, из свих углова сагледан, те да, самим тим, постоји простор за нова сазнања из те области, и то са становишта

савремених лингвистичких теорија науке о језику. Управо ту празнину у науци о језику у великој мјери попуњава књига која се овдје приказује.

Монографија Милене Ивановић *Акционалности – семантика и форма: у савременом украјинском и српском језику*, настала на основу рукописа ауторкине докторске дисертације *Изражавање акционалности у украјинском и српском језику*, која је одбрањена у фебруару 2013. године, објављена је 2016, у издању Филолошког факултета Универзитета у Београду. Уз предговор, сажетак на енглеском језику, попис извора и литературе те биљешку о аутору, садржи шест већих дијелова: *Увод* (7–23), *Акционалне фазне модификације* (24–143), *Акционалне дејтерминативне модификације* (144–183), *Акционалне йлтуралне модификације* (184–250), *Акционалне градуелне модификације* (251–332) и *Закључак* (333–344).

1. У *Уводу*, на самом почетку, дат је преглед претходних истраживања акционалности (првенствено) у словенским језицима, с посебним освртом на схватање ове категорије у србистици и украјинистици. Као два рада изузетно значајна за даљи развој учења о овој категорији М. Ивановић издваја докторску дисертацију Ј. С. Маслова и граматику руског језика (у поређењу са словачким) А. В. Исаченка, али истиче и допринос њихових сљедбеника: М. А. Шељакина, Н. С. Авиллове, А. В. Бондарка, те резултате представљене у рецентној литератури – радовима Ј. В. Петрухине, Б. Тошовића, Е. М. Рјанске, А. Л. Шарандина, Т. В. Белошапкове и др. Како примјећује ауторка, у србистици су се овим питањем детаљније бавили: А. Белић, Ђ. Грубор, И. Грицкат, М. Стевановић, М. Ивић, П. Новаков, Љ. Поповић, а у украјинистици: М. В. Русањивски, С. О. Соколова, А. П. Захњитко, М. И. Каљко, Н. Мединска, Л. Г. Киндеј, Т. М. Сидоренко и Л. И. Парилјак. Различити приступи у поменутим радовима, често условљени различитим циљевима истраживања, бројни спорови, неодређеност граница категорије акционалности, непостојање пописа средстава њеног изражавања у словенским језицима итд. одсликавају њену сложеност, али и указују на потребу да се контрастивним и типолошким анализама боље освијетле акционална значења већ описана у једном језику. У свему овоме крију се оправданост и актуелност истраживања представљеног у монографији.

1.1. Након прегледа литературе, у *Уводу* су дати концептуални и теоријско-методолошки оквир истраживања. М. Ивановић, наиме, у сфери акционалности издваја два типа значења: *акционална иманентна својства* и *акционална модификациона значења*. Акционална иманентна својства јесу унутрашња обиљежја радње која одражавају параметре њеног одвијања у времену, као што су: динамичност – статичност, дуративност – моменталност (пантивност – тотивност), континуираност – мултипликативност – семелфактивност и сл. Акционална модификациона значења додатна су обиљежја која се припајају семантици глагола указујући на одређене параметре одвијања радње у времену, а која су, по правилу, формално изражена – како синтетички, на нивоу глаголске лексеме, тако и аналитички, на синтаксичком нивоу, тј. спојем глаголске лексеме са другим ријечима (глаголима, рјечцама, прилозима, именским ријечима – самостално или у оквиру приједлошко-падежних конструкција) које функционишу као својеврсни акционални оператори. Управо су ова значења предмет ауторкиног истраживања.

1.2. Параметре одвијања радње у времену М. Ивановић груписала је у четири комплекса акционалних модификационих значења: *фазни*, *дејтерминативни*, *илурални* и *градуелни*. У подлози анализе, како је наведено, био је функционални, семасиолошко-ономасиолошки приступ, тј. принцип од семантике ка форми и од форме ка семантици. На тај начин остварен је циљ истраживања – обухваћени су и садржаји четири наведена значењска комплекса, и средства њиховог изражавања. Корпус као емпиријску основу чинили су текстови из књижевноумјетничког стила – дјела украјинске и српске књижевности XX вијека (око три хиљаде страница за сваки језик), а по потреби је коришћен и електронски корпус (мада ти примјери нису улазили у статистичку анализу, нити се дјела из којих су ексцерпирани наводе у попису извора), као и грађа из једнојезичких рјечника анализираних језика.

1.3. У складу с постављеним циљевима, утврђени су елементи садржаја четири издвојене акционалне категорије у анализираним језицима, украјинском и српском, а затим су АКГ и акционалне конструкције разматране и упоређене из више углова. Указано је и на друга средства изражавања акционалности – она која не припадају

сфери глагола. Приликом анализе, с обзиром на специфичности словенских језика, централно мјесто дато је АКГ код којих је носилац акционалног значења афикс, али су такође укључене акционалне конструкције у којима је носилац акционалног значења синсемантични глагол, те је показано како оне могу функционисати као равноправно, граматикализовано средство изражавања првенствено централних акционалних значења – фазности и детерминативности. У *Уводу* су све издвојене категорије укратко описане, а потом се свака од њих разматра у засебном дијелу.

2. Најобимније поглавље у књизи носи наслов *Акционалне фазне модификације*. М. Ивановић фазност посматра као једну од компоненти квалитативне аспектуалности: ситуација се квалификује са становишта једне од њених фаза: почетне, средње или завршне. Ова акционална категорија обухвата значења којима се могу описати све етапе радње/стања локализоване у времену: почетност (иницијалност), интратерминалност и завршност (финалност).¹ Она заузима централно мјесто међу акционалним модификацијама, будући да је искључиво акционална, са глаголом у центру (за разлику од градуелних и плуралних модификација, које улазе у ширу категорију квантитативности, гдје глагол као врста ријечи заузима периферни положај), те самостална (за разлику од детерминативности, која је укључена у ширу аспектуалну категорију дуративности, а преплиће се и са категоријама лимитативности и фазности).

2.1. Почетна фаза одговара тачки на ситуационој оси – то је тренутак у коме је ситуација започета: до тог тренутка она се није одвијала, од тог се тренутка одвија. Анализирајући глаголе којима се означава ова фаза, ауторка је издвојила три типа значења: 1) иницијално-инхоативно (значење почетка дуративне ситуације: након свог отпочињања, ситуација траје неко вријеме – глаголи типа *зай(ј)еваїти/заснівати*), које је централно и не конкурише са другим акционалним значењима; 2) иницијално-ингресивно или иницијално-контекстуално (значење почетка ситуације без указивања на њено даље трајање: ситуација се може завршити

¹ Због могућности двосмисленог тумачења, М. Ивановић умјесто термина *инхоативни*, којим се у србистици често означавају сви почетни глаголи, користи термин *иницијални* или *почетни глаголи*, а за именовање глагола којима се изражава завршна фаза умјесто *финитивни* употребљава термине *завршни* или *финални глаголи*.

одмах након свог отпочињања, а може трајати и даље – глаголи типа *завонийти/завенити*), које је периферно, будући да значење почетности конкурише са значењем цјеловитости; 3) иницијално-результативно (моменат почетка ситуације означене глаголима типа *проходайти/захворити* не поклапа се са моментом престанка не-ситуације, између њих је прелазна фаза у којој се акумулирају одређена обележја до оног степена који је неопходан да би дата ситуација била идентификована као нова), које се може сматрати периферним јер значење почетности овдје конкурише са резултативним значењем.

Показало се да ови различити типови почетног значења немају конкретне формалне показатеље, те није било потребе да се издвајају посебне АКГ. Уочено је да аналитичке конструкције изражавају искључиво први тип значења, пошто не дозвољавају могућност двојаког тумачења (уп. *Пас је залајао* и *Пас је почео да лаје*), а и у ситуацијама гдје је присутна прелазна фаза акумулације обилежја означавају управо почетак те фазе (нпр. *Лише је почео да жути*). У оба језика, међутим, ауторка је издвојила посебну иницијално-интензивну АКГ, чије је обилежје префикс *раз-/роз-*, у српском још и префикс *уз-*, а учила је да значење интензивног почетка одвијања радње имају и неке аналитичке конструкције (у украјинском са глаголима *вдаритися, заходитися, кинутися, метнутися, пуститися*, те конструкције у којима су носиоци почетног значења рјечце; у српском конструкције са глаголима *бацити се, дајти се, надајти се, йрионути, ударити*).

2.1.1. Почетно значење, најсамосталније од свих фазних значења, како М. Ивановић примјећује, по правилу је увијек маркирано и изражено посебним средствима – на творбеном и на синтаксичком нивоу. Творбени модели у анализираним језицима показују висок степен подударности, с тим да су у украјинском унеколико продуктивнији. У оба језика као творбени показатељи почетности функционишу префикси *за-*, *йо-* и *раз-/роз-*, али у украјинском, за разлику од српског, не постоје творбени модели с префиксима *про-* и *уз-* у почетном значењу. Велика подударност два језика уочена је и у употреби аналитичких конструкција са почетним глаголима – у ужем (*йочейти – йочињайти / почати – починати* и њихове префиксалне творенице, *сйарйовайти/сартувати* те *сйайти*), али и у ширем смислу (*бацити се, кренути, лаити се, йрихвайити се*,

узейти, даїти, на́даїти / взятися, завзятися, заповзятися, заходитися, кинутися, метнутися, пуститися, ухопитися итд.). Почетним глаголима у ширем смислу значење почетности није основно – то су, као што истиче ауторка, глаголи кретања или давања/узимања, при чему су први фреквентнији у украјинском, а други у српском језику. Специфичну црту украјинског језика у односу на српски представља употреба рјечци (*i/ta*) *давай, (i/ta) ну* у конструкцијама са глаголом у инфинитиву за изражавање почетног значења, уз додатну сему интензитета.

2.2. Средња фаза представља интервал између двију тачака на ситуационој оси – момента почетка и момента завршетка ситуације. Основно средство њеног изражавања у оба језика, наглашава М. Ивановић, јесу облици несвршеног вида (НСВ) у својој актуално-дуративној употреби. Ауторка је примијетила да се за изражавање интратерминалности користе посебна средства само када се указује на процес одвијања радње у односу на неку другу радњу или упркос спољашњим сметњама. То су, наиме, аналитичке конструкције у којима су носиоци интратерминалног значења глаголи типа *настїавийти – настїавляйти / продовжити – продовжувати* (који, будући да уз интратерминално могу имати и значење наставка као поновног почетка радње након прекида, заузимају периферни положај) или негирани глаголи којима се изражава завршна фаза радње типа *не йресїајайти / не переставати* (који заузимају полупериферну позицију). На интратерминално значење указује и спој глагола НСВ са прилозима типа *и даље / і далі*, те са рјечцом *знай* у украјинском, односно *ли* (уз редупликацију глагола, искључиво у облику презента) у српском језику. У истраживању нису уочене значајне разлике између анализираних језика ни на семантичком ни на формалном плану.

2.3. Завршна фаза, попут почетне, одговара тачки на ситуационој оси, тј. тренутку у коме је ситуација завршена. У изражавању завршетка, према мишљењу М. Ивановић, важну улогу има аспектуална категорија (а)терминативности, „јер од терминативне/атерминативне природе ситуације зависи на који ће се начин она завршити и која ће средства бити употребљена за изражавање њеног завршетка“ (134). Узимајући то у обзир, ауторка издваја два основна семантичка типа: 1) значење окончања (ситуација се завршава до-

стизањем унутрашње границе или из неких разлога унутрашње природе) и 2) значење прекида (ситуација – терминативна или атерминативна – завршава се вољним чином неког од њених учесника; изражава се аналитичким конструкцијама са глаголима типа *їрекинуїїи/їерерваїїи*).

Значење окончања има следеће подтипове: а) резултативно-терминативну окончаност (код терминативних ситуација које се завршавају достизањем унутрашње границе, односно постизањем предвиђеног резултата; акционално значење завршетка ситуације у овом случају преплиће се са терминативно-видским значењем резултативности, а средством његовог изражавања могу се сматрати резултативни глаголи), б) комплетивност (пажња је усмјерена на цјелокупну завршну етапу терминативне ситуације уз истицање њене дефинитивне окончаности; ово значење изражава се творбеним средствима (у оба језика то је префикс *до-*) помоћу којих се формира АК комплетивних глагола, али и аналитичким средствима (као што су конструкције са комплетивним глаголима типа *довршиїїи/докінчити*), с тим да се у украјинском чешће користе комплетивни глаголи, а у српском аналитичке конструкције, те в) финитивност (комплекс значења завршетка атерминативних ситуација; слива се са модалним значењем немогућности даљег вршења ситуације због потпуне исцрпљености или непотребности, истека временског интервала (природног циклуса) одређеног за дату ситуацију, достизања неке задате норме, а обично је праћено прагматичким елементом позитивне или негативне оцјене; изражава се помоћу финитивне АКГ, коју чине глаголи са префиксима *од-*, *їре-* у српском, а *від-*, *від-...-ся*, *пере-* у украјинском, при чему је ова АКГ знатно заступљенија у украјинском језику, те се финитивно значење на српски често преноси перифрастичким конструкцијама.

Бројна су аналитичка средства којима се у оба анализирана језика изражавају значења окончања и прекида. Најчешће се користе глаголи чије је лексичко значење завршно: *завршиїїи*, *заусїїавиїїи*, *їрекинуїїи/кінчиїїи*, *їеребиїїи*, *їерерваїїи*, али и глаголи других лексичко-семантичких група, углавном у вези са прекидом кретања: *заусїїавиїїи*, *осїїавиїїи/зуїїиниїїи*, *кинуїїи*, *лишиїїи*, *їриїїиниїїи* итд. Овим конструкцијама изражава се значење окончаности атерминативних ситуација (глаголи типа *їресїїаїїи/переста-*

ти), односно терминативних ситуација (глаголи типа *заврши́ти/кінчи́ти*). Као једину битнију разлику кад су у питању аналитичке конструкције за изражавање завршне фазе ситуације ауторка је издвојила тип допуне.

3. Треће поглавље књиге посвећено је акционалним детерминативним модификацијама. У њих М. Ивановић убраја делимитативност и пердуративност. „Код делимитатива временски период не мора бити одређен, а обично се интерпретира као кратак, док је код пердуратива он одређен, у потпуности обухваћен ситуацијом и обично се интерпретира као дуг, уз често уношење прагматичког елемента негативне оцене трајања ситуације и саме ситуације“ (144).

3.1. Делимитативност се у оба језика изражава АК делимитативних глагола чије је основно формално обиљежје префикс *йо-* (*йоси́да́їти, йо́бу́їти* / *посидіти, постояти*). У украјинском ова АКГ представља централно средство изражавања делимитативности, обухвата много твореница које су веома фреквентне, док у српском овај творбени модел није толико продуктиван – знатно је мање твореница овог типа, с тим да се оне релативно често користе. Централно средство изражавања овог значења, како је истраживање и показало, представља спој глагола НСВ са одредбама типа *неко вр(и)ме*, које указују на неодређеност трајања радње.

3.2. Постоји у анализираним језицима неколико префикса којима се изражава пердуративност – у српском су то: *йро-*, *йре-*, *од-* и *за-*, а у украјинском: *про-*, *пере-*, *від-*, *за-* и *ви-*. Ипак, прототипично значење, „као означавање ситуација које су трајале у одређеном временском интервалу и при том испуниле тај интервал у потпуности“ (171), у украјинском се изражава префиксом *про-*, а у српском префиксом *йре-*: *В таких роздумах Дорош просидів годину, а може, й дві* (Тютюнник); *Тако веле да је некакав Енглез йо века йрележао на свом кревету* (Глишић). Као и код делимитативности, уочава ауторка, у украјинском језику централно средство изражавања пердуративности представља АК пердуративних глагола, док су то у српском акционалне пердуративне конструкције са глаголом *йровесїи*.

4. У четвртном поглављу разматрају се акционалне плуралне модификације. Категорија плуралности у вези је са тзв. параметричком квантификацијом процесуалне ситуације. Узимајући

у обзир критеријуме монотемпоралности/политемпоралности, идентичности/измијењености састава учесника ситуације, односно ограничености/неограничености понављања, у оквиру ове категорије М. Ивановић издваја следећа значења: мултипликативност и семелфактивност, дистрибутивност и кумулативност, репетитивност и итеративност.

4.1. Мултипликативност представља акционално обиљежје које се одликује унутрашњом рашчлањеношћу процесуалне ситуације, монотемпоралношћу и подударношћу састава учесника ситуације. У оквиру овог обиљежја М. Ивановић издвојила је следеће акционалне модификације: алтернативност, сепетивност и реципрочност. Посебно је важно значење сепетивности. Наиме, ауторка је примијетила да у украјинском језику постоји мултипликативна акционална класа сепетива (глаголи типа *блискотіти*, *стукотіти*), која досад није улазила у класификације, бар кад је о стању у словенским језицима ријеч. Овим се глаголима изражава ситуација код које је интервал између микроситуација краћи од норме, што може бити праћено и појачаним интензитетом. Одговарајућа АКГ, како уочава ауторка, не постоји у српском језику.

4.2. Семелфактивност је такође акционално својство радње, а огледа се у подударању момента почетка и завршетка, тј. једнократном одвијању (*бућнути*, *вриснути* / *агакнути*, *ахнути*). Основно формално обиљежје у оба језика јесте суфикс *-ну-*, а у српском језику и префикси *за-* (рјеђе у украјинском) и *по-*. Ауторка је запазила да у оба језика као изразито експресивна средства семелфактивног (ријетко и мултипликативног) значења могу функционисати ономотопеје – узвици.

4.3. Дистрибутивност и кумулативност јесу акционална обиљежја која се одликују унутрашњом рашчлањеношћу процесуалне ситуације, монотемпоралношћу и таквим саставом учесника макроситуације у коме се свака микроситуација разликује по једном актанту или по једном актанту и сирконстанту. Дистрибутивност у ужем смислу обухвата: субјектне, објектне и адресатне дистрибутиве, док се дистрибутивност у ширем смислу односи на ситуације кретања са збирним локативним сирконстантом или актантом, а обухвата: диверсативност, цислокативност и амбулативност. Особеност дистрибутива у односу на друге АКГ јесте

могућност образовања и полипрефиксалних твореница, у којима је носилац дистрибутивног значења први префикс (у српском језику префикси *по-* и *из-*, у украјинском префикс *по-*; уп. *позаборављати*, *поразбијати*, *поустајати* / *повбивати*, *повибігати*, *подоходити* итд.). Кумулативност подразумева концентрисаност радње у једној равни и прагматички елемент оцјене резултата као обимног. Она је углавном објекатског типа (уп. *набацати*, *накотити* / *набудувати*, *напекти*).

4.4. У оквиру политемпоралне плуралности освијетљене су репетитивност и итеративност као ситуације које подразумевају понављање микроситуација у посебним временским периодима уз концептуално исти састав учесника. Репетитивност се односи на ограничену (прецизно, приближно или непрецизно одређену) количину микроситуација које се понављају, а итеративност неограничену; репетитивност карактерише референцијалност, док је итеративност неререференцијална. И у српском и у украјинском језику постоје глаголи код којих је итеративно значење маркирано творбено, суфиксима (*виђати*, *ручавати*, *вечеравати*, *ноћивати* / *чувати*, *говорювати*, *знавати*, *живати*, *їдати*, *пивати*), али је њихов број мали, а употреба не нарочито честа (посебно у украјинском). С друге стране, у украјинском језику постоји специфична итеративна АКГ што је чине глаголи са префиксом *попо-* (*попоходити*), којима се исказује понављање ситуације у дужем периоду, неријетко ограниченом, уз реализовање семе појачаног интензитета. Ауторка је разматрала и неке аналитичке конструкције са итеративном семантиком (у српском: *дешавати се* + *да* + презент глагола свршеног вида (СВ), *ум(ј)ети*, *знати* + инфинитив / *да* + презент глагола СВ и сл.; у украјинском: конструкције са рјечцом *бувало*, *буває*, *було*).

5. Претпоследње поглавље ауторка је посветила акционалним градуелним модификацијама, тј. модификацијама заснованим на степеновању обиљежја процесуалне ситуације. Оне се обично не реализују самостално, већ у комбинацији са другим акционалним и аспектуалним значењима, а у оквиру ове категорије глагол као врста ријечи заузима периферан положај. Он је обавезан елемент динамичког степеновања – самостално (*јачаїти*) или у склопу конструкција са придјевом, што означава обиљежје које се степенује (*їосїаїаїти* *јак* / *чинїїти* *јаким*). Средства изражавања

степеновања обиљежја процесуалне ситуације (селективног, нормативног, статичког или динамичког) веома су разнолика, знатно разноврснија од средстава изражавања осталих акционалних значења. Наиме, поред АКГ мајоратива, еволутива, интензива и деинтензива, ексцесива итд. (маркираних одређеним формантима) и аналитичких конструкција (нпр. *йосѣајайѣи X / сѣаваѣи X*), степеновање може бити изражено и лексички (тј. садржати се у самом значењу глагола без икаквог формалног обиљежја) и синтаксички – везом глагола-предиката са лексичким показатељима одговарајућег градуелног значења или комплексним синтаксичким односима у оквиру цијеле (сложене) реченице. Од средстава изражавања градуелне акционалности најмање су заступљене акционалне конструкције, које се употребљавају само при изражавању динамичког степеновања. Код поменутих АКГ доминира градуелна семантика, а акционална значења, као што су, прије свега, резултат (ефекат, посљедица) и виšekратност, налазе се у другом плану; она су условљена прекорачењем, односно недостижањем одговарајуће норме, што такође, према мишљењу ауторке, смјешта градуелне модификације на периферију акционалности.

6. Посљедње поглавље у књизи је *Закључак*, у коме М. Ивановић даје преглед најважнијих запажања у вези са сваком од претходно анализираних акционалних категорија, посебно се осврћући на сличности и разлике између двају језика који су били предмет њеног истраживања. Она, наиме, наглашава како постоји значајна сличност у асортиману акционалних значења и средстава њиховог изражавања у двама поређеним језицима, али да су у украјинском АКГ као синтетичка средства продуктивније, док српски језик не користи у пуној мјери сопствене творбене потенцијале, него се претежно ослања на аналитичка средства. На крају ауторка даје приједлоге за будућа истраживања акционалности, али и других категорија које су с њом у вези (аспектуалности, темпоралности, таксиса итд.).

7. Приказана монографија сасвим сигурно представља изузетан допринос украјинистици, србистици, али и славистици уопште – због саме теме, која је и данас, након бројних истраживања, веома актуелна, али превасходно због начина на који је она обрађена. М. Ивановић пошла је од чињенице да у славистичкој литерату-

ри постоје различити приступи акционалности, па и семантичко-синтаксичкој категорији аспектуалности, а затим је, на основу детаљне анализе одабраног језичког материјала, показала да се та област може сагледати из нових углова, те систематичније описати. Стога нема сумње да ће ова књига наћи своје мјесто у настави српског и украјинског језика, као и у рјешавању проблема приликом превођења, али да ће бити и важно полазиште за многа будућа лингвистичка истраживања, нарочито она која се баве поређењем различитих словенских језика.

*Горан Милашин**

Универзитет у Бањој Луци

Филолошки факултет

Студијски програм српског језика и књижевности

* goran.milasin@flf.unibl.org

Martin Henzelmann, *Die Bunjewatzen. Ein kurzer Überblick über eine ethnische Minderheit in Serbien und die Herausbildung ihrer Mikroliteratursprache*

In: Specimina Philologiae Slavicae. Band 190, Leipzig: Biblion Media, 2016, s. 131.

У монографији Мартина Хенцелмана, под називом *Die Bunjewatzen. Ein kurzer Überblick über eine ethnische Minderheit in Serbien und die Herausbildung ihrer Mikroliteratursprache* – ‘Буњевци. Кратак преглед о једној националној мањини у Србији и о формирању њеног књижевног језика’, издваја се следећих осам целина: (1) *Vorbemerkung* – ‘Уводна напомена’ (9–10), (2) *Historischer Abriss: Wer sind die Bunjewatzen?* – ‘Историјски пресек: Ко су Буњевци?’ (11–26), (3) *Das Bunjewatzische: Eine slawische Mikroliteratursprache?* – ‘Буњевачки: Словенски микрокњижевни језик?’ (27–108), (4) *Schlussbemerkung und Ausblick* – ‘Закључак и перспективе’ (109–113), (5) *Резиме на српском језику* (115–116), (6) *English Summary* (117–118), (7) *Literatur* (119–130) и (8) *Anhang* – ‘Прилог’ (131).

1. У уводној напмени монографије (*Vorbemerkung*) наведени су најважнији подаци који откривају не само циљеве ове књиге већ и околности под којима је настала. Тако сазнајемо да је током 2015. године М. Хенцелман спровео опсежно теренско испитивање, ограничено на потез чије су граничне тачке Суботица и Сомбор, као и да се многе опсервације и налази у књизи темеље на бројним релевантним књижевноисторијским изворима. Премда се на самом почетку указује на проблеме једнозначног одређивања етничког и језичког идентитета Буњеваца, ове чињенице из наше најновије политичке

историје уступају место лингвистички заснованом истраживању чији је циљ да се провери да ли је у случају буњевачког, с обзиром на типолошке особине и завидну писану традицију, ипак могуће говорити о микрословенском књижевном језику.

2. У првој глави књиге (*Historischer Abriss: Wer sind die Bunjewatzen?*) даје се врло кратак, прегледан и надасве чињенично утемељен историјско-политички пресек тзв. ‘буњевачког питања’, а он обухвата проблем порекла етничке заједнице и њенога имена, разлоге за напуштање Далмације и Херцеговине и насељавање подручја на тромеђи данашње Србије, Хрватске и Мађарске, почетке етничке консолидације и буђење националног идентитета, везе националног осећања и правно-политичких норми, интензивну кроатизацију Буњеваца и Шокаца у социјалистичкој Југославији, демократизацију буњевачке заједнице, као и нејединствен став у погледу етничког статуса унутар саме групе. Општи утисак о овом поглављу јесте да су у њему дате фактографске чињенице, са тек понеким успутним и пажљиво формулисаним коментаром, који више служи да се попуне празнине у хронологији догађаја него да се заузме или заступа само један, углавном политички, став.

3. Друга глава књиге (*Das Bunjewatzische: Eine slawische Mikroliteratursprache?*) најобимнија је а проблематизује питање буњевачког као микрословенског књижевног језика. Аутор се најпре осврће на студију Александра Дуличенка, у којој се без неких јаснијих критеријума међу словенске микројезике убраја и буњевачки, а затим се користи теренским налазима Марије Илић и Бојана Белића, који се у бити свде на оправданост потребе Буњеваца да нормирају свој језик и да се на њему школују, упркос чињеници да немају матичну државу, те ни адекватну институционалну подршку. Овде аутор прави паралелу са тзв. „босанским“ и „црногорским“, који, упркос стандардизовању бројних дијалекатских облика, још увек немају јасно издиференцирану норму, посебно у односу на српски и хрватски, али зато у одговарајућим матичним државама уживају статус званичног језика.

Иако након свега остаје дилема да ли је реч о дијалекту или пак језику, аутор се руководи ставом да је оправдано говорити о штокавском генетско-језичком јединству, ослањајући се притом на налазе П. Ивића, Б. Брборића, Ј. Лисца и др., те на дијалектолошке

описе икавских говора А. Пеца и И. Поповића. Аутор најпре даје кратак осврт на критеријуме класификације икавских говора, које у случају оних буњевачких, према наводима И. Поповића, одликује преплитање икавских и војвођанских особина, а затим, полазећи од налаза Љ. Прћић, А. Пеца, Ж. Бошњаковића и др., наводи читав низ фонолошких, морфолошких и лексичких црта које су им својствене.

Буњевачки говори недвосмислено припадају шћакавско-икавској подгрупи штокавског наречја, а питање односа према српском или хрватском, сматра аутор, није важније од утврђивања свих корака који су до сада учињени с циљем да се функционални потенцијал буњевачког изгради или барем поправи, при чему се у првом реду мисли на завидну књижевну традицију код Буњеваца, дугу триста година. Зато не чуди што се на примеру бројних остварења јасно види тежња да се успостави јединствена језичка норма. Буњевачку књижевну традицију одликује садржинска разноврсност, као и употреба различитих граfiјских система, што све заједно доказује упорност потраге за књижевним изразом. Тако је на босанчици 1668. написана жалба папи Клименту IX, која је први документ који сведочи о фонетским обележјима овога говора, док је текст полицијске наредбе из 1745. доказ да је буњевачки већ тада био у службеној употреби у Суботици, као и да је имао формирану језичку и правописну норму. Током 18. и 19. века објављени су бројни уџбеници и прозна дела, углавном верске садржине, које одликује стабилизација језичке норме, при чему аутор посебно истиче рад Ивана Антуновића, захваљујући чијем ангажману је заустављена даља асимилација Буњеваца у Угарској. Аутор се нарочито осврће на традицију издавања штампаних медија, која започиње 1870. изласком *Буњевачких и шокачких новина*, чија се језичка шароликост дугује ауторима различитог образовног нивоа, али и разноврсним темама о којима се пише. Иако правопис прати морфолошки принцип, писање јата није уједначено. Аутор не занемарује ни анализу годишњих календара, који од 1868. излазе у *Буњевачким и шокачким новинама*, а дају добар увид у основе буњевачке материјалне и духовне културе. Иако се прво издање ослања на хрватски латинички правопис, а друго и на српски или чак старословенски ћирилички, доследно се користи икавица, док се неретко напореда користе хрватски и српски термини, нпр. за

називе месеци. У најновијим издањима календара, међутим, називи месеци су латински, док се напоредо дају католички и православни црквени календари. Осим тога, последња издања прате доследно граfiјски систем типичан за српскохрватску латиницу.

Аутор се, сасвим кратко, осврће на уређивачку концепцију *Невена* (1884–1940) и на важнија ортографска обележја у њему, затим на *Буњевачке новине* (1998–), као главно политичко гласило ове националне заједнице, у коме своје место налазе прилози из културе, спорта и сл., потом на *Буњевачки приглед* (2012–), који се углавном бави најважнијим питањима у друштвеном и културном животу Буњеваца, те *Рич* (2006–), часопис за науку и културу, у коме се неретко апелује на свест и потребу за неговањем сопственог језика. Посебно место у овом поглављу заслужују часописи за децу, као што су *Тандрчак* (2007–), који означава почетак укључивања млађих нараштаја у културни препород ове заједнице, затим *Боцко* (2013–), у коме сама деца објављују своје прве текстове, потом *Бојанка* (2014–), у којој сваку слику прати пригодан поучни текст на буњевачком. Након овог врло информативног прегледа, аутор закључује да је буњевачки, упркос очигледним функционално-стилским ограничењима, врло подесан за даљу стандардизацију, а основни разлог за то је формирање графемски систем, који је, додуше, идентичан српскохрватској латиници.

Посебан део у овом поглављу посвећен је књижевном стваралаштву на буњевачком, при чему се обилато служи налазима Милована Миковића, који је ова остварења посматрао у контексту хрватске литерарне традиције, што је, истиче Хенцелман, у супротности са националним осећањима савремених буњевачких писаца. Аутор се осврће на рад Ивана Антуновића, Блашка Рајића, Мија Мандића, Јосипа Андрића, Маре Ђорђевић Малагурски, Лазара Мерковића, Лазара Францишковића итд., те примећује да је тежиште савремене буњевачке књижевности на обради фолклорног наслеђа, у коме до изражаја долази сва језичка шароликост. С друге стране, у научним текстовима приметан је утицај или потпуни прелазак на српски језик, што сугерише на недостатак јасног нормативног оквира, који би морала једна граматика да успостави. Зато и објављени речници више личе на збирке дијалекатске лексике а мање на нормативне приручнике. Вредан помена је необјављени *Буњевачко-мађарски ричник* Мија Мандића (1883), са

својих 10.000 одредница, упркос чињеници да се на овакав речник чекало све до 1990, када су се тога посла прихватили Марко Пеић и Грго Бачлија. *Речник бачких Буњеваца* садржи преко 17.000 речи, мада је и он у основи дијалекатске природе јер је његовим ауторима нарочито стало да се попишу најважнији појмови буњевачког говора. Не мање важан је и *Онлајн речник буњевачког говора* (2013), постављен на страници САНУ. Посебност овога речника јесте што су корисницима доступни и аудио-снимци, који омогућују да се утврди степен спонтаности говора.

Ипак, посебан допринос развоју књижевног језика свакако дају уџбеници и читанке, намењени у првом реду ученицима, који пружају добар увид у различите правописне норме, које су се мењале у складу са друштвенополитичким променама, најпре у Аустроугарској, затим у Краљевини СХС, Југославији и на послетку у Србији. Како би различите тенденције што успешније пратио, аутор прво разматра *Земљопис, повистницу и уставословље. За буњевачку и шокачку дицу* Мија Мандића (1880), коју одликује неуједначена правописна норма, али и тежња да се верно представе специфичности буњевачког говора. Вредна ауторове пажње је била и *Буњевачка и шокачка читанка* (1939), штампана у Мађарској, која је поред образовне имала и истакнуту патриотску ноту, будући да се на више места инсистира на лојалности мађарској држави. У читанци се, уз доминантно хрватски правопис, доследно спроводи икавски изговор и уводи графема *đ*, док се на бројним местима прихвата или српска или хрватска језичка норма, нпр. *храна* уместо *рана*, *радити* уместо *радит*, или пак само *стол*, *сухо*, *крумпир* итд. За разлику од претходне, *Буњевачка народна читанка*, објављена 1931. у Суботици, инсистира на буњевачкој прошлости и народној књижевности. Због овакве концепције, у читанци не постоји јединствена правописна норма. Осим тога, приметна је извесна конкуренција латиничког и ћириличког писма, али и смена екавских, ијекавских и икавских текстова, чиме *Буњевачка народна читанка* пружа веродостојан увид у развојне фазе буњевачке литерарне традиције и уопште културе. Коначно, Хенцелман разматра и *Буњевачку читанку* из 2014, која, иако штампана ћирилицом и латиницом, доследно прати српски правописни систем и у којој значајно место заузимају вежбања усмерена на овладавање икавским изговором. Аутор сугерише да је паралелна употреба двају

писама сигнал да је у *Читанци* тежиште на садржају а не на форми како да се одабрани садржај пренесе. Буњевачка граматика, под насловом *Клупче* (2014), намењена је ученицима нижих разреда основне школе и представља допуну *Буњевачкој читанци*, у којој пак, примећује аутор, експлицитно стоји да је буњевачко писмо – латиница, а конципирана је на истим начелима као и *Читанка*, будући да обрађују идентичне фонолошке и морфолошке категорије типичне за буњевачки говор.

Овај преглед издавачке делатности буњевачке заједнице М. Хенцелман закључује коментаром да је немогуће пренебрегнути труд припадника ове националне групе да сачува свој културни и језички идентитет, за шта свакако велику заслугу имају и *Буњевачка матица*, основана 1934. а затим обновљена 1995, али и *Национални савет буњевачке националне мањине*, као и културни центри *Буњевачки информативни центар* и *Буњевачко коло* итд. Подаци које аутор наводи говоре у прилог тези да је интересовање за учење буњевачког међу школском омладином у сталном порасту, али и да је на основу разговора за челницима *Буњевачке матице* и *Националног савета Буњеваца* сазнао да нема оправданог разлога хрватски сматрати ‘кровним’ језиком, јер га у тренутку досељавања Буњеваца у Бачку пре 300 година – није ни било. С друге стране, учење хрватског уместо буњевачког довело би за најкасније 50 година до потпуне асимилације заједнице, што желе да по сваку цену избегну. Баш зато је, наводе ауторови саговорници, од кључне важности довршити стандардизацију буњевачког, и то на темељима икавскога изговора. М. Хенцелман наводи да не располаже тачним подацима о ставовима говорника према норми, али је општи утисак да оптимизма и ентузијазма међу њима не мањка.

4. Последње поглавље монографије чине закључна разматрања (*Schlussbemerkung und Ausblick*). М. Хенцелман истиче да је у светлу лингвистичке географије на новоштокавском терену заиста тешко научно оправдати дисолуцију српскохрватског језика, мада су друштвено-политичке прилике на простору бивше Југославије погодиле настанку нових и често оспораваних језика, као што су „босански“ и „црногорски“. Баш због тога је и статус буњевачког на самом почетку врло проблематичан, мада је кључан корак за његову стандардизацију већ учињен, а то је укључивање буњевачког говора у школе. Премда је за довршетак

процеса стандардизације неопходно предузети још многа теренска и друга лингвистичка истраживања, аутор се на крају пита у чему је прави смисао успостављања буњевачког стандарда. Одговор проналази у опстанку и политичком утицају заједнице, што је разлог који се не може ни занемарити ни потценити. Коначан суд о томе да ли је буњевачки заиста књижевни језик аутор изводи на следећи начин: ако се у обзир узму плодна традиција испитивања и неговања овога говора, као и амбициозни планови за његову даљу стандардизацију, онда је, сматра аутор, сасвим оправдано говорити о буњевачком, и то као о једном од најстандардизованијих микрословенских књижевних језика.

Жеља нам је била да у најкраћим цртама нашој јавности предочимо садржај ове кратке али вредне књиге. Општи утисак о њој и њеном аутору изрекао бих у неколико речи, а то су: добра обавештеност и теоријско-методолошка припремљеност аутора, прецизност и концизност излагања, посвећеност прикупљању и обради веродостојних података, избегавање изношења политичких судова, тежња да се проблему да објективан и научно утемељен опис. Зато ови неспорни квалитети монографије остављају врло мало простора за сумњу у тачност изнетих података и у поузданост изведених закључака.

*Миливој Алановић**

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

Одсек за српски језик и лингвистику

* milivoj.alanovic@sbb.rs

РЕГИСТАР КЉУЧНИХ РЕЧИ

- акценат 13
аорист 109
- балканизам 57
безличне реченице 139
бугарска фразеологија 185
- говор града 89
говор Ниша 89
граматикализација 7
граматичка метафоризација 139
- дерадиксација 199
диглосија 89
дијалектологија 57
- елипса 139
- израз са значењем *Одзвонило је некоме/нечему* 139
именичка синтагма 7
- когнитивна лексикографија 161
когнитивна лингвистика 161
крњи перфект 109
- лексема 13
лексиализација 7
лексички акценат 13
- метафора 139
- метонимија 139
морфолошки акценат 13
мотиватор 199
- перфект 109
полисемија 161
пребацивање кода 89
преклитичко преношење акцента 13
префиксал 13
префиксација 13
призренско-тимочка дијалекатска област 89
проклитичко преношење акцента 13
промјена акцента 13
- релативне клаузе 29
- синтакса глаголских облика 109
синтаксичка конструкција 199
Сиринић 57
славистика 109
словенски језици 139
спацијалне клаузе 29
српска дериватологија 199
српска фразеологија 185
српски језик 29, 89, 109, 161
- теорија прототипа 161

универбизација 199

фраземи с топонимском компонен-
том 185

фразеологија 139

футур први 57

хабитуалност 57

хрватска фразеологија 185

чешка фразеологија 185

РЕГИСТАР ИМЕНА

Кирилица

Авилова, Н. С. 258, 259
 Агел, В., в. Àgel, Vilmos 37, 55
 Агрел, С. 258
 Ајдачић, Дејан 239
 Ајдановић, Јелена 240
 Алановић, Миливој Б. 5, 6, 29–56, 270–276
 Албахари, Давид 121, 136
 Алейников, О. Ю. 132
 Андрић, Јосип 273
 Анкова-Ничева, Кети 186, 196
 Антонић, Ивана 156
 Антуновић, Иван 272, 273
 Анчић Обрадовић, Марија 203
 Апресјан, Ј. Д. 233
 Арнаудов, Михаил 196
 Арсенијевић, Нада 30, 54
 Аткинс, Б. Т. Су, в. Atkins, В. Т. Sue
 Ашић, Тијана 74, 84
 Бабић, Здравко М. 5, 139–159
 Байчев, Боян, в. Бајчев, Бојан
 Бајби, Џоун, в. Bybee, Јоан
 Бајчев, Бојан 97, 104
 Барјактаревеић, Данило 65, 66, 84
 Бартмињска, Станислава Н. 238, 242
 Бартмињски, Жежи 238, 242

Бачлија, Грго 274
 Белић, Александар 36, 37, 54, 91, 92, 104, 105, 110, 116, 121, 129, 132, 259
 Белић, Бојан 271
 Белошапкова, Т. В. 259
 Бјелаковић, Исидора 235
 Бјелетић, Марта 236
 Благоев, Диана 236
 Богдановић, Недељко 66, 84
 Божовић, Маринко 66, 84
 Бондарко, А. В. 133, 258, 259
 Бошњаковић, Жарко 85, 90, 104, 105, 272
 Брборић, Бранислав 271
 Бринтон, Лорел, в. Brinton, Laurel
 Бугајова, И. В. 254
 Бугарски, Ранко 199, 206, 211, 213
 Букумирић, Милета 77, 84
 Бусман, Хадумод, в. Bussmann, Nadumod
 Ван Нопен, Жан-Пјер 252
 Васић, Вера 5, 217–231, 246, 249
 Васић, Драгиша 125, 136
 Ватов, Врбан 186, 188
 Вељовић, Бојана М. 5, 57–88
 Вентурин, Радомир 186
 Виденов, Михаил 93, 97, 104
 Витгенштајн, Лудвиг, в. Wittgenstein, Ludwig

- Влајић-Поповић, Јасна 236
 Војводић, Дојчил 54
 Волков, О. С. 112, 132
 Вујовић, Лука 65, 66, 85
 Вуковић, Гордана 212
 Вуковић, Јован 64, 65, 85, 116, 122, 124, 125, 132, 136
 Вучковић, Марија 154, 155, 240
- Гадомски, А. К. 254
 Геров, Найдан 156
 Голубовић, Михаило 91
 Горбова, Е. В. 110, 111, 113, 124, 132
 Гортан Премк, Даринка 5, 30, 54, 162, 172, 179, 217–232
 Гранитски, Иван 196
 Грегоровић, Маја, в. Gregorović, Maја
 Грин, Мелани, в. Green, Melanie
 Грицкат, Ирена 124–126, 132, 259
 Грковић-Мејџор, Јасмина 93, 104
 Грубор, Ђуро 259
 Гудурић, Снежана 151, 156
- Дал, Остен, в. Dahl, Östen
 Дешић, Милорад П. 5, 13–27, 155, 169, 179
 Димитрова, Евгения 93, 104
 Добрикова, Марија, в. Dobriková, Mária
 Докулил, Милош, в. Dokulil, Miloš
 Драгин, Гордана 85
 Драгићевић, Милан 65, 85
 Драгићевић, Рајна 5, 150, 154–156, 162, 179, 180, 202, 212, 217–243
 Дражић, Јасмина 237
 Дробњак, Драгана 151, 156
 Дуличенко, Александар 271
 Дунгел, Џен, в. Dungel, Jan
- Ђианг, в. Jiang, Guiying
- Ђорђевић Малагурски, Мара 273
 Ђукановић, Петар 65, 85
- Еванс, Вивијан, в. Evans, Vyvyan
 Елезовић, Глиша 222
- Жагар Карер, Мојца 236, 237, 242
 Живковић, Сретан, 110, 111, 120, 121, 136
- Захњитко, А. П. 259
 Зељић, Горан 151, 156
- Ивановић, Иван 91
 Ивановић, Милена 258–269
 Ивановић, Ненад 6, 180, 232–250
 Ивић, Милка 30, 50, 54, 55, 64, 74, 79, 80, 85, 90, 105, 119, 127, 132, 154–156, 259
 Ивић, Павле 65, 85, 90, 91, 93, 95, 96, 103–105, 110, 119, 120, 122, 132, 271
 Илић, Марија 271
 Исаченко, Александар В. 201, 258, 259
- Јакић, Милена 234
 Јакобсон, Роман, 257
 Јањић, Марина 90, 94, 104
 Једличка, Алојз, в. Jedlička, Alois
 Јеле, Гинтер, в. Jehle, Günter
 Јелић, Маријан 207, 212
 Јерковић, Јован 155
 Јовановић, Владан 236, 237
 Јовић, Душан 66, 85, 90, 104, 105
 Јоцић, Мирјана, 246
- Ќазанский, Н. Н. 132, 133, 135
 Калезић, Маја 236
 Каљко, М. И. 259
 Кашкин, В. Б. 119, 132
 Керкез, Драгана 122, 125, 132

- Киндеј, Л. Г. 259
 Клајн, Иван 26, 30, 31, 34, 54, 111, 122, 125, 133, 200, 201, 203, 206–208, 210–212, 316
 Кликовац, Душка 30–32, 35, 40, 44, 54, 110, 111, 113, 124, 125, 132, 163, 181
 Князев, Ю. П. 111, 113, 120, 132
 Ковачевић, Милош 62, 85, 105, 180
 Конески, Блаже 78, 79, 85, 157
 Кончаревић, Ксенија 6, 251–257
 Кончаревић, Симеон 252
 Копривица, Верица 207, 212
 Кордић, Сњежана, в. Kordić, Snježana
 Крејчи, Павел П. 5, 185–189
 Кристал, Дејвид, в. Kristal, Dejvid
 Кузмановић, Раде 53
 Кузнецов, П. С. 133
 Кустова, Г. И. 133
- Лабов, Вилијам, в. Labov, William
 Лазић Коњик, Ивана 6, 180, 232–243
 Ларин, Б. А. 152
 Лебедева, Г. Ф. 111–113, 133
 Левушкина, Ружица 238
 Лединак, Нина 234
 Линдстед, Јоуко, в. Lindstedt, Jouko
 Лисац, Јосип 271
 Лич, Џефри, в. Leech, Geoffrey
- Магнер Томас, в. Magner, Thomas
 Майсак, Т. А. 110, 112, 132, 133, 135
 Макјоун, в. McKeown
 Малџијева, Вјара 79, 85, 86
 Мандић, Мијо 273, 274
 Марковић, Горан 112, 113, 136
 Марковић, Јордана 66, 85
- Маројевић, Радмило 200, 203, 204, 206, 210, 212
 Маслов, Ј. С. 258, 259
 Матејка, Ладислав, в. Matejka, Ladislav
 Матешић, Јосип, в. Matešić, Josip
 Матјуз, Питер, в. Matthews, Peter Н.
 Мединска, Н. 259
 Менац, Антица, в. Menac, Antica
 Мер ван дер, в. Meer, Geart van der
 Мерковић, Лазар 273
 Миковић, Милован 273
 Милашин, Горан Б. 5, 6, 199–215, 258–269
 Миленковић, Тања 186, 187, 196
 Милетић, Бранко 65, 85
 Милић, Мира 236, 237
 Милорадовић, Живослав 192
 Милорадовић, Софија 90, 93, 94, 102, 105, 207, 212
 Милосављевић, Бојана 238
 Миновић, Миливоје 30, 55, 111, 112, 122–125, 136
 Михајловић, Јован 90, 105
 Младеновић, Радивоје М. 5, 57–88
 Мокиенко, Валерий М. 150–152, 154, 156
 Мокијенко, Валериј М., в. Мокиенко, Валерий М.
 Молина, Клара, в. Molina, Clara
 Московљевић, Милош 89, 90, 105
 Мразовић, Павица 31, 32, 36, 41, 55, 110, 123, 136
 Мршевић-Радовић, Драгана 152, 156, 194, 196
 Мука, Ернест 156
 Мургоски, Зозе 157
 Мусић, Аугуст 110, 111, 116, 121, 132, 133
- Недељковић, Душан 120, 136

- Недјалков, В. П. 128, 133
 Нејгебауер, Гордана 249
 Николић, Берислав 65, 86
 Николић, Мирослав 26, 156
 Ничева, Кети 186, 195, 197
 Ничева, Мира 186, 196
 Новаков, П. 259
 Новаковић, Мирјана 114, 136
 Новаковић, Стојан 220, 224, 225
 Номаћи, Мотоки 54
- Опачић, Марија** 6, 251–257
 Опашић, Маја, в. Орашић, Маја
 Остерман, К., в. Ostermann, Carolin
 Оташевић, Ђорђе 150, 157, 186–188, 197, 200, 202–204, 207, 212, 213, 237
- Павловић, Живојин** 116, 136
 Павловић, Слободан 49, 54, 212
 Падучева, Е. В. 114, 115, 133
 Панић, Иван 122, 126, 136
 Парилјак, Л. И. 259
 Пеић, Марко 274
 Перишић, Предраг 126, 137
 Перкинс, Ревир, в. Perkins, Revere
 Петлева, И. П. 219, 222
 Петровић, Драгољуб 65, 86
 Петровић, Снежана 235
 Петрухина, Ј. В. 258, 259
 Пецо, Асим 65, 86, 272
 Пешикан, Митар 65, 86
 Пижурица, Мато 65, 86
 Пименова, Марина 239
 Пипер, Предраг 29, 30–32, 34, 36, 44, 51, 54, 55, 86, 111, 122, 125, 133, 147, 156, 171, 180
 Планкош, Јудита 85
 Плугјан, Владимир, в. Плунгян Владимир А.
 Плунгян, Владимир А. 110, 112, 120, 128, 129, 131–133, 135
- Пол-Луј, Тома 91, 92, 104, 105
 Поповић, Иван 222, 272
 Поповић, Љубомир 30, 31, 36, 39, 45, 54, 259
 Поповић, Људмила 54, 122, 125, 133, 156
 Попович, Людмила, в. Поповић, Људмила
 Прањковић, Иво, в. Pranjković, Ivo
 Прћић, Љубица 272
 Прћић, Твртко 6, 161, 164, 165, 179–181, 234, 244–250
 Пупынина, М. Ю. 112, 132
- Радовановић, Милорад** 37, 56, 90, 106, 206, 207, 213, 251
 Радовић-Тешић, Милица 167, 172, 175, 180
 Рајић, Блашко 273
 Рајић, Љубиша 97, 105
 Рајхенбах, Ханс, в. Reichenbach, Hans
 Рамовш, Фран 234
 Рандел, Мајкл, в. Rundell, Michael
 Реметић, Слободан 58, 86, 90, 105
 Ристић, Стана 6, 168, 169, 180, 203, 205–207, 212, 232–243
 Рјанска, Е. М. 259
 Рош, Еленор, в. Rosch, Eleanor
 Ружић, Владислава 30, 31, 38, 50, 54, 150, 156, 212
 Русањивски, М. В. 259
- Сааведра, Димка** 62, 63, 86
 Свиткова, Милина, в. Svítková, Milina
 Сидоренко, Т. М. 259
 Симеон, Рикард 202, 206
 Симић, Слободан 188
 Сичинава, Д. В. 110, 133
 Скок, Петар, в. Skok, Petar
 Славейков, Петко Рачов 194–196

- Славејков, Иван П. 194
 Славејков, Петко Рачов, в. Славейков, Петко Рачов
 Сладојевић, Петар Ч. 122, 134
 Соколова, С. О. 259
 Спасова-Михайлова, Сийка 186, 197
 Ставница Ј. 258
 Станковић, Борислав 127, 137
 Станковић, Станислав 90, 105
 Станојчић, Живојин 30, 31, 36, 39, 45, 54, 113, 122–124, 134
 Стевановић, Михаило 26, 30, 54, 58, 61, 64, 66, 86, 90, 105, 110, 112, 113, 116, 122–125, 129, 134, 259
 Стефановић, Марија 239, 242
 Стојановић, Зоран 104
 Стојановић, Јелица 132
 Стојановић, Стефан Б. 6, 109–138
 Стојимировић, Оливера 188
 Стојићевић, Александар 110, 111, 122, 134
 Стојанович, Стефан, в. Стојановић, Стефан Б.
 Сусов, И. П. 133
- Танасић, Срето 61, 62, 64, 80, 86, 110–112, 124–126, 134, 156
 Тасовац, Тома 235
 Татевосов, С. Г. 110, 113, 134
 Тафра, Бранка 240, 242
 Тејлор, Џон, в. Taylor, John R.
 Тимофејева, К. А. 254
 Толстој, Светлана 240
 Тополињска, Зузана В. 5, 7–11, 78, 85, 86, 105
 Тошовић, Бранко 111, 122, 123, 125, 127, 134, 135, 156, 258, 259
 Трајковић, Татјана Г. 5, 89–108
 Трнавац, Радослава 239
- Труго, Елизабета Клос, в. Traugott, Elizabeth Closs
 Ћирић, Љубисав 66, 86
 Ћорић, Божо 199–201, 204–207, 212, 213
 Ћупић, Драго 65, 66, 86, 95, 102, 105, 179
- Урманчиева, Анна Ю. 129, 131, 133, 135
 Урманчијева, в. Урманчиева, А. Ю.
 Утјешени, Славомир, в. Utěšený, Slavomír
- Федотов, М. Л. 110, 135
 Фелешко, Казимјеж 30, 55
 Филмор, Чарлс, в. Fillmore, Charles J.
 Финк-Арсовски, Жељка, в. Fink Arsovski, Željka
 Францишковић, Лазар 273
- Халас Поповић, Ана В. 5, 161–183, 239
 Хамбургер, Х., в. Hamburger, H.
 Ханина, О. В. 112, 135
 Хелцл, Милош, в. Helcl, Miloš
 Хенцелман, Мартин, в. Henzelmann, Martin
 Херартс, Дирк, в. Geeraerts, Dirk
 Хлебев, Борис 163, 180, 240
 Худец, Карел, в. Hudec, Karel
- Црњак, Дијана 50, 55
- Чаби, Силвија, в. Csábi, Szilvia
 Чаролеева, Марија 234
 Чемерицић, Димитрије 235
 Чен, в. Chen, Qiaoyun
 Чермак, Франтишек, в. Čermák, František

Чернишева, Маргарита 235
 Чолакова, Кристалина 186, 197
 Чуйкова, О. Ю. 110, 135
 Чутура, Илијана 90, 94, 104

Шапошников, Александр К. 236
Шарандин, А. Л. 259
Шарић, Љиљана 151, 156
Шеварлић, Миладин 110, 112, 125, 137
Шелякин, М. А. 113, 135, 258, 259
Шелякин М. А., в. Шелякин, М. А.
Шипка, Данко 240
Шлуинский, Б. 112, 135

Латиница

Ágel, Vilmos 37, 55
Ančić Obradović, Marija 203, 213
Antić, Nenad 146
Antonić, Ivana 39, 51, 55
Asher, R. E. 135
Atkins, B. T. Sue 164, 165, 180

Barz, Irmhild 202, 213
Batistić, Tatjana 30, 55
Bausewein, Karin 31, 41, 47, 48, 55
Belić, Aleksandar, в. Белић, Александар
Berman, Judith 38, 55
Boettcher, Wolfgang 31, 38, 55
Braasch, Anna 180
Brabec, Ivan 110, 122, 135
Brinton, Laurel 202, 213
Bugarški, Ranko, в. Бугарски, Ранко
Buscha, J. 38, 55
Bussmann, Hadumod 202, 213
Bybee, Joan 110, 117, 120, 128, 135

Calas, Frédéric 31, 55
Chen, Qiaoyun 165, 181
Chmelár, Eduard 145
Comrie, Bernard 111, 135, 136
Crystal, David 213
Csábi, Szilvia 164, 180
Cvijanović, S. B. 105

Čermák, František 186, 196

Dahl, Östen 110, 111, 113, 116, 117, 120, 122, 124, 128, 135
Dobříková, Mária 156, 194, 196
Dokulil, Miloš 201, 213
Doležel, L. 106
Dryer, Matthew S. 135
Dungel, Jan 189, 196
Dürscheid, Christa 43, 55
Eisenberg, Peter 31, 38, 39, 55
Engel, Ulrich 32, 36, 41, 55
Evans, Vyvyan 163, 168, 180

Fillmore, Charles J. 8, 135
Fink Arsovski, Željka 157, 186, 197
Fjeld, Ruth Vatvedt 181
Fleischer, Wolfgang 202, 213

Garagnon, Anne-Marie 31, 55
Geeraerts, Dirk 164, 181
Green, Melanie 163, 180
Gregorović, Maja 151, 156
Gudurić, Snežana 181

Halas, Ana, в. Халас Поповић, Ана Б.
Hamburger, H. 113, 124, 135
Haspelmath, Martin 135
Heid, Ulrich 181
Heidolph, K. E. 31, 55
Helbig, G. 36, 38, 55
Helcl, Miloš 201, 213
Henzelmann, Martin 6, 270–276

- Herbst, Thomas 181
 Hraste, Mate 110, 122, 135, 136
 Hudec, Karel 189, 196
- Ivić, Milka, v. Ивић, Милка
 Ivšić, Stjepan 136
- Jaxontov, Sergej Je. 110, 136
 Jedlička, Alois 201, 213
 Jehle, Günter 165, 181
 Jiang, Guiying 165, 181
 Jojić, Ljiljana 157
 Jonke, Ljudevit 136
 Jović, Dušan, v. Јовић, Душан
 Jurančić, Janko 157
- Kašić, Zorka 65, 86
 Kopečný, František 219
 Kordić, Snježana 30, 31, 38, 39, 42, 45, 48, 55
 Kristal, Devid 201, 213, 252
- Labov, William 95, 100, 105
 Langendoen, D. Terence 135
 Leech, Geoffrey 201, 202, 213
 Lindstedt, Jouko 110, 111, 113, 114, 120, 122, 128, 129, 135
- Magner, Thomas F. 91, 92, 106
 Maretić, Tomo 110, 111, 116, 122, 135
 Maslov, Jurij S. 119, 128, 129, 136
 Matejka, Ladislav 91, 106
 Matešić, Josip 186, 187, 141, 149, 150, 154, 157, 191, 197
 Matthews, Peter H. 201, 213
 McCawley, James D. 111, 135
 McKeown, Margaret G. 165, 166, 181
 Meer, Geart van der 164, 166, 181
 Meibauer, Jörg 202, 213
- Menac, Antica 150, 156, 157, 186, 187, 197
 Miloradović, Živoslav 196
 Minović, Milivoje, v. Минович, Миливоје
 Molina, Clara 166, 181
 Mrazović, Pavica, v. Мразовић, Павица
- Nedjalkov, Vladimir P. 110, 136
- Opašić, Maja 151, 156
 Ostermann, Carolin 164, 181
 Otašević, Đorđe, v. Оташевић, Ђорђе
- Pafel, Jürgen 41, 55
 Peco, Asim, v. Пецо, Асим
 Perkins, Revere 110, 117, 120, 128, 135
 Piper, Predrag, v. Пипер, Предраг
 Pittner, Karin 38, 46, 55
 Pogarell, E. R. 55
 Povlsen, Claus 180
 Pranjković, Ivo 30, 31, 34, 45, 56
- Radovanović, Milorad, v. Радовановић, Милорад
 Reichenbach, Hans 110, 116, 117, 136
 Rejzek, Jiří 157
 Rogić, Pavle 135
 Rosch, Eleanor 162, 181
 Rundell, Michael 164, 165, 180, 181
- Schwanenflugel, Paula J. 181
 Sekereš, Stjepan 65, 86
 Silić, Josip 30, 31, 34, 45, 56
 Simeon, Rikard 202, 213
 Simić, Slobodan 196
 Simpson, J. M. Y. 135
 Skok, Petar 157, 220, 225

- Sretenović, Mirjana 189
Stefanović, Marija 181
Stojanović, Zoran 136
Stojićević, Aleksandar 136
Stojimirović, Olivera 196
Stoltz, B. A. 106
Svítková, Milina 142, 156
- Šarić, Ljiljana, v. Шарић, Љиљана
- Taylor, John R. 163, 181
Titunik, I. R. 106
Torjusen, Julie Matilde 181
Trajković, Tatjana, v. Трајковић, Татјана
Traugott, Elizabeth Closs 202, 213
Trávníček, František 157
- Utěšený, Slavomír 191, 196
- Velupillai, Viveka 110, 111, 120, 135
Venturin, Radomir 157
Vessier, Sandra 181
Vukadinović, Zora 110, 123, 136
Vuković, Jovan, v. Вуковић, Јован
- Warren, Neil 181
Weiß, C. 55
Wiemer, Björn 133
Williams, Geoffrey 181
Wittgenstein, Ludwig 163, 181
- Živković, Sreten, v. Живковић, Сретен

Регистре урадила:
Дивна Продановић

УПУТСТВО ЗА ПРИПРЕМУ РУКОПИСА ЗА ШТАМПУ

1. Часопис *Јужнословенски филолог* објављује оригиналне радове из области лингвистичке теорије, словенске филологије, историје и дијалектологије јужнословенских и других словенских језика, историје лингвистике и сродних научних области, научну критику, хронику и библиографију. Радови који су већ објављени или понуђени за објављивање у некој другој публикацији не могу бити прихваћени за објављивање у *Јужнословенском филологу*. Ако је рад био изложен на научном скупу у виду усменог саопштења (под истим или сличним насловом), податак о томе треба да буде наведен у посебној напомени, по правилу при дну прве странице чланка.

2. Радови се објављују на српском језику, екавским или ијекавским књижевним изговором, ћирилицом. Уколико аутор жели да му рад буде штампан латиницом, треба то посебно да нагласи. По договору са Уредништвом, рад може бити објављен на енглеском, руском, немачком или француском језику.

Рукопис треба да буде исправан у погледу правописа, граматике и стила. У *Јужнословенском филологу* за радове на српском језику примењује се *Правовис српскога језика* Митра Пешикана, Јована Јерковића и Мата Пижурице (Матица српска: Нови Сад, 2010). Поред правописних норми утврђених тим правописом аутори треба да се у припреми рукописа за штампу придржавају и следећег:

- а) Наслови посебних публикација (монографија, зборника, часописа, речника и сл.) који се помињу у раду штампају се курзивом на језику и писму на којем је публикација која се цитира објављена, било да је реч о оригиналу или о преводу.
- б) Пожељно је цитирање према изворном тексту (оригиналу) и писму. Уколико се цитира преведени рад, треба у одговарајућој напомени навести библиографске податке о оригиналу.

- в) Страна имена пишу се транскрибовано (прилагођено српском језику) према правилима *Правописа српскога језика*, а када се страно име први пут наведе, у загради се даје изворно писање, осим ако је име широко познато (нпр. Ноам Чомски), или се изворно пише исто као у српском (нпр. Филип Ф. Фортунатов).
- г) У уметнутим библиографским скраћеницама (парентезама) презиме аутора наводи се у изворном облику и писму, нпр. (Белић 1941), (KAROLAK 2004).
- д) Цитати из дела на страном језику, у зависности од функције коју имају, могу се наводити на изворном језику или у преводу, али је потребно доследно се придржавати једног од наведених начина цитирања. Уколико су наводи дати у изворном језику, аутор у фусноти може дати њихов превод.

3. Рукопис расправе или студије треба да има следеће елементе: а) наслов рада, б) име, средње слово, презиме, назив установе у којој је аутор запослен, в) сажетак, г) кључне речи, д) текст рада, ђ) литературу и изворе, е) резиме и кључне речи на руском и енглеском језику, ж) прилоге. Редослед елемената мора се поштовати. Радови који представљају краће прилоге, грађу, приказе и сл. поред основног дела текста садрже име аутора, афилијацију, електронску адресу аутора и наслов.

4. Наслов рада треба да што верније и концизније одражава садржај рада. У интересу је аутора да се користе речи прикладне за индексирање и претраживање. Ако таквих речи нема у наслову, пожељно је да се наслову дода поднаслов. Наслов (и поднаслов) штампају се на средини странице, верзалним словима.

5. Име, средње слово и презиме аутора у студијама и чланцима штампају се изнад наслова уз леву маргину, а у приказима испод текста уз десну маргину, курзивом. Имена и презимена домаћих аутора увек се наводе у оригиналном облику, независно од језика рада. Назив и седиште установе у којој је аутор запослен наводе се испод имена, средњег слова и презимена аутора. Називи сложених организација треба да одражавају хијерархију њихове структуре (нпр. Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Одсек за српску књижевност). Ако је аутора више, мора се назначити из које установе потиче сваки од наведених аутора. Функција и звање аутора се не наводе. Службена адреса и/или електронска адреса аутора даје се у подбелешци, која је звездицом везана за презиме

аутора. Ако је аутора више, даје се само адреса првог аутора. Назив и број пројекта, односно назив програма у оквиру кога је чланак настао, као и назив институције која је финансирала пројекат или програм наводе се у посебној подбелешци, која је двома звездицама везана за назив установе у којој је аутор запослен. Код хронике, приказа и критике име аутора, афилијација и електронска адреса дају се после текста хронике, приказа или критике.

6. У сажетку, који треба да буде на језику на коме је написан и рад, треба језгровито представити проблем, циљ, методологију и резултате научног истраживања. Препоручује се да сажетак има од 100 до 250 речи (може бити и краћи, ако то одговара обиму и природи рада). Сажетак треба да се налази испод наслова рада, без ознаке *Сажеџаак*, и то тако да му је лева маргина увучена 1 cm у односу на основни текст (тј. једнако увучена као први пасус основног текста).

7. Кључне речи су термини или изрази којима се указује на целокупну проблематику истраживања, а не може их бити више од десет. Препоручљиво их је одређивати са ослонцем на стручне терминолошке речнике, а у интересу је аутора да учесталост кључних речи (с обзиром на могућност лакшег претраживања) буде што већа. Кључне речи дају се на језику на којем је написан сажетак. Наводе се испод сажетка, са ознаком *Кључне речи*, и то тако да им је лева маргина уравната с левом маргином сажетка.

8. Библиографска парентеза, као уметнута скраћеница у тексту која упућује на потпуни библиографски податак о делу које се цитира, наведен на крају рада, састоји се од отворене заграде, презимена аутора (малим верзалом), године објављивања рада који се цитира, те ознаке странице с које је цитат преузет и затворене заграде, на пример:

(Ивић 1986: 128)

за библиографску
јединицу:

Ивић, Павле. *Српски народ и његов језик*. –
2. изд. Београд: Српска књижевна
задруга, 1986.

Ако се цитира више суседних страница истог рада, дају се цифре које се односе на прву и последњу страницу која се цитира, а између њих ставља се црта, на пример:

(Ивић 1986: 128–130)

за библиографску
јединицу:

Ивић, Павле. *Српски народ и његов језик*. –
2. изд. Београд: Српска књижевна
задруга, 1986.

Ако се цитира више несуседних страница истог рада, цифре које се односе на странице у цитираном раду одвајају се запетом, на пример:

(Ивић 1986: 128, 130)	за библиографску јединицу:	Ивић, Павле. <i>Српски народ и његов језик</i> . – 2. изд. Београд: Српска књижевна задруга, 1986.
-----------------------	----------------------------	--

Уколико је реч о страном аутору, презиме је изван парентезе пожељно транскрибовати на језик на коме је написан основни текст рада, на пример Џ. Марфи за James J. Murphy, али у парентези презиме треба давати према изворном облику и писму, нпр.:

(MURPHY 1974: 95)	за библиографску јединицу:	MURPHY, James J. <i>Rhetoric in the Middle Ages: A History of Rhetorical Theory from Saint Augustine to the Renaissance</i> . Berkeley: University of California Press, 1974.
-------------------	----------------------------	---

Када се у раду помиње више студија које је један аутор публиковао исте године, у текстуалној библиографској напмени потребно је одговарајућим азбучним словом прецизирати о којој се библиографској одредници из коначног списка литературе ради, на пример (MURPHY 1974a: 12).

Уколико библиографски извор има више аутора, у уметнутој библиографској напмени наводе се презимена прва два аутора, док се презимена осталих аутора замењују скраћеницом *и др.*:

(Ивић, Клајн и др. 2007)	за библиографску јединицу:	Ивић, Павле и Иван Клајн, Митар Пешикан, Бранислав Брборић. <i>Српски језички приручник</i> . 4. изд. Београд: Београдска књига, 2007.
--------------------------	----------------------------	--

Ако је из контекста јасно који је аутор цитиран или парафразира, у текстуалној библиографској напмени није потребно наводити презиме аутора, нпр.

Према Марфијевом истраживању (1974: 207), први сачувани трактат из те области сачинио је бенедиктинац Алберик из Монте Касина у другој половини XI века.

Ако се у парентези упућује на радове двају или више аутора, податке о сваком следећем раду треба одвојити тачком и запетом, нпр. (Белић 1958; СТЕВАНОВИЋ 1968).

9. Подбелешке (подножне напомене, фусноте), обележене арапским цифрама (иза правописног знака, без тачке или заграде), дају се при дну странице у којој се налази део текста на који се подбелешка односи. Могу садржати мање важне детаље, допунска

објашњења и сл. Подбелешке се не користе за навођење библиографских извора цитата или парафраза датих у основном тексту, будући да за то служе библиографске парентезе, које – будући повезане с пописом литературе и извора датих на крају рада – олакшавају праћење цитираности у научним часописима.

10. Прилози којима је илустровано научно излагање (табеларни и графички прикази, факсимили, слике и сл.) обележавају се римским цифрама, прилажу се на крају текста рукописа, а њихово место у тексту се означава одговарајућом цифром.

11. Цитирана литература даје се у засебном одељку насловљеном *Цитирана литература*. У том одељку разрешавају се библиографске парентезе скраћено наведене у тексту. Библиографске јединице (референце) наводе се по азбучном или абecedном реду презимена првог или јединог аутора како је оно наведено у парентези у тексту. Прво се описују азбучним редом презимена првог или јединог аутора радови објављени ћирилицом, а затим се описују абecedним редом презимена првог или јединог аутора радови објављени латиницом. Ако опис библиографске јединице обухвата неколико редова, сви редови осим првог увучени су удесно за два словна места (висећи параграф).

Свака библиографска јединица представља засебан пасус који је организован на различите начине у зависности од врсте цитираног извора.

У *Јужнословенском филологу* у библиографском опису цитиране литературе примењује се MLA начин библиографског цитирања (*Modern Language Association's Style – Works cited*) с том модификацијом што се презиме аутора наводи малим верзалом (Откуцају се прво велико слово, остала мала, осветли се и изабере Small caps у менију Format, опција Font), а наслов посебне публикације наводи се курзивом.

Примери таквог начина библиографског цитирања:

Монографска публикација:

ПРЕЗИМЕ, име аутора и име и презиме другог аутора. *Наслов књиге*. Податак о имену преводиоца, приређивача, или некој другој врсти ауторства. Податак о издању или броју томова. Место издавања: издавач, година издавања. (Paragraf у менију Format, опција Hanging, увлачење 0,32)

Пример:

Белић, Александар. *О језичкој природи и језичком развијању: лингвистичка истраживања*. Књ. 1. 2. изд. Београд: Нолит, 1958.

Милетић, Светозар. *О српском језику*. Избор и предговор Чedomир Попов. Нови Сад: Градска библиотека, 2001.

Фототипско издање:

ПРЕЗИМЕ, име аутора. *Наслов књиге*. Место првог издања, година првог издања. Место поновљеног, фототипског издања: издавач, година репринт издања.

Пример:

СОЛАРИЋ, Павле. *Поминак књижевски*. Венеција, 1810. Инђија: Народна библиотека „Др Ђорђе Натошевић“, 2003.

Секундарно ауторство:

У *Јужнословенском филологу* зборници научних радова се описују према имену уредника или приређивача.

ПРЕЗИМЕ, име уредника (или приређивача). *Наслов дела*. Место издавања: издавач, година издавања.

Пример:

РАДОВАНОВИЋ, Милорад (ур.). *Српски језик на крају века*. Београд: Институт за српски језик САНУ – Службени гласник, 1996.

Рукопис:

ПРЕЗИМЕ, име. *Наслов рукописа* (ако постоји или ако је у науци добио општеприхваћено име). Место настанка: Институција у којој се налази, сигнатура, година настанка.

Пример:

НИКОЛИЋ, Јован. *Песмарица*. Темишвар: Архив САНУ у Београду, сигн. 8552/264/5, 1780–1783.

Рукописи се цитирају према фолијацији (нпр. 2а–3б), а не према пагинацији, изузев у случајевима кад је рукопис пагиниран.

Прилог у серијској публикацији:

Прилог у часопису:

ПРЕЗИМЕ, име аутора. „Наслов текста у публикацији.“ Наслов часописа број свеске или тома (година, или потпун датум): стране на којима се текст налази.

Пример:

РИБНИКАР, Јара. „Нова стара прича.“ *Летњопис Мајнице српске* књ. 473, св. 3 (март 2004): стр. 265–269.

Прилог у новинама:

ПРЕЗИМЕ, име аутора. „Наслов текста.“ *Наслов новина* датум: број страна.

Пример:

КЉАКИЋ, Слободан. „Черчиллов рат звезда против Хитлера.“ *Политика* 21. 12. 2004: 5.

Монографска публикација доступна on-line:

ПРЕЗИМЕ, име аутора. *Наслов књиге*. <адреса са интернета>. Датум преузимања.

Пример:

VELTMAN, K. H. *Augmented Books, knowledge and culture*.
<<http://www.isoc.org/inet2000/cdproceedings/6d/6d.02.02.2002>>

Прилог у серијској публикацији доступан on-line:

ПРЕЗИМЕ, име аутора. „Наслов текста.“ *Наслов њериодичне љубликације*. Датум ѡериодичне публикације. Име базе података. Датум преузимања.

Пример:

TOIT, A. “Teaching Info-preneurship: students’ perspective.” *ASLIB Proceedings*. February 2000. Proquest. 21. 02. 2000.

Прилог у енциклопедији доступан on-line:

„НАЗИВ ОДРЕДНИЦЕ.“ *Наслов енциклопедије*. <адреса са интернета>. Датум преузимања.

Пример:

“WILDE, Oscar.” *Encyclopedia Americana*. <...> 15. 12. 2008.

12. Извори се дају под насловом *Извори у засебном одељку* после одељка *Цитирана лиѡература* на истим принципима библиографског описа који се примењује у одељку *Цитирана лиѡература*.

13. Резиме не би требало да прелази 10% дужине текста, треба да буде на руском и енглеском језику. И наслов рада треба превести на енглески и руски језик. Уколико аутор није у могућности да обезбеди коректан превод, треба да напише резиме на језику на коме је написан и рад, а уредништво *Јужнословенског филолога* ће обе-

збедити превод. Уколико је рад написан на страном језику, резиме мора бити написан и на српском и на енглеском језику. Уколико аутор није у могућности да обезбеди резиме на српском језику, треба да напише резиме на језику на којем је написан рад, а уредништво ће обезбедити превод резимеа на српски језик. После резимеа треба на језику резимеа навести кључне речи за дати рад.

14. Текст рада за *Јужнословенски филолог* пише се електронски на страници А4 формата (21 × 29,5 cm), с маргинама од 2,5 cm, увлачењем новог пасуса 1,5 cm, и размаком међу редовима 1,5. Текст треба писати у фонту *Times New Roman*, словима величине 12 pt, а сажетак, кључне речи, резиме, цитирану литературу и подножне напомене словима величине 10 pt.

Штампане рукописе треба слати до 15. јануара за прву свеску или до 15. маја за другу свеску на адресу: Уређивачки одбор *Јужнословенског филолога*, Институт за српски језик САНУ, Кнез Михаилова 36, 11000 Београд. Поред штампане верзије рукописа, треба послати и електронску верзију рукописа, идентичну штампаној, у Word формату на компакт диску или на електронску адресу riper2828@gmail.com или rajnad@yahoo.com с назнаком да се ради о рукопису за *Јужнословенски филолог*. Штампана верзија рукописа може бити замењена електронском верзијом у PDF формату.

Уређивачки одбор *Јужнословенског филолога*